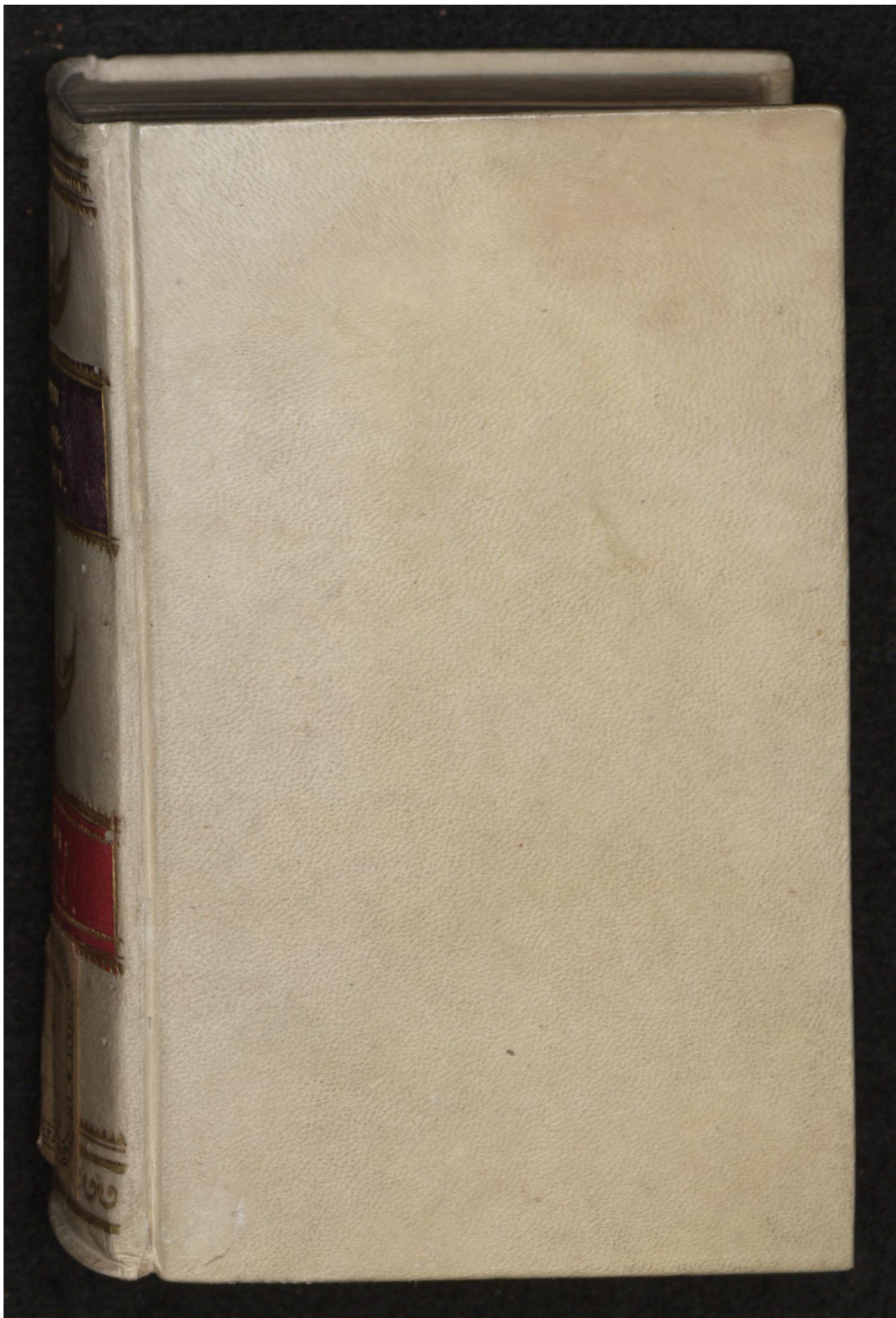
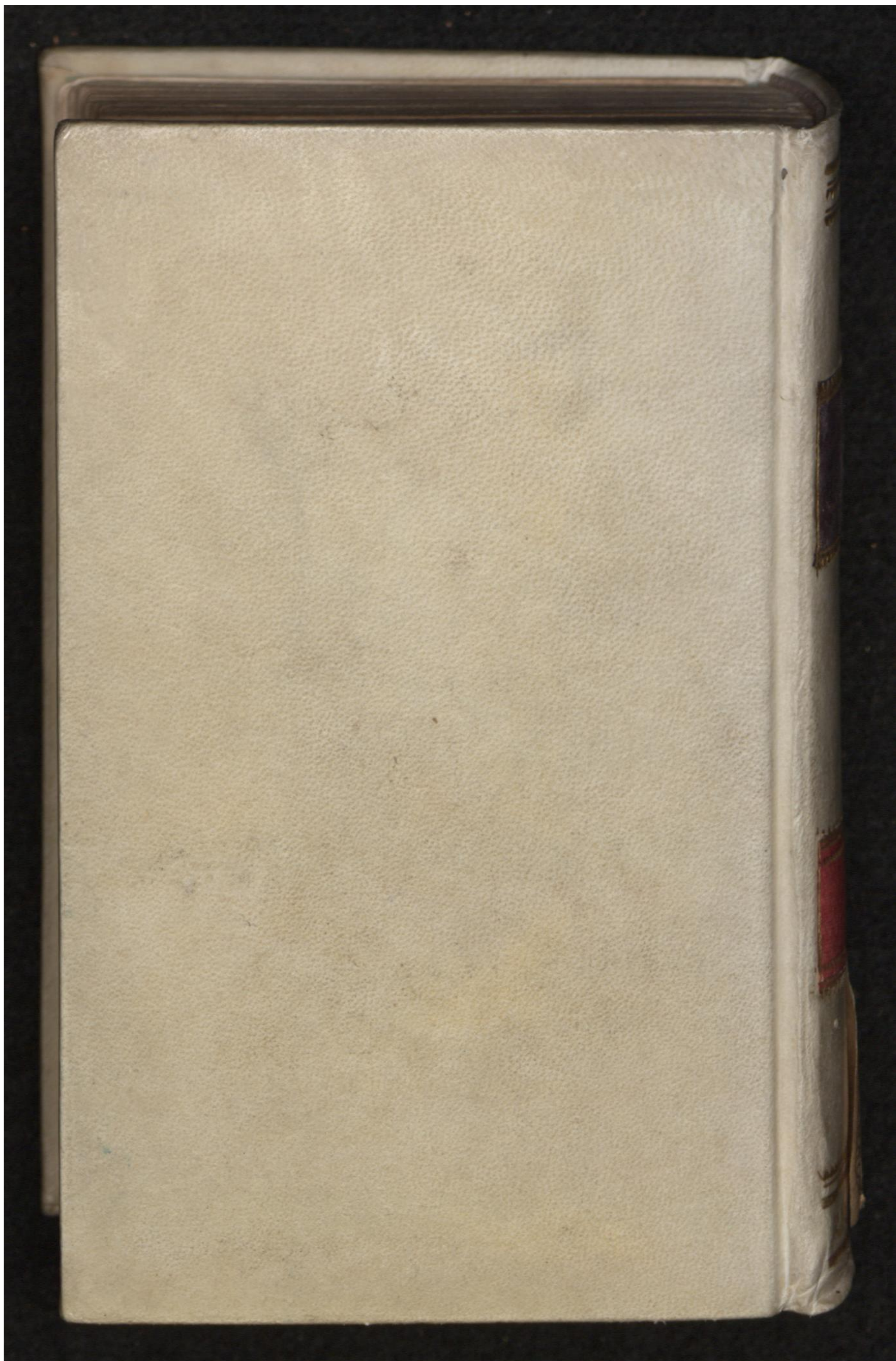

C. IVLII
CÆSARIS
COMMENT.
ALDVS
1515.
ALDINI
I
29
RACCOLTA

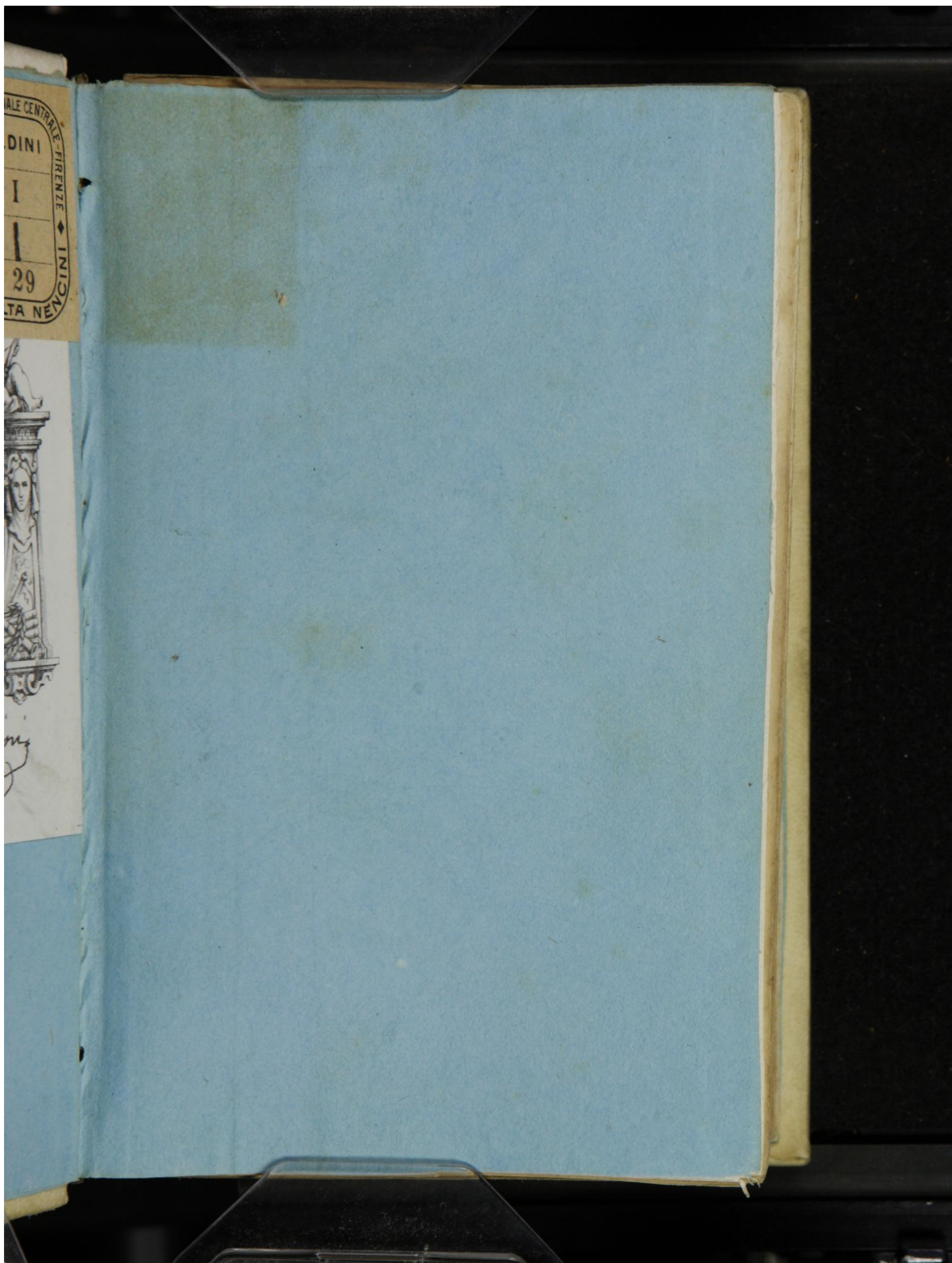

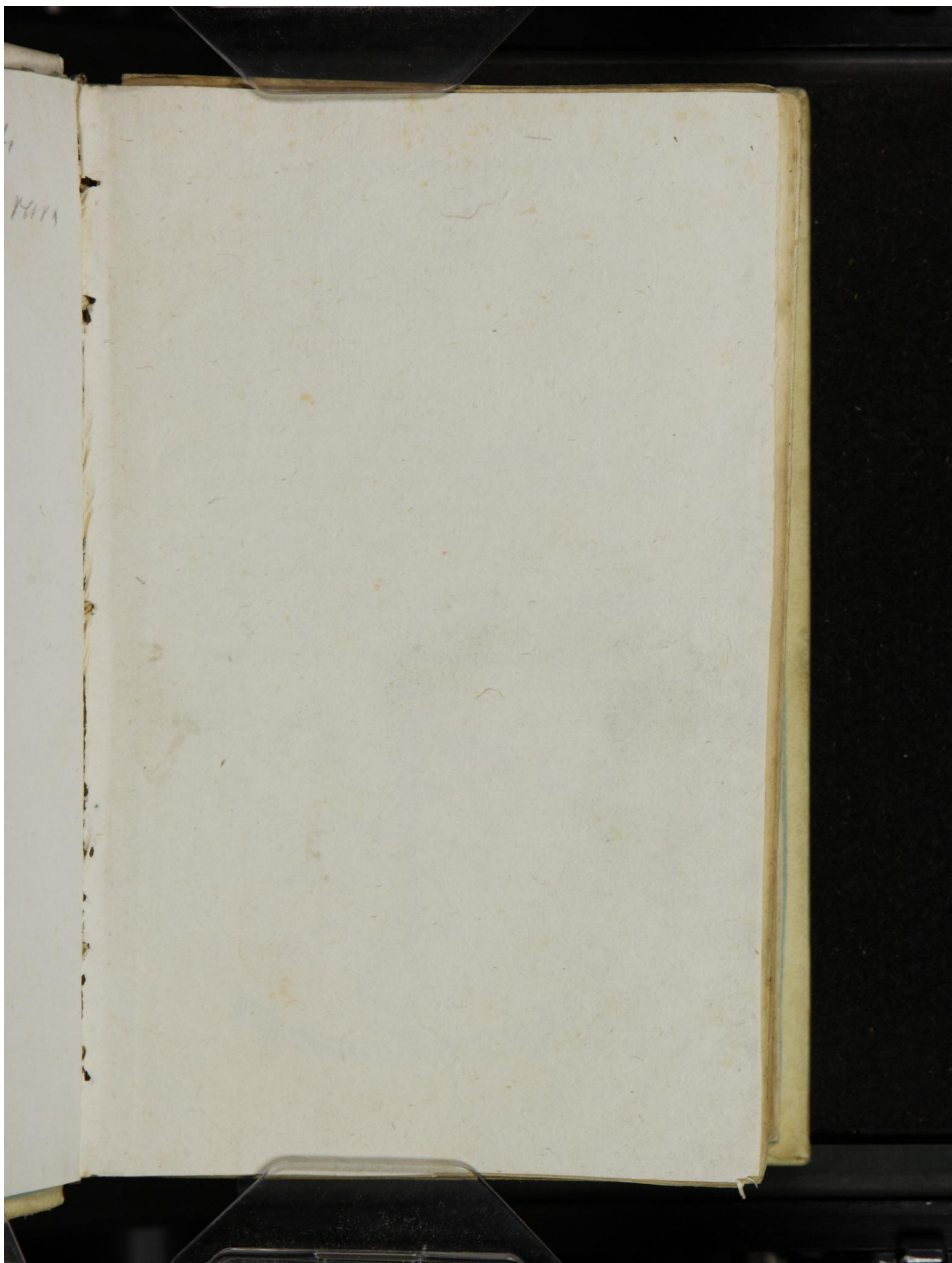

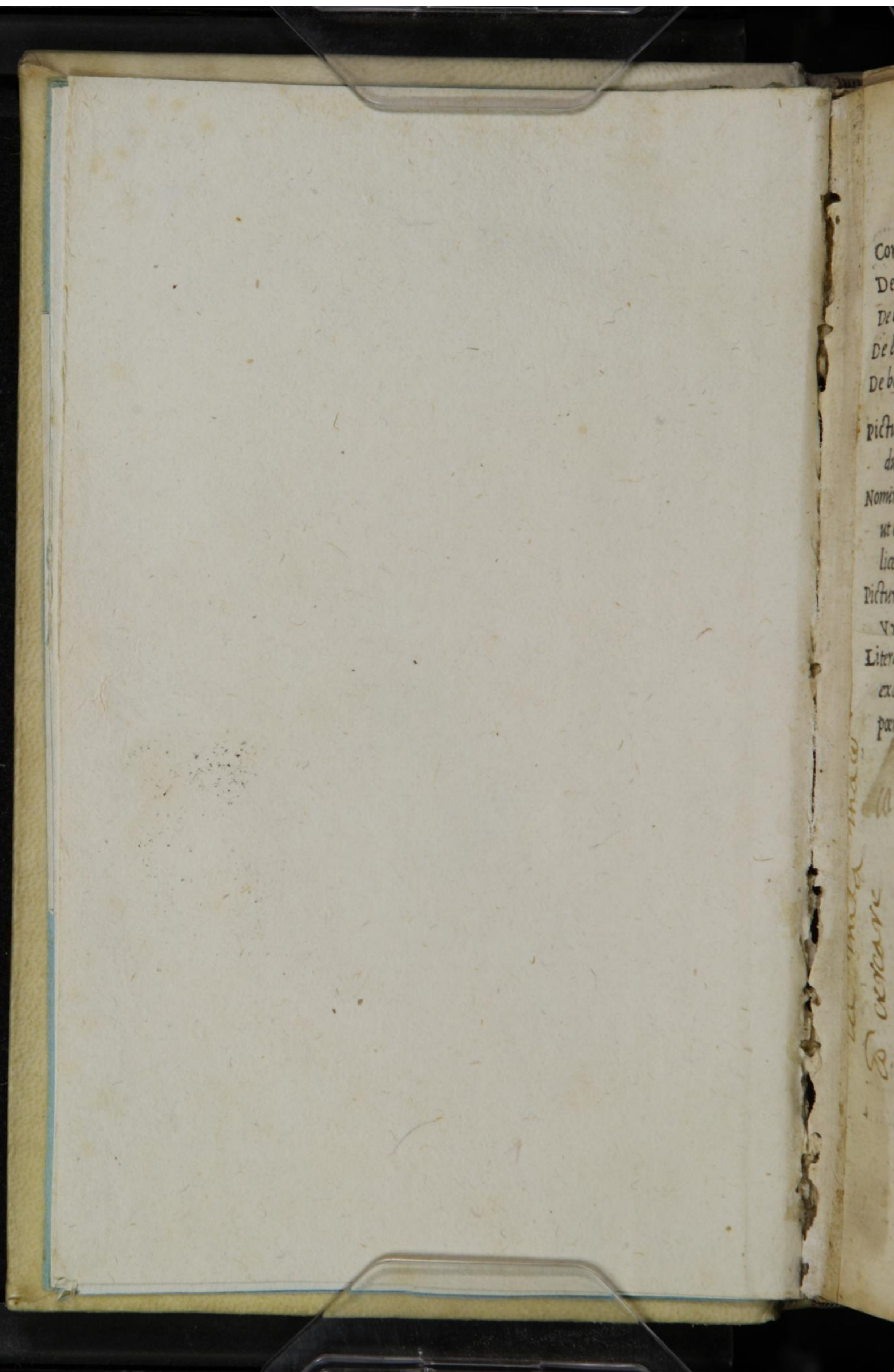
Ex Libris Joannis Nencini
1874

ALE CENTRALE-FIRENZE
LDINI
29
LTA NENCINI

Ald. 1/1.

Edizione prima di
aldo del 1513 rara
15 fran

HOC VOLVMINE CONTINENTVR HAEC.

24.

ALDVS LECTORI. S.

Et si potes studiose lector per te ipse legendo cognoscere, cur nam C. Cæsar rerum ab se gestarum confecerit commentarios, tum & quos & quot confecerit, tamen non inutile futurum existimaui, si hic id promptius tibi fieret mea cura. Res gestæ ab C. Cæsare in Gallia nouem annis, quib. in ea cum imperio fuit, octo libris scriptæ sunt, Primo & reliquis usq; ad octauum ab ipso Cæsare tanta elegantia, tantóq; dicendi ornatu, ut, licet & hi, & tres primi de bello ciuili aduersus Pompeium, editi sint, ne scientia tantarum rerum gestarum scriptoribus deesset, tamen prærepta potius, quam præbita illis sit scribendi facultas. Octauo autem ab A. Hircio, qui & de bello Alexādrino, & Africano commentarios uidetur scripsisse. id quod ex ipsius præfatione in octauum librum de bello Gallico colligi potest. ibi enim sic ait. Cæsaris nostri commentarios rerum gestarum Galliæ non comparandos superioribus, atque insequentibus eius scriptis contexui, nouissiméq; imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci usq; ad exitum, non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitæ Cæsaris. Hæc ille. ex quibus uidemur posse inferre, si confecit Hircius gesta Cæsaris usq; ad illius uitæ exitum, ergo reliqui commentarij præter decem supradictos Cæsaris, esse illius uidentur, nec extare quidē, quæ scripsit, omnia, quādoquidem usq; ad exitum uitæ Cæsaris scripsisse se ait. Commentarios tamen de bello Hispaniensi non modo non esse Hircij dixerim, sed ne eru

diti quidem cuiusquam. Sũt enim admodum quam inconditi, ac barbari. De iis ipsis Cæsaris Commentariis quid senserit M. Tullius in libro de claris oratoribus, operæpretium uisum est subiungere. Cuius hæc sunt uerba. Commentarios scripsit ualde quidem probandos. nudi sunt, recti, & uenusti omni ornatu orationis tanquam ueste detracta. Sed dum uoluit alios habere paratam, unde sumerent, qui uellent scribere, historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui illa uolunt calamistris inurere, sanos quidem homines à scribendo deterruit. Hæc Cicero. Illud insuper addiderim, bonam partem eorum quæ his commentariis scripta sunt, haberi etiam in epistolis M. Tullii ad Atticum, in quibus, cum quid noui gestum erat à Cæsare, statim Atticum, Quintum'ue Ciceronem fratrẽ, aut M. Brutum certiorem faciebat. Id q̃d maximo testimonio est, uerissima esse, quæcunq; his comentariis scripta habentur. Vale. Venetiis Mense Nouembri. M. D. XIII.

BRITANIAE
PARS
OCEAN
BELGAE
caletes
VNELLI
AR MORICI
sequana fl
parisii
turones
veneti
andes
CELTAE
pictones
SANTONES
cadurci
AQVITANI
tarbeli
VASTAE
PIRENEI M
OCEANVS
OCCID

SEPTENT
GERMANIA
HELVETII
SEQVANI
ALPES
ITALIE PARS
ARVERNI
MARIS MEDITERRANEI PA

ALDVS STVDIOSIS. S.

SVPERIOREM Totius Galliæ picturam diuisæ in treis parteis, Belgicam. s. Celticam. Aquitaniam, ut statim in principio primi libri commentariorum de bello Gallico docet Cæsar, sic nos curauimus faciendam, ut facile quis singulas queat parteis cognoscere. Nam Celtæ, qui & Galli appellantur, quiq; medij sunt inter Belgas, & Aquitanos, concluduntur Sequana. Matrona fluminib. punctis ab Matrona ad Rhenum usq; perductis. tum Rheno, ~~iisdemq; punctis~~ usque ad lacum, unde oritur. Item lacu Lemano, ac Rhodano Lugdunum usque. Rursus Lugdunensium aruernorumq; finibus. tum Garumna fluuio, quàm longus est. Belgæ, qui spectant in Septentriones, diuiduntur ab Germanis, Rheno, ab Celtis, siue Gallis, iis ipsis punctis ab Rheno ad Matronam. tum Matrona & Sequana. Aquitani discluduntur ab Gallis, Garumna flumine, iisdemq; Lugdunensium, & Aruernorum finibus. attinguntq; Pyrenæos monteis. ab Prouincia Tholosæ, & Narbonæ finibus. Reliqua, quæ superest, Pictura continet Germaniam. Prouinciam. Rhodanum ab Lugduno ad mare. Tholosam. Narbonam. Alpeis. & cætera, quæ inibi notata licet uidere. Illud præterea notandum, ubi in inferiore parte Rheni sunt characteres numerorũ 1. scilicet sub Menapiis 2. contra Vbios, ibi, uel circa fuisse ponteis, de quibus meminit Cæsar in Commentariis. ubi 3. inter Lingones, & Virodunum, ibi fuisse Alexiã, ubi 4. ad Mare mediterraneum, non longe illinc

esse Massiliam, quæ ferè ex tribus oppidi partibus mari alluitur. ubi 5. prope lemouices, ibi Vxellodunum. Vbi 6. sub dictiõe Ligeris, ibi fuisse Auaricum, ubi 7. sub dictiõe SEQVANI, ibi scribendum esse, Arar flu. quæ per incuriam prætermissa sunt. Totam autem picturam, ut esset cognitu facilior, uarijs coloribus distinguendam iussimus. Aquitaniam scilicet, Purpureo, qui græce πορφυροῦς dicitur. Celticam fuluo, seu luteo, croceó ue, qui græce χρυσοειδής. Belgicam, rubro, rufó ue qui ἐρυθρός. Germaniam, flauo, qui ξανθός. Eam autem partem, quæ est à finibus Tolasatium Mediolanum usq;, uiridi, qui ποώδης. Maria, Cæruleo, siue cæsio, quem græci γλαυκόν, & κυάνεον appellant. Hos colores an recte appellarimus, uiderint doctiores. scimus. n. colorũ appellationes pincertas esse, tum certasse olim super ea re obnixe priscos grãmaticos, & certare nunc maxime. cum multæ sint uniuscuiusq; coloris species nũc intensi, nũc remissi, nũc temperati. atq; id quoq; uarie. nam purpureas uiolas dicimus. purpureas rosas. purpureum narcissum. liliũ. mare. purpureã aurorã. purpuratos reges. Itẽ fuluũ. aurum. fuluos leones. galeros. fuluã Aquilã. arenã. fuluum iaspidem. sic flauentes comas. flauam aquam. flauum puluerẽ. flauas quoq; oliuarũ frondes. Quod propterea contingit, quia plures res sunt, quam nomina, quod & Aristoteles testatur his uerbis. τὰ μὲν γὰρ ὀνόματα πεπέρασται, καὶ τὸ τῶν λόγων πλῆθος. τὰ δὲ πράγματα τὸν ἀριθμὸν ἄπειρά ἐστιν. ἀναγκαῖον οὖν πλείω τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τοὔνομα τὸ ἓν σημαίνειν. sed & colorum appellationes, & herbarum, & animalium tam quæ in aquis, quam quæ in terris degunt, tum

instrumentorū quibus artifices, quib. rustici, quib. nautæ utuntur, nec non & uestium, atq; aliorum plurium id genus uel pictura aliquando dabuntur mea cura, si instituta, ut spero, perfecero. Faueat Deus. Item quia in pictura præcedenti quædam locorum nomina uix legi possunt, in quibusdam Aedipo coniectore opus est, eius culpa, qui incidit literas absente nobis, curauimus omnia, quæ in ea pictura habentur, nomina, hic imprimenda, ut his, cum libuerit, queat quis, quæ in pictura sunt, corrigere. Ac ut facilius inueniantur, in sex parteis ea distinximus. sic, In ea parte, quæ uiridi colore notata est, habētur. Lacus uerbanus. Italiæ pars. Mediolanum. APENNINVS MONS. ALPES. Vercellæ. Ortus Padi. Brannouices. Geneua. Veragri. Hisara fluuius. Arelatæ. Lugdunum. Vienna. ARVERNI. Tholosa. Gergouia. Narbona. Rhodanus fl. Valentia. Druentia flu. Gaballi. Volci. Aquæ sextiæ. Nitiobriges. Massilia in litore Maris mediterranei scribenda, ubi. 4. numerus. scribenda item ad fineis Rhodani PROVINCIA literis grādiusculis. In ea autem, quæ flaua est, habentur tantū. GERMANIA. Norici. Flumen Rhenum. Nemetocerna. Nātuates Harudes. In ea, quæ rubra, continentur. BELGAE. Aulertij. Mosa fl. Eburōes. Gorduni. Grudij. Caletes. Bellouaci. Morini. Sabis fl. Arduenna. Menapij. Vbij. Leuci. Ambiani. Axona flu. Suessiones. Parisij. Veromandui. Sequana flu. Matrona qui influit in Sequanam supra Parisios. scribendus igitur ubi terminantur puncta. In ea, quæ lutea, seu crocea est, continentur CELTAE. SANTONES. Pictones. Lemo

nices. Petragorij. Andes. Nãnetes. Rhedones. Cenomani. Veneti. Curiosolitæ. Osissini. ARMORICI. Vnelli. Bellocassi. Carnutes. Genebum. Turones. Ligeris fl. Lingones. Alduasdubis flu. Virodunum Boij. Elauer flu. Hedui. Sequani. Harudes. Heluetij. Seduni. Rauratij. Lacus lemanus. Iura mons. Vesontio. In ea quæ purpurea est, Aquitani. Bigerones. Burdegalæ. VASTAE Tarbelli. PYRENAEI montes. Garũna fl. Cadurci. In ea parte, ubi Maria, quæ cæruleo seu cæsio colore demonstrantur, insunt MARIS MEDITERRANEI PARS. OCEANVS OCCIDENTALIS. OCEANVS SEPTENTRIONALIS. Valete, & misere mini tantorum laborum, ac orate multis precibus, ut quantum cupimus, cupimus autem plurimum, & quantum fortasse uix unquam alius quisquam, prodesse & uobis queamus, & posteris. Venetijs Mense Decembri. M. D. XIII.

Nomina locorũ. Vrbium Populorũ Galliæ, quæ his in Commentarijs habentur, quo nomine, & olim latine, & nunc dicuntur gallice, per ordinem literarum.

A

Aduatici Bosleduc

Agendicum Aprouins.

Alexia Laussoys en bourguogne

Alduasdubis Ledoux

Allobroges Dauphinoys, & Sauoie

Ambarri Semar & monthar

Ambuariti Pars Barbãtiæ

Andes Angiers.

Aquitania Guienne.

Arar Sone.

Arduenna sylua, Foreste Dardena.

Armoricæ ciuitates Bertagne toute

Ambiani Amiens

Artomici Armignac
Attrebates Arras.
Auaricũ uiarõ en berry
Auerni Auergne.
Aulerci Roan.
Axona Desne.

B

Bacenis sylua foreste negre.
Bataui Holande.
Bellocaßij Bayeux.
Bellouaci Beauuois.
Betere Besies en guienne.
Bibracte beuray dautum.
Bibrax Bray en la conte de Rethel.
Bituriges Burges.
Boij Bourbonnoys, & Bauiere en almagne
Brannouices La ual de moriana.

C

Cabillunũ Chiallon sur le sone.
Cadurci Caors.
Cadetes Hipercoren tin en Bertegne.
Calete Cales.
Carnutes Chartres.
Cenomani Semans.
Centrones Saitron au pais de liege.
Centrones de Tarentasij, en Sauoie.
Curiosolites cornouaille

D

Diablitres Leon doul en Bertegne.

E

Ebrodunum Ambrum.
Eburones Liege.
Eburonices Ebreux
Elauer Alier
Essui Retelois oul tre tournay.

G

Gabelli Lodeue nauert
Garumna Garonne.
Genebum Orleans.
Geneua Geneue.
Gergobia Clarmont en Auergne.
Gorduni Gantois
Grudij Louain.

H

Harudes Constance.
Hedui Autum.
Heluetij Suisses

Heluij	Albin.	Oſſiſini	Landriger en
Hiſara	Liſera..	Bertegne.	
	I		P
Icius portus	Calais.	Petragorij	Pirregort.
Iura mons	S.Claude.	Pleumoſij	Flandrois.
	L	Pictones	Poitiers.
Lacus lemanus	Lozanne.		R
		Rauraci	Baſilea.
Lemouices	Limoſins	Rhemi	Rains.
Lexobij	Lieſieux.	Rhedones	Renes.
Ligeris	Loire.	Rhenus	Ren.
Lingones	Langres.	Rhodanus	Roſne.
Lutecia	Pariſij.	Rhuteni	Rhodes.
	M		S
Matrona	Marne.	Sabis	Sambre
Matiſcon	Macon.	Santones	Saintgonge.
Mediomatrices	Mecz.	Seduni	Seon.
Melodunum	Mellon.	Seguſiani	Breſſe.
Menapij	Gheler, & cleues.	Senones	Sens.
		Sequana	Seina.
Morini	Terouanne.	Sequani	Bourgougnons.
Moſa	Meuze.	Sicambri	Nauſo de heſſem
	N		
Narbona	Narbone	Sueſſiones	Soiſſons.
Nannetes	Nantes.		T
Neruij	Tournay.	Tarbelli	Tarbe.
Nitiobriges	Vzes monpolier.	Taruſatij	Turſe.
		Tigurinus pagus	Zurich de Suiſſes.
Nouiodunum	Noion		
	O	Treuiri	Treues.

Tribores	Strambourg.		Lorene.
Turones	Tours.	Veromandui	Verman
	V		dois
Vellaunodunum	Ville-noue in Lorene.	Vesontio	Besanson.
		Virodunum	Verdō so-urla sone
Vellaunij	San Flor.		
Veneti	Vanes.	Vnelli	Percherons.
Veragri	San Maurice	Volci	Auignon
Vertodunum	Verdon in	Vsipetes	Franc fort.

e Rrata, quæ uel inter impressionem contigerunt, uel impresso uolumine deprehendimus, corrigenda sic.

Charta prima. pagina secunda. uersu quarto, & P. pisone, non. M. uersu. 6. coniurationem uersu. 9. contineatur. uer. 29. is sibi. char. 2. pag. 1. uer. 11. se suis. pag. 2. uer. 25. dele multos. char. 3. pag. 1. uer. 7. principē. uer. 10. id sibi facere. uer. 25. pro hiberi. uer. 30. ratibusq;. pag. 2. uer. 2. perrumpere. ch. 4. pag. 1. uer. 25. tempore, quo Hedui, Ambari quoq;. uer. 30. quartam uero partem citra flumen. pag. 2. uer. 17. curat. uer. 18. traducit. ch. 5. pag. 2. uer. 12. circiter xv. ch. 6. pag. 1. uer. 11. debeát, si iá principatum. uer. 12. præferre. uer. 15. dele &. pag. 2. uer. 9. O disse etiam. uer. 10. dele sit. uer. 14. Sed etiā. uer. 16. prælium equestre aduersum paucis ante diebus factum, initium eius fugæ factum à Dumnorige, & eius equitibus, ch. 7. pag. 1. uer. 16. creuisset. uer. 25. finem orādi faciat. pag. 2. uer. 7. cogno

scerent misit, renuntiatum est facilem. uer. 9. & iisdē duab. ch. 8. pag. 1. uer. 1. eo die, quo. uer. 17. aīaduer tit. uer. 23. collocarit. uer. 24. complerit. pag. 2. uer su. 15. & id. uer. 17. signa bipartito. uer. 19. ut ue nientes substineret. uer. 30. rotasq; ma Zaras. ch. 9. pag. 1. uer. 18. ad eos perfugissent. uer. 23. dediti tiorum. pag. 2. uer. 13. in parem. uer. 22. Boiorū. XXXIII. in eodem uersu, ferre possent. ch. 10. pag. 1. uer. 8. indicere. pag. 2. uer. 26. Ariouistum. ch. 11. pag. 1. uer. 15. animaduertit. pag. 2. uer. 10. populi. ch. 12. pag. 1. uer. 5. dele legatis redeuntib. & substitue, relatis. uer. 10. grauarentur. pag. 2. uer. 12. exercitatissimi. uer. 17. ne obsidib. uer. 20. cimberium. ch. 13. pag. 1. uer. 23. secuti, non ma-gnum. pag. 2. uer. 7. Sed angustias itineris, & ma-gnitudine syluarum, quæ inter eos, atq; Ariouistum in tercederent. uer. 30. à nobis. ch. 14. pag. 1. uer. 19. dele uiderentur & substitue auderent. uer. 28. repræ sentaturum. pag. 2. uer. 26. Cæsar iamq; eum. ch. 15. pag. 1. uer. 14. dele ei legioni. uer. 15. dele nunc. uer. 22. denos ut ad. uer. 23. populi Ro. ch. 16. pag. 1. uer. 12. Quod ex Sen. Consulto Heduos. pag. 2. uer. 6. imposuisset. in eodem, quodq; tempus. uer. 21. Romanis. ch. 18. pag. 2. uer. 8. peruenerunt. ch. 19. pag. 1. uer. 7. profectus est. pag. 2. uer. 10. condu-ci non cogi. uer. 29. quid, non qui. ch. 20. pag. 1. uer. 14. lecta, non electa. uer. 20. dele suam. uer. 24. ha beantur. uer. 25. Menapios. ch. 21. pag. 2. uer. 6. distingue post esset. uer. 14. equitum nostrorum præ sidio. ch. 22. pag. 1. uer. 2. se fefellisse. uer. 14. dele

ut.uer.24.& L.uer.25. T.Labienum.uer.29.cum ab extremo agmine.ch.23.pag.1.uer.11. q huius. pag.2.uer.5.dele eorum.ch.24.pag.2.uer.29. decucurrit.ch.25.pag.1.uer.22. constiterant.pag.2. uer.5. ab ea.uer.15. ac summo.uer.23. ad Cæsarem uenerant.uer.24. dele nostras.ch.26.pag.1. uer.3. dele uidit.uer.5. dele q;.uer.25. alius alij. pag.2.uer.24. dele &.ch.27.pag.1.uer.13. leniter,non leniret.uer.21.reliquerunt.ch.28.pag.2. uer.21. ueragros.uer.25. magnisq; portorijs, dele cum.uer.26. consueuerunt.ch.29.pag.1.uer.6. distingue post ualle.uer.7. flumine.uer.24. sustineri. pag.2.uer.9. posset.ch.30.pag.1.uer.14. quid, non quod.uer.21. superioribus.uer.29. Antuates pag.2.uer.16. consueuerunt.uer.19. eodem mari.uer.20. iis,non eis. ch.31.pag.1.uer.4. quod ille.uer.17. distingue post æstuarijs.uersu.22. dele quos.uer.24. insulasq;.pag.2.uer.3.hæ difficultates.ch.32.pag.1.uer.21. nauesq;.uer.26.dele Hæ. uer.29. sustineri.uer.30. dele posse.uer.23. dele tantum.ch.33.pag.1.uer.17.mouere. dele com.ch. 35.pag.1.uer.12.appellant,quorum.pag.2.uer.4. Sertorio.ch.36.pag.2.uer.3.Cocosates.uer.4.nationes nō ciuitates. ch.37.pag.1.uer.12. Tenchtheri. pag.2.uer.8. aditus.uer.29.& paulo.ch.51.pag. 1.uer.5. antea,non ante à.uer.23. autem,non aut ære.ch.52.pag.1.uer.2. dele q;.ch.54.pag.1.uer. 27. proxime.ch.55.pag.1.uer.21.Id,nō is.ch.56. pag.1.uer.23. is,non his.ch.62.pag.1.uer.14. copijs,in eodem.ch.63.pag.2.uer.2. publicæ.ch.66.

pag. 1. uer. 2. his, non iis. ch. 67. pag. 1. uer. 11. ubiij, non ubi. uer. 28. adductos. ch. 71. pag. 1. uer. 30. delere. pag. 2. uer. 7. Rauracorũ. ch. 72. pag. 1. uer. 26. turrim. ch. 73. pag. 1. uer. 1. est. sed certe clam dimissis. ch. 74. pag. 1. uer. 3. audacia, ut, non audacia, et. ch. 75. pag. 1. uer. 8. aditum. ch. 91. pag. 2. uer. 2. simul &, nõ simul, &. ch. 93. pag. 2. uer. 18. ab hostibus. ch. 94. pag. 1. uer. 19. longe aliud. uer. 24. instabant. pag. 2. uer. 19. remorum. ch. 95. pag. 2. uer. 7. Treueri. ch. 97. pag. 1. uer. 17. qua, non siqua. uer. 26. muro quæ. ch. 98. pag. 2. uer. 20. exculcabantur. ch. 101. pag. 1. uer. 11. distingue post nouerit. ch. 106. pag. 1. uer. 11. T. labieno. pag. 2. uer. 25. impedimentorum. ch. 107. pag. 2. uer. 11. loci, non locis. ch. 108. pag. 2. uer. 4. oppressi luce. uer. 21. loci, non loco. ch. 109. pag. 1. uer. 1. consederant, nõ conderant. uer. 21. progressi hostes. pag. 2. uer. 17. propter, non proter. ch. 112. pag. 2. uer. 16. conflixerant. ch. 113. pag. 1. uer. 10. distingue post tempore. uer. 16. distingue post Carnutum. uer. 28. distingue post eius. ch. 115. pag. 2. uer. 4. distingue post periculo. ch. 116. pag. 2. uer. 3. dele parenthesim post committebat, & fac eã uersu sexto post habere. ch. 117. pag. 1. uer. 8. dele distinctionem ante fidelitate. c. 120. pag. 2. uer. 28. raptim, dele q;. ch. 125. pag. 1. uersu. 6. circummunire instituit. char. 121. pag. 1. uer. 26. mittatur. pag. 2. uer. 8. acciderat nunquam. ch. 122. pag. 2. uer. 16. In Italia. ch. 126. pag. 2. uer. 25. Gn. Pompeij. ch. 131. pag. 1. uer. 6. Cantabris. uer. 9. bellum, non libellum. pag.

2·uer·30·postero, non postremo·ch·132·pag·2·uer·18· audacter locum caperent·uer·28· signis, non in signis·ch·134·pag·2·uer· 8· legationes, non legiones·ch·135·pag·1·uer·20· Gn·non· C·ch·136·pag·1·uersu·10· Artificij· ch·137·pag·1·uer·18·milliaq; non millia quinq;·ch·139·pag·1·uer·9·fugere·pag·2·uer·26·iniquitatem, non nequitatē·ch·142·pag·1·uer·15·distingue post his·pag·2·uersu·17· educunt, nō ducunt·ch·143·pag·2·uer·30·præsident, non possident·ch·144·pag·1·uer·14· dele sed·uer·25·distingue post Hispaniam·uer·27· dele dicere·pag·2·uer·1·· restituatur, non restituat·ibidē æstimatione, non existimatione·ch·145·pag·1·uer·14·distingue post causæ·ch·147·pag·1·uer·7·ac uinearum·uer·8·dele ut·ch·152·pag·1·uer·3·perterrita·uer·8·pro meritis·uer·10·Iisdem, non hisdem·pag·3·uer·30·dele asteriscum·ch·155·pag·1·uer·22· prædicaturus·ch·158·pag·2·uer·14· interficiuntur·ch·162·pag·2·uer·21· itinere·uer·24· dele et·ch·163·pag·1·uer·15· Apolloniates ad Cæsarē·uer·30· dele le·ch·164·pag·1·uer·20· oppositum, non oppidum·pag·2·uer·18· distingue post loco·ch·166·pag·1·uer·15·distīgue post cōprehēsa·ch·167·pag·2·uer·30·Hic, non his·ch·168·pag·1·uer·30·exercitum·ch·169·pag·1·uer·16· cuius modo rei·uer·24· dictitabant·ch·171·pag·2·uer·3·Gn·Pōpeij·uer·12· deiectis, non defectisq;·uer·14·lege, molem naturalem obiectam, quæ·ch·172·pag·2·uer·8·prouiderat·ch·173·pag·1·uer·20·dele Asteriscū·ch·175·pag·2·uer·5·Dyrrhachium·ch·179·pag·

2·uer·14· dele Eritius·ch·184·pag·1·uer·18· cohortatur, ut·ch·196·pag·1·uer·9·distingue post uti· ch·198·pag·2·uer·24· committe, non committere· ch·200·pag·1·uer·13·propior, nō propter·pag·2· uer·16·insequebantur·ch·201·pag·2·uer·22· populo Ro·ch·206·pag·1·uer·9·et quod Cappadocia· uer·26·obuersari·pag·2·uer·22· cum, non eum·ch· 208·pag·2·uer·6·gestæ·ch·211·pag·2·uer·21· dignitatis, & gratiæ·ch·218·pag·1·uer·8· dele distinctionem post est·uer·21· distingue post suorum· ch·223·pag·2·uer·22·est hostiū consilium·uer·23· dele hostium·ch·224·pag·2·uer·5·copiæ legionum· uer·6· millium·uer·7·sagittasq́;, & tela·uer·11·etiam, nō et iam·uer·19·intra, non interea·ch·225·pagi·1·uer·16·patris non partis·ch·229·pag·1·uer· 23· comites·pag·2·uer·24· aratoribusq́;·ch·233· pag·1·uer·15· peditibusq́;·uer·25·ciuiis, nō cuius· ch·242·pag·1·uer·10· ferret·ch·249·pag·1·uer· 13· distingue post eius·uer·20·fecissent·pag·2·uer· 29·exisset, non esset·ch·250·pag·1·uer·16· duos, non suos·pag·2·uer·5·Ateguam, non antequam·uer· 6· cui rei, non cui de·uer·21· proxime tamen Ateguā, ut ad flumen sint circiter passus·ch·252·pag·1· uer·5· manibus missi sunt facti·ch·255·pag·1·uer· 16· Ategua, non articula·ch·258·pag·1·uer·8· Serenitas, non serenitatis·ch·260·pag·2·uer·20· inter, non iter·ch·265·pag·1·uer·22·dele·n·uer·24· illam, non Gillam·uer·27· fuxensis·pag·2·uer·2·dele rediȷ́t, & scribe, rediere, sorore superstite, ferdinando regi nupta·uer·21·flauiacū·ch·266·pag·1·uer·

6.Galliæ.pag.2.uer.3. Senonum.uer.14.geldria.
uer.16. leodium.ch.267.pag.1.uersu.7. amba-
rorum, non ambilanorum. uersu.30. Taurinum,
non Teurinæ. pag. 2.uer.2. Aruerni populi.uer.
15.mōtem iura.ch.268.pag.1.uer.1. Genabi.uer.
30. Lotiringum.pag.2.uer.25. Aquitanos.uer.26.
Aruernis.ch.269.pag.1.uer.1. dictus, horum prin
ceps.uer.7. ceutronum.uer.11. penetrauerit. uer.
18. Mauritius dictus.ch.270.pag.1.uer.29. præsi
dis.ch.271.pag.1.uer.3.Bractuspancium.pag.2.
uer.26. pictis, non pistis.uer.27. francis.uer.29. ur
bes.ch.272.pag.2.uer.11. caninefatibus.uer.30.
aurelianensis.ch.273.pag.1.uer.1. s.ualle.uer.7.
Hedui.pag.2.uer.16. Cheruści.uer.24. Antonino.
ch.274.pag.1.uer.8. renetis.ch.275.pag.1.uer.
20. Caninefates.pag.2.uer.30. Anaritis.ch.276.
pag.1.uer.13.hinc.ch.277.pag.1.uer.6.Batauis.
uer.9. refert.uer.27. Centronib.non Centurionib.
pag.2.uer.1. Aruernis.uer.21. itercederet.uer.28.
Auscitana.ch.278.pag.2.uer.1. Centronib.uer.2.
Louanois.uer.4.Centronib.uer.15. Traiectensem.
ch.279.pag.1.uer.13.Heluetiorū.pag.2.uer.15.
esse censeatur.uer.18. hoc anno fugatis eiusdem.ch.
280.pag.1.uer.15. Cheruscis.pag.2.uer.20. ab
Ostorio.ch.281.pag.1.uer.3. Mediomatricib.pa-
gi.2.uer.4. Suitenses.uer.13. uadum.uer.14. ua-
do.pag.2.uer.20. Cantauriensi.ch.282.pag.2.uer
su.12. Tribetes.uer.16. Marcomannos.ch.285.
pag.1.uer.26. Coloniensis.ch.286.pag.1.uer.6.
Cheruscis proximum.pag.2.uer.22. Bernenses.ch.

287·pag·1·uer·2· Catalaunẽsi·uer·21·Tribotum·uer·26· Batauí·pag·2·uer·2· Bosilea·uer·24· ubi petilius·ch·288·pag·1·uer·16· Sequana·ch·289·pag·1·uer·7· Coniectare·uer·28· Bractuspãcioq; pag·2·uer·13· Scalde·uer·21·rhedonib·ch·290·pag·1·uer·2·Vbijs··uer·23·Caßijs·uer·24· Ceuimagnis·uer·25·Ebroicẽses·pag·2·uer·9· Cõstantiensi·ch·292·pag·1·uer·17·Rauraci·pag·2·uer·29·Ceutronibus·ch·293·pag·2·uer·18·Atrebatib·uer·21·Fßionẽsi·uer·20·uermãdois à gallis, mutata·ch·294·pag·1·uer·18·Heleuteris·pag·2·uer·10·Cliuensis·ch·295· pag·1·uer·7· Ad Rhodani·uer·18· Batauis·uer·26· Vindonisse·ch·296·pag·1·uer·3· terram Romanam·uer·15·Anienum· uer·20·euagati·

·EXEMPLVM·

ALEXANDER PAPA VI·

u NIVERSIS, & singulis præsentes literas inspecturis salutem, & apostolicam beñ. Quoniam dilectus filius Aldus Manutius Romanus ad cõmunem doctorum utilitatem nouis excogitatis characterũ formis, assiduã operã libris emendãdis, imprimendis'q; impendit, magnos'q; in ea re labores, sumptus'q; facit, uereturq; ne ĩsurgente ĩuidia, æmulatiõe'q; excitata, aliq sumpto de eius characteribus exemplo, ad eandem formã libros imprimant, de'q; alterius ĩuento nouũ sibi lucrũ quærant, Idcirco nobis fecit humiliter supplicari, ut eius indẽnitati de opportuno remedio prouidere dignaremur·

Nos, quoniã ea, quæ ad literatorũ cõmoditatem spectãt libenter annuimus, huiusmodi supplicatiõibus inclinati, ut ingenia ad plura, melioráq; in dies inuenienda excitentur, libriq; sublata oĩ æmulatiõe diligentius prodeant ĩpressi, et emẽdati, cõfidentes de diligentia dicti Aldi, de cuius doctrina, et in libris emẽdãdis studio fide=dignorũ testimonio facti sumus certiores, oĩbus, & singulis impressoribus, et artem ipsam in Italia exercentibus sub excõmunicationis, illis autem, q in Alma urbe nostra, & terris nobis mediate, uel imediate subiectis morantur, sub eadem, et cõfiscatiõis librorum impressorum pœnis, quas contrafacientes absq; alia declaratione eo ipso incurrere uolumus, districtius inhibemus, ne per spatium decem annorum à tempore cuiusuis libri, tam græci, quàm latini ab eodẽ Aldo impressi illis ipsis, aut similibus characterũ formis pro eorũ uolũtate, aut ad ĩstantiã quarũcunq; psonarũ cuiuscũq; dignitatis, status, gradus, ordinis, nobilitatis, præeminentiæ, uel conditionis fuerint, quouis quæsito colore imprimere, aut imprimi facere quouis modo præsumant. Volẽtes, ut oẽs, et singuli librorũ uẽditores, penes quos dicti libri, etsi extra Italiã impressi essent, iuenti forent, similes pœnas ĩcurrant. Mandantes nihilominus dilectis filijs nũc, et pro tempore locorũ ordinarijs p ipsam Italiã existentibus, quatenus p se, uel alium, seu alios faciant authoritate nostra, inhibitionem nostrã huiusmodi in=uiolabiliter obseruari, contradictores p censuras ecclesiasticas, & alia opportuna iuris remedia appellatiõe postposita compescendo, inuocato ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachij secularis, non obstantibus constitutioni

bus, & ordinationibus apostolicis, cæterisq; contrarijs qbuscunq;. Datum Romæ apud Sanctum Petrum sub annulo Piscatoris. XVII Decembris. M. D. II. Pontificatus nostri anno Vndecimo.

EXEMPLVM.

DILECTO FILIO ALDO MANVTIO CIVI ROMANO, VTRIVSQVE LINGVAE LIBRORVM INSTAVRATORI.

IVLIVS PAPA II.

Dilecte fili salutem, & apostolicam beñ. Cum tu, cuius personam multis uirtutum donis insigniuit altissimus, magna tui ingenij ui, uarijsq; laboribus, & excellenti doctrina deo nostro authore, quàm plurima græcorũ, & latinorum authorum librorum uolumina summa cura, & diligentia castigata à paucis annis citra ad cõmunem omnium literatorũ utilitatem characteribus, quos uulgus cursiuos, seu cancellarios appellat, imprimi tam diligenter, ac pulchre curaueris, ut calamo conscripta uideantur, librosq; alios, utpote Platonis, Aristotelis, et aliorũ philosophorum, authorumq; maiorum, ut dilectus filius nobilis uir Albertus Pius de Sabaudia Carporũ comes, carissimi in Christo filij nostri Maximiliani electi Imperatoris semper Augusti apud nos orator nobis exposuit, sis paratus eisdem characteribus excudere, & in lucem mittere, quæ res studiosorũ animos non solum uehementer delectabit, sed etiã mi

rum in modum ad ſtudia accendet, Proinde Albertus
ipſe, ut bonarum artium, ac literarum præcipuus eſt
cultor, ita uirtutis tuæ, laborumq́; tuorum rationem ha
beri deſyderans, ut in dies de bono in melius proficere
re & emendandis græcis, ac latinis libris huiuſmodi,
quod (ut accepimus) diligentiſſime facis, cõmodius, ala=
criusq́; uacare poſſis, nobis attẽtius pro te ſupplicauit,
ut ĩdemnitati tuæ, ne alius tuos ſibi uẽdicet labores, atq;
uigilias, honorẽq́;, et præmia merito tibi debita ex uir
tute tua ꝑcipiat, paterne cõſulere, ac laborũ, meritorũq́;
tuorũ, & impenſarũ, quas propterea te ſubire oportet,
aliquã rationẽ hẽre uellemus. Nos igitur præmiſſa pa=
terno cõſyderantes affectu, ac ſingulos, ꝗ ad bene agen
dũ tẽdunt, uirtutumq́; ſunt cultores, ꝗ̃tum cũ deo poſſu
mus opportunis gratijs, & fauoribus proſeꝗ cupientes,
dictiq́; Alberti, ac tuis in hac ꝑte ſopplicationibus an=
nuentes, uniuerſis, & ſingulis impreſſoribus, & cæte-
ris ꝑſonis, ad quarũ præſentes noſtræ ꝑueniunt noti-
tiã in toto Chriſtianorũ orbe conſtitutis ſub excõmuni-
catiõis, lata ſententia, et in noſtris, atq; Sanctæ Roma=
næ eccleſiæ ciuitatibus, atq; terris nobis, & eidẽ eccle-
ſiæ mediate, uel ĩmediate ſubiectis degẽtibus ꝑſonis ꝗn
gentorũ ducatorũ auri, et amiſſiõis librorum, quos im=
preſſerint ꝑ cõtrafacientes ĩcurrendis, et cameræ apo=
ſtolicæ applicandis pœnis ĩhibemus expreſſe, ne, quæ
poſthac ꝗndecim annis durantibus à data præſentium
inchoãdis, & ſucceſſiue finiẽdis et græce, et latine im
primenda duxeris librorũ uolumina imprimere, ne'ue
latinarũ literarũ characteres curſiuos, ſiue cãcellarios
ut præfertur facere, cõtrafacere, aut imitari, curare'ue

palios fieri, aut imprimi, ipsis'ue characteribus libros
excudere, uel impressos uenundare possint, siue debe-
ant, aut quouis modo præsumant. Decernētes ex nunc
authoritate apostolica absq; alia declaratiōe cōtrafaci
entes, & nō parentes omnes excōicationis sententia an
tedicta eo ipso ligatos esse, et à subditis nostris ultra il-
lam pecuniariā, et amissionis librorū pœnam, ab exa
ctoribus, et cōmissarijs nostris ĩtegre, et irremisibiliter
pro eadem camera exigendam fore, et quā sic exigi uo
lumus, & per præsentes mandamus. Verum, ut huius
modi inhibitionis, atq; decreti nostri ignorantiam ne-
mo prætendere possit, Vniuersis, & singulis nostris, et
apostolicæ sedis legatis, nec non Patriarchis, Archiepi
scopis, Episcopis, Abbatibus, et eorum Vicarijs, ac Gu
bernatoribus, Potestatibus, & cæteris officialibus no-
stris, qui præsentium nostrarum uigore fuerint requi
siti, mandamus expresse, ut literas ipsas in locis ecclesia
rum suarum, atq; diocæsum consuetis publicari, atq; ob
seruari faciant, non obstantibus cōstitutionibus, & or-
dinationibus apostolicis, cæteris'q; cōtrouersijs quibus-
cunq;. Cæterum quia difficile admodum foret præsen
tes nostras literas ad singula loca deferri, uolumus, atq;
decernimus, quod earundem literarum transumptis
manu publici notarij subscriptis, et sigillo alicuius per
sonæ in ecclesiastica dignitate constitutæ munitis, ea
prorsus ubiq; adhibeatur fides, quæ præsentibus no-
stris adhiberetur, si forent exhibitæ, uel ostensæ. Da-
tum Romæ apud sanctum Petrum sub annulo Piscato
ris Die XXVII Ianuarij. M D XIII.
Pontificatus nostri anno decimo.

g
b
b
b
b
e
d
d
d
d
c
c
a
f
f
a
a

Libro quarto.

Pontem, eadem forma & ratione, bis fecit Cæsar supra Rhenum flumen latissimum. rapidissimum. & altissimum. Primum in Menapijs contra Sicambros. Deinde paululũ supra eum locum in finibus Treuirorũ, ex quo trãsitus erat ad Vbios Cæsaris amicos.

a Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo præacuta dimensa ad altitudinem fluminis. &c.

b. Trabes bipedales immissæ super utraq; tigna, quæ binis utrinq; fibulis ab extrema pte distinebantur.

c. Fibulæ quæ disclusæ distinent bipedales trabes.

d Vbi fibulæ disclusæ in cõtrariã ptem reuinciũtur.

e. Materia directa, quæ iniecta supra bipedales trabes totum opus contexebat.

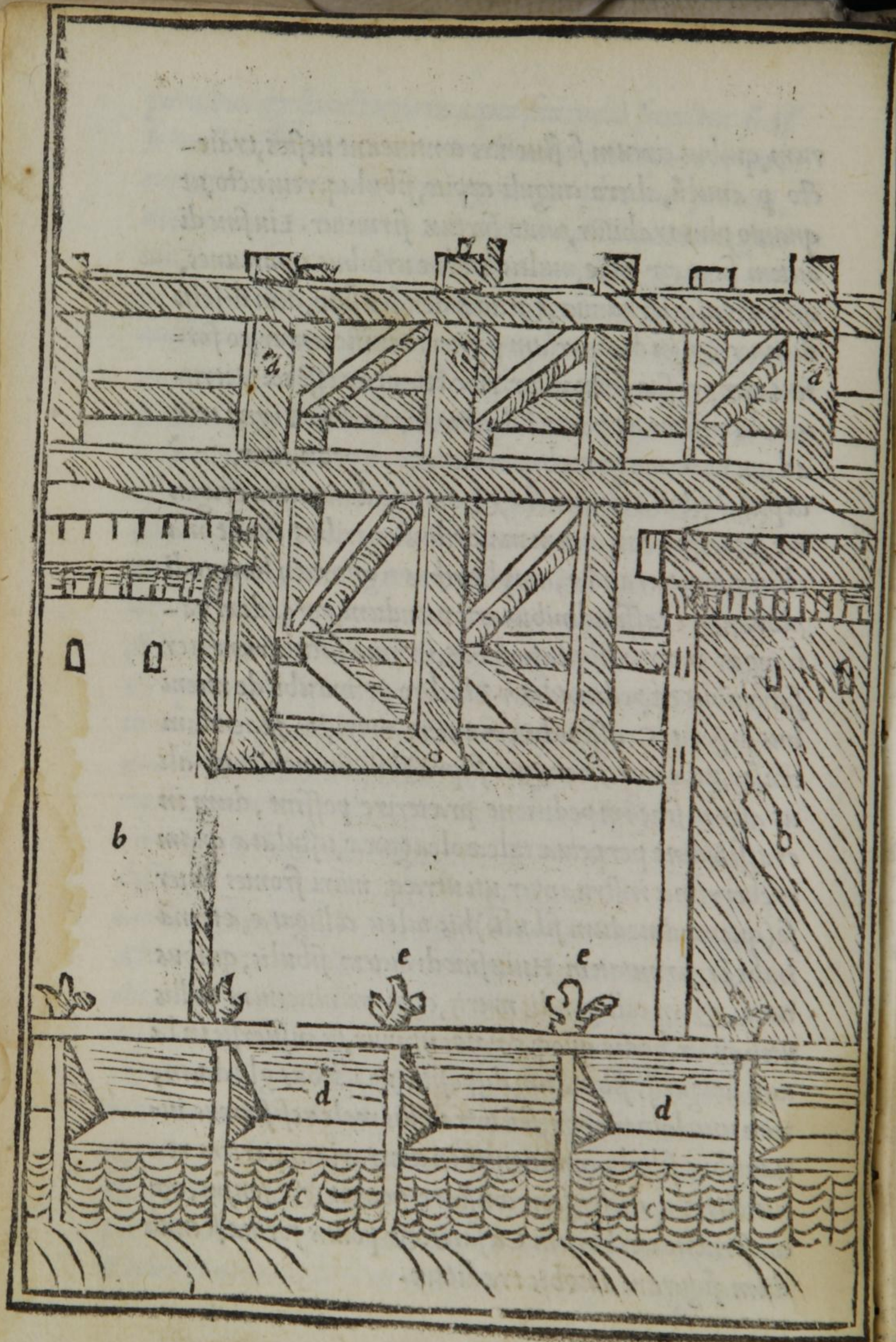
f Sublicæ obliquæ ad inferiorem ptem fluminis adactæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent.

g Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.

Hæc utraq;, insup bipedalibus trabibus immissis. Hunc locum sic corrigendum puto. Hæc utraq; insuper, bipedales trabes immissæ, hac ratione, ut insuper sit præpositio, & hæc utraq;, sit accusandi casus. Quod si duriusculum hoc quisquã existimarit, sciat Cæsarem ipsum simili usum constructione in secundo de bello ciuili in expugnatione Massiliæ his uerbis. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac uinearum passum est, laterculo astruxerunt, sciat et Vitruuiũ in quĩto, ubi agit de

portubus & structuris in aqua faciendis similem fecisse constructionem. Tunc proclinatio ea impleatur arena. & exæquetur cum margine & planitia puluini, deinde insuper eam exæquationem, pila quam magna constituta fuerit, ibi struatur. Quare si sic, ut puto, perseuerat corruptus librariorum uitio locus, neq; sensus constabit, neq; constructio, nisi implexa et litigiosa grãmaticis. Sed ut utraq; constent, sensus scilicet, & constructio tam ingeniosis, quam grãmaticis, & operi uerba sint conformia, & opus uerbis, animaduertendum est, quod postquam Cæsar descripsit modum figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam stabilitatem & firmitatem assecuta sunt, uertit se ad bipedales trabes, quæ transuersam totius pōtis latitudinem perficiebant, & qua ratione possint, & quo modo sustinerentur, docet. dicens, quod sup hæc utraq;. i. sup bina tigna quæ & in pte superiori, et ea quæ in pte inferiori posita erant bipedales trabes immißæ, quantum eorũ tignorũ iunctura distabat, binis utrinq; fibulis, ab extrema pte distinebantur. Quibus disclusis et in contrariã partem reuinctis, ætc. In hanc eandem sententiã mecum uenire uidetur Leo baptista Albertus uir & ingenio & literis clarus in suo de architectura, qui eiusdem cæsariani pontis descriptiõem repetens nõ aliter ei uisum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his uerbis. Huiusmodi autem immißæ trabes binis utrinq; fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, & cætera. Quid autem sit fibula, & quomodo discludatur & reuinciatur, non omnibus peruia est notitia, quamuis eius sit quottidianus usus. Vtuntur autem ea, uiri ac mulieres ad capita cingulo-

rum, quibus circum se fluentes contineant uestes, traie-
cto ꝑ anulũ, altero cinguli capite, fibulaq; reuincto, ut
quanto plus trahitur, tanto fortius firmetur. Eiusmodi
autem sunt & sellæ, multis Italiæ urbibus communes,
quæ clausæ seruantur, & ad sedendi usum, cum discludun-
tur, & in contrariam partem reuinciuntur, eo for=
tius compressæ firmantur. Hoc etiam ita esse ex Vitru-
uio clarissime apparet ĩ decimo, his uerbis. Tigna tria
ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à
capite à fibula coniuncta, & in imo diuaricata erigun
tur. Et infra. Sin autem maioribus oneribus erunt ma
chinæ comparandæ, amplioribus tignorum longitudi
nibus, & crassitudinibus erit utendum, & eadem ra-
tione in summo fibulationibus, in imo sucularum uer
sationibus expediundum. Et libro primo ubi de mœni
bus disserit, Crassitudinem autem muri, ita faciendam
censeo, uti armati homines supra obuiam uenientes alĩ
us alium sine impeditione præterire possint, dum in
crassitudine perpetuæ taleæ oleagineæ, ustulatæ quam
creberrimæ instruantur, uti utræq; muri frontes inter
se (quemadmodum fibulis) his taleis colligatæ, æternã
habeãt firmitatem. Huiusmodi autem fibulis, quibus
tunc, & in colligandis muris, et in munitionum uallis
utebantur, hodie quoq; & nos utimur, transuersis in la
tum longurijs fibulatim dispositis, ut ictibus glãdium,
non uno loco tantum, sed tota uallis mole resistamus iu=
uantibus fibulis continenter in contrariam partem re-
uinctis. Ex dictis, satis constare poterit, & sensus, &
constructio uerborum Cæsaris, & pontis forma secun=
dum figuram à nobis traditam.

d
d
b
b
e
e
d
d

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS.

Libro septimo.

Auaricum Vrbs biturigum munitissima, quæ prope ex omnibus partibus flumine & palude circundata, unum tantum & perangustum habebat aditum, quod Auaricum a Cæsare turribus et aggeribus excitatis ita obsessum est, ut ipso potiretur.

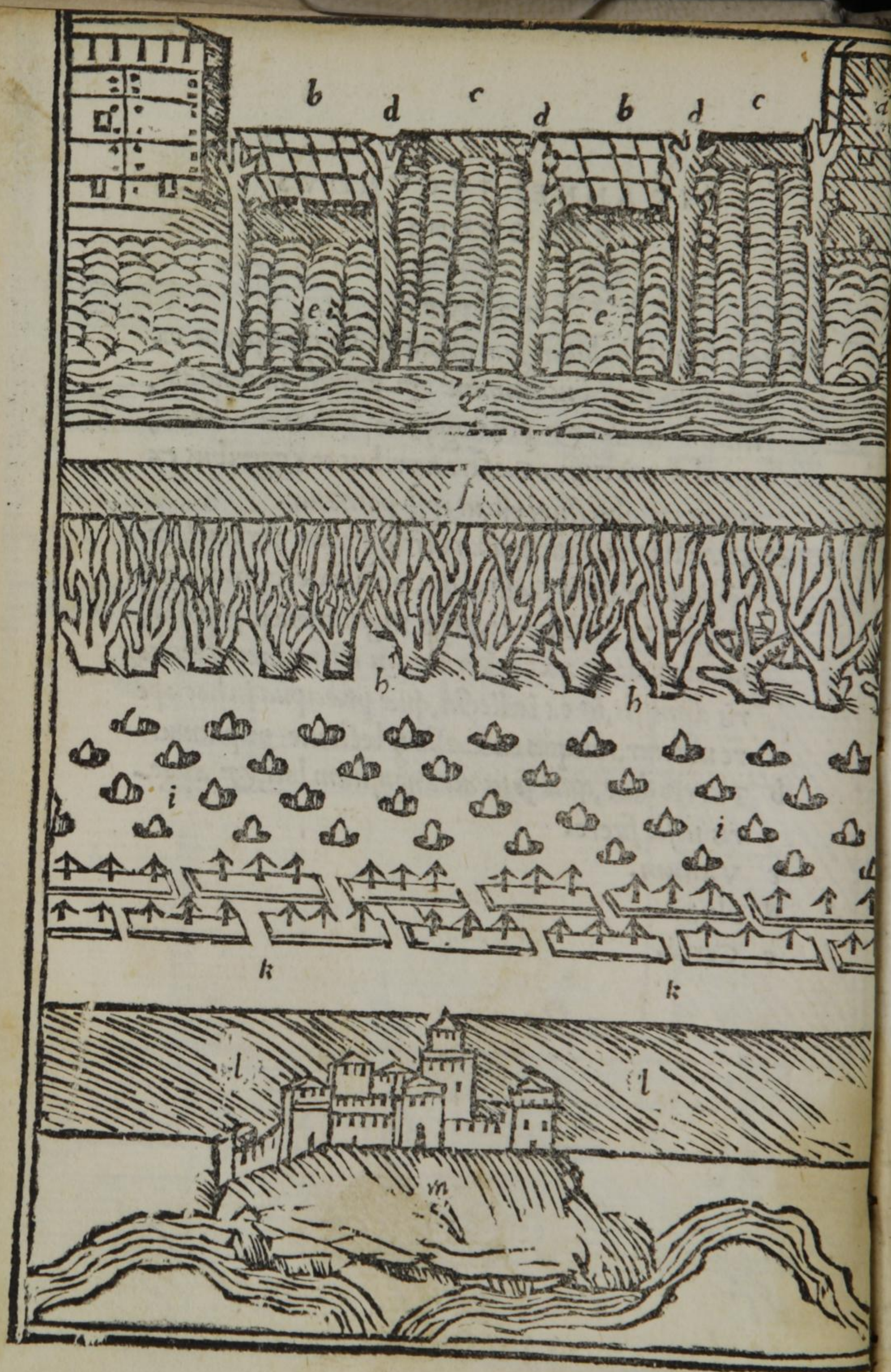
a Auarici urbis biturigum muri, quorum forma ferè cõmunis erat in Gallia, qui & ita describuntur à Cæsare, ut à mediocri quoq; ingenio intelligi possit, nos duntaxat texturã trabium effinximus, farcturis dimissis, ut ea ĩtellecta, quæ præcipua in hoc opere uidetur, reliqua ex Cæsaris lectione pcipiantur.

b Turres duæ, quæ satis ad angustiam loci, & aggeris uisæ fuere.

c Vallum.

d Plutei.

e Cerui.

b d c d b d c d
e
e
f
h
h
i
i
k
k
l
l
m

Libro septimo.

Alexia oppidũ mãdubiorũ in summo colle positũ edito loco, qđ nisi obsidiõe expugnari nõ posse uidebatur. Huius collis radices subluebãtur duobus flu. duabus ex p̃tibus, cætera ex descriptõe cæsaris, et ex opposita figura patent. a Turres coniunctæ ageri, & uallo, quæ inter se distabãt pedes. lxxx. b Plutei q̃ tegebant interuallum, quod erat inter pinnas. c Pinæ, quæ interstructæ erãt inter pluteos. d Cerui grãdes positi inter pinnas aggeris ad cõmissuras pluteorũ, et aggeris ipsius, in q̃bus erãt suspensi plutei sub q̃bus tecti milites ascẽsum hostiũ, et conatũ omnem repellebant. e Vallũ cũ lorica. lorica. n. ex cratibus uel storijs apponebatur uallo et aggeri, ne facile harpagõibus uel alijs instrumentis demoliri posset ab hostibus. f Fossa pedum quindecim lata & profunda in qua per campestria loca & demissa, aqua ex flumine deriuabatur. g Fossa alia itẽ pedũ q̃ndeci lata, et profunda, sicca et sine aq̃s. h Stipites ex trũcis arborũ, nõ ad modũ firmis ramis, præacutis cacuminibus, in p̃petuam fossam demissi, & ab infimo reuincti ne reuelli possent, ab ramis eminebãt, quo q̃ intrauerãt seipsi acutissimis uallis induebãt, hos cippos appellabãt. i Stipites teretes fœminis crassitudine ab summo præacuti et præusti, demissiq; in scrobibus oblique in q̃cuncẽ dispositis. hos ex similitudĩe floris liliũ appellabãt. k Taleæ pedẽ lõge, ferreis hamis ĩfixæ in terrã'q; ĩ fossæ mediocribus spatijs ĩtermissis, oĩbus locis disserebãtur. hos hamos stimulos appellabant. l Fossa pedum. xx. lata, & profunda dirrectis ad p̃pendiculum lateribus, à qua reliquæ munitiones distabant pedes quadringentes m Alexia oppidum, superius descriptum.

Libro octauo.

a Vxellodunum oppidum egregie natura loci munitum, in finibus cadurcorum inter celtas, non longe à Prouincia romanorum.

b Fons, quem Cæsar cuniculis actis, & uenis eius intercisis auertit.

c Cupæ seuo. pice. scandulisq; completæ & ardentes ad comburenda cæsariana opera ab oppidanis demissæ.

d Vallum.

e Plutei.

f Flumen quod infimam uallem diuidebat, & pene totum montem cingebat, atq; ita imis eius radicibus ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis deriuari posset.

g Turris decem tabulaturum, quæ fontis fastigium superabat, ex qua cum tela tormentis iacerentur ab aquatione oppidanos prohibebat.

Massilia.

Vxellodanum.

Libro secundo de bello ciuili.

Massiliæ descriptio quæ ex tribus fere oppidi partibus mari alluitur.

a Massiliæ mœnia & turres.

b Turris ex opere lateritio tabulatorum sex, ab legionarijs extructa contra massiliensium eruptiones.

c Storiæ ex funibus anchorarijs contextæ præpendentes contra hostium tela atq; tormenta, quibus tecti milites turrim construebant.

d Summa contabulatio laterculis & luto & centonibus tecta, nequid ignis hostium nocere posset.

e Musculus ab ipso Cæsare descriptus à turri lateritia ad suffodiendum, & disijciendum hostium turrem, & murum.

f Mare alluens ferè ex tribus partibus urbem.

g Vallum.

h Plutei.

i Cerui.

k Pinnæ.

IOAN. IVCVNDVS VERONEN.
IVLIANO MEDICI. S. P. D.

I DILIGENTIVS quis consideret Iuliane illustrissime quot is, q corrupta antiquorum scripta, ut emendata in manus hoium exeant, curat, labores exhauriat. quam uero nullius, uel pexiguæ admodum apud plurimos laudis particeps fiat, admiretur profecto, cur sibi qsquam id oneris assumat. quo in perferendo, cum maxime enitendum sit, minimã tamen mercedẽ consequatur. Quod. n. in alieno elaboret, neq; suũ aliquod ipse edat, id apud multos eiusmodi est, ut oẽm, quẽ pro laboribus mereretur laudis fructum, intercipiat, q mihi qdem, siqui sunt, iniqui esse uidentur rerum æstimatores. Nihilo. n. magis æquũ eos sentire existimo, quam siqs ei, q derelictum cuiuspiã, ac sentibus occupatum agrum suo labore expurgarit, coluerit'q;, nullã tamen inde enatarum frugum partem deberi arbitretur. elaborat certe is in alieno solo, laborũ tamen est quoddam iure præmium constitutum. Ac mihi qdẽ longe uidetur secus, atq; eũ q munus hoc recte exequatur, seu rei ipsius difficultatem spectes, seu quã inde literarum studiosi utilitatem consequantur, cõsideres, in primis laudandum censeo atq; (ut uere dicam quod sentio) non multo fortasse minus, opus hoc existimo, quã si ex te aliqd componas, acrioris illud ingenij, exactioris hoc iudicij, latiore ibi campo euagari licet, angustissimis hic finibus coercemur, ibi, cum ingenij habenas effuderis, ferrĩ quocunq; uolueris potes, hic ĩgenio ita moderãdum est,

ut cum maxime eo opus sit, circumscriptis tamen quibusdam terminis continendum sit. Non unum quodlibet solum perlegendum, sed plurima conferenda exemplaria. Ex uaria lectione, non quae tibi maxime placeat eligenda, sed quae caeteris authoris ipsius scriptis magis accommodata esse uideatur, ita ut illius tibi propè animus induendus sit. At uero ita parce, ubi quippiam corruptum sit, ex se aliqd addendum, ut nisi certissimis indicijs ducaris, quae quandoq; tamē occurrūt, corrupta potius lectio relinquenda sit. Quae oĩa quāti laboris, quātae industriae sint, quilibet, qui id experiatur facillime iudicabit. Vtilitatem uero si consideres, multo hinc profecto maior reperietur. atq; hoc tamē ita uelim accipi uti à me dicitur. Neq;.n. tam ignarus rerū sum, uti quemlibet librum emendare (cum multi praesertim sint, quos corruptos eē expediat) utilius putem, quam si possis tuum aliquid scribere. neq; si talia quaedam, qualia ea sunt quae emendes, cōponere possis, hoc potius agendum. Sed hoc dico cum permulta antiquorum sint scripta, quibus ne sperandum quidem nobis sit, ut aequales esse possimus, cum'q; omnis nostrae latinae locutionis peritia inde emanet, eáq; corruptissima circunferantur, qui in eo uires intendit suas, ut emendatiora legantur, non solum id agit, ut ipsa, et intelligi melius, & libentius legi, sed id etiam non minus, ut rectius quoq; si quis quid scribere uoluerit, id agi possit, ac tanquam qui turbidum aliquē coeno fontem, unde multi in omnes partes riui deducantur perpurgat, non id solum facit, ut fons ipse nitidior sit, sed & ut riuuli quoq; ipsi, qui lutulenti prius ac sordidi fluebant, pu-

riore unda accepta, & aspectu gratiores, & potu suauiores fiant. Sic is, qui corrupta antiquorum scripta corrigit, quasi fontem ipsum perpurgat, nec id faciat modo, sed ut ea etiam, quae à nobis edita, ab fonte illo, quasi quidam riuuli deriuantur, elegantiora esse possint. Non iniuria igitur cum id omne hinc sit hoc illi à nobis anteferri munus uidetur. Sed, ne ego, dum id laudo, in quo aetatis plurimum consumpsi, meipsum laudare uidear, de hoc satis, ac nimis fortasse multa. Nam ut laudem nullam mereatur, eo fortasse magnificentius cuiquam uideri possit. Cum enim tam multi propositi labores sint, nulla laudis praemia, maximam tantum utilitatem, studiosi hinc omnes adipiscantur, magni cuiusdam animi censendum est, tot nullo proposito praemio labores subire, ac propriam laudem commoni utilitati condonare. Sed ut ad te, me tandem conuertam Iuliane Illustrissime. C. Iulij Caesaris commentaria, cura nostra emendata in manus eruditorum sub tuo nomine exeunt, quae quanto reliquis, quae hactenus impressa circunferuntur castigatiora sint, cuicunque ea conferre libuerit, cognitu erit facillimum. Ego quidem in eo multum elaboraui, conquisiui multa tota gallia, exemplaria, qua in prouincia, quod multa eo semper ex Italia translata sunt, atque ea minus praedae exposita, ac bellis, fuerunt, multo incorruptiora uolumina cuiusq; generis reperiuntur, contuli omnia, diligenter excussi, neque meo tantum iudicio contentus fui, sed cum multa undiq; collegissem, eruditos plures demum Venetijs conuocaui, eorumq; ingenijs omnia subieci iudicanda, neque quicquam non

perpensum, ex quo effectum est, ut paucа admodum restent, quae in suum nitorem restituta non sint, sed & eas fortasse aliquis aliquando maculas deterget, nobis id satis sit egisse, ut perpaucae omnino reliquae sint. Hos autem labores meos multis de causis, tibi potissimum dicandos duximus. Primo quidem, quod tibi omnes omnium qui in literis uersantur, labores, lucubrationesq;, quodam gentilitio iure, deberi uidentur. Ex ea enim familia es, quae semper literatos mire fouit. Nam ut uetustiores praeteream, qui & ipsi tamen hoc magnificentissime egerunt, Laurentius pater ita id enixe egit, ut eius beneficentia ex foeda illa proximorum seculorum barbarie in eum, in quo nunc sunt gradum tam latinae quàm graecae literae prouectae esse uideantur. Frater uero ita semper literatos omnes amplexus est, uti non immerito spes ea enata uideatur, quae nunc iam in omnium animis insedit, eo ad summum pontificatus culmen euecto, non christianam solum rempublicam felicem futuram, sed & bonas omnes literas, quae iniquis his temporibus propè exaruerant, tam feliciter prouenturas, ut omne praeteritorum annorum incommodum sarciatur, qua in re, tu quoq; ita animatus cognosceris, ut non adiuturus fratrem solum, non imitaturus patrem, sed & per te ipse, totum hoc munus gesturus, & tanto omnes tuos superaturus sis, quanto illi caeteris excelluerunt. Ad hanc causam accedit, quod Iuliano Iulij commentaria, quod candidissimis animi tui moribus, candidissimum hoc opus maxime conueniens uidetur munus. Quod ego non hoc solum, sed quicquid in me ingenij est, quidquid in

literis possum, tibi dedicare constitui, ac iam dedico. ætate quidem ea sum ut de me non multa tibi possim promittere, sed natura ipsa fortasse, ut plerunque asso let, extremo hoc tempore, subitum aliquid ingenij mei lumen effundet, quod tuum totum erit, tibi seruiet, tibi consecrabitur. Tu interea hæc, si ita uti speramus acci= pies, quoddam quasi curreñti calcar addetur, ad cætera. quæ in animo habemus, perficienda.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER PRIMVS.

GALLIA EST OMNIS DIuisa in parteis treis, quarũ unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam q̃ ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona, & Sequàna diuidit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ, propterea quod à cultu, atq; humanitate prouinciæ lõgissime absunt, minimeq; ad eos mercatores sæpe commeant, atq; ea, quæ ad effœminandos animos pertinẽt, important, proximiq; sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, q̄bus cum continenter bellum gerunt. Qua de causa Heluetij quoq; reliquos Gallos uirtute præcedunt, quod ferè quotidianis prælijs cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorũ una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano, continetur'q; Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam à Sequanis, & Heluetijs flumen Rhenum. uergit ad septẽtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partẽ fluminis Rheni, spectant in septentriones, et orientem solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyreneos monteis, & eã

partem Oceani, quae ad Hispaniam ptinet, spectat inter occasum solis, et septētriones. Apud Heluetios longe nobilissimus, et ditissimus fuit Orgetorix. Is M. Mess. et P. M. Pisone consulibus, regni cupiditate inductus congregationē nobilitatis fecit, et ciuitati psuasit, ut de finibus suis cum omnibus copijs exirēt, perfacile esse, cum uirtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undiq; loci natura tuti Heluetij continerentur, una ex pte flumine Rheno latissimo, atq; altissimo, qui agrum Heluetium à Germanis diuidit, altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequănos, & Heluetios. Tertia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluetijs diuidit. His rebus fiebat, ut & minus late uagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. Qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli, atq; fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem millia passuum. cc. xl. in latitudinē. c. lxxx. patebāt. His rebus adducti, & authoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quae ad proficiscendum ptinerent, comparare. Iumentorum, et carrorum q̄ maximum numerum coemere, sementes q̄ maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis ciuitatibus pacem, & amicitiam confirmare, ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertium annum profectionem lege confirmant, ad eas res conficiēdas Orgetorix deligitur. Is igitur ubi sibi legationē ad ciuitates suscepit, in eo itinere persuadet Castigo Catamantaledis

mantaledis filio Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et à senatu populoq́; Ro. amicus appellatus erat, ut regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater ante habuerat, itemq́; Dumnorigi Heduo fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur persuadet, eiq́; filiam suam in matrimonium dat, perfacile factu esse illis probat, conata perficere, propterea quod ipse suæ ciuitatis imperium obtenturus esset, nõ esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Heluetij possent, seq́; suis copijs, suoq́; exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem, et iusiurandum dant, & regno occupato per tres potentissimos, ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res, ut est Heluetijs per indicium enuntiata, moribus suis Orgetorigem ex uinculis causam dicere coegerunt, damnatũ pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causæ dictionis Orgetorix ad iudicium omnẽ suam familiam ad hominum millia decem undiq; coegit, & omnes clientes, obæratosq́; suos, quorum magnum numerum habebat, eódem conduxit, per eos ne causam diceret, se eripuit, cum ciuitas ob eam rem incitata armis ius suum exequi conaretur, multitudinemq́; hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est, neq; abest suspitio, ut Heluetij arbitrãtur, quin ipse sibi mortem consciuerit. Post eius mortem nihilo minus Heluetij id qđ constituerant, facere conãtur, ut è finibus suis exeant. Vbi iam se ad eam rem paratos cẽ arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duo

decim, uicos ad quadringētos, reliqua priuata ædificia incendunt, frumentum omne præterq̃ quod secum portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent, trium mensium molita cibaria sibi quenq; domo efferre iubent. Persuadent Rauracis, & Tulingis, & latobricis finitimus, uti eodem usi consilio, oppidis suis, uicisq; exustis unà cum his proficiscantur. Boiosq;, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum noricum transierant, Noreiamq; oppugnarant, receptos ad se socios sibi asciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent. Vnū per Sequănos angustum, et difficile inter montem Iuram, et flumen Rhodanū, uix qua singuli carri ducerentur. Mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci multos prohibere possent. Alterum per prouinciam nostram multo faciliꝰ, atq; expeditius, propterea quod inter fines Heluetiorum, et Allobrogum, qui nuper populo ro. pacati erāt, Rhodanus fluit, isq; nonnullis locis uado transitur. extremum oppidum Allobrogum est, proximumq; Heluetiorum finibus Geneua, ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet, Allobrogibus sese uel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Ro. uiderentur, existimabant, uel ui coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. Is dies erat. ad. V. calēdas aprilis. L. Pisone, Aulo Gabinio consulibus, Cæsari cum id nuntiatum esset, eos per prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci, et q̃ maximis itineribus potest in

Galliam

Galliam ulteriorẽ cõtendit, et ad Geneuam peruenit, prouinciæ toti q̃ maximũ põt militũ numerũ imperat. Erat omnino in Gallia ulteriore legio una, pontem, q erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti sũt, legatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Numeius, et Verodoctius principum locũ obtinebant, q dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per prouĩciam facere, propterea q̃d iter haberent nullũ aliud, rogare, ut eius uolũtate id facere liceat. Cæsar q̃d memoria tenebat, Lucium Cassiũ consulem occisum, exercitumq; eius ab Heluetijs pulsum, et sub iugũ missum, concedendũ non putabat, neq; hoĩes inimico animo data facultate per prouinciam itineris faciundi tẽperaturos ab iniuria et maleficio existimabat, tamẽ ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumpturum, siquid uellent, ad idus Aprilis reuerterentur. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusq; qui ex prouincia conuenerant à lacu Lemano, qui in flumen Rhodanũ influit ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetijs diuidit, millia passuum decemnouẽ, murum in altitudinem pedum sexdecim, fossamq; perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella cõmunit, quò facilius si se inuito transire conarẽtur, prohibere posset. Vbi ea dies, quam constituerat cum legatis, uenit, et legati ad eum reuerterunt, negat se more, et exemplo populi Ro. posse iter ulli per prouinciam dare, et si uim facere conentur, prohibiturũ ostendit. Heluetij ea spe deiecti, nauibus iunctis, ratibus compluribus factis, alij ua

dis Rhodani qua minima altitudo fluminis erat, non nunquam interdiu, sæpius noctu, si prorumpere possent conati, operis munitione, et militum concursu, et telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos uia, qua Sequanis inuitis propter angustias ire non poterant, Iis cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dunorigem Heduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dunorix gratia, & largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Heluetijs erat amicus, quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, & cupiditate regni adductus, nouis rebus studebat, & quamplurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas uolebat. Itaque rem suscipit, et à Sequanis impetrat, ut per fines suos Heluetios ire patiantur, obsidésque uti inter se se dent, perficit, Sequani ne itinere Heluetios prohibeant, Heluetij ut sine maleficio, & iniuria transeant. Cæsari renuntiatur Heluetijs esse in animo per agrum Sequanorum, & Heduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe à Tolosatium finibus absunt, quæ ciuitas est in prouincia. Id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos populi. R. inimicos locis patentibus, maximéq; frumentarijs finitimos haberet, ob eas causas ei munitioni, quam fecerat. T. Labienum legatum præfecit. Ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasq; ibi legiones conscribit, et treis, quæ circum Aquileiam hyemabant, ex hybernis educit, & qua proximum erat iter per alpeis in ulteriorem Galliã, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centro-

nes, & Garoceli, et Caturiges locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur, compluribus his prælijs pulsis, ab Ocelo', quod est citerioris prouinciæ extremum in fines Vocontiorum ulterioris prouinciæ, die septimo peruenit, inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitū ducit. Hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias, et fines Sequanorum suas copias traduxerant, et in Heduorum fines peruenerāt, eorumq; agros populabantur. Hedui cum se, suaq; ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium, ita se omni tempore de populo Ro. meritos esse, ut penè in conspectu exercitus nostri, agri uastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari nō debuerint. Eodē tempore Hedui, Ambarriq; necessarij, et consanguinei Heduorum Cæsarem certiorem faciunt, se se depopulatis agris non facile ab oppidis uim hostium prohibere. item Allobroges, qui trans Rhodanum uicos, possessionesq; habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, et demonstrant sibi præter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar non expectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum cōsumptis, in Santones Heluetij peruenirēt. Flumen est Arar, quod per fines Heduorum, & Sequanorum in Rhodanū influit incredibili lenitate, ita ut oculis in utram partem fluat, iudicari non possit. Id Heluetij ratibus, ac lintribus iunctis transibant. Vbi per exploratores Cæsar certior factus est treis iam copiarū parteis Heluetios id flumen trāsduxisse, quartam ferè partem citra flumen Ararim reliquam esse,

de tertia uiglia cum legionibus tribus è castris profe-ctus, ad eam partem peruenit, quæ nondum flumen trãsierat. Eos impeditos, et inopinanteis aggressus, magnam partem eorum concīdit. reliqui se se fugæ mandarunt, atque in proximas syluas abdiderunt. Is pagus appellabatur tigurinus. Nam omnis ciuitas Heluetia in quattuor pagos diuisa est. Hic pagus unus cum domo exisset, patrum nostrorum memoria. L. Cassium consulem intefecerat, & eius exercitum sub iugum miserat, ita siue casu, siue consilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamitatem populo Ro. intulerat, ea princeps pœnas persoluit. Qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam priuatas iniurias ultus est, quod eius soceri. L. Pisonis auum. L. Pisonem legatum Tigurini eodẽ prælio, quo Cassium, interfecerant. Hoc prælio facto reliquas copias Heluetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendũ curauit, atque ita exercitum traduxit. Heluetij repentino eius aduentu cõmoti, cum id quod ipsi diebus. xx. ægerrime confecerant, ut flumen transirent, Cæsarẽ uno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt, cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorũ fuerat. Is ita cum Cæsare egit, Si pacẽ populus Ro. cum Heluetijs faceret, in eam partem ituros, atq; ibi futuros Heluetios, ubi eos Cæsar constituisset, atque esse uoluisset. Sin bello persequi perseueraret. reminisceretur et ueteris incommodi populi. R. et pristinæ uirtutis Heluetiorum. Quod improuiso unum pagũ adortus esset, cum hi, qui flumen trãsissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem, aut suæ magnopere uirtuti

tribueret,

tribueret, aut ipsos despiceret, se ita à patribus, maioribusq; suis didicisse, ut magis uirtute, q̃ dolo contenderent, aut insidijs niterentur. Quare ne cõmitteret, ut is locus ubi cõstitissent, ex calamitate populi. R. et internitione exercitus nomen caperet, aut memoriã proderet. His Cæsar ita respõdit, eò sibi minus dubitationis dari, q̃d eas res, quas legati Heluetij cõmemorassent, memoria teneret, atq; eò grauiùs ferre, quò minus merito populi. R. accidisset, q̃si alicuius iniuriæ sibi conscius fuisset, nõ fuisse difficile cauere, sed eo deceptũ, q̃d neq; cõmissum à se intelligeret, quare timeret, neq; sine causa timendum putaret. Quod si ueteris contumeliæ obliuisci uellet, num etiam recentium iniuriarum, quod eo inuito iter per prouinciam, per uim tentassent, quod Heduos, quod Ambarros, quod Allobroges uexassent, memoria deponere posset? Quod sua uictoria tam insolẽter gloriarentur, quodq; se tandiu impune tulisse iniurias admirarẽtur, eodẽ pertinere. Consuesse enim Deos immortales, quò grauius homines ex cõmutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelint, his secundiores interdum res, et diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita sint, tamen si obsides ab his sibi dentur, uti ea quæ polliceantur facturos intelligat, & si Heduis de iniurijs, quas ipsis, socijsq; eorum intulerint. Item si Allobrogibus satisfaciant, se se cũ his pacem esse facturum. Diuico respõdit, ita Heluetios à maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consueuerint, eius rei populum Ro. esse testem. Hoc respõso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouẽt. Idem Cæsar facit, equitatumq; omnem ad numerum

quatuor millium, quem ex omni prouincia & Heduis, atque eorum socijs coactum habebat, præmittit, qui uideant quas in parteis hostes iter faciant, qui cupidius nouissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium committunt, & pauci de nostris cadunt. Quo prælio sublati Heluetij, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam ex nouissimo agmine, prælio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prælio continebat, & satis habebat in præsentia, hostem rapinis, populationibusq; prohibere, ita dies circiter .xv. iter fecerunt, uti inter nouissimum hostium agmen, et nostrum primum non amplius quinis, aut senis milibus passuum interesset. Interim quotidie Cæsar Heduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Heluetij auerterant, à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Hedui, conferri, comportari, adesse, dicere. Vbi se diutius duci intellexit Cæsar, & Diem instare, quo die frumẽtum militibus metiri oporteret, conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiã in castris habebat, in his Diuitiaco, et Lisco, qui summo magistratui præerant, quem Vergobretum appellant Hedui, qui creatur annuus, & uitæ, necisq; in suos habet potestatem, grauiter eos accusat, quod cum

neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab his non subleuetur, præsertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus bellum susceperit, multo etiam grauius, quod sit destitutus queritur. Tum demum Liscus oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit esse nonnullos, quorũ authoritas apud plebem plurimum ualeat, qui priuatim plus possint, q̃ ipsi magistratus, hos seditiosa, atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant, quod præstare debuerant. Si iam principatus Galliæ obtinere non possent, gallorum q̃ Romanorũ Imperia perferre, neq; dubitare debeant, quin si Heluetios superauerint Romani, unà cum reliqua Gallia Heduis libertatem sint erepturi ab ijsdem nostra consilia, quæq; in castris gerantur, hostibus enunciari. Hos à se coerceri nõ posse, quinetiam quod necessariã rem coactus Cæsari enunciarit, intelligere se se quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam q̃diu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dũnorigem Diuitiaci fratrem designari sentiebat, sed quod pluribus præsentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet, quærit ex solo ea, quæ in conuentu dixerat, dicit liberius, atq; audacius, eadem secretò ab alijs quærit, reperit esse uera, ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum nouarũ rerum, cõplures annos portoria, reliquaq; omnia Heduorum uectigalia paruo pretio redempta habere, propterea q illo licente contralicere audeat nemo, his rebus, & suam rem familiarẽ auxisse,

debeant

preferre

& facultates ad largiendum magnas comparasse, magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, et circùm se habere, neq; solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse, atq; huius potentiæ causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo, ac potẽtissimo collocasse, ipsum ex Heluetijs uxorem habere sororẽ ex matre, et propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse, fauere, et cupere Heluetijs, propter eã affinitatem, odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Romanos, quod eorũ aduentu potentia eius sit deminuta, et Diuitiacus frater in antiquum locum gratiæ, atq; honoris sit restitutus. Siquid accidat Romanis summam in spem regni obtinẽdi per Heluetios uenire, Imperio po. Ro. non modo de Regno, sed de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiã Cæsar inquirendo, quod initium fugæ prælij equestris aduersi paucis ante diebus à Dumnorige, atq; eius equitibus factum esset. Nã equitatui, quem auxilio Cæsari Hedui miserant, Dũnorix præerat, eorumq; fuga reliquũ esse equitatum perterritum, quibus rebus cognitis, cum ad has suspitiones certissimæ res accederent, quod per fines Sequanorum Heluetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo, et ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod à magistratu Heduorum accusaretur, satis esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Diuitiaci fratris summũ in populum Romanum studium, summam in se uoluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiã cognouerat. Nam

sed etia

ne eius supplicio Diuitiaci animum offenderet, uerebatur. itaq; priusquam quicq̃ conaretur, Diuitiacum ad se uocari iubet, et quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Troacillum principem Galliæ prouinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur, simul commonefacit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dũnorige sint dicta, et ostendit, quæ separatim quisq; de eo apud se dixerit, petit, atq; hortatur, ut sine eius offensione animi, uel ipse de eo causa cognita statuat, uel ciuitatẽ statuere iubeat. Diuiaticus multis cum lacrymis Cæsarẽ complexus, obsecrare cœpit, nequid grauius in fratrẽ statueret, scire se illa esse uera, nec quenq̃ ex eo plus, quàm se doloris capere, propterea ꝙ cum ipse gratia plurimum domi, atq; in reliqua Gallia ille minimum propter adolescentiam posset, per se creuisset, quibus opibus, ac neruis non solum ad minuendam gratiam, sed penè ad perniciem suã uteretur, se se tamen & amore fraterno, et existimatione uulgi commoueri. Quod siquid ei à Cæsare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua uoluntate factum, qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi à se auerterentur. Hæc cum pluribus uerbis flens à Cæsare peteret, Cæsar eius dexterã prehendit, consolatus rogat, faciat finem orandi, tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti & rei publicæ iniuriam, et suum dolorem eius uoluntati ac precibus condõnet. Dumnorigem ad se uocat, fratrem adhibet, quæ in eo reprehẽdat ostendit, quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit, monet ut in reliquum tem-

pus omnes suspitiones uitet, praeterita se Diuitiaco fratri condonare dicit, Dumnorigi custodes ponit, ut quae agat, quibus cum loquatur scire possit. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub monte consedisse, millia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis, & qualis in circuitu ascensus, qui cognosceret, misit. Renuntiatum, facile esse, de tertia uigilia T. Labienum legatum propere cum duabus legionibus, & his ducibus, qui iter cognouerant, summum iugum montis ascendere iubet, quid sui consilij sit, ostendit. Ipse de quarta uigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatum'q; omnem ante se mittit, P. Considius, q rei militaris peritissimus habebatur, quiq; in exercitu. L. Syllae, & postea in. M. Crassi fuerat cum exploratoribus praemittitur. Prima luce cum summus mons à. T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset, neq; (ut postea ex captiuis comperit) aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset, Cōsidius equo admisso ad eum accurrit, dicit montem, quem à Labieno occupari uoluerit, ab hostibus teneri, id se à gallicis armis, atq; insignibus cognouisse, Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum à Caesare, ne praelium committeret, nisi ipsius copiae propè hostium castra uisae essent, ut undiq; uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros expectabat, praelio'q; abstinebat. Multo deniq; die per exploratores Caesar cognouit, & montem à suis teneri, & hostes castra mouisse, & Considium timore perterritum, quod non uidisset pro uiso si

bi renuntiasse, eo, quo consuerat, interuallo hostes sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, & quod à Bibracte oppido Heduorum longe maximo, ac copiosissimo non amplius millibus passuum. XVIII. aberat, rei frumentariæ prospiciendum existimauit, iter ab Heluetijs auertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitiuos. L. Aemilij decurionis equitum Gallorum hostibus nuntiatur. Heluetij seu quod timore perterritos Romanos discedere à se existimarent, eò magis, quod pridie superioribus locis occupatis prælium non commisissent, siue eo quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atq; itinere conuerso; nostros à nouissimo agmine insequi, ac lacessere cœperunt. Postquam id animum aduertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit, equitatumq;, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit, legionum quatuor ueteranorum, ita uti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, & omnia auxilia collocari, ac totum montem hominibus compleri, & interea sarcinas in unum locum conferri, & eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetij cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt, ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu, phalange facta sub primam nostram aciem successerunt. Cæsar primum suo, deinde omnium è conspectu remotis equis,

ut æquato omnium periculo ſpem fugæ tolleret, cohortatus ſuos prælium commiſit, milites è loco ſuperiori pilis miſſis, facile hoſtium phalangem perfregerunt. ea diſiecta gladijs diſtrictis in eos impetum fecerunt, Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum ſcutis uno ictu pilorum transfixis, et colligatis, cum ferrum ſe inflexiſſet, neq; euellere, neq; ſiniſtra impedita, ſatis commode pugnare poterãt. Multi ut diu iactato brachio præoptarent ſcutũ manu emittere, & nudo corpore pugnare, tandem uulneribus defeſſi, & pedem referre, & quod mons ſuberat circiter mille paſſuum, eò ſe recipere cœperunt. Capto monte, & ſuccedentibus noſtris, Boij & Tulingi, qui hominũ millibus circiter. XV. agmen hoſtium claudebant, & nouiſſimis præſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto aggreſſi circumuenere, id conſpicati Heluetij, qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare, & prælium redintegrare cœperunt. Romani conuerſa ſigna tripartito intulerunt, prima, ac ſecũda acies ut uictis, ac ſummotis reſiſteret, tertia ut uenientes exciperet, ita ancipiti prælio diu, atq; acriter pugnatum eſt, diutius cũ noſtrorum impetum ſuſtinere non poſſent, alteri ſe (ut cœperant) in montem receperunt, alteri ad impedimenta, & carros ſuos ſe contulerunt. Nam hoc toto prælio cũ ab hora ſeptima ad ueſperum pugnatum ſit, auerſum hoſtem uidere nemo potuit, ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum eſt, propterea quod pro uallo carros obiecerant, & è loco ſuperiore in noſtros uenientes tela conijciebant, & nonnulli inter carros, rotasq; mataras ac tragulas ſubijciebãt, noſtrosq; uulnerabant.

nerabant. Diu cum esset pugnatum, impedimentis ca- strisq; nostri potiti sunt. ibi Orgetorigis filia, atq; unus è filijs captus est. Ex eo prælio circiter millia hominum c.xxx. superfuerunt, eaq; tota nocte continenter ie- runt, nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die quarto peruenerunt, cum & propter uulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones literas nuntiosq; misit, ne eos frumento, ne ue alia re iuuarent, qui si iuuissent se eodem loco il- los, quo Heluetios habiturum. Ipse triduo intermisso, cum omnibus copijs eos sequi cœpit. Heluetij omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt, qui cum eum in itinere conuenissent, seq; ad pedes proiecissent, suppliciterq; locuti, flentes pacem pe tissent, atq; eos in eo loco, quo tum essent, suum aduen- tum expectare iussisset, paruerunt. Eo postquam Cæ sar peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos fugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa circiter hominum millia sex eius pagi, qui uerbigenus appellatur, siue timore perterriti, ne armis traditis supplicio afficerentur, siue spe salutis inducti, quod in tanta multitudine deditiorum suam fugam, aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte ex castris Heluetiorum egressi, ad Rhe- num, finesq; Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæsar resciuit, quorum per fines ierant, his uti conqui rerent, et reducerent, si sibi purgati esse uellent, impe- rauit, reductos in hostium numero habuit. Reliquos omnes obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditio-

nem accepit. Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reuerti iussit, et quod omnibus frugibus amissis domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit ut his frumenti copiam facerent, ipsos, oppida, uicos'q;, quos incenderant, restituere iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eũ locum, unde Heluetij discesserant, uacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Heluetiorum fines transirent, & finitimi Galliæ prouinciæ, Allobrogibus'q; essent. Boios petentibus Heduis, quod egregia uirtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit, quibus illi agros dederunt, eos'q; postea in partem iuris libertatis'q; conditionem, atq; ipsi erant, receperunt. In castris Heluetiorum tabulæ repertæ sunt literis græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, & item separatim pueri, senes, mulieres'q;, quarum omnium rerum summa erat, capitũ Heluetiorũ millia. CCLXIII. Tuligorum millia. XXXVI. Latobrigorũ. XIIII. Rauracorum. XXIII. Boiorũ. XXII. Ex his, q̃ arma ferre non sent, ad millia nonagintaduo. Summa omnium fuerũt ad millia. CCC. LXVIII. Eorum, qui domũ redierũt censu habito, ut Cæsar imperauerat, repertus est numerus millium. C. et. X. Bello Heluetiorũ confecto, totius ferè Galliæ legati, principes ciuitatum ad Cæsarẽ gratulatum conuenerunt. Intelligere se se tametsi pro ueteribus Heluetiorum iniurijs populus Ro. ab his pœnas bello repetisset, tamen eam rem nõ minus ex usu terræ

Galliæ, q̄ populi Ro. accidisse, propterea quod eo consi-
lio florentissimis rebus domos suas Heluetij reliquissent,
uti toti Galliæ bellum inferrent, imperioq; potiren-
tur, locumq; domicilio ex magna copia deligerent, quẽ
ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimum
iudicassent, reliquasq; ciuitates stipendiarias haberẽt.
Petierunt, uti sibi concilium totius Galliæ in diem cer-
tam indicerent, idq; Cæsaris uoluntate facere liceret.
Sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab
eo petere uellent. Ea re permissa diem concilio constitue
runt, & iureiurando nequis enuntiaret, nisi quibus
communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.
Eo concilio dimisso, ijdem principes ciuitatum qui ante
fuerant, ad Cæsarem reuerterunt, petieruntq; uti sibi
secretò, et in occulto de sua, omniumq; salute cũ eo age
re liceret. Ea re impetrata, sese omnes flẽtes Cæsari ad
pedes proiecerunt. Non minus se id contendere, & la-
borare, ne ea quæ dixissent, enuntiarentur, quàm
uti ea, quæ uellent, impetrarent, propterea quod si
enuntiatum esset, summum in cruciatum se uentu-
ros uiderent. Locutus est pro his Diuitiacus Heduus,
Galliæ totius factiones esse duas. Harum alterius prin
cipatum tenere Heduos, alterius Aruernos. Hi cũ tan-
topere de potentatu inter se multos annos contẽderẽt, fa
ctũ esse, uti ab Aruernis, Sequãnisq; Germani mercede
accerserentur. Horũ primo circiter millia. XV. Rhenũ
trãsisse, posteaq̃ agros, et cultũ, et copias Gallorum ho
mines feri, ac barbari adamassent, traductos plures,
nũc esse in Gallia ad. C. et. XX. milliũ numerũ. Cũ his
Heduos, eorumq; clientes semel, atq; iterũ armis conten

disse,magnam calamitatem pulsos accepisse, omnẽ nobilitatem,omnem senatum,omnem equitatum amisisse. Quib. prælijs calamitatibusq; fractos,qui et sua uirtute,et populi Ro,hospitio,atq; amicitia plurimum ante in Gallia potuissent,coactos esse Sequănis obsides dare nobilissimos ciuitatis,& iurerando ciuitatem obstringere,se se neq; obsides repetituros,neq; auxilium à populo Ro.imploraturos,neq; recusaturos,quo minus perpetuo sub illorum ditione,atq; imperio essent. Vnum se esse ex omni ciuitate Heduorum,qui adduci non potuerit,ut iuraret,aut suos liberos obsides daret. Ob eã rem ex ciuitate se profugisse, & Romam ad Senatum uenisse auxilium postulatum,quod solus neq; iureiurãdo,neq; obsidibus teneretur. Sed peius uictoribus Sequănis, q̃ Heduis uictis accidisse. propterea quod Ariouistus Rex germanorum in eorum finibus consedisset,tertiamq; partem agri Sequăni, qui esset optimus totius Galliæ occupauisset,& nunc de altera parte tertia Sequănos decedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante, Harudum millia hominum uigintiquatuor ad eum uenissent,quibus locus,ac sedes pararentur,futurum esse paucis annis, uti omnes e' Galliæ finibus pellerentur,atq; omnes Germani Rhenum transirent. Neq; enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro,neq; hanc consuetudinem uictus cum illa cõparandam. Ariouistum autem, ut semel Gallorum copias prælio uicerit,quod prælium factum sit Amagetobriæ superbe, & crudeliter imperare obsides nobilissimi cuiusq; liberos poscere, & in eos omnia exempla,cruciatusq; edere,siqua res non ad nutum, aut ad

uoluntatem

uoluntatem eius facta sit, hominem esse barbarum, ira cundum, temerarium, non posse eius Imperia diutius sustineri. Nisi quid in Cæsare, populoq; Ro. sit auxilij omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Heluetij fecerunt, ut domo emigrent, aliud domiciliū, alias sedes remotas à Germanis petant, fortunamq;, quæcunq; accidat, experiantur. Hæc si enuntiata Ariouisto sint, nō dubitare, quin de omnibus obsidibus qui apud eū sint, grauissimum supplicium sumat. Cæsarē uel authoritate sua, atque exercitus, uel recenti uictoria, uel nomine populi Ro. deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamq; omnē ab Ariouisti iniuria posse defendere. Hac oratione à Diuitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperūt. Animūaduertit Cæsar unos ex omnibus Sequanos, nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent, sed tristes capite demisso, terram intueri. eius rei, quæ causa esset, miratus ex ipsis quæsiuit, Nihil Sequani respondere, sed in eādem tristitia taciti permanere. Cum ab his sæpius quæreret, neque ullam omnino uocem exprimere possent, idem Diuitiacus Heduus respondit, hoc esse miseriorem, et grauiorem fortunam Sequanorum, q̃ reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent, absentisq; Ariouisti crudelitatem, uelut si corām adesset, horrerent, propterea quod reliquis tantum fugæ facultas daretur. Sequanis uero, qui intra fines suos Ariouistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis Cæsar Gallorum animos uerbis con

firmauit, pollicitusq; est sibi eam rem curæ futuram, magnã se habere spem, et beneficio suo, et authoritate adductum Ariouistum, finem iniurijs facturum. Hac oratione habita concilium dimisit, et secundum ea mul tæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam, & suscipiendam putaret, in primis quod Heduos fratres, consanguineosq; sæpenumero ab Senatu appellatos, in seruitute, atq; in ditione uidebat Germanorum teneri, eorumq; obsides esse apud Ariouistum, ac Sequãnos intelligebat, quod in tanto Imperio populus Ro. turpissimum sibi, et Reipublicæ esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem uenire, populo Ro. periculosum uidebat, neque sibi homines feros, ac barbaros obtemperaturos existimabat, quin, cum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri, Teutoniq; fecissent, in Prouinciam exirent, atq; inde in Italiam contenderent, præsertim cum Sequãnos à prouincia nostra Rhodanus diuideret. Quibus rebus, quam maturrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiã sumpserat, ut ferendus non uideretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium utriusq; colloquio deligeret, uelle se se de Republica, & summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariouistus respondit, siquid ipsi à Cæsare opus esset, se se ad eũ uenturum fuisse, siquid ille à se uelit, illum ad se uenire oportere. præterea se neque sine exercitu in eas parteis Galliæ uenire audere, quas Cæsar possideret, neque

exercitum

exercitum sine magno commeatu, atque emolumēto in unum locum contrahere posse, sibi autem mirum uideri, quid in sua Gallia, quam bello uicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Ro. negocij esset. His responsis ad Cæsarem legatis redeuntibus, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit. quoniam tanto suo, populiq; Ro. beneficio affectus, cum in cōsulatu suo rex, atque amicus à Senatu appellatus esset, hanc sibi, populoq; Ro. gratiam referret, ut in colloquiū uenire inuitatus grauaretur, neq; de communi re dicendum sibi, et cognoscendum putaret, hæc esse, quæ ab eo postularet. Primum, nequam multitudinē hominū amplius trans Rhenum in Galliam traduceret, deinde obsides, quos haberet ab Heduis redderet, Sequanisq; permitteret, ut quos illi haberent, uoluntate eius reddere illis liceret, ne'ue Heduos iniuria lacesseret, ne'ue his, socijsq; ipsorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi, populoq; Romano perpetuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram, si non impetraret, quoniam . M. Messala . L. Pisone consulibus, Senatus censuisset, uti quicunque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo Reipub. facere posset, Heduos, cæterósque amicos populi Romani defenderet, se Heduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouistus respondit, ius esse belli, ut qui uicissent, ijs, quos uicissent, quēadmodum uellent, imperarent, item populum Ro. uictis nō ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitriū imperare consuesse, si ipse populo Ro. non præscriberet, quēadmodū suo iure uteretur, non oportere se à populo. R. in suo iure impediri. Heduos sibi, quoniā bel-

relatis

li fortunam tentassent, & armis congressi, et superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Cæsarem iniuriam facere, qui suo aduentu uectigalia sibi deteriora faceret. Heduis se obsides redditurum non esse, neq; ijs, neq; eorum socijs iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod conuenissent, stipendiumq; quotannis pendĕrent. Si id non fecissent, longe his fraternum nomen populi Romani abfuturum. Quod sibi Cæsar denuntiaret, se Heduorum iniurias non neglecturũ, neminem secum sine sua pernicie contendisse, cum uellet, congrederetur. Intellecturum quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos. xiiij. tectũ non subissent, uirtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur, et legati ab Heduis et Treuiris ueniebant. Hedui questum quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur, se se nec obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse. Treuiri autem pagos centũ Sueuorum ad ripam Rheni consedisse. qui Rhenum transire conarentur, his præesse Nasuam, et Cimberium fratres, quibus rebus Cæsar uehementer commotus, maturandum sibi existimauit, ne si noua manus Sueuorum cum ueteribus copijs Ariouisti se se coniunxisset, minus facile resisti posset. Itaq; re frumentaria q̃ celerrime potuit comparata, magnis itineribus ad Ariouistum contendit. Cum tridui uiam processisset, nuntiatum est ei, Ariouistum cum suis omnibus copijs ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum contendere, triduiq; uiam à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcauendum sibi Cæsar existimabat

sar existimabat. Nanq; omniũ rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido difficultas, id'q; natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Alduabis, ut circino circunductum penè totum oppidum cingit, reliquum spatium, quod non est amplius pedũ sexcentorum, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circundatus arcem efficit, et cum oppido coniungit. Huc Cæsar magnis diurnis, nocturnis'q; itineribus contendit, occupato'q; oppido, ibi præsidium collocat. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariæ, commeatus'q; causa moratur, ex percunctatione nostrorum, uocibus'q; Gallorum, ac mercatorum qui ingenti magnitudine corporum Germanos incredibili uirtute, atque exercitatione in armis esse prædicabãt, sæpenumero se se cum his congressos ne uultum quidem, atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse, tantus subito timor omnẽ exercitum occupauit, ut non mediocriter omnium mentes, animos'q; perturbaret. Hic primum ortus est à tribunis militum, ac præfectis, reliquis'q;, qui ex urbe amicitiæ causa Cæsarem secuti magnum periculum miserabantur, quod non magnum in re militari usum habebãt. Quorum alius alia causa illata, q̃ sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat ut eius uoluntate discedere liceret. Nonnulli pudore adducti, ut timoris suspitionem uitarent, remanebant. Hi neq; uultum fingere, neq; interdum lacrymas tenere poterant, abditi in tabernaculis, aut suum fatum querebantur, aut

cum familiaribus suis commune periculum miserabãtur, uulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum uocibus, ac timore paulatim etiam hi, qui magnum in castris usum habebant, milites, centurionesq;, quiq; equitatui præerant, perturbabantur. qui se ex his minus timidos existimari uolebant, non se hostem uereri, sed angustias locorum itineris, et syluarum magnitudinem, quæ intercederent inter eos, atque Ariouistum, aut rem frumentariã, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renũtiabant, cum castra moueri, et signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neq; propter timorem signa laturos. Hæc cum animaduertisset Cæsar conuocato concilio, omniumq; ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, uehementer eos incusauit. Primum, quod aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum, aut cogitandum putarent. Ariouistum se consule cupidissime populi. R. amicitiam appetisse, cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret. sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionis perspecta, eum neq; suam, neque populi Ro. gratiam repudiaturum. quod si furore, atq; amentia impulsus, bellum intulisset, quid tandem uererentur? aut cur de sua uirtute, aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum, Cimbris, et Teutonis à. C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, q̃ ipse Imperator meritus esse uidebatur. Factum etiã nuper in Italia seruili tumultu, quos tamẽ aliquis usus, ac disciplina, quam à nobis accepissent, subleuaret. Ex

quo iudicari posset, quantum haberet in se boni constantia, propterea quod, quos aliquandiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos, ac uictores superassent. deniq; hos esse eosdem Germanos, quibus cum sæpenumero Heluetij congressi non solum in suis sedibus, sed etiam in illorum finibus, plerunq; superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Siquos aduersum prælium, et fuga Gallorum commoueret, hoc si quærerent, reperiri posse diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouistum cum multos menses castris, ac paludibus se continuisset, neq; sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna, et dispersos subito adortum magis ratione, ac consilio, q̃ uirtute uicisse, cui rationi cõtra homines barbaros, atq; imperitos locus fuisset. Hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasq; itineris conferrent, facere arroganter, cum aut de officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere uideretur. Hæc sibi esse curæ, frumentum Sequãnos, Leucos, Lingõnas subministrare, iamq; esse in agris frumenta matura. De itinere ipsos breui tempore iudicaturos. Quod non fore dicto audientes, neq; signa laturi dicantur, nihil se ea re commoueri. Scire .n. quibuscunq; exercitus dicto audiens nõ fuerit, aut male re gesta fortunam defuisse, aut aliquo facinore comperto, auaritiam esse conuictam. Suam innocentiam perpetua uitæ felicitate Heluetiorum bello esse perspectam. Itaq; se quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum, et proxima nocte de quarta uigilia castra moturum, ut quamprimum intelligere posset, utrum

auderet

apud eos pudor, atq; officium, an timor plus ualeret. Quod si præterea nemo sequatur, tamẽ se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibiq; eam prætoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & propter uirtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, miruminmodum conuersæ sunt omnium mentes, summaq; alacritas & cupiditas belli gerendi innata est, Princepsq; decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seq; esse ad bellum gerẽdum paratissimam confirmauit. Deinde reliquæ legiones per tribunos militum, et primorũ ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerẽt, se neq; unquam dubitasse, neq; timuisse, neq; de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimauisse, Eorum satisfactione acce pta, et itinere exquisito per Diuitiacum, quod ex alijs Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret de quarta uigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias à nostris millibus passuum quatuor, & .xx. abesse. Cognito Cæsaris aduentu, Ariouistus legatos ad eum mittit, quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seq; id sine periculo facere posse existimaret. Non respuit conditionem Cæsar, idq; eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur, magnamq; in spem ueniebat, pro suis tãtis, populiq; Ro. in eum beneficijs, cognitis suis postulatis, fore uti ptinacia desisteret. Dies

colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim cum sæpe ultro citróq; legati inter eos mitterentur, Ariouistus postulauit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret, uereri se, ne per insidias ab eo circumueniretur, uterq; cum equitatu ueniret, alia ratione se non esse uẽturum. Cæsar quod nec colloquium interposita causa tolli uolebat, neq; salutem suam Gallorum equitatui cõmittere audebat, commodissimum esse statuit omnibus equis, Gallis equitibus detractis, eis legionarios milites legionis decimæ, cui q̃ maxime confidebat, imponere, ut præsidium q̃ amicissimũ, si quid opus facto esset, haberet. Quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit plus, q̃ pollicitus esset, Cæsarem ei legioni facere, pollicitum eẽ in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, & nunc ad equum rescribere. Planicies erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis. Hic locus æquo ferè spatio ab castris utriusq; aberat. eò, ut erat dictum, ad colloquium uenerunt, legionem Cæsar, quam equis deuexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariouisti pari interuallo constiterunt, Ariouistus, ut ex equis colloquerentur, & præter se denos, ad colloquium adducerent, postulauit. Vbi eò uentum est, Cæsar initio orationis, sua senatusq; in eum beneficia commemorauit, quod rex appellatus esset à senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa. Quam rem & paucas contigisse, et à Romanis pro maximis hominum officijs cõsueuisse tribui docebat. Illum cum neq; aditum, neq; causam postulandi iustam haberet, beneficio, ac liberalitate sua, ac senatus, ea præmia consecu-

tum. Docebat etiam q̃ ueteres, quamq́; iustæ causæ necessitudinis ipsis cum Heduis intercederent, quæ senatuscōsulta, quoties, quā́q; honorifica in eos facta essent, ut omni tempore totius Galliæ principatum Hedui tenuissent, prius etiam q̃ nostrā amicitiam appetissent. Populi Ro. hanc esse consuetudinem, ut socios, atq; amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores uelit esse. Quod uero ad amicitiā populi Ro. attulissent, id his eripi, quis pati posset? Postulauit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Heduis, aut eorum socijs bellum inferret, obsides redderet, si nullam partem Germanorum domū remittere posset, at nequos amplius Rhenum transire pateretur. Ariouistus ad postulata Cæsaris pauca respondit, de suis uirtutibus multa prædicauit, transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum, & accersitum à Gallis, non sine magna spe, magnisq́; præmijs domum, propinquosq́; reliquisse, sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum uoluntate datos, stipēdium capere iure belli, quod uictores uictis imponere consueuerint, non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse, omnes Galliæ ciuitates ad se oppugnādum uenisse, ac contra se castra habuisse, eas omnes copias à se uno prælio fusas, ac superatas esse, si iterum experiri uelint, paratū se decertare, sin pacem malint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua uoluntate ad id tempus dependerint. Amicitiam populi Ro. sibi ornamento, & præsidio, non detrimento esse oportere, idq́; ea spe se petisse. Si per populum Ro. stipendiū remittatur, & deditij subtrahantur, nō minus liben-

ter sese recusaturum populi Ro. Amicitiam, q̄ appetie rit. Quod multitudinem Germanorum in Galliā tra ducat, id se sui muniendi, non Galliæ oppugnandæ causa facere, eius rei testimonio esse, quod nisi rogatus non uenerit, & quod bellum non intulerit, sed defen= derit. Se prius in Galliam uenisse, q̄ populū Ro. Num quam ante hoc tempus exercitum populi Ro. Galliæ prouinciæ finibus egressum. quid sibi uellet, cur in su- as possessiones ueniret. Prouinciā suam esse hāc Galli am, sicuti illam nostram. ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse ini quos, quod in suo iure se interpellaremus. Quod à se Heduos appellatos amicos diceret, non se tam bar- barum, neq; tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neq; bello Allobrogum proximo, Heduos Romanis au- xilium tulisse, neq; ipsos in his contētionibus, quas He dui secum, & cum Sequānis habuissent, auxilio popu li Ro. usos esse. debere se suspicari simulata Cæsarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui oppri- mēdi causa habere. Quod nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus, sese illum nō pro amico, sed pro hoste habiturum, Quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibus'q; populi Ro. gratū esse fa- cturum, Id se ab ipsis per eorū nuncios cōpertum ha- bere, quorum oīum gratiam, atq; amicitiam eius mor te redimere posset. Quod si discessisset, ac liberā posses sionē Galliæ sibi tradidisset, magno se illū præmio re muneraturū, et quæcūq; bella geri uellet, sine ullo eius labore, et piculo cōfecturū. Multa à Cæsare in eā sen tentiam dicta sunt, qua re negocio desistere nō posset, et

neq; suam, neq; populi Ro. cõsuetudinẽ pati, uti optime meritos socios desereret, neq; se iudicare Galliam potius esse Ariouisti, q̃ populi Ro. Bello superatos esse Aruernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignouisset, neq; in prouinciã redegisset, neq; stipendium posuisset. Quod si antiqßimum quoq; tempus spectari oporteret, populi Romani iustißimum esse in Gallia imperium. Si iudicium Senatus seruari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello uictam suis legibus uti uoluisset. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nuntiatum est equites Ariouisti propius tumulum accedere, & ad nostros adequitare, lapides, teláq; in nostros conijcere. Cæsar loquendi finẽ fecit, séq; ad suos recepit, suísq; imperauit, ne quod omnino telum in hostes reijcerent. Nam & si sine ullo periculo legionis delectæ, commissum cum eqtatu prælium fore uidebat, tamen committendum non putabat, ut pulsis hostibus dici posset, eos à se per fidem in colloquio circumuentos. Posteaquam in uulgus militum relatum est, qua arrogantia in colloquio Ariouistus usus, omni Gallia Romanos interdixisset, impetumq; in nostros eius equites fecissent, eáq; res colloquium ut diremisset, multo maior alacritas, studiumq; pugnandi maius exercitui iniectum est. Biduo post Ariouistus legatos ad Cæsarem mittit, uelle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neq; perfectæ essent, agere cum eo, uti iterum colloquio diem constitueret, aut si id minus uellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquẽdi Cæsari causa uisa non est, et eò magis qđ pridie eius diei Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conijcerent.

conijcerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, et hominibus feris obiecturum, existimabat. Cõmodissimum uisum est. M. Valerium Procillum. C. Valerij Caburi filium summa uirtute, & humanitate adolescentem, cuius pater à. C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat, et propter fidem, et propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa iam Ariouistus longinqua consuetudine utebatur, & quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere, et Marcum Titium, qui hospitio Ariouisti usus erat. His mãdauit, ut quæ diceret Ariouistus, cognoscerent, & ad se referrent. Quos cum apud se in castris Ariouistus cõspexisset, exercitu suo præsente, conclamauit, quid ad se uenirent? an speculandi causa? Conantes dicere prohibuit, et in catenas coniecit. Eodem die castra promouit, & millibus passuum sex à Cæsaris castris sub monte consedit. Postridie eius diei præter castra Cæsaris suas copias traduxit, & millibus passuum duobus ultra eum castra fecit, eo consilio, uti frumento commeatúq;, qui ex Sequãnis & Heduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinq; Cæsar pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit, ut, si uellet Ariouistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuit. Equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant sex, totidem numero pedites uelocissimi, ac fortissimi quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis causa delegerant. Cum his in prælijs uersabantur, ad eos se equites recipiebant. Hi siquid

erat durius concurrebant. Si qui grauiore uulnere acce pto, equo deciderant, circunsistebant. Si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum subleuati, cursum adæquarent. Vbi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederãt circiter passus sexcentos ab his castris idoneũ locum delegit, acieq́; triplici instructa, ad eum locum uenit. Primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos (uti dictum est) aberat, eò circiter hominum numero. XVI. Millia expedita cum omni equitatu Arionistus misit, quæ copiæ nostros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilo secius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis castris duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum, quatuor reliquas in castra maiora reduxit. Proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrisq; copias suas eduxit, paululumq́; à maioribus castris progressus, aciem instruxit, hostibusq́; pugnandi potestatem fecit. Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tũ demum Ariouistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrinq; usq; ad uesperũ pugnatũ est. Solis occasu suas copias Ariouistus multis, & illatis, & acceptis uulneribus, in castra reduxit. Cum ex captiuis quæreret Cæsar quam obrem Ariouistus prælio non decertaret, hanc reperiebat causam. Quod apud Germanos ea cõsuetudo eēt,

ut matresfamilias

ut matresfamilias eorum sortibus, et uaticinationibus declararent, utrum prælium cómitti ex usu esset, nec ne. Eas ita dicere non esse fas Germanos superare, si ante nouam lunã prælio contendissent. Postridie eius diei Cæsar præsidium utrisq; castris, quod satis esse uisum est, reliquit. Omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quo minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero ualebat, ut ad speciem alariis uteretur. Ipse triplici instructa acie usq; ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas copias è castris eduxerunt, generatimq; constiterunt, paribusq; interuallis. Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnemq; aciem suam rhedis, & carris circundederũt, nequa spes in fuga relinqueretur. Eò mulieres imposuerunt. Quæ in prælium proficiscentes milites passis manibus, flentes implorabant, ne se in seruitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus, singulos legatos, et quæstorem præfecit, uti eos testes suæ quisq; uirtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quod eam partem minime firmã hostium esse animaduerterat, prælium commisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato, impetum fecerunt. Itaq; hostes repente, celeriterq; procurrerunt, ut spacium pila in hostes coniiciendi nõ daretur. Reiectis pilis comminus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, et scuta manibus reuellerent, & desuper uulnerarent. Cum hostiũ acies à sinistro cornu pulsa, atq; in fugam cõuersa

esset, à dextro cornu uehementer multitudine suorum, nostram aciem premebant. Id cum animaduertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat, quod expeditior erat quàm hi, qui inter aciem uersabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. Ita prælium restitutum est, atq; omnes hostes terga uerterunt, neq; prius fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenũ millia passuum ex eo loco circiter quinq; peruenerint. Ibi perpauci, aut uiribus confisi, tranare contẽderunt, aut lintribus inuentis salutem sibi petierunt. In his fuit Ariouistus, qui nauiculam deligatam ad ripã nactus, ea profũgit. Reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariouisti uxores, una Sueua natione, quam domo secum adduxerat, altera Norica, regis Voccionis soror, quam in Gallia duxerat à fratre missam. Vtraq; in ea fuga perijt. Duæ filiæ harũ, Altera occisa, altera capta ẽ. M. Valerius Procillus cum à custodibus in fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipsum Cæsarem hostium equitatum persequentem incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem quàm ipsa uictoria uoluptatem attulit, quod hominem honestissimum prouinciæ Galliæ, suum familiarem & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum uidebat. neq; eius calamitate de tanta uoluptate & gratulatione quicq̃ fortuna diminuerat. Is se præsente de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur. Sortium beneficio se esse incolumem. Item Marcus Titius repertus, et ad eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenum nunciato, Sueui qui ad ripas Rheni uenerant, domum reuerti cœperunt,

ti cœperunt, quos, ubi qui proximi Rhenum incolunt, perterritos senserunt insecuti, magnum ex his numerũ occiderunt. Cæsar una æstate duobus maximis bellis confectis, maturius paulo q̃ tempus anni postulabat, in hyberna in Sequãnos exercitũ deduxit. Hybernis Labienum præposuit. Ipse in citeriorem Galliam ad conuentus agendos profectus est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER SECVNDVS.

c VM ESSET CAESAR IN citeriore Gallia in hybernis (ita uti supra demonstrauimus) crebri ad eum rumores afferebãtur, literisq́; item Labieni certior fiebat omneis Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum Ro. coniurare, obsidesq́; inter se dare. Coniurandi has esse causas. Primũ quod uererentur ne omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur. Deinde quod ab nõnullis Gallis sollicitarentur. Partim, qui ut Germanos diutius in Gallia uersari noluerant, ita populi Ro. exercitum hyemare, atq; inueterascere in Gallia moleste ferebãt. Partim, qui mobilitate, & leuitate animi nouis imperijs studebant. Ab nõnullis etiam quod in Gallia à potentioribus, atq; ijs, qui ad conducendos homines facultates habebant, uulgo regna occupabantur, qui minus faci-

le eam rem in Imperio nostro consequi poterant. Iis nuntijs literisq; commotus Cæsar, duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit, et ineunte æstate in ulteriorem Galliam, qui deduceret. Q. Pedium legatum misit. Ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum uenit. Dat negocium Senonibus, reliquisq; Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant, seq; de his rebus certiorē faciant. Hi constanter omnes nuntiauerunt manus cogi, exercitusq; in unum locum cogi. Tum uero dubitandum non existimauit, quin ad eos proficisceretur. Re frumentaria comparata, castra mouet, diebusq; circiter. XV. ad fines Belgarum peruenit. Eò cum de improuiso, celeriusq; omnium opinione uenisset, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Antebrogium primos ciuitatis suæ miserunt, qui dicerent se, suaq; omnia in fidem, atq; potestatem populi Ro. permittere, neq; se cum reliquis Belgis consensisse, neq; contra populum Ro. omnino coniurasse, paratosq; esse & obsides dare, et imperata facere, & oppidis recipere, et frumento, cæterisq; rebus iuuare. Reliquos omnes Belgas in armis esse. Germanosq;, qui ripas Rheni incolunt, sese cum his coniunxisse, tantumq; esse eorum omnium furorem, ut ne Suessones quidem fratres, consanguineosq; suos, qui eodem iure, ijsdem legibus utantur, unum Imperium, unumq; magistratum cum illis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent. Cum ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæq; in armis essent, & qui in bello possent, sic reperiebat. Plerosq; Belgas esse ortos à Germanis, Rhenumq; antiquitus transductos

conduci

quid

tus transductos propter loci fertilitatem ibi consedisse, Gallosq́;, qui ea loca incolerent, expulisse, solosq́; esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia uexata, Teutōnes, Cimbrosq́; itra fines suos ingredi prohibuissent. Qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi authoritatem, magnosq́; spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant, propterea quod propinquitatibus, affinitatibusq́; coniuncti, quantam quisq́; multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus esset, cognouerant. Plurimum inter eos Bellouacos, et uirtute, et authoritate, et hominū numero ualere. Hos posse conficere armata millia centū, pollicitos ex eo numero electa millia. LX. totiusq́; belli Imperium sibi postulare. Suessōnes suos esse finitimos, latissimos, feracissimosq́; agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitiacum totius Galliæ potētissimum, qui cum magnæ partis harum regionū, tum etiam Britāniæ Imperiū obtinuerit, nunc esse Regem Galbam. Ad hunc propter iustitiam, prudētiamq́; suā summam totius belli omnium uoluntate deferri, oppida habere numero. XII. Polliceri millia armata quinquaginta, Totidē Neruios, qui maxime feri inter ipsos habebantur, longissimeq́; absint. XV. millia Atrebates. Ambianos. X. millia. Morinos. XV. millia. Menacos pios Mεναπίους VII. millia. Calecos. X. millia. Verocasses, et Veromanduos totidem. Catuacos. XXIX. millia. Cōdrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad quadraginta millia. Cæsar Rhemos cohortatus, liberaliterq́; oratione prosecu-

tus, omnem Senatum ad se conuenire, principum'q; liberos obsides ad se adduci iussit, quæ omnia ab his diligẽter ad diem facta sunt. Ipse Diuitiacum Heduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reip. cõmunis'q; salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Hedui in fines Bellouacorum introduxerint, et eorum agros populari cœperint. His mandatis eum ab se dimittit. Postquam omneis Belgarum copias in unum locum coactas ad se uenire uidit, neq; iam longe abesse ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognouit, flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum traducere maturauit, atq; ibi castra posuit. Quæ res, et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, & post eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, et commeatus ab Rhemis, reliquis'q; ciuitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præsidium ponit, et in altera parte fluminis. Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus reliquit. Castra in altitudinẽ pedum duodecim uallo, fossa'q; duo de uiginti pedum munire iubet. Ab ipsis castris oppidum Rhemorum nomine Bibrax aberat millia passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Aegre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atq; Belgarum oppugnatio est. Hi ubi circũiecta multitudine hominum totis mœnibus, undiq; in murũ lapides iaci cœpti sunt, murus'q; defensoribus nudatus est, testudine facta portis succedunt, murum'q; subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam tanta multitudo lapides,

pides,

pides, ac tela coniiciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. Cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Rhemus summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarẽ uenerant, nuntios ad eum mittit, nisi subsidium sibi mittatur, se se diutius sustinere non posse. Eò de media nocte Cæsar iisdem ducib. usus, qui nuntii ab Iccio uenerant, Numidas et Cretas sagittarios, et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. Quorũ aduentu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, & hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaq; paulisper apud oppidum morati, agrosq; Rhemorum depopulati, omnibus uicis, ædificiisq;, quo adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus copiis contenderunt, et à millibus passuum minus duobus castra posuerunt. Quæ castra, ut fumo, atq; ignibus significabatur, amplius millibus passuũ octo in latitudinem patebant. Cæsar primo & propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem uirtutis prælio supersedere statuit. Quotidie tamen equestribus præliis, quid hostis uirtute posset, et quid nostri auderent periclitabatur. Vbi nostros non esse inferiores ĩtellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno, atq; idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planicie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies ĩstructa occupare poterat, atq; ex utraq; parte lateris deiectus habebat, et in fronte leuiter fastigatus, paulatim ad planiciem redibat, ab utroq; latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter pas-

suum quadringentorum, et ad extremas fossas castella constituit, ibiq; tormenta collocauit, ne cum aciẽ instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumuenire possent. Hoc facto duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut siquo opus esset subsidio, duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerunt. Palus erat non magna inter nostrum, atq; hostium exercitũ. Hanc si nostri transirent, hostes expectabant. Nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. Vbi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum" prælio Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi uadis repertis, partem suarum copiarum traducere conati sunt, eo consilio, ut si possent, castellum, cui præerat. Q. Titurius legatus, expugnarent, pontem'q; interscinderent, sin minus possent, agros Rhemorum popularẽtur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatus'q; nostros sustinebant. Cæsar certior factus à Titurio, omnem equitatum & leuis armaturæ numidas, funditores, sagittarios'q; pontem traducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt. Primos, qui transierant equitatu circũuentos, in-

"nostror[um] prælio

terfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa uiderunt, atque ipsis res frumentaria deficere cœpit, concilio conuocato, constituerunt optimum esse, domum suam quenq; reuerti, & quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undiq; conuenirent, ut potius in suis, quàm in alienis finibus decertarent, & domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis causis, hæc quoq; ratio eos deduxit, quod Diuitiacũ quoque, atque Heduos finibus Belloua corum appropinquare cognouerant his persuaderi, ut diutius morarentur, neq; ut suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re cõstituta secunda uigilia magno cum strepitu, ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neq; Imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum peruenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectio uideretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias ueritus, quod qua de causa discederent nondum perspexerat, exercitum, equitatumq; castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimum agmen moraretur, præmisit, eique. Q. Pedium. L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit; Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi nouissimos adorti, & multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Cum ad extremum agmen hi, ad quos uentum erat, consisterent, fortiterq; impetum nostrorum mili= ab extremo

tum sustinerent, priores, quod abesse à periculo uiderentur, neq; ulla necessitate, neque Imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinib. omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium, sub occasumq; solis sequi destiterunt, seq; in castra, uti erat imperatum, receperũt. Postridie eius Diei Cæsar priusquam se hostes ex pauore, ac fuga reciperent in fines Suessõnum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit, & magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod uacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, muriq; altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris munitis uineas agere, quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Suessonum multitudo, in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter uineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribusq; constitutis magnitudine operum, quæ neq; uiderant ante Galli, neq; audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarẽ de deditione mittunt, & petentibus Rhemis, ut conseruarentur, impetrant, Cæsar obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filijs, armisq; omnibus ex oppido traditis, in deditionẽ Suessones accepit, exercitumq; in Bellouacos ducit, qui cum se, suaq; omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atq; ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum quinq; abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, et uoce significare cœperunt se se in eius fi

dem, ac potestatẽ uenire, neq; contra populũ Ro. armis contendere. Item cum ad oppidum accessisset, castraq; ibi poneret, pueri, mulieresq; ex muro passis manibus suo more pacem à Romanis petierunt. Pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarum dimissis Heduorum copiis ad eum reuerterat) facit uerba. Bellouacos omni tempore in fide, atq; amicitia ciuitatis Heduæ fuisse. Impulsos à suis principibus, qui dicerẽt Heduos à Cæsare in seruitutem redactos omnes indignitates contumeliasq; perferre, & ab Heduis defecisse, & populo Ro. bellum intulisse. Qui eius consilij principes fuissent, quod intelligerent quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britãniam profugisse. Petere non solum Bellouacos, sed etiam pro his Heduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Heduorum authoritatẽ apud omnes Belgas amplificaturũ, quorum auxilijs, atq; opibus, si qua bella inciderint, sustẽtare consueuerint. Cæsar honoris Diuitiaci, atq; Heduorum causa sese eos in fidem recepturum, & conseruaturum dixit. Sed quod erat ciuitas magna, & inter Belgas authoritate, ac hominum multitudine præstabat, sexcentos obsides poposcit. His traditis, omnibusq; armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. Qui se, suaq; omnia sine mora dediderunt. Eorum fines Neruij attingebant, quorum de natura moribusq; Cæsar cũ quæreret, sic reperiebat. Nullum aditum esse ad eos mercatoribus, nihil pati uini, reliquarumq; rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod his rebus relanguescere animos, eorumq; remitti uirtutẽ existimarẽt. Esse homines feros, magnæq;

huius

uirtutis. Increpitare, atq; incusare reliquos Belgas, qui
se populo Ro. dedidissent, & patriam uirtutem proie-
cissent, cōfirmare sese, neq; legatos missuros, neq; ullam
conditionem pacis accepturos. Cum per eorum fines tri
duo iter fecisset, inueniebat ex captiuis eorū, Sabin flu-
men ab castris suis, non amplius millia passuum decē
abesse. Trans id flumē omnes Neruios consedisse, aduen
tumq; ibi Romanorum expectare unà cum Atrebati-
bus, & Veromanduis finitimis suis. Nam his utrisq;
persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur.
Expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atq; esse
in itinere. Mulières, quiq; per ætatem ad pugnam in-
utiles uiderentur, in eum locum coniecisse, quo propter
paludes exercitui aditus non esset. Cæsar his rebus co-
gnitis exploratores, centurionesq; præmittit, qui locum
castris idoneum deligant. Cum ex deditiijs Belgis, re-
liquisq; Gallis complures Cæsarem secuti unà iter fa-
cerent, quidā ex his, ut postea ex captiuis cognitum est,
eorum dierū consuetudine itineris nostri exercitus per
specta, nocte ad Neruios peruenerunt, atq; his demon-
strarunt inter singulas legiones, impedimentorum ma
gnum numerum intercedere, neq; esse quicquam nego-
cij, cum prima legio in castra uenisset, reliquæq; legio
nes magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adori
ri. Qua pulsa, impedimētisq; direptis, futurum, ut re
liquæ contra consistere non auderent. Adiuuabat eti-
am eorum consilium, qui rem deferebant, quod Neruij
antiquitus cum equitatu nihil possent, neq; enim ad hoc
tēpus ei rei student, sed q̄cquid possunt pedestribus ua
lent copijs, quò facilius finitimorum equitatum, si præ-

dandi causa ad eos uenisset impedirent, teneris arboribus incisis, atq; inflexis, crebris'q; in latitudinem ramis enatis, & rubis, sentibus'q; interiectis effecerant, ut instar muri hæ sæpes munimenta præberent, quo non modo non intrari, sed ne perspici quidem posset. Iis rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Neruij existimauerunt. Loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis à summo æqualiter decliuis, ad flumen Sabin, qđ supra nominauimus, uergebat. Ab eo flumine pari ac cliuitate collis nascebatur, aduersus huic, & contrarius passus circiter ducentos, infimus, apertus, ab superiore parte syluestris, ut non facile introrsus perspici posset. Intra eas syluas hostes in occulto sese continebant. In aperto loco secundum flumen paucæ stationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum trium. Cæsar equitatu præmisso subsequebatur omnibus copijs. Sed ratio, ordo'q; agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Neruios detulerant. Nam quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar. VI. legiones expeditas ducebat. Post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. Inde duæ legiones, quæ proximæ conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidio'q; impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus, sagittarijs'q; flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium commiserunt. Cum se illi identidem in syluas ad suos reciperent, ac rursus è sylua in nostros impetum facerent, neq; nostri longius quàm quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones sex,

quæ primæ uenerant, opere dimenso castra munire cœperunt. Vbi prima impedimenta nostri exercitus ab his qui in syluis abditi latebant, uisa sunt, quod tempus inter eos committendi prælij conuenerat, ita ut intra syluam aciem, ordinesq; constituerant, atq; ipsi sese confirmauerant, subito omnibus copijs prouolarunt, impetumq; in nostros equites fecerunt. His facile pulsis, ac perturbatis, icredibili celeritate ad flumen decurrerũt, ut pene uno tempore & ad syluas, et in flumine & iã in manibus nostris hostes uiderentur. Eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra, atq; eos, q in opere occupati erant, contenderunt. Cæsari omnia uno tẽpore erant agenda. Vexillum proponẽdum, quod erat insigne, cum ad arma concurri oporteret. Signum tuba dandum. Ab opere reuocandi milites. qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, accersendi. Acies instruenda. Milites cohortandi. Signum dandum. Quarum rerum magnam partem, temporis breuitas, & incursus hostium impediebat. His difficultatibus duæ res erant subsidio, sciẽtia, atq; usus militum, quod superioribus prælijs exercitati, quid fieri oporteret, nõ minus commode ipsi sibi præscribere, q̃ ab alijs doceri poterant, & quod ab opere singulisq; legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris uetuerat. Hi propter celeritatem, & propinquitatem hostiũ, nihil iam Cæsaris imperium expectabant, sed per se quæ uidebantur, administrabant. Cæsar necessarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partẽ fors obtulit, decurrit, & ad legionem decimam deuenit. Milites non longiore oratione est cohortatus, quàm

uti suæ pristinæ uirtutis memoriā retinerent, neu per=
turbarentur animo, hostiumq́; impetum fortiter susti-
nerent. Et quia non longius hostes aberant, quàm quo
telum adijci posset, prælij committendi signum dedit.
Atq; item in alteram partem cohortandi causa profe-
ctus, pugnantibus occurrit. Temporis tāta fuit exigui
tas, hostiumq́; tam paratus ad dimicandum animus, ut
non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad
galeas induendas, scutisq́; tegmenta detrahenda, tem
pus defuerit. Quā quisq; in partem ab opere casu de-
uenit, quæq́; prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne
in quærendis suis pugnandi tempus dimitteret. Instru
cto exercitu magis ut loci natura, deiectusq́; collis, et ne
cessitas temporis, quam ut rei militaris ratio, atq; ordo
postulabat, cum diuersis locis legiones aliæ, alia in par
te hostibus resisterent, sepibusq́; densissimis, ut ante de
mōstrauimus, interiectis, prospectus impediretur, neq;
certa subsidia collocari, neq; quid in quaq; parte opus
esset prouideri, neq; ab uno omnia īperia administra-
ri poterant. Itaq; in tanta rerum iniquitate, fortunæ
quoq; euentus uarij sequebantur. Legionis nonæ, & de
cimæ milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis
emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, uulneribusq́;
confectos Atrebates, nam his ea pars obuenerat, celeri=
ter ex loco superiore in flumen compulerunt. Et transi-
re conantes, insecuti gladijs magnam partem eorū im-
peditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubi
tauerūt, et in locum iniquum progressi rursus regres
sos, ac resistentes hostes, redintegrato prælio in fugam
coniecerunt. Item alia in parte diuersæ duæ legiones

undecima, & octaua, profligatis Veromanduis, quibus cũ erãt congreſſi, ex loco ſuperiore in ipſis fluminis ripis præliabantur. Ac totis ferè caſtris à fronte, et à ſiniſtra parte nudatis, quod in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab eo interuallo ſeptima conſtitiſſet, omnes Neruij confertiſſimo agmine, duce Boduognato, qui ſummam imperij tenebat, ad eum locum cõtenderunt. Quorum pars aperto latere legiones circũuenire, pars ſummum locum caſtrorum petere cœpit, Eodem tempore equites noſtri, leuiſq; armaturæ pedites, qui cum his unà fuerant, quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram, cum ſe in caſtra reciperent, aduerſis hoſtibus occurrebant, ac rurſus aliam in partem fugã petebãt. Et calones, qui ab decumana porta, ſummo iugo collis noſtros uictores flumen tranſire conſpexerant, prædandi cauſa egreſſi, cum reſpexiſſent, & hoſtes in noſtris caſtris uerſari uidiſſent, præcipites fugæ ſeſe mãdabant. Simul eorũ, q cum impedimẽtis ueniebant, clamor, fremituſq; exaudiebatur. Alijq; aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos uirtutis opinio eſt ſingularis, qui auxilij cauſa à ciuitate miſſi ad Cæſarẽ aduenerant, cũ multitudine hoſtium caſtra noſtra compleri, noſtras legiones premi, & penè circũuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas, diuerſos, diſſipatoſq; in omnes partes fugere uidiſſent, deſperatis noſtris rebus domum contendẽrunt. Romanos pulſos, ſuperatoſq;, caſtris impedimentiſq; eorum hoſtes potitos ciuitati renuntiauerunt. Cæſar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu

profectus,

profectus, ubi suos urgeri, signisq; in unum locum col latis duodecimæ legionis milites confertos, sibi ipsis ad pugnam esse impedimento uidit, quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoq; interfecto, signo amisso, reliquarumq; cohortium omnibus ferè centurionibus, aut uulneratis, aut occisis, in his primipilo. P. Sextio Baculo, fortissimo uiro multis grauibusq; uulneribus confecto, ut iam se sustinere nõ posset, reliquos esse tardiores, & nonnullos à nouissimis desertos, prælio excedere, ac tela uitare, hosteis neq; à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab utroq; latere instare, et rem esse in angusto uidit, neq; ullum esse subsidium, quod summitti posset, scuto ab nouissimis uni militi detracto, quod ipse eò sine scuto uenerat, in primam aciem processit, centurionibusq; nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre, & manipulos laxare iussit, quo facilius gladijs uti possent. Huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cum pro se quisq; in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam nauare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est. Cæsar cum septimam legionem, quæ iuxta constiterat, item urgeri ab hoste uidisset, tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones coniungerent, & conuersa signa in hostes inferrent. Quo facto, cum alius alijs subsidium ferret, neq; timerent, ne aduersi ab hoste circũuenirẽtur, audacius resistere, ac fortius pugnare cœperũt. Interim milites legionum duarum, quæ in nouissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nũtiato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspicie-

bantur. Et Titus Labienus castris hostiū potitus, & ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. Qui cum ex equitum, et calonum fuga, quo in loco res esset, quantóq; in periculo, & castra, & legiones, & imperator uersaretur, cognouissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri etiam, qui uulneribus confecti procubuissent, scutis innixi praelium redintegrarent. Tum calones perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerunt. Equites uero, ut turpitudinem fugae uirtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se legionarijs militibus praeferrent. At hostes etiam in extrema spe salutis tantam uirtutem praestiterunt, ut cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atq; ex eorum corporibus pugnarent. His deiectis, et coaceruatis cadaueribus, q̃ superessent, ut ex tumulo tela in nostros conijcerent, piláq; intercepta remitterent, ut non nequicquam tantae uirtutis homines iudicari deberet, ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum, quae facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat. Hoc praelio facto, & propè ad internicionem gente, ac nomine Neruiorum redacto, & maiores natu, quos unà cum pueris mulieribúsq; in aestuaria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur, omnium qui supererant consensu, legatos ad Caesarem miserunt, séq; ei dediderunt. Et in commemoranda ciuitatis calamitate, ex sexcentis ad treis

senatores,

Senatores, ex hominum millibus sexaginta, uix ad quingentos, qui arma ferre possent, se se redactos esse dixerunt. Quos Cæsar, ut in miseros, ac supplices, usus misericordia uideretur, diligentissime conseruauit, suis'q; finibus, atque oppidis uti iussit, & finitimis imperauit, ut ab iniuria, & maleficio se, suos'q; prohiberent. Aduatici (de quibus supra scripsimus) cum omnibus copijs auxilio Neruijs uenirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reuerterunt, cunctis oppidis, castellis'q; desertis, sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. Quod cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes, despectus'q; haberet, una ex parte leniret accliuis aditus, in latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur. Quem locum duplici altissimo muro munierant. Tum magni ponderis saxa & præacutas trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris, Teutonis'q; procreati, qui cum iter in prouinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis, ac præsidio sex millia hominum unà reliquerunt. Hi post eorum obitum multos annos à finitimis exagitati, cum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt. Ac primo aduentu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant, paruulis'q; prælijs cum nostris contendebant. Postea uallo pedũ. XII. in circuĩtu, XV. milliũ, crebris'q; castellis circummuniti, oppido se se continebant. Vbi uineis actis, aggere extructo, turrim constitui procul ui-

leniter

derunt, primum irridere ex muro, atq; increpitare uocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur. Quibus nam manibus, aut quibus uiribus praesertim homines tantulae staturae (nam plerunq; omnibus Gallis prae magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent. Vbi uero moueri & appropinquare moenibus uiderunt, noua atq; inusitata specie cōmoti, legatos ad Caesarem de pace miserunt. Qui ad hunc modum locuti. Non se existimare Romanos sine ope Deorum bellum gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare possent. Se, suaq; omnia eorum potestati permittere dixerunt. Vnum petere, ac deprecari, si forte pro sua clementia, ac mansuetudine, quam ipsi ab alijs audissent, statuisset Aduaticos esse conseruandos, ne se armis dispoliaret. Sibi omnes ferè finitimos esse inimicos, ac suae uirtuti inuidere, à quibus se defendere traditis armis nō possent. Sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam à populo Romano pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent. Ad haec Caesar respondit, se magis consuetudine sua, quàm merito eorum ciuitatem conseruaturum, si prius, quam aries murum attigisset, se dedidissent, sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis, se id, quod in Neruios fecisset, facturum, finitimisq; imperaturum, ne quam dedititijs populi Romani iniuriam inferrent. Renuntiata ad suos, illi se, quae imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro, in fossam, quae

erat ante oppidum iacta, sic ut propè summam muri,
aggeris'q; altitudinem acerui armorum adæquarent.
Et tamen circiter parte tertia (ut postea compertum est)
cælata, atque in oppido retenta, portis patefactis, ea die
pace sunt usi. Sub uesperum Cæsar portas claudi, mi-
lites'q; ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani
à militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito (ut in-
tellectũ est) consilio, quod deditione facta, nostros præ-
sidia deducturos, aut denique indulgentius seruaturos
crediderant, partim cum his, quæ retinuerãt, & cæla
uerant armis, partim, scutis ex cortice factis, aut uimi
nibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postu
labat) pellibus induxerant, tertia uigilia, qua minime
arduus ad nostras munitiones ascensus uidebatur, o-
mnibus copijs repente ex oppido eruptionem fecerunt.
Celeriter (ut ante Cæsar imperauerat) ignibus signi
ficatione facta, ex proximis castellis eò concursum est,
pugnatum'q; ab hostibus ita acriter, ut à uiris forti-
bus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui
ex uallo, turribus'q; tela iacerent, pugnari debuit, cum
una uirtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad ho
minum millibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti
sunt. Postridie eius diei refractis portis, cum iam de-
fenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, se-
ctionem eius oppidi uniuersam Cæsar uendidit. Ab
his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus
est millium quinquaginta trium. Eodem tempore à
P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Vene-
tos Vnellos, Osismos, Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos,
Rhodõnes, quæ sunt maritimæ ciuitates, Oceanum'q;

attingunt, certior factus est, omneis eas ciuitates in deditionem, potestatem'q; populi Ro. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad Barbaros opinio perlata est, uti ab his nationib. quae trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Caesarem, quae se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Caesar, quod in Italliam, Illyricum'q; properabat, inita proxima aestate, ad se reuerti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quae ciuitates propinquae his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus est. Ob eas'q; res ex literis Caesaris dies. XV. supplicatio decreta est. Quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER TERTIVS.

CVM IN ITALIAM PROficisceretur Caesar, Seruium Galbam cum Legione duodecima, et parte equitatus in Antuates, Veragos, Sedunos'q; misit, qui a finibus Allobrogum et lacu Lemano et flumine Rhodano ad summas alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter per alpes, quo magno cum periculo, magnis'q; cum portorijs mercatores ire consuerant, patefieri uolebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in ijs locis legionem hyemandi causa collocaret. Galba, secundis aliquot praelijs factis, ca

stellis'q;

stellis'q; compluribus eorum expugnatis, missis ad eũ undiq; legatis, obsidibus'q; datis, & pace facta, constituit cohortes duas in Antuatibus collocare, et ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in uico Veragrorum, qui appellatur octodorus, hyemare. Qui uicus positus in ualle non magna, adiecta planicie, altissimis montibus undiq; continetur. Cum hic duas in partes flumine diuideretur, alteram partem eius uici Gallis ad hyemandum concessit, alteram uacuam ab his relictam cohortibus attribuit. Eum locum uallo, fossa'q; muniuit. Cum dies hybernorum complures transissent, frumentum'q; eò comportari iussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte uici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montes'q;, qui impendērent, à maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri, Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renouandi, legionis'q; opprimendæ consilium caperent. Primum, quod legionem, neq; eam plenissimam detractis cohortibus duabus, et compluribus singllatim, qui commeatus petendi causa missi erant, absentibus, propter paucitatē despiciebant. Tum etiã, ꝙ propter iniquitatē loci, cum ipsi ex montibus in uallem decurrerent, & tela coniicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos à se liberos abstractos obsidum nomine dolebant, & Romanos non solum itinerũ causa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina alpium occupare conari, et ea loca finitimæ Prouinciæ adiungere, sibi ꝑsuasum habebant. His nuntiis acceptis Galba, cũ neq; opus hybernorum, munitiones'q; plene essent per-

fectæ,neque de frumento,reliquo'q; commeatu satis esset
prouisum,quod deditione facta,obsidibus'q; acceptis,ni
hil de bello timendum existimauerat,concilio celeriter
conuocato sententias exquirere cœpit. Quo in concilio
cum tantum repentini periculi præter opinionem acci-
disset, ac iam omnia ferè superiora loca multitudine
armatorum completa conspicerētur, neq; subsidio ueni
ri,neq; cōmeatus supportari,interclusis itineribus, pos
sent,propè iam desperata salute,nonnullæ huiusmodi
sententiæ dicebantur,ut impedimentis relictis,eruptio
ne facta,ijsdem itineribus,quibus eò peruenissent, ad
salutem contenderent. Maiori tamen parti placuit,hoc
reseruato ad extremum consilio, interim rei euentum
experiri, et castra defendere. Breui spatio interiecto,
uix ut his rebus,quas constituissent, colloquēdis, atque
administrandis tempus daretur,hostes ex omnib. parti
bus,signo dato decurrere, lapides, gessa'q; in uallum
conijcere. Nostri primo integris uiribus fortiter repu-
gnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore
mittere,ut quæq; pars castrorum nudata defensoribus
premi uidebatur,eò occurrere,& auxilium ferre. Sed
hoc superari,quod diuturnitate pugnæ hostes defessi,
cum prælio excedebant, alij integris uiribus succede-
bant. Quarum rerum à nostris propter paucitatē fie
ri nihil poterat,ac non modo defesso ex pugna exce=
dendi, sed ne saucio quidem eius loci,ubi constiterat, re
linquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. Cum
iam amplius horis sex continenter pugnaretur,ac non
solum uires, sed etiam tela nostris deficerent, atq; ho
stes acrius instarent,languidioribus'q; nostris uallum

scindere, & fossas complere cœpissent, resq; esset iam
ad extremum perducta casum. P. Sextius Baculus pri
mipili centurio (quem neruico prælio compluribus con
fectum uulneribus diximus) & item. C. Volusenus
tribunus militum, uir & consilij magni, & uirtutis, ad
Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis do
cent, si eruptione facta, extremum auxilium experi
rentur. Itaq; conuocatis centurionibus, celeriter milites
certiores facit, paulisper intermitterent prælium, ac
tantummodo tela missa exciperent, seq; ex labore re
ficerent. Post dato signo è castris erumperent, atque
omnem spem salutis in uirtute ponerent. Quod iussi
sunt, faciunt, ac subito omnibus portis eruptione facta,
neq; cognoscendi, quod fieret, neq; sui colligendi hostib.
facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna eos, qui
in spem potiendorum castrorum uenerant, undiq; cir-
cumuentos, interficiunt, & ex hominum millibus am
plius triginta, quē numerum barbarorū ad castra ue-
nisse constabat, plus tertia parte īterfecta, reliquos per
territos in fugam coniiciunt, ac ne in locis quidem supe
riobus consistere patiuntur. Sic omnib. hostiū copijs fu
sis, armisq; exutis, se in castra, munitionesq; suas recipi
unt. Quo prælio facto, quod sæpius fortunam tentare
Galba nolebat, atq; alio se se in hyberna consilio uenis
se meminerat, alijs occurrisse rebus uiderat, maxime
frumenti, cōmeatusq; inopia p̄motus, postero die omni
bus eius uici ædificijs incensis, in prouinciā reuerti con
tendit, ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, in
columem legionē in Antuatos, inde in Allobrogas per-
duxit, ibiq; hyemauit. His rebus gestis, cum omnibus

de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, uictis in alpibus Sedunis, atq; ita inita hyeme in Illyricum profectus esset, quod eas quoq; nationes adire, et regiones cognoscere uolebat, subitum bellum in Gallia coortum est. Eius belli hæc fuit causa. P. Crassus adulescens cum legione septima proximus mari Oceano in Andibus hyemabat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosq; militum complures in finitimas ciuitates frumenti commeatusq; petendi causa dimisit. Quo in numero erat. T. Terrasidius missus in Vnellos. M. Trebius Gallus in Curiosolitas. Q. Velanius cum. T. Sillio in Venetos. Huius ciuitatis est longe amplissima authoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod et naues habent Veneti plurimas, quibus in Britāniam nauigare consuerunt, & scientia, atq; usu nauticarum rerum cæteros antecedunt, & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes ferè, qui eo mari uti consueuerūt, habent uectigales. Ab eis fit initiū retinendi Sillij, atq; Velanij, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum authoritate finitimi adducti (ut sunt gallorum subita & repentina consilia) eadem de causa Trebium, Terrasidiumq; retinent, et celeriter missis legatis per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos, eundemq; omnis fortunæ exitū esse laturos, reliquasq; ciuitates solicitant, ut in ea libertate, quam à maioribus acceperant, permanere, quàm Romanorum seruitutem perferre, mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam

sententiam perducta, cōmunem legationem ad. P. Crassum mittunt. Si uelit suos recuperare, obsides sibi remittat. Quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus, qd ille aberat longius, naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in oceanū, remiges ex prouincia institui, nautas gubernatoresq; comparari iubet. His rebus celeriter administratis, ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque ciuitates cognito Cæsaris aduentu, simul quod quantum in se facinus admisissent intelligebant, legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum, inuiolatumq; semper fuisset, retentos ab se, & in uincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea, quæ ad usum nauium pertinerent, prouidere instituunt, hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebant, pedestria esse itinera concisa, æstuarijs nauigationem impeditam, propter inscitiam locorum paucitatemq; portuum sciebant. Neq; nostros exercitus propter frumenti inopiā diutius apud se morari posse confidebant. Ac iam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum nauibus posse Romanos, quos neque ullam facultatem habere nauium, neq; eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, uada, portus, insulas nouisse, ac longe aliam esse nauigationem in concluso mari, atq; in uastissimo, ac apertissimo oceano perspiciebant. His initis consilijs, oppida muniūt, frumenta ex agris in oppida comportant. Naues in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum esse constabat, q̄ plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osisinos, Lexobios, Nānetes, Ambilia

tes, Morinos, Diablintres, Menapios asciscunt. Auxilia ex Britãnia, quæ contra eas regiones posita est, accersunt. Erant difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus. Sed multa tamen Cæsarem ad id bellum incitabant, iniuriæ retentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot ciuitatum coniuratio, in primis ne hac parte neglecta, reliquæ nationes sibi idẽ licere arbitrarẽtur. Itaq; cum intelligeret omneis ferè Gallos nouis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeriterq; excitari, omneis autem homines natura libertati studere, & conditionẽ seruitutis odisse, prius, q̃ plures ciuitates cõspirarẽt, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum putauit. Itaq; T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat Rhemos, reliquosq; Belgas adeat, atq; in officio contineat. Germanosq;, qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur, si per uim nauibus flumen transire conẽtur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionarijs. XII. & magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas, Lexobiosq; mittit, qui eã manum distinẽdam curet. Decium Brutum adolescentem classi, Gallicisq; nauibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisq; pacatis regionibus conuenire iusserat, præficit, & cum primum posset in Venetos proficisci iubet. Ipse eò pedestribus copijs contendit. Erant eiusmodi ferè situs oppidorum, ut posita in extremis lingulis

promontorijsq́;, neq; pedibus aditum haberent, cum ex alto se æstus incitauisset, quod bis semper accidit horarum duodecim spatio, neq; nauibus, quod rursus minuente æstu, naues in uadis afflictarentur. Ita utraq; re oppidorum oppugnatio impediebatur. Ac siquando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere, ac molibus, atq; his fermè mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant, magno numero nauium appulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant, seq́; in proxima oppida recipiebant. Ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eò facilius magnam partem æstatis faciebant, quod nostræ naues tempestatibus detinebantur, summaq́; erat uasto, atq; aperto mari magnis æstibus, raris, ac propè nullis portibus difficultas nauigandi. Nanq; ipsorum naues ad hunc modum factæ, armatæq́; erant. Carinæ, aliquanto planiores, quàm nostrarum nauium, quo facilius uada, ac decessum æstus excipere possent. Proræ admodum erectæ, atq; item puppes ad magnitudinem fluctuum, tempestatumq́; accommodatæ. Naues totæ factæ ex robore, ad quamuis uim, & contumeliam perferendam. Transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis crassitudine. Ancoræ pro funibus, ferreis catenis reuinctæ. Pelles pro uelis, alutæq́; tenuiter confectæ. Hæ siue propter lini inopiam, atq; eius usus inscitiam, siue, quod est magis uerisimile, quod tantas tempestates oceani, tantósque impetus uentorum sustinere, ac tanta onera nauium regi uelis, non satis commode posse arbitrabantur. Cum his nauibus

nostræ classi eiusmodi congressus erat, ut una celeritate, & pulsu remorum præstaret. Reliqua pro loci natura, pro ui tempestatum illis essent aptiora, & accommodatiora. Neq; enim his nostræ rostro nocere poterant, tanta in his erat firmitudo, neq; propter altitudinem facile telum adigebatur, et eadem de causa minus commode scopulis continebantur. Accedebat, ut cum sæuire uentus cœpisset, & se uento dedissent, & tempestatẽ ferrent facilius, & in uadis consisterent tutius, et ab æstu derelictæ, nihil saxa, et cautes timerent. Quarum rerum omnium nostris nauibus casus erat extimescendus. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neq; hostiũ fugam, captis oppidis reprimi, neq; his noceri posse, statuit expectandam classem. Quæ ubi conuenit, ac primum ab hostibus uisa est, circiter. CC.XX. naues eorũ paratissimæ, atq; omni genere armorum ornatissimæ è portu profectæ nostris aduersæ constiterunt. Neq; satis Bruto, qui classi præerat, uel tribunis militum, centurionibusq́;, quibus singulæ naues erãt attributæ, cõstabat, quid agerent, aut qua ratione pugnæ insisterẽt. Rostro.n. noceri non posse cognouerant. Turribus autem excitatis, tantum tamen has altitudo puppium ex Barbaris nauibus superabat, ut neq; ex inferiore loco satis commode tela adijci possent, et missa à Gallis grauius acciderent. Vna erat magno usui res præparata à nostris, falces præacutæ insertæ, affixæq́; longurijs non absimili forma muralium falcium. His cum funes, qui antennas ad malos distinebant, comprehensi, adductiq; erant, nauigio remis incitato prærumpebãtur.

Quibus abscisis, antennæ necessario concidebant, ut cũ omnis gallicis nauibus spes in uelis, armamentis'q; consisteret, his ereptis omnis usus nauium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positũ in uirtute, qua nostri milites facile superabant. atq; eò magis, quod in conspectu Cæsaris, atq; omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere posset. Omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. Disiectis (ut diximus) antennis, cum singulas binæ, aut ternæ naues circũsteterant, milites summa ui transcendere in hostium naues contendebant. Quod postquam Barbari fieri animaduerterũt, expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contendebant. Ac iam conuersis in eam partem nauibus, quò uẽtus ferebat, tanta subito malacia, ac trãquillitas extitit, ut se loco commouere nõ possent. Quæ quidem res ad negocium conficiendũ maxime fuit opportuna. Nam singulas nostri consectati expugnauerunt, ut perpaucæ ex omni numero noctis interuentu, ad terram peruenerint, cum ab hora ferè quarta, usq; ad solis occasum pugnaretur. quo prælio bellum Venetorum, totius'q; oræ maritimæ confectum est. Nam cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid consilij, aut dignitatis fuit, eò conuenerant, tum nauium, quod ubiq; fuerat, unum in locum coegerant, quibus amissis, reliqui neq; quò se reciperẽt, neq; quem ad modum oppida defenderent, habebant. Itaq; se, sua'q; omnia Cæsari dediderũt. In quos eò grauius Cæsar uindicandum statuit, quò diligentius in re

liquum tempus à Barbaris ius legatorum conseruare tur. Itaq; omni senatu necato, reliquos sub corona uendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs, quas à Cæsare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. Iis præerat Viridouix, ac summam imperij tenebat earum omnium ciuitatum, quæ defecerant. Ex quibus exercitum, magnasq; copias coegerat. Atq; his paucis diebus Aulerci. Eburonices. Lexouijq; senatu suo interfecto, quod authores belli esse nolebant, portas clauserunt, seq; cum Viridouice coniunxerunt. Magnaq; præterea multitudo undiq; ex Gallia perditorum hominum, latronumq; cōuenerat, quos spes prædandi, studiumq; bellandi ab agricultura, & quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat. cum Viridouix cōtra eum duum millium spatio consedisset, quotidieq; productis copijs pugnandi potestatem faceret, ut iam nō solum hostibus in contemptum Sabinus ueniret, sed etiam nostrorum militum uocibus non nihil carperetur. Tantamq; opinionem timoris præbuit, ut iam ad uallum castrorum hostes accedere auderent. Id, ea causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostiū præsertim eo absente, qui summam imperij teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum, non existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem, & callidum delegit gallum, ex ijs, quos auxilij causa secum habebat. Huic magnis præmijs, pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat, & quid fieri uelit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos uenit, timorē Romanorum proponit. Quibus

era patron, et capitanio à bachetta di qsti Verodonices

ponit. Quibus angustijs ipse Cæsar à Venetis prematur docet, neq; longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem auxilij ferendi causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes occasionem negocij bene gerendi amittendam non esse. ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur. Superiorū dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat prouisum, spes Venetici belli, & quod ferè libenter homines, id, quod uolunt, credunt. Iis rebus adducti, non prius Viridouicem, reliquosq; duces ex consilio dimittunt, q̄ ab his sit concessum arma uti capiant, & ad castra contendant. Qua re concessa, læti uelut explorata uictoria, sarmentis, uirgultisq; collectis, quibus fossas Romanorum compleāt, ad castra pergunt. Locus erat castrorum editus, & paulatim ab imo accliuis circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quàm minimū spatij ad se colligendos, armandosq; Romanis daretur, exanimatique peruenerunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quæ ferebant onera, subito duabus portis eruptionem fieri iubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscitia, ac defatigatione, uirtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga uerterent. Quos impeditos, integris uiribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt, reliquos equites consectati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. Sic uno tempore et de nauali pu-

gna Sabinus, & de Sabini uictoria Cæsar certior factus est, ciuitatesq; omnes se statim Titurio dederũt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorũ alacer, ac promptus est animus, sic mollis, ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem ferè tempore P. Crassus cum in Aquitaniam peruenisset, quæ pars (ut ante dictum est) & regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ est existimanda, cum intelligeret in illis locis sibi bellum gerẽdum, ubi paucis ante annis. L. Valerius præconius legatus exercitu pulso, interfectus esset, atq; unde. L. Mallius proconsul impedimentis amissis profugisset, nõ mediocrem sibi diligentiam adhibendã intelligebat. Itaq; re frumentaria prouisa, auxilijs, equitatuq; comparato, multis præterea uiris fortibus Tolosa, & Narbone, quæ sunt ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines exercitum introduxit. Cuius aduentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis, equitatuq;, quo plurimum ualebant, in itinere agmen nostrum adorti, primũ equestre prælium commiserunt, deinde equitatu suo pulso, atq; insequẽtibus nostris, subito pedestres copias, quas in conualle in insidijs collocauerant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti, prælium renouauerũt. Pugnatũ est diu, atq; acriter. cum Sontiates superioribus uictorijs freti, in sua uirtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent. Nostri autem quid sine imperatore, & sine reliquis legionibus adolescentulo duce efficere possent, perspici cuperent. Tandem confecti uulneribus, hostes terga uertere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere

ſus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare cœpit. Quibus fortiter reſiſtẽtibus, uineas, turreſq; egit. Illi aliâs eruptione tentata, aliâs cuniculis ad aggerem, uineaſq; actis, cuius rei ſunt longe peritiſſimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærariæ ſecturæ ſunt, ubi diligentia noſtrorum nihil his rebus proficí poſſe intellexerunt, legatos ad Craſſum mittunt, ſeq; in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradere iuſſi, faciunt. Atq; in ea re omniũ noſtrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui ſummam Imperij tenebat, cum ſexcentis deuotis, quos illi ſoldurios appellant. Quorum hæc eſt conditio, ut omnibus in uita commodis unà cum his fruantur, quorum ſe amicitiæ dediderint. Siquid ijs ꝑ uim accidat, aut eundẽ caſum unà ferant, aut ſibi mortem conſciſcant. Neq; adhuc hominum memoria repertus eſt quiſquam, qui eo interfecto, cuius ſe amicitiæ deuouiſſet, mori recuſaret. Cũ ijs Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis ſublato, cum ad arma milites concurriſſent, uehementerq; ibi pugnatum eſſet, repulſus in oppidũ eſt, uti tamen eadem deditionis conditione uteretur, à Craſſo impetrauit. Armis, obſidibuſq; acceptis, Craſſus in fines Vocõtiorum, et Taruſatium profectus eſt. Tum uero Barbari commoti, quod oppidum et natura loci, & manu munitum paucis diebus, quibus eò uentum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoquo uerſus dimittere, cõiurare, obſides inter ſe dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ ſunt citerioris Hiſpaniæ finitimæ Aquitaniæ, inde auxilia, du-

cęsq; accersuntur. Quorũ aduentu magna cum authoritate, et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces uero hi deliguntur, qui unà cum Q. Sartorio omnes annos fuerant, summamq; scientiam rei militaris habere existimabantur. Ii consuetudine Populi Ro. loca capere, castra munire, commeatib. nostros intercludere insistunt. Quod ubi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem et uagari, et uias obsidere, & castris satis præsidij relinquere, ob eam causam minus commode frumentum, cõmeatumq; sibi supportari, in dies hostium numerum augeri, nõ cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. Hac re ad conciliũ delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit. Prima luce productis omnibus copijs, duplici acie instructa, auxilijs in mediam aciem collocatis, quid hostes consilij caperent, expectabat. Illi, & si propter multitudinem, & ueterem belli gloriam, paucitatemq; nostrorum se tutò dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabãtur, obsessis uijs, cõmeatu intercluso, sine ullo uulnere uictoria potiri. Et si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos in agmine, et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus. productis Romanorum copijs, se se castris tenebant. Hac re perspecta Crassus cum sua cunctatione, atq; opinione, timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnãdum effecisset, atque omnium uoces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos, omnibus cupientibus ad hostium castra contendit.

tendit. Ibi cum alij fossas complerent, alij multis telis coniectis, defensores uallo, munitionibus'q; depellerent, auxiliares'q; quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus, telis'q; subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem, atque opinionem pugnantium præberent, cum item ab hostibus constanter, ac non timide pugnaretur, tela'q; ex loco superiore missa non frustra acciderent, equites circuitis hostium castris, Crasso renuntiarunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita, facilem'q; aditum habere. Crassus equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmijs, pollicitationibus'q; suos excitarent, quid fieri uelit, ostendit. Illi (ut erat imperatum) eductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, et longiore itinere circunductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis, mentibus'q; ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt. Atq; his proruptis, prius in hostium castris constiterunt, q̃ planè ab his uideri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. Tum uero clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis uiribus, quod plerunq; in spe uictoriæ accidere consueuit, acrius impugnare cœperunt. Hostes undiq; circũuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deijcere, & fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium quinquaginta numero, quæ ex Aquitania, Cantabrisque uenisse constabat, uix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ se se Crasso dedidit, obsidésque

Cocosates q; nationes

ultro misit. Quo in numero fuerũt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Flustates, Garites. Ausci, Garumni, Sibutzates, Cosates'q;. Paucæ ultimæ ciuitates anni tempore confisæ, quod hyems suberat, id facere neglexerunt. Eodem ferè tempore Cæsar, & si propè exacta iam æstas erat, tamen quod omni Gallia pacata, Morini, Menapij'q; supererant, qui in armis essent, neq; ad eum unquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. Qui longe alia ratione, ac reliqui Galli bellum gerere cœperũt. Nam q̃d intelligebant maximas nationes, quæ prælio contendissent pulsas, superatas'q; esse, cõtinẽtes'q; syluas, ac paludes habebãt, eò se, sua'q; omnia contulerunt. Ad quarum initium syluarũ cum peruenisset Cæsar, castra'q; munire instituisset, neq; hostis interim uisus esset, dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus syluæ euolauerunt, et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma cœperunt, eos'q; in syluas repulerũt, et compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis desyderauerunt. Reliquis deinceps diebus Cæsar syluas cædere instituit, & nequis inermibus, imprudentibus'q; militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conuersam ad hostem collocabat, & pro uallo ad utrunq; latus extruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus, atque extrema impedimenta ab nostris tenerẽtur, ipsi densiores syluas peterent, eiusmodi tẽpestates sunt consecutæ, uti opus necessario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri

neri

neri non possent. Itaq; uastatis omnibus eorum agris, uicis, ædificijsq; incensis, Cæsar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobijsq;, reliquis item ciuitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hybernis collocauit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER QVARTVS.

e A, QVAE SECVTA EST, hyeme, qui fuit annus Cn. Pompeio. M. Crasso cõsulibus, Vsipẽtes, Germani, et item Tenchtheri magna cũ multitudine hominum flumen Rhenum trãsierunt, non longe à mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quod ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebantur. Et agricultura prohibebantur. Sueuorum gens est longe maxima, et bellicosissima Germanorum omnium. ij centum pagos habere dicũtur. Ex quibus quotannis singula millia armatorũ bellandi causa suis ex finibus educunt. Reliqui, qui domi remanserint, se, atq; illos alunt. Hi rursus inuicem anno post in armis sunt, Illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, atq; usus belli intermittitur. Sed priuati, ac separati agri apud eos nihil est. Neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Neq; multum frumẽto, sed maximam partem lacte, atque pecore uiuunt, multumq; sunt in uenationibus, Quæ res et cibi genere, & quotidiana exercitatione,

& libertate uitæ, quod à pueris nullo officio, aut disci plina assuefacti, nihil omnino contra uoluntatem faciant, & uires alit, & immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis, neque uestitus, præter pelles habeant, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, & lauentur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos additus magis eò, ut quæ bello cœperint, quibus uendant, habeant, q̃ quo ullam rem ad se importari desyderent. Quin etiam iumentis, quibus maxime Galli delectantur, quæq; impenso parãt pretio, Germani importatis non utuntur, sed quæ sunt apud eos nata praua, atq; deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus prælijs sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur, equosq; eodem remanere uestigio assuefaciũt. ad quos se celeriter, cum usus poscit, recipiunt. Neq; eorum moribus turpius quicquam, aut inertius habetur, q̃ ephippijs uti. Itaq; ad quemuis numerum ephippiatorum equitum, quamuis pauci adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborẽ ferendum remollescere homines, atq; effoeminari arbitrantur. Publice maximam putant esse laudem, q̃ latissime à suis finibus uacare agros. Hac re significari magnum numerum ciuitatum suam uim sustinere nõ potuisse. Itaq; una ex parte à Sueuis circiter millia passuum sexcenta agri uacare dicuntur. Ad alteram partẽ succedunt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla, atq; florẽs, ut est captus Germanorum, paulo, qui sunt eiusdem generis etiã cæteris humaniores, propterea q᷑ Rhenum

attingunt, multiq; ad eos mercatores uentitant, & ipsi propter propinquitatem, quod gallicis sunt moribus, assuefacti. Hos cum Sueui multis saepe bellis experti, propter amplitudinem, grauitatemq; ciuitatis, finibus expellere non potuissent, tamen uectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioresq; redegerunt. In eadem causa fuerunt Vsipetes, et Tenchtheri, quos supra diximus, qui cum plures annos Sueuorum uim sustinuerint, ad extremum tamen agris expulsi, & multis locis Germaniae triennium uagati, ad Rhenũ peruenerunt. Quas regiones Menapij incolebant, ij ad utrãq; ripam fluminis agros, aedificia, uicosq; habebant. Sed tantae multitudinis aduentu perterriti, ex his aedificijs, quae trans flumen habuerant, demigrauerunt, & cis Rhenum dispositis praesidijs, Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti, cum neq; ui contendere, propter inopiam nauium, neq; clam transire, propter custodias Menapiorũ possent, reuerti se in suas sedes, regionesq; simulauerunt. Et tridui uiam progressi, rursus reuerterunt, atq; omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios, inopinantesq; Menapios oppresserunt, Qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos uicos remigrauerant. His interfectis, nauibusq; eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt, atque omnibus eorum aedificijs occupatis, reliquam partem hyemis se eorum copijs aluerunt. His de rebus Caesar certior factus, et infirmitatem Gallorũ uerĩtus, quod sunt in consilijs capiendis mobiles, & nouis

plerunq; rebus student, nihil his committendum existimauit. Est autem hoc gallicæ consuetudinis, ut et uiatores etiam inuitos consistere cogant, & quod quisq; eorum de quaq; re audierit, aut cognouerit, quærant, et mercatores in oppidis uulgus circũsistat, quibus'q; ex regionibus ueniant, quas'q; res ibi cognouerint, pronuntiare cogant, et his rumorib. atq; auditionibus permoti, de summis sæpe rebus cõsilia ineunt, quorum eos ẽ uestigio pœnitere necesse est, cum incertis rumoribus seruiãt, et pleriq; ad uoluntatem eorum ficta responde-ant. Qua consuetudine cognita Cæsar, ne grauiori bello occurreret, maturius, quã consueuerat, ad exercitum proficiscitur. Eò cũ uenisset, ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognouit. Missas legationes à nonnullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatos'q; eos, uti ab Rheno discederẽt, omnia'q;, quæ postulassent ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius iam uagabantur, et in fines Eburonum, et Condrusonum, qui sunt Treuerorũ clientes, peruenerant. Principibus Galliæ euocatis, Cæsar ea, quæ cognouerat, dissimulãda sibi existimauit, eorum'q; animis permulsis, et confirmatis, equitatu'q; imperato, bellum cũ germanis gerere constituit. Re frumentaria comparata, equitibus'q; delectis iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat. A quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati ab ijs uenerunt, quorum hæc fuit oratio. Germanos neq; priores populo Ro. bellum inferre, neq; tamẽ recusare, si lacessantur, quin armis contendant, quod Germanorum cõsuetudo hæc sit à maioribus tradita, quicunq; bellum inferant resistere, neq; deprecari. Hoc ta

men dicere, uenisse inuitos, eiectos domo. Si suam gratiam Romani uelint, posse eis utiles esse amicos, uel sibi agros attribuant, uel patiantur eos tenere, quos armis possederint. Se se unis Sueuis concedere, quibus ne Dij quidem immortales pares esse possint. Reliquum quidem in terris esse neminem, quem nō superare possint. Ad hæc Cæsar quæ uisum est, respondit. Sed exitus fuit orationis, sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent. Neq; uerum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare, neq; ullos in Gallia uacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine iniuria possint. Sed licere, si uelint, in Vbiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, et de Sueuorum iniurijs querantur, & a se auxilium petant. Hoc se ab Vbijs impetraturum. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt, & re deliberata post diem tertium ad Cæsarem reuersuros. Interea ne propius se castra moueret, petierunt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. Cognouerat enim magnam partem equitatus ab his aliquot diebus ante, prædādi, frumentandiq; causa ad Ambiuaritos trans Mosam missam. Hos expectari equites, atq; eius rei causa moram interponi arbitrabatur. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, & parte quadam Rheno recepta, quæ appellatur Vacalos, insulam efficit Batauorum, Neq; longius ab eo millibus passuum. LXXX. in oceanum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontijs, q alpes incolunt, & longo spatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribucorum, Treuerorum citatus fertur, et ubi Oceano appro-

non esser il douer.

pinquauit, in plureis diffluit pteis, multis, igentibusq; insulis effectis, quarũ pars magna à feris, barbarisq; nationibus incolitur. Ex quibus sunt qui piscibus, atq; ouis auium uiuere existimantur, multisq; capitibus in oceanum influit. Cæsar cum ab hoste non amplius passuum. XII. millibus abesset, ut erat constitutum, ad eũ legati reuertuntur. Qui in itinere congressi, magnopere ne longius progrederetur, orabant. Cum id non impetrassent, petebant uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosq; pugna prohiberet. Sibiq; uti potestatem faceret, in Vbios legatos mittendi. Quorum si principes, ac Senatus sibi iureiurando fidem fecissent, ea conditione, quæ à Cæsare ferretur, se usuros ostendebant. Ad has res conficiendas sibi tridui spatiũ daret. Hæc omnia Cæsar eodem illò pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita, eqtes eorum, qui abessent, reuerterentur. Tamen sese non longius millibus passuum quatuor aquationis causa processurum, eo die dixit. Huc postero die quàm frequentissimi conuenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nuntiarent, ne hostes prælio lacesserent, & si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat quinq; millium numerus, cum ipsi non amplius octingentos equites haberẽt, qđ hi, qui frumentandi causa ierant trãs Mosam, nondum redierant, nihil nostris timentibus, quod legati eorum paulo ante à Cæsare discesserant, atq; is dies inducijs erat ab ijs petitus, impetu facto celeriter nostros pturba

uerunt. Rursus his resistentibus, consuetudine sua ad pedes desilierunt, suffossisq; equis, compluribusque nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt, atq; ita perterritos egerunt, ut nõ prius fuga desisterent, quàm in conspectum agminis nostri uenissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur quatuor & LXX. In his uir fortissimus Piso Aquitanus amplissimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo uulnerato deiectus, quoad potuit, fortissime restitit. Cum circumuentus multis uulneribus acceptis cecidisset, atq; id frater, qui iam prælio excesserat, procul animaduertisset, incitato equo, sese hostibus obtulit, atq; ĩterfectus est. Hoc facto prælio, Cæsar neq; iam sibi legatos audiendos, neq; conditiones accipiendas arbitrabatur, ab his qui per dolum, atq; insidias, petita pace, ultro bellum intulissent. Expectare uero dum hostium copiæ augerentur, equitatusq; reuerteretur, summæ dementiæ esse iudicabat, & cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos, hostes uno prælio authoritatis essent consecuti, sentiebat. Quibus ad consilia capienda nihil spatij dãdum existimabat. His constitutis rebus, & consilio cum legatis, & quæstore, communicato, nequem diem pugnæ prætermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem & perfidia, & simulatione usi Germani, frequentes omnibus principibus, maioribusq; natu adhibitis, ad eum in castra uenerunt. Simul (ut dicebatur) sui purgandi causa, quod contra,

atque eſſet dictum, & ipſi petiſſent, prælium pridie commiſiſſent. Simul, ut ſiquid poſſent, de inducijs fallendo impetrarent. Quos ſibi Cæſar oblatos gauiſus retineri iuſſit. Ipſe omnes copias caſtris eduxit, eqtatumq́;, quod recenti prælio perterritum eſſe exiſtimabat, agmen ſubſequi iuſſit. Acie triplici inſtructa, et celeriter octo millium itinere confecto, prius ad hoſtium caſtra peruenit, q̃ quid ageretur, Germani ſentire poſſent. Qui omnibus rebus ſubito perterriti, & celeritate aduentus noſtri, & diſceſſu ſuorum, neq; conſilij habendi, neq; arma capiendi ſpatio dato, ꝑturbabãtur, ut copias ne aduerſus hoſtẽ educere, an caſtra defendere, an fuga ſalutem petere neſcirẽt quid præſtaret. Quorum timor cum fremitu, et concurſu ſignificaretur, milites noſtri priſtini diei perfidia incitati, ĩ caſtra irruperunt. Quo in loco, q celeriter arma capere potuerũt, pauliſper noſtris reſtiterunt, atq; inter carros, impedimentaq́; prælium commiſerunt. At reliqua multitudo puerorum, mulierumq́; (nam cum omnibus ſuis domo exceſſerant, rhenumq́; tranſierant) paſſim fugere cœpit. Ad quos conſectandos Cæſar equitatum miſit. Germani poſt terga clamore audito, cum ſuos interfici uiderent, armis abiectis, ſignisq́; militaribus relictis, ſe ex caſtris eiecerunt, et cum ad confluentem Moſæ, et Rheni perueniſſent, reliqua fuga deſperata, magno numero interfecto, reliqui ſe in flumen præcipitauerunt, atq; ibi timore, laſſitudine, & ui fluminis oppreſſi perierunt. Noſtri ad unum omnes incolumes, perpaucis uulneratis, ex tãti belli timore, cum hoſtium numerus capitum. CCCC. XXX. millium fuiſſet, ſe in caſtra re

ceperunt. Cæſar

cœperunt. Cæsar iis, quos in castris retinuerat, discedẽdi potestatẽ fecit. Illi supplicia, cruciatusq; Gallorum veriti, quorum agros vexauerant, remanere se apud eum uelle dixerunt. Iis Cæsar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum, quarum illa fuit iustissima, quod cum uideret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam uenirent, suis quoq; rebus eos timere uoluit, cum intelligerent, & posse, & audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Vsipetum, & Tenchtherorũ, quam supra cõmemoraui, prædãdi frumentãdiq; causa Mosam transisse, neq; prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sicambrorum recœperat, seq; cum iis coniunxerat. Ad quos cum Cæsar nuntios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliæq; bellũ intulissent, uti sibi dederẽt, responderunt. Populi Romani imperium Rhenum finire. Si se inuito Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret, cur sui quicquam esse imperii, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbii autem, qui uni ex transrhenanis, ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod grauiter ab Sueuis premerentur, uel si id facere occupationibus populi Romani prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret. Id sibi ad auxilium, spemq; reliqui temporis satis futurum. Tantũ esse nomen, atque opinionem, exercitus Romani Ariouisto pulso, et hoc nouissimo prælio facto, uti etiam ad ultimas Germanorum nationes opinione, & amicitia

populi Romani tuti esse possint. Nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebātur. Cæsar his de causis, quas commemoraui, Rhenum transire decreuerat. Sed nauibus transire, neq; satis tutum esse arbitrabatur, neq; suæ, neq; populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaq; & si summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinem'q; fluminis, tamen id sibi contendendum, aut aliter non traducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hāc instituit. Tigna bina sexquipedalia, paulum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. Hæc cum machinationibus immissa in flumine defixerat, fistucis'q; adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona, ac fastigata, ut secundum naturam fluminis procumberent. His item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenûm ab inferiore parte, contra uim atq; impetum fluminis conuersa statuebat. Hæc utraque, insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrinq; fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atq; ea rerum natura, ut quo maior uis aquæ se incitauisset, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directa materia iniecta contexebantur, ac longurijs, cratibus'q; consternebantur. Ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ pro ariēte subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent. & aliæ item supra pontem

pra pontem

pra pontem mediocri spatio, ut si arborum trunci, siue naues deijciendi operis causa essent à barbaris missæ, his defensoribus earum rerum uis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus decem, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Cæsar ad utranq; partem pontis firmo præsidio relicto in fines Sicambrorum contendit. Interim à compluribus ciuitatibus ad eum legati ueniunt, quibus pacem, atq; amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidesq; ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fuga comparata, hortántibus iis, quos ex Tenchtheris, atq; Vsipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaq; omnia exportauerant, seq; in solitudinē, ac syluas abdiderant. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus uicis, ædificijsq; īcensis, frumentisq; succēsis, se in fines Vbiorum recepit, atque his auxilium suum pollicitus, si à Sueuis premerētur, hæc ab ijs cognouit. Sueuos postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo consilio habito, nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, suaque omnia in syluas deponerēt, atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum conuenirent hunc esse delectum medium ferè regionum earum, quas Sueui obtinerent, hic Romanorum aduentum expectare, atq; ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa exercitum traducere constituerat, ut Germanis metum inijceret, ut Sicambros ulcisceretur, ut Vbios obsidione liberaret, diebus omnino. XVIII. trans Rhenū cōsumptis,

profectū. i

ſatis, & ad laudem, & ad utilitatem perfectum arbitratus, ſe in Galliam recepit, pontem'q; reſcidit. Exigua parte æſtatis reliqua Cæſar, & ſi in his locis, quod omnis Gallia ad ſeptentrionem uergit, maturæ ſunt hyemes, tamen in Britãniam proficiſci contendit, quod omnibus ferè gallicis bellis, hoſtibus noſtris, inde ſubministrata auxilia intelligebat, & ſi tempus anni ad bellum gerẽdum deficeret, tamen magno ſibi uſui fore arbitrabatur, ſi modo inſulam adiſſet, & genus hominū perſpexiſſet, loca, portus, aditus cognouiſſet. quæ omnia ferè Gallis erant incognita. Neq; enim temere præter mercatores adijt ad illos quiſquam, neque ijs ipſis quicquam præter orã maritimam, atq; eas regiones, quæ ſunt contra Galliam, notum eſt. Itaq; conuocatis ad ſe undiq; mercatoribus, neque quanta eſſet inſulæ magnitudo, neq; quæ, aut quãtæ nationes incolerẽt, neque quem uſum belli haberent, aut quibus inſtitutis uterentur, neque qui eſſent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat. Ad hæc cognoſcenda priuſquã periculū faceret, idoneum eẽ arbitratus. C. Voluſenū cum naui longa præmittit. Huic mandat, ut exploratis omnibus rebus, ad ſe q̃primum reuertatur. Ipſe cum omnibus copijs in Morinos proficiſcitur, quod inde erat breuiſſimus in Britãniam traiectus. Huc naues undiq; ex finitimis regionibus, et quã ſuperiore æſtate ad Veneticum bellum fecerat claſſem, iubet conuenire. Interim cõſilio eius cognito, et per mercatores perlato ad Britãnos, à compluribus eius inſulæ ciuitatibus ad eū legati ueniunt, qui pollicerẽtur obſides dare, atq; imperio populi Ro. obtẽperare. Quibus

auditis

auditis liberaliter pollicitus, hortatusq́;, ut in ea senten tia permanerent, eos domum remisit. Et cum his unà Comium, quem ipse Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cuius et uirtutem, & consilium probabat, & quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuius que au= thoritas in his regionib. magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat ciuitates, horteturq́;, ut po= puli Ro. fidem sequantur, seq́; celeriter eò uēturum nū tiet. Volusenus perspectis regionibus, quantum ei facul tatis dari potuit, qui naui egredi, ac se barbaris com- mittere nō auderet, quinto die ad Cæsarem reuertitur, quæq́; ibi perspexisset, renuntiat. Dum in his locis Cæ sar nauium parandarū causa moratur, ex magna par te Morinorū legati ad eum uenerunt, qui se de superio ris temporis consilio excusarent, quod homines barba= ri, & nostræ consuetudinis imperiti, bellū populo Ro. fecissent. Seq́; ea, quæ imperasset, facturos pollicētur. Hæc sibi satis opportune Cæsar accidisse arbitratus, qđ neque post tergum hostem relinquere uolebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neq; has tantularum rerum occupationes Britāniæ an teponēdas iudicabat, magnum his numerum obsidum imperat. Quibus adductis eos in fidem recepit. Naui- bus circiter. LXXX. onerarijs coactis, cōtractisq́;, quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat, quicquid præterea nauium longarum habebat, quæ- stori, legatis, præfectisq́; distribuit. Huc accedebant XVIII. onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus pas- suum octo, uento tenebantur, quò minus in eundem portum peruenire possent. Has equitibus distribuit. Re

liquum exercitum. Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottae legatis in Menapios, atq; in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non uenerant, ducendum dedit. P. Sulpitium Rufum legatum cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. His constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigãdum tempestatem, tertia ferè uigilia soluit, equites'q; in ulteriorem portum progredi, & naues conscendere, ac se sequi iussit, ab quibus cum paulo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei quarta, cum primis nauibus Britãniam attigit, atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas cõspexit. Cuius loci haec erat natura, atq; ita montib. angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquae naues eò conuenirent, ad horã nonam in anchoris expectauit. Interim legatis, tribunis'q; militum conuocatis, et quae ex Voluseno cognouisset, & quae fieri uellet, ostendit, monuit'q;, ut rei militaris ratio, maximeq;, ut res maritimae postularent, ut quã celerem, atq; instabilem motum haberent, ad nutum, & ad tempus omnes res ab his administrarentur. His dimissis & uentum, & aestum uno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum octo ab eo loco progressus, aperto, ac plano litore naues constituit. At barbari consilio Romanorum cognito, praemisso equitatu, & essedarijs, quo plerunq; genere in praelijs uti consuerunt, reliquis copijs subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quod naues pro-

pter

pter magnitudinem, nisi in alto constitui non poterant. Militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno, & graui onere armorum pressis, simul & de nauibus desiliendum, & in fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido, aut paululum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela conijcerent, et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atq; huius omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eādem alacritate, ac studio, quo in pedestribus uti prælijs consueuerant, utebantur. Quod ubi Cæsar animaduertit, naues longas, quarum & species erat barbaris inusitatior, & motus ad usum expeditior, paululum remoueri ab onerarijs nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli, ac submoueri iussit, quæ res magno usui nostris fuit. Nam et nauium figura, & remorum motu, & inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt, ac paulum modo pedem retulerunt. At nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus Deos, ut ea res legioni feliciter eueniret, desilite inquit milites si uultis, aquilam, atque hostibus prodite. ego certe meum Reip. atq; Imperatori officium præstitero. Hoc cum magna uoce dixisset, se ex naui proiecit, atq; in hosteis aquilā ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se ne tantū dedecus admitteretur, uniuersi ex naui desilierunt. Hos item alij ex primis proximis nauib. cū cōspexissent, subsecuti, hostib. appropinquarūt. Pugna

tum est ab utrisq; acriter. Nostri tamen, quod neq; ordines seruare, neq; firmiter insistere, neq; signa subsequi poterant, atq; alius alia ex naui quibuscuq; signis occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur. Hostes uero, notis omnibus uadis, ubi ex litore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur. Plures paucos circunsistebant. Alij ab latere aperto in uniuersos tela cōijciebant. Quod cum animaduertisset Cæsar, scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit, & quos laborantes conspexerat, ijs subsidia summittebat. Nostri simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt, neq; longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atque insulam capere nō potuerunt. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit. Hostes prælio superati, simul atq; se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt. obsides daturos, quæq; imperasset, sese facturos polliciti sunt. Vnà cum his legatis Comius Atrebas uenit, quem supra demonstraueram, à Cæsare in Britāniam præmissum. Hunc illi è naui egressum, cum ad eos Imperatoris mandata ꝑferret, comprehenderant, atque in uincula coniecerant. Tunc facto prælio, remiserunt, & in petenda pace eius rei culpā in multitudinem coniecerunt, et propter imprudentiā, ut ignosceretur, petiuerunt. Cæsar questus, quod cum ultro in continentem legatis missis, pacem à se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudētiæ dixit, obsidés que imperauit, quorum illi partem

statim

statim dederunt, partem ex longinquioribus locis accer sitam, paucis post diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt, principesque undiq; conuenere, & se, ciuitatesq; suas Cæsari commendarunt. His rebus pace firmata, post diem quartum, quàm est in Britāniam uentum, naues. XVIII. de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiori portu leni uento soluerunt. Quæ, cum appropinquarent Britāniæ, et ex castris uiderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset. Sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur, aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius solis occasum, magno sui cum periculo deijcerentur. Quæ tamen anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, necessario aduersa nocte in altum prouectæ, continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere consueuit. Nostrisq; id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naues, quibus Cæsar exercitum transportandum curauerat, quasq; in aridum subduxerat, æstus complebat, & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat. Neq; ulla nostris facultas, aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus nauibus fractis, reliquæ cum essent, funibus, anchoris, reliquisq; armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna (id quod necesse erat accidere) totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naues erant aliæ, quibus reportari possent, & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas usui sunt, & quod omnibus constabat, hyemare in

Gallia oportere, frumentum his in locis in hyemem prouisum non erat. Quibus reb. cognitis, principes Britāniæ, qui post præliū factum ad ea, quæ iusserat Cæsar facienda conuenerant, inter se collocuti, cum equites, & naues, et frumentū Romanis deesse intelligerent, et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quæ hoc erant etiā angustiora, ꝙ sine impedimētis Cæsar legiones transportauerat, optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento, cōmeatuq; nostros prohibere, et rem in hyemē producere, quod his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britāniam transiturum cōfidebant. Itaq; rursus cōiuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos clàm ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, et si nondum eorum consilia cognouerat, tamen et ex euētu nauium suarum, et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaq; ad omneis casus subsidia comparabat. Nam et frumentū ex agris in castra quotidie conferebat, et quæ grauissime afflictæ erant naues, earum materia, atq; ære ad reliquas reficiendas utebatur, & quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari iubebat. Itaque cum id summo studio à militibus administraretur, duodecim nauibus amissis, reliquis ut nauigari cōmode posset, effecit. Dū ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatū missa, quæ appellabatur septima, neq; ulla ad id tempus belli suspitione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiā in castra uentitaret, hi, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciarunt, puluerem maiorem, quā consuetudo ferret in

ea parte uideri, quã in partẽ legio iter fecisset. Cæsar, id, quod erat suspicatus aliquid noui à barbaris initũ consilij, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eã partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succede re, reliquas armari, & confestim se subsequi iussit. Cũ paulò longius à castris processisset, & suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, et conferta legione, ex omnibus partibus tela conijci animaduertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse uenturos, noctu in syluis delituerant. Tũ dispersos depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant, simul equitatu, atque essedis circundederant. Genus hoc est ex essedis pugnæ, primo per omnes partes perequitant, & tela conijciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum ordines plerunq; perturbant, & cum se inter equitum turmas insinuauere, & ex essedis desiliunt, et pedites præliantur. Aurigæ interim paulum è prælio excedunt, atque ita se collocant, ut si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitũ, stabilitatem peditum in prælijs præstant, ac tantũ usu quotidiano, et exercitatione efficiũt, ut in decliui, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, et breui moderari, ac flectere, et per temonem percurrere, et in iugo insistere, & inde se in currus citissime recipere consueuerint. Quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnæ, tẽpore opportunissimo Cæsar auxilium tulit. Nanq; eius aduentu hostes constiterunt. Nostri ex timore se recepe

runt. Quo facto ad lacessendum hostem, & committendum prælium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, & breui tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt continuos complures dies tempestates, quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. Interim Barbari nuntios in omneis partes dimiserunt, paucitatemq; nostrorum militum suis prædicauerunt. Et quanta prædæ faciendæ, atq; in perpetuũ sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. His diebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatusq; coacta, ad castra uenerunt. Cæsar, et si idem quod superioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent, tamen nactus equites circiter. XXX. quos Comius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prælio, diutius nostrorum militũ impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga uerterũt, quos tanto spatio secuti, quantum cursu, et uiribus efficere potuerunt, complures ex his occiderunt, deinde omnibus longe, lateq; ædificijs incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi, ad Cæsarẽ de pace uenerunt. His Cæsar numerum obsidum, quẽ antea imperauerat, duplicauit, eosq; in continentẽ adduci iussit. Quod propinqua die æquinoctij in firmis nauibus hyemis nauigationem subeundam non existimabat, ipse idoneã tempestatem nactus, paulo post mediam noctem naues soluit. Quæ omnes incolumes ad

continentem peruenerunt. Ex his onerariæ duæ eosdẽ portus, quos reliquæ capere non potuerunt, sed paulo infra delatæ sunt. Quibus ex nauibus cum essent expositi milites circiter. CCC. atq; in castra contenderent, Morini, quos Cæsar in Britãniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorũ numero circunsteterũt, ac si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Cum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia sex conuenerunt. Qua re nuntiata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atq; amplius horis quatuor fortissime pugnauerunt, & paucis uulneribus acceptis, complures ex his occiderunt. Postea uero q̃ equitatus noster in conspectum uenit, hostes abiectis armis, terga uerterunt, magnusq; eorum numerus est occisus. Cæsar postero die. T. Labienũ legatum cum his legionibus, quas ex Britãnia reduxerat, in Morinos, q rebellionem fecerant, misit. Qui cum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo perfugio superiore anno fuerant usi, omnes fere in potestatem Labieni uenerunt. At Q. Titurius & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uastatis, frumentis succisis, ædificijsq; incensis, quod Menapij omnes se in densissimas syluas abdiderãt, ad Cæsarem se receperũt. Cæsar in Belgis omnium legionum hyberna constituit. Eo duæ omnino ciuitates ex Britãnia obsides miserũt. Reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris dierũ XX. supplicatio a senatu decreta est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER QVINTVS.

l VCIO DOMITIO, APPIO Claudio consulibus, discedens ab hybernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere cõsueuerat, legatis ĩperat, quos legionibus præfecerat, uti quã plurimas possent hyeme naues ædificandas, ueteresq; reficiendas curarẽt. Earum modum, formamq; demõstrat. ad celeritatem onerandi, subductionesq;, paulò facit humiliores, quàm quibus in nostro mari uti cõsueuimus. Atque ideo magis, quod propter crebras commutationes æstuum magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat, ad onera, et ad multitudinem iumentorũ transportandã, paulò latiores, quàm quibus in alio mari uti assueuerant. Has omnes actuarias imperat fieri. quam ad rem humilitas multum adiuuat. Ea, quæ sunt usui, ad armãdas naues ex hispania apportari iubet. Ipse conuentibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod à Pirustis finitimam partem prouinciæ incursionibus uastari audiebat. Eò cũ uenisset, ciuitatibus milites imperat. Certumq; in locum conuenire iubet. Qua renuntiata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio, seseq; paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de iniurijs satisfacere. Accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eósque ad certam diem

adduci iubet. Nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem perse cuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut impera uerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem æstiment, pœnam'que constituant. His confectis rebus, conuenti-búsque peractis, in citeriorem galliam reuertitur, atq; inde ad exercitum proficiscitur. Eò cum uenisset, circu=ĩtis omnibus hybernis, singulari militum studio, in sum ma rerum omnium inopia, circiter sexcentas, eius gene ris, cuius supra demonstrauimus, naueis, et longas, duo de triginta inuẽnit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis mili tibus, atque iis, qui negocio præfuerant, quid fieri ue-lit, ostendit, atque omneis ad portum Icium conuenire iubet. Quo ex portu commodissimum in Britãniam traiectum esse cognouerat circiter millium passuum XXX. transmissum à continenti. Huic rei, quod satis esse uisum est militum, reliquit. Ipse cum legionibus expeditis quatuor, & equitibus octingentis in fines Treuirorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia ueniebant, neq; imperio parebant, Germanos'q; trãs-rhenanos solicitare dicebantur. Hæc ciuitas longe plu rimum totius Galliæ equitatu ualet, magnásque ha-bet copias peditum, Rhenúmque (ut supra demon-strauimus) tangit. In ea ciuitate duo de principatu in-ter se contendebant. Induciomarus, & Cingentorix, ex quibus alter simulatque de Cæsaris legionum'q; aduentu cognitum est, ad eum uenit, se, suos'q; omneis in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmauit, quæ'q; in Treuiris gereren-tur ostendit. At Induciomarus equitatum, peditatum'q;

cogere, iisq; qui per ætatem in armis esse non poterant, in syluam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum à flumine Rheno, ad initium Rhemorum pertinet, bellum parare instituit. Sed posteaq̃ nonnulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingentorigis adducti, et aduentu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem uenerunt, & de suis priuatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam ciuitati consulere non possent, ueritus ne ab omnibus desereretur, Indutiomarus legatos ad Cæsarem mittit, sese idcirco à suis discedere, atq; ad eum uenire noluisse, quò facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur. Itaq; ciuitatem in sua potestate esse, seq;, si Cæsar permitteret, ad eum in castra uenturum, et suas, ciuitatisq; fortunas eius fidei permissurum. Cæsar & si intelligebat, qua de causa ea dicerentur, quæq; eum res ab instituto consilio deterreret, tamẽ ne æstatem in Treuiris cõsumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarum ad se cum. CC. obsidibus uenire iussit. His adductis, & filio, propinquisq; eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Indutiomarum, hortatusq; est, uti in officio ꝑmaneret. Nihilo tamen secius principibus Treuirorũ ad se conuocatis, eos singilatim Cingentorigi conciliauit. Quod cum merito eius à se fieri intelligebat, tum magni inter esse arbitrabatur, eius authoritatem inter suos q̃plurimum ualere, cuius tam egregiam in se uolũtatem perspexisset. Id factum grauiter tulit Indutiomarus suã gratiam inter suos minui, & qui iam ante inimico in

nos animo

nos animo fuisset multo grauius hoc dolore exarsit. Iis rebus constitutis, Cæsar ad portum Icium cum legionibus puenit. ibi cognoscit XL. naueis, quæ in Meldis factæ erant, tempestate reiectas, tenere cursum non potuisse, atq; eodem, unde erant profectæ, relatas, reliquas paratas ad nauigandum, atq; omnibus rebus instructas inuenit. Eodem equitatus totius Galliæ conuenit, numero millium quatuor, principesq; ex omnibus ciuitatibus, ex quibus perpaucos (quorum in se fidem perspexerat) relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat. quod cum ipse abesset, motum Galliæ uerebatur. Erat unà cum cæteris Dumnorix Heduus, de quo à nobis antea dictum est. Hunc secum ducere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni animi, magnæ inter Gallos authoritatis cognouerat. Accedebat huc, quod iam in concilio Heduorum Dumnorix dixerat sibi à Cæsare regnum ciuitatis deferri, quod dictum Hedui grauiter ferebant, neq; recusandi, aut deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouerat. Ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quod insuetus nauigandi mare timeret, partim quod religionibus sese diceret impediri. Postea quam id obstinate sibi negari uidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ singulos solicitare, reuocare, hortariq; cœpit ut in continenti remanerent, metu territare, nõ sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur. id esse consiliũ Cæsaris, ut quos in cõspectu Galliæ iterficere uereretur, hos omneis in Bri-

taniam traductos necaret. Fidem reliquis interponere, iusiurandum poscere. ut quod esse ex usu Galliae intellexissent, cõmuni consilio administrarent. Haec à compluribus ad Caesarem deferebantur. Qua re cognita, Caesar, quod tantum ciuitati Heduae dignitatis tribuebat, cohercendum, atq; deterrẽdum quibuscunq; rebus posset Dumnorigem statuebat, quod longius eius amẽtiam progredi uidebat, prospiciendum, nequid sibi, ac reipub. nocere posset. Itaq; dies circiter. XXV. in eo loco commoratus, quod chorus uentus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consueuit, dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret. Tandem idoneam tempestatem nactus, milites, equites'que conscendere naues iubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Heduorum à castris insciente Caesare, domum discedere coepit. Qua re nuntiata, Caesar intermissa profectione, atq; omnibus rebus postpositis, magnam partem eq̃tatus ad eum insequendum mittit, retrahi'q; imperat, Si uim faciat, neq; pareat, interfici iubet. Nihil hunc se absente, pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset. Ille autem reuocatus resistere, ac se manu defendere, suorum'q; fidem implorare coepit, saepe clamitans liberum se, liberae'q; ciuitatis esse. Illi, ut erat imperatum, circunsistunt, hominem'q; interficiunt. At Hedui equites ad Caesarem omnes reuertuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus, & equitum millibus duobus relicto, ut portus tueretur, et rei frumẽtariae prouideret, quae'q;

in Gallia

in Gallia gererētur, cognosceret, et cōsilium pro tempore, & pro re caperet, ipse cum legionibus quinq;, & pari numero equitum, quem incontinente reliquerat, ad solis occasum naues soluit, et leni Africo prouectus media circiter nocte uento intermisso, cursum non tenuit, & longius delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britāniam relictam conspexit. Tum rursus æstus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognouerat. Qua in re admodum fuit militū uirtus laudāda, qui uectorijs, grauibusq; nauigijs non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adæquauerunt. Accessum est ad Britāniam omnibus nauibus meridiano ferè tempore, neq; in eo loco hostis est uisus. Sed ut postea Cæsar ex captiuis comperit, cum magnæ manus eò conuenissent, multitudine nauium perterritæ, quæ cum annotinis, priuatisq;, quas sui quisq; commodi causa fecerat, amplius octingentæ uno erant uisæ tempore à litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus decem ad mare relictis, et equitibus trecentis, qui præsidio nauibus essent, de tertia uigilia ad hostes cōtendit, eò minus ueritus nauibus, quod in litore molli, atq; aperto deligatas ad anchoras relinquebat, & præsidio nauibus. Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter. XII. hostium copias conspicatus est. Illi equitatu, atq; essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cœperunt, repulsi

ab equitatu, se in syluas abdiderunt, locum nacti egregie, & natura, et opere munitum, quem domestici belli (ut uidebatur) causa iam ante præparauerāt. Nam crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex syluis rari propugnabant, nostrosq; intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis septimæ testudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum cœperunt, eosq; ex syluis expulerunt, paucis uulneribus acceptis. Sed eos fugiētes lōgius Cæsar persequi uetuit, & quod loci naturam ignorabat, & quod magna parte diei consumpta, munitioni castrorū tempus relinqui uolebat. Postridie eius diei mane, tripartito milites equitesq; in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, cum iam extremi essent in conspectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem uenerunt, qui nuntiarēt superiori nocte maxima coorta tempestate, propè omnes naues afflictas, atq; in litus eiectas esse, quod neque anchoræ, funesq; subsisterent, neq; nautæ gubernatoresq; uim tempestatis pati possent. Itaq; ex eo concursu nauium, magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones, equitatumq; reuocari, atq; itinere desistere iubet. Ipse ad naues reuertitur. Eadem ferè quæ ex nuntijs, literisq; cognouerat, coràm perspicit, sic ut amissis circiter. XL. nauibus, reliquæ tamen refici posse magno negocio uiderētur. Itaq; ex legionibus fabros deligit, & ex continente alios accersiri iubet. Labieno scribit, ut q̄ plurimas posset, his legionibus, quæ sunt apud eū, naues instituat. Ipse, et si res erat multæ operæ ac laboris, tamen cōmodissimū esse statuit,

eſſe ſtatuit, omneis naueis ſubduci, & cum caſtris una
munitione coniungi. In his rebus circiter dies. X. conſu=
mit, nec nocturnis quidem temporibus ad laborem mi
litum intermiſſis ſubductis nauibus, caſtriſq; egregie
munitis, eaſdem copias, quæ ante à præſidio nauibus
fuerant, reliquit. ipſe eodem unde redierat, proficiſci-
tur. Eò cum ueniſſet, maiores iam undiq; in eũ locum
copiæ Britãnorum conuenerant. Summa imperij, bel
liq; adminiſtrandi communi conſilio permiſſa eſt Caſ-
ſiuellauno, cuius fines à maritimis ciuitatibus flumẽ di
uidit, quod appellatur Thameſis, à mari circiter millia
paſſuum. LXXX. Huic ſuperiori tempore cum reli-
quis ciuitatibus continentia bella interceſſerãt. Sed no
ſtro aduentu permoti Britãni, hũc toti bello, imperioq;
præfecerant. Britãniæ pars interior ab ijs incolitur,
quos natos in inſula ipſi memoria proditum dicunt.
Maritima pars ab ijs, qui prædæ, ac belli inferẽdi cau
ſa ex belgio tranſierant, qui omnes ferè ijs nominibus
ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò
peruenerunt, et bello illato ibi remanſerunt, atq; agros
colere cœperunt. Hominum eſt infinita multitudo, cre
berrimaq; ædificia ferè gallicis conſimilia, pecoris ma
gnus numerus, utuntur, aut ære nummo æreo, aut an-
nulis ferreis ad certum pondus examinatis pro nu=
mo. Naſcitur ibi plumbum album in mediterraneis re
gionibus. in maritimis ferrũ, ſed eius exigua eſt copia,
ære utuntur importato. Materia cuiuſq; generis, ut in
Gallia eſt, præter fagum, atq; abiëtem. Lepõrem, et gal
linam, & anſerem guſtare fas non putant. Hæc tamen
alunt animi, uoluptatiſq; cauſa. Loca ſunt temperatio-

ra, quàm in Gallia remissioribus frigoribus. Insula A natura triquetra, cuius unũ latus est contra Galliam, huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo ferè omnes ex Gallia naues appelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. Huius latus tenet circiter millia passuum quingenta. Alterum uergit ad Hispaniam, atq; occidentem solem, qua ex parte est Ibernia dimidio minor (ut existimatur) quàm Britãnia, sed pari spatio transmissus, atq; ex Gallia est in Britãniam. In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona. Cõplures præterea minores obiectæ insulæ existimantur, de qbus ĩsulis nõnulli scripserunt, dies continuos triginta sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo pcũctationibus reperiebamus, nisi qđ certis ex aqua mensuris breuiores esse noctes, q̃ in continente uidebamus. Huius est longitudo lateris, ut fert illorũ opinio, septingentorum millium passuum. Tertium est contra septentrionem, cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Hoc millia passuum octingenta in longitudinem esse arbitrãtur. Ita omnis insula est in circuitu uicies cẽtena millia passuum. Ex his omnibus lõge sunt humanissimi, q Cantium incolunt, quæ regio est maritima omnis, neq; multum à gallica differunt consuetudine. Interiores pleriq; frumenta non serunt, sed lacte, & carne uiuũt, pellibus' que sunt uestiti, omnes uero se Britãni glasto inficiunt, quod cœruleum efficit colorem, atq; hoc horribiliore sunt in pugna aspectu, capilloq; sunt promisso, atq; omni parte corporis rasa, præter caput, & labrum superius. Vxores habent deni, duodeniq; inter

se communes,

se communes, et maxime fratres cum fratribus, et parẽ tesq; cum liberis. Sed siqui sunt ex his nati, eorũ haben tur liberi, à quibus primũ uirgines quæq; ductæ sunt. Equites hostium, essedariiq; acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in sylvas, collesq; compulerint, sed compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi intermisso spatio imprudentibus nostris, atq; occupatis in munitione castrorum, subito se ex syluis eiecerũt, impetuq; in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerũt, duabusq; missis subsidio cohortibus à Cæsare, atq; his primus legionum duarũ cum hæ intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent, nouo genere pugnæ perterritis nostris per medios audacissime proruperunt, seq; inde incolumes receperunt. Eo die. Q. Laberius Durus tribunus militum interficitur. illi pluribus submissis cohortibus repelluntur. toto hoc in genere pugnæ cum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter grauitatem armorum quod neq; insequi cedentes possent, neq; ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem, equites autem magno cũ periculo dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerunq; cederent, et cum paulum ab legionibus nostros remouissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prælio cõtenderẽt. Equestris autem prælii ratio & cedentibus, & insequentibus par, atq; idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisq; interuallis præliarentur, stationesq;

dispositas haberent, atq; alios alij deinceps exciperent, integriq;, et recentes defatigatis succederent. Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt, rariq; se ostendere, et lentius quã pridie nostros equites prælio lacessere cœperũt. Sed meridie, cum Cæsar pabulandi causa tres legiones, atq; omnem equitatum cum. C. Trebonio legato misisset, repẽte ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt. Sic uti ab signis, legionibusq; non absisterẽt, nostri acriter in eos impetu facto repulerũt, neq; finem insequendi fecerunt, quoad subsidio cõfisi equites (cum post se legiones uiderẽt) præcipites hostes egerunt. magnoq; eorũ numero interfecto, neq; sui colligendi, neq; consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatẽ dederunt. Ex hac fuga protinus quæ undiq; conuenerãt auxilia, discesserũt. neq; post id tempus un quã summis nobiscũ copijs hostes contenderunt. Cæsar cognito cõsilio eorũ ad flumẽ Thamesim in fines Cassiuellauni exercitum duxit, qđ flumen uno omnino loco pedibus, atq; hoc ægre trãnsiri potest. Eò cum uenisset, animaduertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autẽ erat acutis sudibus præfixisq; munita. Eiusdemq; generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. ijs rebus cognitis à captiuis, perfugisq; Cæsar præmisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. Sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua extarent, ut hostes impetum legionum, atque equitum sustinere nõ possent, ripasq; dimitterent, ac se fugæ mandarẽt. Cassiuellaunus (ut supra demonstrauimus) omni spe deposita contentionis, dimissis amplioribus copijs, mil-

libus circiter

libus circiter quatuor essedariorum retentis, itinera nostra seruabat, paululum'que ex uia excedebat, locis'q; impeditis, atque syluestribus sese occultabat, atq; ijs regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora, atque homines ex agris in syluas compellebat. Et cum equitatus noster liberius uastandi, prædãdi'q; causa se in agros effunderet, omnibus uijs notis, semitis'q; essedarios ex syluis emittebat, et cum magno periculo nostrorum equitum cum his confligebat, atq; hoc metu latius uagari prohibebat. Relinquebatur, ut neq; longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris uastandis, incendijs'q; faciendis hostibus noceretur. quantum labore, atq; itinere legionarij milites efficere poterant. Interim Trinobantes propè firmissima earum regionum ciuitas, ex qua Mãdubratius adolescens Cæsaris fidem secutus ad eum in continentem Galliam uenerat, cuius pater Imanuentius in ea ciuitate regnũ obtinuerat, interfectus'q; erat à Cassiuellauno, ipse fuga mortem uitauerat, legatos ad Cæsarem mittunt, pollicentur'q; sese ei dedituros, & imperata facturos, petunt, ut Mandubratiũ ab iniuria Cassiuellauni defendat, atq; in ciuitatem mittat, qui præsit, Imperium'q; obtineat. His Cæsar imperat obsides quadraginta, frumentum'q; exercitui. Mandubratiũ'q; ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt. obsides ad numerum, frumentum'q; miserunt. Trinobantibus defensis, atq; ab omni militum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Cæsari dediderunt. Ab his cognoscit nõ longe ex eo loco oppidum Cassiuellauni abesse, syluis, pa-

ludibusq; munitum, quo satis magnus hominum, pecorisq; numerus conuenerit. Oppidum autem Britãni uocant, cum syluas impeditas uallo, atque fossa munierunt, quò incursionis hostium uitandæ causa conuenire consueuerunt, eò proficiscitur cum legionibus, locũ reperit egregie natura, atq; opere munitum. Tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt, seséq; ex alia parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecorũ repertus, multiq; in fuga sunt comprehensi, atq; interfecti. Dum hæc in his locis gerũtur, Cassiuellaunus ad Cantium, quod esse ad mare, supra demonstrauimus, quibus regionibus quatuor Reges præerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax, nuntios mittit, atque his imperat, ut coactis omnibus copijs, castra naualia de improuiso adoriantur, atq; oppugnent. Hi cum ad castra uenissent, nostri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiuellaunus hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, uastatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar cum statuisset hyemare in continente propter repentinos Galliæ motus, neque multum æstatis superesset, atq; id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat, et quid in annos singulos uectigalis populo Ro. Britãnia penderet, constituit. Interdicit, atq; imperat Cassiuellauno ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuẽnit refectas. His de-

ductis, quod & captiuorum magnum numerum habebat, et nonnullæ tempestate deperierant naues, duobus commeatibus exercitum reportare constituit. Ac sic accidit, ut ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neq; hoc, neq; superiore ãno ulla omnino nauis, quæ milites portaret, desyderaretur. At ex ijs, quæ inanes ex cõtinente ad eũ remitterentur, et prioris commeatus expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curauerat, numero. LX. perpaucæ locum caperent, reliquæ ferè omnes reijcerentur. Quas cũ aliquándiu Cæsar frustra expectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quod æquinoctiũ suberat, necessario angustius milites collocauit. Ac summam tranquillitatem cõsecutus, secunda inita cũ soluisset uigilia, prima luce terrã attigit, omnesq; incolumes naues pduxit. Subductis nauibus, concilioq; Gallorum Samarobrinæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis exercitum in hybernis collocare, legionesq; in plures ciuitates distribuere, ex quibus unam in morinos ducendam. C. Fabio legato dedit. Alteram in neruios. Q. Ciceroni. Tertiam in essuos. L. Roscio. Quartam in Rhemis cũ. T. Labieno in cõfinio Treuirorũ hyemare iussit. Tres in Belgio collocauit. His. M. Crassum quæstorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit, unam legionem, quã proximę trans padum conscripserat, et cohortes. V. in Eburones quorũ pars maxima est inter Mosam, et Rhenũ, qui sub Impio Ambiorigis et Catiuulci erãt, misit. His militibus. Q. Titurium Sabinum, & L. Aurun-

culeium Cottam legatos præesse iussit. Ad hunc modũ distributis legionibus, facillime inopiæ frumẽtariæ sese mederi posse existimauit. Atq; harum tamen omnium legionum hyberna (præter eam, quam. L. Roscio in pacatissimam, & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum centum continebantur. Ipse interea quoad legiones collocasset, munitaq; hyberna cognouisset, in Galliam morari constituit. Erat in carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar pro eius uirtute, atq; in se beneuolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opa fuerat usus, maiorũ locum restituerat. Tertium iam hunc annum regnantem inimici palàm multis etiã ex ciuitate authorib. interfecerũt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille ueritus (qđ ad plures res pertinebat) ne ciuitas eorũ impulsu deficeret. L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in carnutes proficisci iubet, ibiq; hyemare, quorumq; opera cognouerat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis, quæstoribusq;, quibus legiones tradiderat certior factus est in hyberna peruentum. Locumq; hybernis esse munitũ. Dieb. circiter. XV. quibus in hyberna uentum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige, & Catiuulco, qui cum ad fines regni sui Sabino, Cottæq; præsto fuissent, frumentũq; in hyberna cõportauissent. Indutiomari treuiri nuntijs impulsi suos concitauerũt, subitoq; oppressis lignatoribus magna manu ad castra oppugnanda uenerunt. Cum celeriter nostri arma cepissent, uallumq; ascendissent, atq; una ex parte Hispanis

equitibus emissis equestri prælio superiores fuissent, desperata re, hostes, suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamauerunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent, habere sese, quæ de re commu- ni dicere uellent, quibus controuersias minui posse spe rarent. Mittitur ad eos colloquendi causa. C. Carpineius eques Romanus familiaris. Q. Titurij, & Q. Iu nius ex Hispania quidã, qui iam ante missu Cæsaris ad ambiorigẽ uentitare consueuerat. Apud quos Ambiorix in hunc modũ locutus est. Sese pro Cæsaris in se beneficijs plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendẽre consuesset, quodq; ei et filius et fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatici obsidum numero missos apud se in seruitute, & cathenis tenuissent, neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorũ, aut iudicio, aut uoluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis, suaq; esse eiusmodi Imperia, ut non minus haberet in se iuris multitudo, quã ipse in multitudinem ciuitati porrò hanc fuisse belli causam, quod repentinæ Gallorum coniurationi resistere non potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare posse, q̃ non adeo sit imperitus rerum, ut suis copijs populum Ro. se superare posse confidat, sed esse Galliæ commune consilium omnibus hybernis Cæsaris oppugnandis, hunc esse dictum diẽ, nequa legio alteri legioni subsidio uenire posset non facile Gallos Gallis negare potuisse, præsertim cũ de recuperanda communi libertate consilium initum uideretur, quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nũc rationem officij, pro beneficijs Cæsaris monere,

orare Titurium pro hospitio, ut suæ, ac militum saluti consulat, magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse, hanc affore biduo, ipsorum esse consiliũ, uelint ne prius, quã finitimi sentiant eductos, ex hybernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere, quorum alter milia passuũ circiter quinquaginta, alter paulò amplius ab his absit. Illud se polliceri, & iureiurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum, quod cum faciat & ciuitati sese consulere, quod hybernis leuetur, & Cæsari pro eis meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix. Carpineius, & Iunius, quæ audierant ad legatos deferunt. illi repentina re perturbati, & si ab hoste ea dicebantur, nõ tamen negligenda existimabãt. Maximeq́; hac re permouebantur, quod ciuitatem ignobilem, atq; humilem eburonum sua sponte populo Ro. bellum facere ausam, uix erat credendum. Itaq; ad concilium rem deferunt, magnaq́; inter eos ex his tot causis cõtrouersia orta est. L. Auruncuileius, compluresq́; tribuni militũ, & primorum ordinum centuriones nihil temere agendum, neq; ex hybernis iniussu Cæsaris discedendũ existimabant, quãtasuis magnas copias etiã Germanorũ sustineri posse munitis hybernis docebant, rem esse testimonio, ꝙ primum hostium impetum multis ultro uulneribus illatis fortissime sustinuerint, re frumentaria non premi. Interea & ex proximis hybernis, et à Cæsare cõuentura subsidia, postremo quid esset leuius, aut turpius, q̃ authore hoste de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius serò facturos clamitabat, cũ maiores manus hostium adiunctis Germanis conuenis-

sent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hybernis esset acceptum, breuem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam, nec aliter carnutes interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos, neq; eburones, si ille adesset, tanta cum contẽptione nostri ad castra uenturos esse, nõ hostem authorem, sed rem spectare, subesse Rhenum, magno esse Germanis dolori Ariouisti mortẽ, et superiores nostras uictorias, ardere Galliam tot contumelijs acceptis, sub populi Ro. Imperiũ redactam, superiore gloria rei militaris extincta. postremo quis hoc sibi persuaderet sine certa re Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utranq; partem esse tutam, si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionẽ peruenturos, Si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unã esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent consilium, quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in utranque partem habita disputatione, cum à Cotta, primisq; ordinibus acriter resisteretur, uincite inquit, si ita uultis, Sabinus, & id clariore uoce, ut magna pars militum exaudiret. Neque his sum, inquit, qui grauissime ex uobis mortis periculo terrear. Ii sapient, et si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcẽt. qui si per te liceat perendino die cum proximis hybernis coniuncti communem cum reliquis belli casum sustineant, ne reiecti & relegati longe ab cæteris, aut ferro, aut fame intereant. Consurgitur ex concilio, cõprehendunt utrũque & orant ne sua dissensione, & pertinacia rem in

summum periculum deducant, facilē esse rem seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiāt, ac probent. Contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur, tandem dat Cotta permotus manus, superat sententia Sabini, pronuntiatur prima luce ituros, consumitur uigilijs reliqua pars noctis cum sua quisq; miles circunspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, & langore militum, et uigilijs periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, nō ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, magnis'q; impedimētis. At hostes posteaq̄ ex nocturno fremitu, uigilijs'q; de profectione eorum senserunt, collocatis insidijs, bipartito in syluis opportuno, atque occulto loco à millibus passuum circiter duobus Romanorum aduentum expectabant. Et cum se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset ex utraq; parte eius uallis subito sese ostenderunt, nouissimos'q; premere, & primos prohibere ascensu, atque iniquissimo nostris loco prælium cōmittere cœperunt. Tum demum Titurius, uti qui nihil ante prouidisset trepidare, et concursare, cohortes'q; disponere, hæc tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere uiderentur, quod plerunq; his accidere cōsueuit, qui in ipso negocio consiliū capere coguntur. At Cotta qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atq; ob eam causam profectionis author nō fuisset, nulla in re communi saluti deerat, et in appellandis,

cohortandis'q;

cohortandisq; militibus Imperatoris, et in pugna mili tis officia præstabat. Cumq; propter longitudinē agmi nis minus facile per se omnia obire, & quid quoquo lo co faciendum esset prouidere possent, iusserunt pronun tiari, ut impedimenta relinquerent, atq; in orbem con= sisterent, quod consilium, et si in eiusmodi casu repre- hendendum non est, tamen incommode accidit, nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnan- dum alacriores effecit, q̄d non sine summo timore, et desperatione id factum uidebatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut uulgo milites ab signis disce= derent, quæq; quisq; eorū carissima haberet ab īpedi- mentis petere, atq; arripere properaret, et clamore, ac fletu omnia complerentur. At barbaris consiliū non de fuit, nam duces eorum tota acie pronuntiare iusserunt, nequis ab loco discederet. Illorum esse prædam, atque illis reseruari, quæcunq; Romani reliquissent, proinde omnia in uictoria posita existimarent. Erant et uirtu- te, & numero pugnandi pares nostri, tametsi à duce, et à fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in uirtute ponebant, & quoties quæq; cohors procurre rat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat, quare animaduersa Ambiorix pronuntiari iubet, ut procul tela coniiciant, neu propius accedant, & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant. Leuitate armorum, et quotidiana exercitatione nihil his noceri posse, rursus se ad signa recipientes, insequantur. Quo præcepto ab his diligentissime obseruato, cum quæpiā cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, ho- stes uelocissime refugiebant. Interim ea parte nudari

necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. Rursus cum in eum locum unde erant egressi reuerti cœperant, et ab ijs qui cesserant, & ab ijs, qui proximi steterant, circumueniebantur. Sin autem locum tenere uellent, neq; uirtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine cõiecta tela à cõfertis uitari poterant. Tamẽ tàm multis incõmodis cõflictati, multis uulneribus acceptis resistebant, & magna parte diei consumpta, cum à prima luce ad horã octauam pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum. T. Baluentio, qui superiore anno primumpilum duxerat, uiro forti, & magnæ authoritatis, utrunq; femur tragula traijcitur. Q. Lucanius eiusdem ordinis fortissime pugnans dũ circumuento filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes, ordinésque adhortans, in aduersum os funda uulneratur. His rebus permotus. Q. Titurius cum procul Ambiorigem suos cohortantẽ conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, ut sibi, militibúsq; parcat. Ille appellatus respondit, si uelit secum colloqui, licere sperare à multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat, ipsi uero nihil nocitumiri. inque eam rem se, suámq; fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si uideatur pugna ut excedant, & cũ Ambiorige unà colloquantur. sperare se ab eo suam, ac militum salutem impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atq; in eo perseuerat. Sabinus, quos in præsentia tribunos militum circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi iubet, & cũ propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abijcere imperata facit, suisq;

cit, suis'q;, ut idem faciant, imperat. Interim dum de conditionibus inter se agunt, longior'q; consultò ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuentus interficitur. Tum uero suo more uictoriam conclamant, atq; ululatum tollunt, impetu'q; in nostros facto, ordines perturbant. ibi. L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. ex quibus. L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra uallum proiecit. ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. alij ægre ad noctem oppugnationem sustinent, noctu ad unum omnes, desperata salute, seipsi interficiunt. pauci ex prælio elapsi incertis itineribus per syluas ad. T. Labienum legatum in hyberna perueniunt, atque eum de rebus gestis certiorem faciunt. Hac uictoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur, neq; diem, neq; noctem intermittit, peditatum'q; se subsequi iubet. Re demonstrata, Aduaticis'q; concitatis, postero die in Neruios peruēnit, hortatur'q;, ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos pro his, quas acceperint, iniurijs occasionem dimittant. Interfectos esse legatos duos, magnam'q; partem exercitus interisse demonstrat, nihil esse negocij subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hyemet, interfici, se ad eā rem profitetur adiutorem. Facile hac oratione Neruijs persuadet. Itaq; cōfestim dimissis nuntijs ad Ceutrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gordunnos, qui oēs sub eorum Imperio sunt, quā maximas manus possunt, cogunt, et de improuiso ad Ciceronis hyberna aduolant,

non dum ad eũ fama de Titurij morte plata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis, munitionis'q; causa in syluas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. His circumuentis magna manu eburones, Aduatici, neruij, atq; horum omnium socij, et clientes legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt, uallum conscendunt, ægre is dies sustentatur, quod omnẽ spem hostes in celeritate ponebant, atq; hanc adepti uictoriam in perpetuum se fore uictores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone literæ, magnis propositis præmijs, si pertulissent, obsessis omnib. uijs missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportauerant, turres CXX. excitantur incredibili celeritate, quæ deesse operi uidebantur, perficiuntur. Hostes postero die multo maioribus copijs coactis, castra oppugnãt, fossam complẽt. à nostris eãdem ratione, qua pridie, resistitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur, non ægris, nõ uulneratis facultas quietis datur. Quæcunq; ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu cõparantur. multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur, turres contabulantur, pinnæ, loricæ'que ex cratibus attexuntur. ipse Cicero, cum tenuissima ualetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu, ac uocibus sibi parcere cogeretur. Tũc Duces, Principes'q; neruiorum, qui aliquem sermonis aditum, causam'q; amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui sese uelle dicunt. Facta po

testate, eadē, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant, omnem esse in armis Galliam, Germanos Rhenum transisse, Cæsaris, reliquorum'q; hyberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte, Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ causa, errare eos dicunt, si quicquam ab his præsidij sperent, qui suis rebus diffidant, sese tamen scire hoc esse in Ciceronē, populum'q; Romanum animo, ut nihil nisi hyberna recusent, atq; hanc inueterascere consuetudinem nolint, licere illis incolumibus per se ex hybernis discedere, et in quascūq; parteis uelint sine metu proficisci. Cicero ad hæc unū modo respondit, non esse consuetudinem populi Ro. ullam accipere ab hoste armato conditionem, si ab armis discedere uelint, se adiutore utantur, legatos'q; ad Cæsarem mittant. sperare se pro eius iustitia, quæ petierint impetraturos. Ab hac spe repulsi Neruij, uallo pedum XI. & fossa pedum. XV. hyberna cingunt. hæc ex superiorum annorum consuetudine à nostris cognouerant, et quosdam de exercitu nacti captiuos, ab his docebātur. Sed nulla ferramentorū copia, quæ esset ad hūc usum idonea, gladijs cæspites circuncidere manibus, sagulis'q; terram exhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit. nam minus horis tribus decem millium passuum in circuitu munitionem perfecerunt, reliquis'q; diebus turres ad altitudinem, ualli falces, testudines'q;, quas ijdem captiui docuerant parare, ac facere cœperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto uento, feruētes fusili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, iacere cœperunt.

Hæ celeriter ignem comprehenderunt, et uenti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes maximo clamore insecuti quasi parta iam, atq; explorata uictoria, turres, testudinesq́; agere, et scalis uallum ascendere cœperunt. At tanta militum uirtus, atq; ea præsentia animi fuit, ut cum undique flamma torrerẽtur, maximaq́; telorum multitudine premerẽtur, suaq́; omnia impedimenta, atq; omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modo demigrandi causa de uallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquã, ac tũ omnes acerrime, fortissimeq́; pugnarẽt. Hic dies nostris longe grauissimus fuit, sed tamen hunc habuit euentum, ut eo die maximus numerus hostium uulneraretur, atque interficeretur, ut se sub ipso uallo constypauerant, recessumq́; primis ultimi non dabant. Paulum quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente uallum tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo stabant loco, recesserunt, suosq́; omnes remouerunt, nutu, uocibusq́; hostes si introire uellent, uocare cœperunt, quorum progredi ausus est nemo, tũ ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisq́; succensa est. erant in ea legione fortissimi uiri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarẽt. T. Pulfio. & L. Varenus. Ii perpetuas controuersias inter se habebant, uter alteri anteferretur, omnibusq́; annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, cum acerrime ad munitiones pugnaretur, quid dubitas inquit Varene? aut quem locum probandæ uirtutis tuæ expectas? Hic dies, hic dies de nostris controuersiis iudicabit. Hæc dum dixisset, procedit extra munitiones,

et quæ pars hostium confertissima uisa est, in eam erũ-
pit, ne Varenus quidem tum uallo sese continet, sed o-
mnium ueritus existimationem, subsequitur mediocri
spatio relicto. Pulfio pilum in hosteis mittit, atque unũ
ex multitudine procurrentem traijcit, quo percusso, &
exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum
uniuersi tela conijciunt, neq; dant regrediendi faculta-
tem. Transfigitur scutum Pulfioni, & uerutum in bal-
teo defigitur. Auertit hic casus uaginã, et gladium edu
cere conantis dextram moratur manum, impeditumq;
hostes circunsistunt. Succurrit inimicus illi Varenus et
laboranti subuẽnit, ad hunc se confestim à Pulfione o-
mnis multitudo conuertit. Illum ueruto transfixum ar
bitrãtur. Varenus gladio cominus rem gerit, atq; uno
interfecto, reliquos paulum propellit, dum cupidius in
stat in locum inferiorem deiectus cõcidit. Huic rursus
circumuento fert subsidium Pulfio, atque ambo incolu
mes compluribus interfectis summa cum laude sese in-
tra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione, &
certamine utrunque uersauit, ut alter alteri inimicus
auxilio, salutiq; esset, neque diiudicari posset, uter utri
uirtute anteferendus uideretur. Quanto erat in dies
grauior, atque asperior oppugnatio, & maxime, quod
magna parte militum confecta uulneribus, res ad pau
citatem defensorum peruenerat, tanto crebriores lite-
ræ, nuntijq; ad Cæsarem mittebantur, quorum pars
deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cru
ciatu necabatur. Erat unus intus Neruius nomine Ver
tico, loco natus honesto, q̃ à prima obsidione ad Cicero-
nem profugerat, suãmque ei fidem præstiterat, hic

seruo spe libertatis magnis persuadet præmijs, ut literas ad Cæsarem deferat. Has ille in iaculo illigatas effert, & Gallus inter Gallos sine ulla suspitione uersatus, ad Cæsarem peruenit. ab eo de periculo Ciceronis, legionis'q; cognoscit. Cæsar acceptis literis circiter hora XI. diei, statim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia passuum XXV. Iubet media nocte legionem proficisci, celeriter'q; ad se uenire, exijt cum nũtio Crassus, alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionẽ adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Reip. commodo facere posset, cum legione ad fines neruiorum ueniat, reliquam partem exercitus, quod paulò aberat longius, non putat expectandam, equites circiter quadringẽtos ex proximis hybernis cogit. Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi aduẽtu certior est factus. Eo die millia passuũ. XX. progreditur. Crassum Samarobrinæ præficit, legionem'q; ei attribuit. quod ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, literas publicas, frumentum'q; omne, quod eò tolerandæ hyemis causa deuexerat, relinquebat. Fabius ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini, et cæde cohortium cognita, cum omnes ad eum Treuerorũ copiæ uenissent, ueritus si ex hybernis fugæ similem profectionẽ fecisset, ut hostium impetũ sustinere nõ posset, præsertim quos recẽti uictoria efferri sciret, literas Cæsari remittit, quãto cũ periculo legionẽ ex hybernis educturus esset, rẽ gestam in eburonibus pscribit, docet omnes peditatus, eqtatus'q;

copias Treuerorũ tria millia passuum longe ab suis ca strꝭ consedisse. Cæsar consilio eius probato, & si opi= nione trium legionum deiectus, ad duas redierat, ta- men unum communis salutis auxilium in celeritate po nebat, uenit magnis itineribus in Neruiorum fines, ibi ex captiuis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantóq; in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs persuadet, uti ad Ciceronẽ epi stolam deferat. Hanc græcis conscriptam literis mittit, ne intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia co- gnoscantur, si adire nõ possit, monet, ut tragulam cum epistola ad amentum deligata, intra munitiones castro rum abijciat. In literis scribit se cum legionibus profe= ctum celeriter affore, hortatur, ut pristinam uirtutẽ re- tineat. Gallus periculum ueritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. hæc casu ad turrim adhæsit, neq; ab nostris biduo animaduersa. Tertio die à quodam mili te conspicitur. dempta ad Ciceronem defertur, ille perle ctam in cõuentu militum recitat, maximáque omnes lætitia afficit. Tum fumi incendiorum procul uidebã tur, quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Galli re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt. ad Cæsarem omnibus copijs contẽdũt. Eæ erant armatorum circiter millia. LX. Cicero data fa- cultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra de- monstrauimus, repetit, qui literas ad Cæsarẽ deferat, hunc admonet, iter caute, diligentérq; faciat, perscribit in literis hostes ab se discessisse, omnémq; ad eum mul- titudinem conuertisse, quibus literis circiter media no- cte Cæsar allatis suos facit certiores, eósq; ad dimican-

dum animo confirmat. Postero die luce prima mouet castra, & circiter millia passuum quatuor progressus trans uallem magnam, et riuum hostium multitudinẽ conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copijs iniquo loco dimicare. Tamen quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, æquo animo remittẽdum de celeritate existimabat, consedit, & quàm æquissimo loco potest, castra communit, atq; hæc, & si erant exigua, per se uix hominum millium septem, præsertim nullis cum impedimentis, tamen angustijs uiarum quã maxime potest contrahit, eo consilio, ut in summam cõtemptionem hostibus ueniat. interim speculatoribus in omneis partes dimissis explorat, quo commodissime itinere uallem transire posset. Eo die paruulis equestribus prælijs ad aquam factis utriq; sese suo loco continent. Galli ꝙ ampliores copias, quæ non dum conuenerant, expectabant, Cæsar si forte timoris simulatione hosteis in suum locũ elicere posset, citra uallem, ut pro castris prælio contenderet, Si id efficere non posset, ut exploratis itineribus, minore cum periculo uallem, riuumq; transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit, præliumq; cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò equites cedere, seq; in castra recipere iubet, simul ex omnibus partibus castra altiore uallo muniri, portasq; obstrui, atq; in his administrandis rebus quammaxime concursari, & cum simulatione agi timoris iubet. Quibus omnibus rebus hostes inuitati, copias traducunt, aciemq; iniquo loco constituunt. nostris uero etiam de uallo deductis propius accedunt, et tela intra munitionem ex omnibus partibus conijciũt,

præconibusq; circummissis, pronuntiari iubent, seu qs Gallus, seu Romanus uelit ante horã tertiã ad se trans ire, sine periculo licere, post id tempus non fore potestatem, ac sic nostros contempserunt, ut obstructis in speciẽ portis singulis ordinibus cæspitum, quod ea non posse introrumpere uidebantur, alij uallum manu scindere, alij fossas complere inciperent. Tunc Cæsar omnibus portis eruptione facta, eqtatuq; emisso, celeriter hosteis dat in fugam sic, ut omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumq; ex his numerũ occĩdit, atq; omneis armis exuit. Longius prosequi ueritus, q sylue, paludesq; intercedebant, neque etiam paruulo detrimento illorũ locum relinqui uidebat, omnibus suis incolumibus copijs. Eodẽ die ad Ciceronem peruenit. Institutas turres, testudines, munitionesq; hostium admiratur, legione producta, cognoscit non decimum quenq; esse relictum militem sine uulnere. ex his omnibus iudicat rebus quanto cum periculo, et quanta cum uirtute sint res administratæ. Ciceronem pro eius merito, legionemq; collaudat, cẽturiones sigillatim, tribunosq; militum appellat, quorum egregiã fuisse uirtutem testimonio Ciceronis cognouerat. de casu Sabini, & Cottæ certius ex captiuis cognoscit. Postero die contione habita rem gestam proponit, milites consolatur, & confirmat, quod detrimentum culpa, & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium, & uirtute eorum expiato incommodo, neq; hostibus diutina lætitia, neq; ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de uictoria Cæsaris fama perfer=

tur, ut cum ab hybernis Ciceronis millia passuum quinquaginta abesset, eóq; post horam nonam diei Cæsar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur, quo clamore significatio uictoriæ, gratulatióq; ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treueros perlata Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu prófugit, copiasq; omneis in Treueros reducit. Cæsar Fabiū cum legione in sua remittit hyberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobrinā trinis hybernis hyemare constituit, & quod tanti motus Galliæ extiterant, totam hyemē ipse ad exercitum manere decreuit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ ciuitates de bello consultabāt. nūtios, legationesq; in omneis partes dimittebant, & quid reliqui consilij caperent, atq; unde initiū belli fieret, explorabant, nocturnáq; in locis desertis concilia habebant, neq; ullum ferè totius hyemis tempus intercessit sine solicitudine Cæsaris, quin aliquem de concilijs, & motu gallorum nuntium acciperet. In his ab L. Roscio legato quem legioni tertiædecimæ præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quæ Armoricæ appellātur, oppugnandi sui causa conuenisse, neque lōgius millia passuum octo ab hybernis suis abfuisse, sed nuntio allato de uictoria Cæsaris, discessisse, adeo, ut fugæ similis discessus uideretur. At Cæsar principibus cuiusq; ciuitatis ad se uocatis, aliâs territando cum se scire, quæ fierent, denuntiaret, aliâs cohortādo magnam partem Galliæ in officio tenuit, tamen Senones (quæ est ciuitas in primis firma, & magnæ inter Gallos authoritatis,)

Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem cōstituerat, cuius frater Moritasgus aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusq; maiores regnum obtinuerant, interficere publico cōsilio conati, cum ille præsensisset, ac profugisset, usq; ad fines insecuti, regno, domoq; expulerunt. & missis ad Cæsarem satisfaciundi causa legatis, cum is omnem ad se Senatum uenire iussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros ualuit esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamq; omnium uoluntatis commutationem attulit, ut præter Heduos, et Rhemos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro uetere, ac perpetua erga populū Romanum fide, alteros pro recentibus belli Gallici officijs, nulla ferè fuerit ciuitas non suspecta nobis. Idq; adeo haud scio mirādum ne sit, cum compluribus alijs de causis, tum maxime, quod qui uirtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, ut populi Romani imperia perferrent grauissime dolebant. Treueri uero, atq; Induciomarus totius hyemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterēt, ciuitates solicitarēt, pecunias pollicerētur, magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem, neq; tamen ulli ciuitati germanorū persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariouisti bello, & tenchtherorum transitu, nō esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Induciomarus nihilominus copias cogere, exercere, à finitimis equos parare, exules, damnatosq; tota Gallia magnis præmijs ad se allicere cœpit, ac tantam sibi iam his rebus in Gallia authori-

tatem comparauerat, ut undiq; ad eum legationes con-
currerent, gratiamq́;, atq; amicitiam publicè, priua-
timq́; peterent. Vbi intellexit ultro ad se ueniri, altera
ex parte Senōnes, Carnutesq́;, cōsciētia facinoris insti
gari, altera Neruios, Aduaticosq́;, bellum Romanis pa
rare. neq; sibi uoluntariorum copias défore, si ex fini-
bus suis progredi cœpisset, armatum cōcilium indicit.
Hoc more Gallorum est initium belli, quo lege commu
ni omnes puberes armati cōuenire coguntur, et ꝗ ex his
nouissimus uenit, in conspectu multitudinis, omnibus
cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetori-
gem alterius principem factionis generum suum, quem
supra demonstrauimus, Cæsaris secutum fidem, ab eo
non discessisse, hostem iudicandum curat, bonaq́; eius
publicat. His rebus confectis, in concilio pronuntiat ac-
cersitum se à Senonibus, & Carnutibus, alijsq́; com-
pluribus Galliæ ciuitatibus. Huc iter facturum per fi-
nes Rhemorum, eorumq́; agros populaturum, ac pri=
us, quam id faciat, castra Labieni oppugnaturū, quæq́;
fieri uelit, præcipit. Labienus cum & loci natura, &
manu munitissimis castris sese contineret, de suo, ac le=
gionis periculo nihil timebat. Sed nequam occasionem
rei bene gerēdæ dimitteret, cogitabat. Itaq; à Cingetori
ge, atq; eius propinquis oratione Induciomari cognita,
quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas
ciuitates, equitesq́; undiq; conuocat. Iis certam diem con
ueniendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equi-
tatu Induciomarus sub castris eius uagabatur, aliâs ut
situm castrorum cognosceret, aliâs colloquendi, aut ter-
ritandi causa, equites plerūq; omnes tela intra uallum

conijciebant. Labienus suos intra munitiones continebat, timorisq; opinionem quibuscunq; poterat rebus augebat. Cum maiore indies cõtemptione Induciomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos accersendos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodijs intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari, aut ad Treueros perferri posset. Interim ex cõsuetudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit, atq; ibi magnã partem diei consumit, equites tela conijciunt, & magna contumelia uerborum nostros ad pugnam euocant, nullo à nostris dato responso, ubi uisum est sub uesperum dispersi, ac dissipati discedunt, Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit, præcipit, atq; interdicit perterritis hostibus, atq; in fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, uidebat) omnes unum peterent Induciomarum, neu quis quenq; prius uulneret, q̃ illum interfectum uiderit, quod mora reliquorum illum spatium nactum effugere nolebat, magna proponit, ijs qui occiderint præmia, summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna, & cum unum omnes peterent, in ipso fluminis uado deprehensus Induciomarus interficitur, caput'q; eius refertur in castra. redeuntes equites, quos possunt consectantur, atq; occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum, & Neruiorũ, quæ conuenerãt copiæ, discedunt, pauloq; habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER SEXTVS.

m VLTIS DE Causis Cæsar maiorẽ Galliæ motum expectans per M. Syllanum. C. Antistium reginũ T. Sextium legatos delectum habere instituit. Simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio reipub. causa maneret, quos ex cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset ad signa conuenire, & ad se proficisci iuberet, magni interesse etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ existimans, tantas uideri Italiæ facultates, ut siquid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copijs posset, quod cum Pompeius, & reipub. & amicitiæ tribuisset, celeriter confecto per suos delectu tribus ante exactam hyemem, & constitutis, & adductis legionibus, duplicatoq; earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, & celeritate, et copijs docuit, qd populi Romani disciplina, atq; opes possent. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad eius propinquos à Treueris imperiũ defertur. Illi finitimos, atq; Germanos solicitare, & pecuniam polliceri non desistunt, cum ab proximus impetrare non possent, ulteriores tentant, Inuentis nonnullis ciuitatibus iureiurando inter se cõfirmant, obsididibusq; de pecunia cauent. Ambiorigem sibi societate, et fœdere adiungunt. Quibus

rebus cognitis

rebus cognitis Cæsar, cum undiq; bellum parari uide ret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis cisrhe- nanis omnibus Germanis esse in armis. Senōnes ad im peratum non uenire, et cum Carnutibus, finitimis'q; ci uitatibus consilia communicare, à Treueris Germanos crebris legationibus solicitari, maturius sibi de Bello co gitandum putauit. Itaq; non dum hyeme confecta, pro ximis quatuor legionibus coactis, de improuiso in fi- nes Neruiorum contendit, et prius, q̃ illi aut conuenire, aut profugere possent, magno pecoris, atq; hominū nu mero capto, atq; ea præda militibus concessa, uastatis'q; agris, in deditionem uenire, atq; obsides sibi dare coe- git. Eo celeriter confecto negocio rursus legiones in hy- berna reduxit. Concilio Galliæ primo uere (ut institue rat) indicto, cum reliq̃ præter Senōnes, Carnutes, Tre- ueros'q; uenissent, initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere uideretur, cōcilium in Lutetiam Parisiorum transfert. (Confines erant hi Se nonibus, ciuitatem'q; patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc consilio abfuisse existimabātur.) Hac rē pro suggestu pronuntiata, eodem die cum legionibus in Se nōnes proficiscitur, magnis'q; itineribus eò pueñit. Co= gnito eius aduentu Acco, qui princeps eius consilij fue= rat, iubet in oppida multitudinem conuenire, Conanti- bus, prius q̃ id effici posset, adesse Romanos nuntiatur, necessario sententia desistunt, legatos'q; deprecandi cau sa ad Cæsarem mittunt, Adeunt per Heduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas, libēter Cæsar petentibus Heduis, dat ueniam, excusationem'q; accipit, quod æsti- uum tempus instantis belli, nō quæstionis esse arbitra-

batur. Obsidibus imperatis centum hos Heduis custodiendos tradit. eodem Carnutes legatos, obsidesq; mittunt, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela, eădem ferunt responsa. peragit concilium Cæsar, equitesq; imperat ciuitatibus. Hac parte Galliæ pacata totus & mente, & animo in bellum Treuerorum, & Ambiorigis insistit. Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, nequis aut ex huius iracũdia, aut ex eo, quod meruerat, odio ciuitatis motus existat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem prælio non esse concertaturũ, reliqua eius consilia animo circunspiciebat. Erant Menapij propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, syluisq; muniti, qui uni ex Gallia de pace, ad Cæsarem legatos nunquam miserant, cum ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat. item per Treueros uenisse Germanos in amicitiam cognouerat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello lacessendum, ne desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio totius exercitus impedimẽta ad Labienum in Treueros mittit, duasq; legiones ad eum proficisci iubet, Ipse cum legionibus expeditis quinq; in Menapios proficiscitur. Illi nulla coacta manu loci præsidio freti in syluas, paludesq; confugiunt, suaq; eodem conferunt. Cæsar partitis copijs cum. C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeriterq; effectis pontibus, adijt tripartito, ædificia, uicosq; incendit, magno pecoris, atq; hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapij legatos ad eum pacis petendæ causa mittunt. Ille obsidibus acceptis ho-

stium se

stium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eius legatos finibus suis recepissent. Iis confirmatis rebus Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco in Menapijs relinquit. ipse in Treueros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare geruntur, Treueri magnis coactis peditatus, equitatusq; copijs, Labienum cũ una legione, quæ in eorum finibus hyemauerat, adoriri parabant. Iamq; ab eo non lõgius bidui uia aberant, cũ duas uenisse legiones missu Cæsaris cognoscunt, positis castris à millibus passuum. XV. auxilia Germanorũ expectare constituunt, Labienus hostium cognito consilio sperãs temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, quinq; cohortium præsidio impedimentis relicto cum uigintiquinq; cohortibus, magnóque equitatu, contra hostem proficiscitur, & mille passuum intermisso spatio castra communit. Erat inter Labienum, atque hostem difficili transitu flumen, ripisq; præruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. augebatur auxiliorũ quotidie spes, loquitur in concilio palàm, quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas, exercitusq; fortunas in dubium non deuocaturum, & postero die prima luce castra moturum. Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu tribunis militum, primisque ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit, & quò facilius hostibus timoris det suspitionem, maiore strepitu, & tumultu quàm populi Romani, fert consuetudo, castra moueri iubet. His rebus fugæ similem profectio-

nem efficit, Haec quoq; per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur. Vix agmen nouissimum extra munitiones processerat, cum Galli cohortati inter se, ne speratam praedam ex manibus dimitterent, longum esse, perterritis Romanis germanorum auxilium expectare. neque suam pati dignitatem, ut tantis copijs tam exiguam manum, praesertim fugientem, atque impeditam adoriri non audeant, flumen transire, & iniquo loco praelium cõmittere non dubitant. Quae fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur, tum praemissis paulũ impedimentis, atq; in tumulo quodam collocatis, habetis inquit milites, quam petistis facultatem, hostem impedito, atq; iniquo loco tenetis. praestate eandem nobis ducibus uirtutem, quam saepenumero imperatori, praestitistis, eum adesse, & haec coràm cernere existimate. Simul signa ad hostem conuerti, aciem'q; dirigi iubet, et paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hostes iaciunt. Illi ubi praeter spem quos fugere credebant infestis signis ad se ire uiderũt, impetum modo ferre non potuerũt, ac primo concursu in fugam coniecti proximas syluas petiuerũt, quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus ciuitatẽ recipit. Nam germani, qui auxilio ueniebant, percepta Treuerorum fuga, sese domum contulerunt. Cum ijs propinqui Induciomari qui defectionis authores fuerãt, comitati eos ex ciuitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse

tio permansisse

tio permansisse in officio demonstrauimus, principatus, atque imperium est traditum. Cæsar post, quã ex menapijs in Treueros uenit, duabus de causis Rhenũ trã sire constituit. Quarum erat altera, quod auxilia contra se Treueris miserant. Altera ne Ambiorix receptũ ad eos haberet. His constitutis rebus paulum supra eũ locum, quo antea exercitum traduxerat, facere pontem instituit. nota atq; instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur, firmo in Treueris præsidio ad pontem relicto, nequis ab his subito motus orietur, reliquas copias, equitatumq́; traducit. Vbij qui ante obsides dederant, atq; in deditionem uenerãt pur gandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant, neque ex sua ciuitate auxilia in Treueros missa, neq; ab se fidem læsam, petunt, atq; orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pẽdant. si amplius obsidum uellet, dare pol licentur. Cognita Cæsar causa, reperit ab Sueuis auxilia missã esse. Vbiorum satisfactionem accepit, aditus, uiasq́; in Sueuos perquirit. Interim paucis post diebus fit ab Vbijs certior, Sueuos omnes in unum locum copias cogere, atque his nationibus, quæ sub eorum sunt imperio denuntiare, ut auxilia, peditatus, equitatusq́; mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneũ locum deligit. Vbijs imperat, ut pecora deducant, suaq́; omnia ex agris in oppida conferant, sperans barbaros, atq; imperitos homines inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionẽ posse deduci. Mãdat, ut crebros exploratores in Sueuos mittant, quæq; apud eos gerantur, cognoscant. Illi im-

perata faciunt, & paucis diebus intermissis referunt Sueuos omnes, postea quam certiores nuntij de exercitu Romanorum uenerant, cum omnibus, suis sociorumq; copijs, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. Syluam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longe introrsus pertinere, et pro natiuo muro obiectã, Cheruscos à Sueuis, Sueuosq; à Cheruscis iniurijs, incursionibusq; prohibere, ad eius initium syluæ Sueuos aduentum Romanorum expectare constituisse. Quoniã ad hunc locum peruentum est nõ alienũ esse uidetur de Galliæ, Germaniæq; moribus, et quo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Gallia non solũ in omnibus ciuitatibus, atq; pagis, partibusq;, sed penè etiam in singulis domibus factiones sunt, earumq; factionum sunt principes, qui summam authoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium, iudiciumq; summa omniũ rerum, consiliorumq; redeat. Id'que eius rei causa antiquitus institutum uidetur, nequis ex plebe contra potentiorem auxilij egeret. Suos enim opprimi quisq;, et circumueniri non patitur, neq; aliter si faciat ullam inter suos habet authoritatem. Hæc eadẽ ratio est in summa totius Galliæ. nãq; omnes ciuitates ĩ duas partes diuisæ sunt. Cum Cæsar in Galliam uenit alterius factionis principes erãt Hedui, alterius Sequãni. Ii cum per se minus ualerẽt, quod summa authoritas antiquitus erat in Heduis, magnæq; eorum erant clientelæ, Germanos, atq; Ariouistum sibi adiunxerant, eosq; ad se magnis iacturis, pollicitationibusq; perduxerant. Prælijs uero compluribus factis secundis, atq; omni nobilitate Heduorum

duorum interfecta, tantum potētia antecesserāt, ut magnam partem clientium ab Heduis ad se traducerent, obsidesq́; ab his principum filios acciperent, et publice iurare cogerent, nihil se contra Sequănos consilij inituros, & partem finitimi agri per uim occupatam possiderent, Galliæq́; totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi causa Romam ad Senatū profectus, infecta re redierat. Aduētu Cæsaris facta commutatione rerū, obsidibus Heduis redditis, ueteribus clientelis restitutis nouis per Cæsarem comparatis, quod ij, qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore cōditione, atq; Imperio æquiore se uti uidebant. reliquis rebus eorum, gratia, dignitateq́; amplificata Sequăni principatum dimiserant. In eorum locū Rhemi successerant, quos, quod adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ij, qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Heduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelā dicabant. Hos illi diligenter tuebantur, ita et nouam, et repente collectam authoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberētur Hedui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui in aliquo sunt numero, atque honore, genera sunt duo. nā plebs penè seruorū habetur loco, quæ per se nihil audet, et nulli adhibetur consilio. Plerique cum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia sunt iura, quæ Dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterū est Druidū, alterum equitum. Illi rebus diuinis intersunt. sacrificia

publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur. ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit, magnoq́; ij sunt apud eos honore. Nã ferè de omnibus controuersijs publicis, priuatisq́; constituunt, et siquod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibus controuersia est, ijdem discernunt, præmia, pœnasq́; constituunt. Siquis aut priuatus, aut populus eorum decreto non stetit, sacrificijs interdicunt. Hæc pœna apud eos est grauissima, quibus ita est interdictum, ij numero impiorum, ac sceleratorum habentur, ab ijs omnes decedunt, aditum eorum, sermonemq́; defugiunt, nequid ex contagione incommodi accipiant, neque ijs petentibus ius redditur, neq; honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet authoritatem. Hoc mortuo, siquis ex reliquis excellit dignitate, succedit, at si sunt plures pares suffragio Druidũ adlegitur, nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco cõsecrato, huc omnes undiq; qui controuersias habent, cõueniunt, eorumq; iudicijs, decretisq́; parent. Disciplina in Britãnia reperta, atque inde in Galliam trãslata esse existimatur. Et nunc qui diligentius eam rem cognoscere uolunt, plerunq; illò discendi causa proficiscuntur, Druides à bello abesse cõsueuerunt. neq; tributa una cum reliquis pendunt, militiæ uacationẽ, omniumq́; rerũ habent imunitatem, tantis excitati præmijs, & sua sponte multi in disciplinam conueniunt, & à propinquis, parẽtibusq́; mittuntur, magnũ ibi numerũ

uersuum

uersuum ediscere dicuntur. Itaq; nonnulli annos uicenos in disciplina permanent, neq; fas esse existimant ea literis mandare, cũ in reliqs fere rebus publicis, priuatisq; rationibus græcis literis utantur. Id mihi duabus de causis instituisse uidentur, ꝙ neq; in uulgum disciplinã efferri uelint, neq; eos, qui discunt, literis cõfisos minus memoriæ studere, qđ fere plerisq; accidit, ut præsidio literarũ diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. In primis hoc uolunt persuadere, non interire animas, sed ab alijs post mortem transire ad alios, atq; hoc maxime ad uirtutẽ excitari putant, metu mortis neglecto. multa præterea de syderibus, atq; eorum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de Deorum immortaliũ ui, ac potestate disputant, & iuuentuti tradunt. Alterum genus est equitum. ij, cum est usus, atq; aliquod bellum incidit, quod ante Cæsaris aduẽtum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarẽt, omnes in bello uersantur, atq; eorum ut quisq; est genere, copijsq; amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, clientesq; habet. Hanc unam gratiã, potentiamq; nouerunt. Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus, atq; ob eam causam, qui sunt affecti grauiorib. morbis, quiq; in prælijs, periculisq; uersantur, aut pro uictimis homines immolant, aut se immolaturos uouent, administrisq; ad ea sacrificia Druidibus utuntur, qđ pro uita hominis, nisi uita hominis reddatur, non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceq; eiusdem generis habent instituta sacrificia. alij immani magnitudine simulacra

habent, quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus complent, quibus succensis circumuenti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxia sint comprehensi, gratiora Dijs immortalibus esse arbitrantur. Sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum maxime Mercurium colunt, huius sunt plurima simulacra. Hũc omnium inuẽtorem artium ferunt, hunc uiarum, atque itinerum ducem, hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturas'q; habere uim maximam arbitrantur. Post hunc Apollinem, et Martem, et Iouem, et Mineruam. de his eandem ferè, quam reliquæ gentes habent opinionem. Apollinem morbos depellere. Mineruam operum, atque artificiorum initia tradere. Iouem Imperium cœlestium tenere. Martem bella regere. Huic cum prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerunq; deuõuent, quæ superauerint animalia capta immolãt, reliquas'q; res in unum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harũ rerum extructos cumulos locis consecratis conspicari licet, neque sæpe accidit, ut neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet, grauissimum'q; ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite Patre prognatos prædicant. Id'que ab Druidibus proditum dicunt. ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium finiunt, & dies natales, & mensium, & annorum initia sic obseruant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis uitæ institutis hoc ferè ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleuerint, ut mu-

nus militiæ sustinere possint. palàm ad se adire non
patiantur, filiumq́; in puerili ætate in publico in con
spectu patris assistere turpe ducunt. Viri quantas pe-
cunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas
ex suis bonis æstimatione facta cum dotibus commu-
nicant. huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habe-
tur, fructusq́; seruantur. uter eorum uita superarit, ad
eum pars utriusq; cum fructibus superiorum tempo-
rum peruenit. Viri in uxores sicuti in liberos uitæ, ne-
cisq́; habent potestatem, & cum paterfamilias illustrio
re loco natus decessit, eius propinqui conueniunt, & de
morte, si res in suspitionem uenit, de uxoribus in serui-
lem modum quæstionem habent, & si compertum est,
igni, atq; omnibus tormentis excruciatas interficiunt.
Funera sunt pro cultu Gallorũ magnifica, et sumptuo
sa, omniaq́;, quæ uiuis cordi fuisse arbitrantur, in ignẽ
inferunt, etiam animalia, ac paulò supra hanc memo-
riam serui, et clientes, quos ab ijs dilectos esse constabat,
iustis funeribus confectis, unà cremabantur. Quæ ciui
tates commodius suam Rempublicã administrare exi-
stimantur, habẽt legibus sancitum. Siquis quid de Rep.
à finitimis rumore, aut fama acceperit, uti ad magistra
tum deferat, ne'ue cum quo alio cõmunicet, ꝙ sæpe ho-
mines temerarios, atq; imperitos falsis rumoribus, ter-
reri, et ad facinus impelli, et de summis rebus consiliũ
capere cognitum est. Magistratus, quæ uisa sunt occul-
tant, quæq́; esse ex usu iudicauerint, multitudini pro-
dunt. De Rep. nisi per concilium loqui non conceditur.
Germani multum ab hac consuetudine differunt, nam
neq; Druides habẽt, qui reb. diuinis præsint, neq; sacri

ficijs student. deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte iuuantur. Solem et Vulcanum et Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in uenationibus, atque in studijs rei militaris cōsistit, ab paruulis duritiæ, ac labori student. qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem. Hoc ali staturã, ali hoc uires, neruos'q; confirmari putant. Intra annum uero uigesimum fœminæ notitiã habuisse, in turpissimis habent rebus, cuius rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur, et pellibus, aut paruis Rhenonum tegumentis utuntur. magna corporis parte nuda. Agriculturæ non student, maior'q; pars uictus eorum in lacte, et caseo, et carne consistit, neq; quisquã agri modum certum, aut fineis proprios habet, sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus, cognationibus'q; hominum, qui unà coierunt, quantum eis, et quo loco uisum est, attribuunt agri, atque anno post, aliò transire cogunt. Eius rei multas afferunt causas, ne assidua consuetudine capti, studium belli gerendi, agricultura cōmutent, ne latos fineis parare studeãt, potentiores'q; humiliores possessionibus expellant, ne accuratius ad frigora, atque æstus uitandos ædificent, ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones, dissensiones'q; nascuntur, ut animi æquitate plebem cōtineant, cum suas quisq; opes cum potentissimus æquari uideat. Ciuitatibus maxima laus est, quã latissimus circum se uastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium uirtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neq; quenquam propè se audere consistere. Simul

hoc se fore tutiores arbitrãtur, repentinæ incursionis timore sublato. Cum bellum ciuitas, aut illatum defendit, aut infert, magistratus, qui ei bello præsint, ut uitæ necis'q; habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus communis est magistratus, sed principes regionum, atq; pagorum inter suos ius dicunt, controuersias'q; minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusq; ciuitatis fiunt, atq; ea iuuentutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causa fieri prædicant. Atq; ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem forè, qui sequi uelint profiteantur, consurgunt ij, qui & causam, & hominem probant, suum'q; auxilium pollicentur, atq; ab multitudine collaudantur, qui ex ijs secuti non sunt in desertorum, ac proditorum numero ducũtur, omnium'q; rerum ijs postea fides derogatur. Hospites uiolare fas non putant, qui quaq; de causa ad eos uenerũt ab iniuria prohibent, sanctos'q; habent, ijs omnium domus patent, uictus'q; communicatur. Ac fuit antea tempus cum Germanos Galli uirtute superarent, & ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agri'q; inopiam trans rhenũ colonias mitterẽt. Itaq; ea, quæ fertilissima sunt Germaniæ loca circum Hercyniam syluam (quam Eratostheni, et quibusdam græcis fama notam esse uideo, quam illi Orcyniam appellant) uulgo tectosages occuparunt, atq; ibi consederunt. Quæ gens ad hoc tẽpus his sedibus se continet, summam'q; habet iustitiæ, et bellicæ laudis opinionem. Nunc quod in eadem inopia, egestate, patientia'q; Germani permanent, eodem uictu, & cultu corporis utuntur, Gallis autem propinquitas, et transmarinarum re

rerum notitia, multa ad copiã, atq; usus largitur. paulatim assuefacti superari, multis'q; uicti prælijs, ne se q dem ipsi cum illis uirtute comparant. Huius hercyniæ syluæ, quæ supra demonstrata est latitudo nouem dierum iter expedito patet. non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum nouerunt. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, et Rauracorum finibus, recta'q; fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. hinc se flectit sinistrorsus, diuersis à flumine regionibus, multarum'que gentium fines propter magnitudinem attingit. Neq; quisquam est huius Germaniæ, qui se aut audisse, aut adisse ad initium eius syluæ dicat cum dierum iter. LX. processerit, aut quo ex loco oriatur acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis uisa nõ sint, ex quibus quæ maxime differant ab cæteris, & memoriæ prodẽda uideantur, hæc sunt. Est bos cerui figura, cuius à media fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magis'que directum his, quæ nobis nota sunt cornibus, ab eius summo sicut palmæ, rami'que late diffunduntur. eadem est fœminæ, maris'que natura, eadẽ forma, magnitudo'que cornuum. Sunt item quæ appellantur alces. harum est consimilis capris figura, & uarietas pellium, sed magnitudine paulò antecedunt, mutilæ'quæ sunt cornibus, & crura sine nodis, articulis'q; habent, neq; quietis causa procumbunt, neq; siquo afflictæ casu conciderũt, erigere sese, aut subleuare possunt. His sunt arbores pro cubilibus, ad eas se applicant, atq; ita paulum modo reclinatæ quietem capiunt, quarũ ex uestigijs, cũ est animaduersum à uenatoribus, quò se recipe-

re consueuerint, omnes eo loco, aut à radicibus subruūt, aut abscidunt arbores tantùm, ut summa species earū stantium relinquatur. huc cum se consuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere affligunt, atq; unà ipsæ concidūt. Tertium est genus eorū, qui Vri appellantur. ij sunt magnitudine paulò infra Elephantos, specie, & colore, & figura tauri, magna uis est eorū, & magna uelocitas, neq; homini, neq; feræ, quā conspexerunt, parcunt. hos studiose foueis captos interficiunt, Hoc se labore durant adolescentes, atq; hoc genere uenationis exercent, et qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudē. Sed assuescere ad homines, et mansuefieri, ne paruuli quidē excepti possunt. amplitudo cornuum, & figura, et species multum à nostrorū boum cornibus differt. Hæc studiose conqsita ab labris argento circuncludunt, atq; in amplissimis epulis pro poculis utūtur. Cæsar postq̄ per Vbios exploratores cōperit Sueuos sese in syluas recepisse, inopiam frumenti ueritus, quod ut supra demonstrauimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius, sed ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atq; ut eorū auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quæ ripas Vbiorū contingebat, in longitudinem pedum ducentorum rescindit, atq; in extremo ponte turrī tabulatorum quatuor constituit, præsidiumq; cohortiū duodecim pontis tuendi causa ponit, magnisq; eū locum munitionibus firmat. Ei loco, præsidioq; C. Volcatium Tullum adolescentē præfecit. ipse cū maturescere frumenta inciperent, ad bellū Ambio-

rigis profectus, per arduẽná syluá, quæ est totius Galliæ maxima, atq; ab ripis Rheni, finibusq́; Treuerorũ ad Neruios pertinet, millibusq́; amplius quingentis in longitudinem patet. L. Minutium Basilium cum omni equitatu præmittit, siquid celeritate itineris, atq; opportunitate temporis proficere possit, monet, ut igneis fieri in castris prohibeat, ne qua eius aduentus procul significatio fiat, sese confestim subsequi dicit. Basilius ut imperatum est, facit, celeriter contraq́; omnium opinionẽ cõfecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit, eorũ indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest, nã magno accidit casu, ut in ipsum incautum, atq; etiam imparatum incideret, priusq́; eius aduẽtus ab hominibus uideretur, quàm fama, ac nuntijs afferretur, sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis, equisq́; comprehensis ipsum effugere mortem. Sed hoc quoq; factũ est, q̃d ædificio circundăto sylua, ut sunt ferè domicilia Gallorũ, qui uitandi æstus causa plerunq; syluarum, ac fluminum petunt propinquitates, comites familiaresq́; eius angusto in loco equitum nostrorum uim paulisper sustinuerunt, ijs pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit, fugientem syluæ texerunt. sic ad subeundũ periculum, & ad uitandum, multum fortuna ualuit. Ambiorix an copias suas iudicio nõ conduxerit, quod prælio dimicandum non existimauerit, an tempore exclusus, & repentino equitum aduentu prohibitus fuerit cum reliquum exercitum subsequi crederet dubiũ

est. Sed certe

clàm dimissis per agros nuntijs sibi quenq; consulere iussit, quorum pars in arduennam syluam, pars in cõtinentes paludes profugit. Qui proximi oceano fuerũt, ij in insulis sese occultauerunt, quas æstus efficere cõsuerũt. Multi ex suis finibus egressi, se, sua'q; omnia alienissimis crediderũt. Catiuulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige consilium inierat, ætate iam confectus, cum laborem, aut belli, aut fugæ ferre nõ posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilij author fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germania'q; copia est, se exanimauit. Segni, Condrusi'q; ex gente, et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treueros'q; legatos ad Cæsarem miserunt oratum, ne se in hostium numero duceret, ne'ue omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum causam esse unam iudicaret, nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar explorata re quæstione captiuorum, siqui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se ut reducerentur imperauit. Si ita fecissent, fines eorum se uiolaturum negauit. Tum copijs in treis parteis distributis, impedimenta omnium legionũ ad Vatucam contulit. Id castelli nomen est, hoc ferè est in medijs Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Aurunculeius hyemandi causa consederãt. Hũc cum reliquis rebus locum probabat Cæsar, tum quod superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem subleuaret. Præsidio impedimentis legionem quartandecimam reliquit, unam ex his tribus, quas proxime conscriptas, ex Italia traduxerat. Ei legioni, castris'q; Quintũ Tulliũ Ciceronem præ-

fecit, ducentos'q; equites attribuit. partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum uersus in eas ptes, quæ Menapios attingunt proficisci iubet, C. Trebonium, cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Aduaticis adiacet, depopulandam mittit. Ipse cum reliquis tribus ad flumen Ascaldem quod influit in Mosam, extremas'q; Arduennæ partes ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat, discedens post diem septimum sese reuersurũ confirmat, quã ad diẽ ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur deberi frumentũ sciebat, Labienũ, Treboniumq; hortatur, si rei publicæ commodo facere possint, ad eam diem reuertantur, ut rursus communicato cõsilio, exploratis'q; hostium rationibus, aliud initium belli capere possint. Erat, ut supra demonstrauimus, manus certa nulla, non præsidium, nõ oppidum, quod se armis defenderet, sed in omnes ptes dispersa multitudo, ubi cuiq;, aut uallis abdita, aut locus syluestris, aut palus impedita, spem præsidij, aut salutis aliquã offerebat, consederat. Hæc loca uicinitatibus erant nota, magnam'q; res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullũ enim poterat uniuersis perterritis, ac dispersis periculum accidere) sed in singulis militibus conseruandis, quæ tamen ex parte res, ad salutem exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multos longius euocabat, ac syluæ incertis, occultis'q; itineribus confertos adire prohibebant. Si negocium confici, stirpem'q; hominum sceleratorum interfici uellet, dimittendæ plures manus, diducendi'q; erant milites. Si continere ad signa manipulos uellet (ut instituta ratio, &

tio, & consuetudo exercitus Romani postulabat) locus ipse erat praesidio barbaris, neq; ex occulto insidiandi, et dispersos circumueniendi singulis deerat audacia. et in eiusmodi difficultatibus, quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur, ut potius in nocendo aliqd omitteretur (& si omnium animi ad ulciscendum ardebant) q̃ cum aliquo detrimento militum noceretur. Caesar ad finitimas ciuitates nũtios dimittit. omneis euocat spe praedae ad diripiendos Eburones, ut potius in syluis Gallorum uita, q̃ legionariorum periclitaretur, simul ut magna multitudine circunfusa pro tali facinore, stirps ac nomen ciuitatis tollatur. Magnus undiq; numerus celeriter conuenit. Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur, dies'q; adpetebat septimus, quem ad diem Caesar ad impedimenta legionem'q; reuerti constituerat. Hic quantum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus cognosci potuit. dissipatis, ac perterritis hostibus (ut demonstrauimus) manus erat nulla, quae paruam modo timoris causam afferret. Trans Rhenum ad Germanos peruẽnit fama, diripi Eburones, atq; ultro omneis ad praedam euocari, cogunt equitũ duomilia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga tenchtheros, atq; usipetes, supra docuimus, transeuntes Rhenum nauibus ratibus'q; triginta millibus passuum, infra eum locum ubi pons erat imperfectus, praesidium'q; ab Caesare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Inuitati praeda longius procedunt. nõ hos palus in bello latrociniis'q; natos, non syl-

ut nõ

uæ morãtur, quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis quæ runt, profectum longius reperiunt, omnemq; exercitum discessisse cognoscunt, atque unus ex captiuis q̃d uos inquit hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis, tribus horis ad Vatucam uenire potestis. Huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit, præsidij tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat, oblata spe Germani quã nacti erant prædam, in occulto relinquunt. ipsi ad Vatucam contendunt, usi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem seruaturum, quod longius eum progressum audiebat, neq; ulla de eius reditu fama afferebatur, simul eorum permotus uocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret, nullum eiusmodi casum expectans, quo, nouem oppositis legionibus, maximoq; equitatu dispersis, ac penè deletis hostibus, in millibus passuum tribus offendi posset, quinq; cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter, & castra unus omnino collis intererat, cõplures erãt in castris ex legionibus ægri relicti, ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerant circiter. CCC. sub uexillo unà mittuntur, magna præterea multitudo calonũ, magna uis iumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate sequitur. Hoc ipso tempore, & casu Germani

equites

equites interueniũt, protinusq; eodẽ illo, quo uenerant cursu ab decumana porta in castra irrumpere conantur, nec prius sunt uisi obiectis ab ea parte syluis, quã castris appropinquarent usq; eò, ut qui sub uallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. Inopinantes nostri re noua perturbantur, ac uix primum impetum cohors in statione sustinet, circunfunduntur hostes ex reliquis partibus, siquem additũ reperire possent, ægre nostri portas tuentur, reliquos aditus locus ipse per se, munitioq; defendit, totis trepidatur castris, atq; alius ex alio causam tumultus quærit, neq; quo signa ferantur, neque quam in partem quisq; conueniat, prouident. Alius iam capta castra pronuntiat, alius deleto exercitu, atq; Imperatore uictores barbaros uenisse contendit, pleriq; nouas sibi ex loco religiones fingunt, Cottæq;, et Titurij calamitatem, qui in eodem occiderint castello ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierant, nullum esse intus præsidiũ. perrumpere nituntur, seq; ipsi adhortantur, ne tantam fortunã ex manibus dimittant. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primũ pilum apud Cæsarem duxerat, cuius mentionem superioribus prælijs fecimus, ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic diffisus suæ, ac omniũ saluti inermis ex tabernaculo prodit, uidet imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine, capit arma à proximis, atque in porta consistit. Sequuntur hunc Centuriones eius cohortis, quæ in statione erat. Paulisper prælium unà sustinent. relinquit animus Sextium, grauibus acceptis uulneri-

bus. Deficiens ægre per manus tractus seruatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemq; defensorũ præbeant. Interim confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt, præcurrunt equites, quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hic uero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. modo conscripti, atq; usus militaris imperiti ad tribunũ militum, Centurionesq; ora cõuertunt, quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. barbari signa procul conspicati ab oppugnatione desistũt, redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captiuis cognouerant. postea despecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt. calones in proximum tumulum procurrunt, hinc celeriter deiecti se in signa, manipulosq; coniiciũt. Eò magis timidos perterrent milites. alij cuneo facto, ut celeriter perrumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra, & si pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt, alij ut in iugo consistant, atque eundem omnes ferant casum, hoc ueteres non probant milites, quos sub uexillo unà profectos docuimus, itaq; inter se cohortati duce C. Trebonio equite Romano, q̃ eis erat præpositus, per medios hosteis perrumpunt, incolumesq; ad unum in castra perueniunt omnes, hos subsecuti calones, equitesq; eodem impetu, militum uirtute seruantur. At ij, qui in iugo constiterant nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neque in eo, quod probauerant consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse alijs uim, celeri-

tatemq;

tatemq; uiderant, imitari potuerunt, sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum causa uirtutis in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt, militum pars horum uirtute summotis hostibus præter spem incolumis in castra peruenit, pars à barbaris circumuenta periit. Germani desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam constitisse in munitionibus uidebant cum ea præda, quam in syluis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac tantus fuit etiã post discessum hostium, terror, ut ea nocte, cum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra uenisset, fidem non haberent, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupauerat, ut penè alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum se ex fuga recepisse dicerent, neq; incolumi exercitu Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent. quem timorem Cæsaris aduentus sustulit. Reuersus ille, euentus belli non ignarus, unum, quod cohortes ex statione, & præsidio essent emissæ questus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit. multo etiam amplius, quod penè ab ipso uallo, portisq; castrorum barbaros auertissent. Quarum omnium rerum maxime admirandum uidebatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularẽtur, ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi beneficium

obtulerant. Cæsar ad uexãdos rursus hostes profectus magno coacto numero ex finitimis ciuitatib. in omneis parteis dimittit, omnes uici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur. præda ex omnibus locis agebatur. frumenta non solum à tanta multitudine iumentorum, atq; hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atq; imbribus procubuerãt, ut si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen ijs deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum uideretur, ac sæpe in eũ locum uentum est tanto in omneis parteis diuiso equitatu, ut nõ modo uisum ab se Ambiorigem in fuga circunspicerent captiui, sed nec planè etiam abisse ex conspectu contenderent, ut spe consequendi illata, atq; infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, penè naturam studio uincerent, semperq; paulum ad summam felicitatem defuisse uideretur, atq; ille latebris, aut syluis, aut saltibus se eriperet, et noctu occultatus, alias regiones, parteisq; peteret nõ maiore equitum præsidio, quàm quatuor, quibus solis uitam suam committere audebat. Tali modo uastatis regionibus exercitum Cæsar duarum cohortium damno Durocortum Rhemorum reducit, concilioq; in eum locum Galliæ indicto de cõiuratione Senõnum & Carnutum quæstionem habere instituit, & de Accone, qui princeps eius consilij fuerat grauiore sententia pronũtiata more maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudicium ueriti profugerũt, quibus cum aqua, atque igni interdixisset, duas legiones ad fineis Treuerorum, duas in lingonibus, sex reliquas in Senõnum finibus Agendici in hybernis collo

cauit,

cauit, frumẽtoq; exercitui prouiso, ut instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER SEPTIMVS.

q VIETA GALLIA, CAEsar, ut constituerat, in Italiam ad conuentus agendos proficiscitur. ibi cognoscit de Clodij cæde, de Senatusq; consulto certior factus, ut omnes Italiæ Iuniores coniurarent, delectum tota prouincia habere instituit. Eæ res in Galliam transalpinam celeriter perferũtur. Addũt ipsi et affingunt rumoribus Galli (quod res poscere uidebatur) retineri urbano motu Cæsarẽ, neq; in tantis dissenssionibus ad exercitũ uenire posse. Hac impulsi occasione, qui iam ante se populi Romani Imperio subiectos dolerent, liberius, atq; audacius de bello cõsilia inire incipiũt. Indictis inter se principes Galliæ concilijs, syluestribus, ac remotis locis, querũtur de Acconis morte, hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant. Miserantur communem Galliæ fortunam, omnibus pollicitationibus, ac præmijs deposcunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem uindicent. Eius in primis rationem habẽdam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod neq; legiones, absente Imperatore au-

deant ex hybernis egredi, neq; Imperator sine praesidio ad legiones peruenire possit, postremo in acie praestare interfici, quàm non ueterem belli gloriam, libertatemq́;, quam à maioribus acceperant, recuperare. Iis rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis causa recusare, principesq́; se ex omnibus bellum facturos pollicentur, & quoniã in praesentia de obsidibus cauere inter se non possent, ne res efferatur, ut iureiurãdo, ac fide sanciatur, petũt, collatis militaribus signis (quod more eorum grauissima caerimonia continetur) ne facto initio belli à reliquis deserantur. Tunc collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio disceditur. Vbi ea dies uenit, Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus Genabin dato signo concurrunt, ciuesq́; Romanos, qui negociandi causa ibi constiterant, in iis C. Fusium Cottam honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris praeerat, interficiunt, bonaq́; eorum diripiunt. celeriter ad omneis Galliae ciuitates fama perfertur. Nam ubi maior, atq; illustrior incidit res clamore per agros, regionesq́; significant, hinc alii deinceps excipiunt, & proximis tradunt, ut tunc accidit, nam quae Genabi oriente sole gesta essent ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum audita sunt, quod spatium est milium passuum circiter. CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix Celtilli filius Aruernus summae potentiae adolescens, cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat, & ob eam causam, quod regnum appetebat, ab ciuitate erat interfe-

ctus, conuocatis suis clientibus, facile eos incendit. cognito eius consilio ad arma cõcurritur, ab Gobanitione patruo suo, reliquis'q; principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergobia, non tamen desistit, atque in agris habet delectum egentium, ac perditorum. Hac coacta manu quoscunq; adit ex ciuitate, in suam sententiam perducit. hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant, magnis'q; coactis copijs aduersarios suos, à quibus pauloante erat eiectus expellit ex ciuitate, Rex ab suis appellatur, dimittit quoquo uersus legationes, obtestatur, ut in fide maneant. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Caduroos, Turonos, Aulercos, Lemouices, Andos, Reliquos'q; omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit, omnium consensu ad eum defertur Imperium, qua oblata potestate omnibus his ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militum celeriter ad se adduci iubet. Armorum quantum quæq; ciuitas domi, quodq; ante tempus efficiat, constituit. In primis equitatui studet, summæ diligentiæ summam Imperij seueritatẽ addit, magnitudine supplicij dubitantes cogit. nam maiore commisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat, leuiore de causa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreãt alios. Iis supplicijs celeriter coacto exercitu Lucterium Cadurcum summæ hominem audaciæ cum parte copiarum in Rutenos mittit, ipse in Bituriges proficiscitur. eius aduentu Bituriges ad Heduos quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium ro-

gatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Hedui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitũ reliquerat, copias equitatus, peditatusq; subsidio Biturigibus mittunt, qui cum ad flumẽ Ligerim uenissent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum reuertuntur, legatisq; nostris renuntiant se Biturigum perfidiam ueritos reuertisse, quibus id consilij fuisse cognouerint, ut si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Aruerni se circunsisterent. Id ea ne de causa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non uidetur pro certo esse ponendum, Bituriges eorum discessu statim se cum Aruernis coniungunt. His rebus in Italiam Cæsari nuntiatis, cum iam ille uirtute Cn. Pompeij urbanas res commodiorẽ in statum peruenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. eò cum uenisset magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitũ peruenire posset. Nam si legiones in prouinciam accerseret se absente, in itinere prælio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitum contenderet, ne ijs quidem, qui eo tempore pacati uiderentur, suam salutem recte committi uidebat. Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos missus eam ciuitatem Aruernis conciliat. progressus in Nitiobriges, & Gabalos ab utrisque obsides accipit, & magna coacta manu in prouinciã Narbonem uersus eruptionẽ facere contendit. Qua re nũtiata Cæsar omnibus consilijs anteuertendum existimauit, ut Narbonem proficisceretur. eò cum uenisset, timentes confirmat, præsidia in Rutenis, prouincialibus, uolcis, artomicis, tolosatibus, cir

cum'q; Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, cõstituit. partem copiarũ ex prouincia, supplementum'q;, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. His rebus comparatis, represso iam Lucterio, & remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur, & si mons gebenna, qui Aruernos ab Heluijs discludit, durissimo tempore anni, altissima niue iter impediebat, tamen discussa niue sex in altitudinem pedũ, atque ita uijs patefactis summo militũ labore ad fines Aruernorum peruẽnit, quibus oppressis inopinãtibus, quod se Gebenna, ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini, unquam eo tempore anni semitæ patuerant, equitibus imperat, ut quamlatissime possent, uagentur, & quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama, ac nuntij ad Vercingetorigem perferuntur, quem perterriti omnes Aruerni circunsistunt, atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur, præsertim cum uideat omne ad se bellum translatum, quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos uersus. At Cæsar biduũ in his locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu uentura, opinione præceperat, per causam supplementi, equitatus'q; cogendi ab exercitu discedit, Brutum adolescentem his copijs præficit. Hunc monet, ut in omnes partes equites quamlatissime peruagentur, daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus omnibus, suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus Viennã peruẽnit, ibi nactus recentem equitatum, quem multis

ante diebus eò præmiserat, neq; diurno, neq; nocturno itinere intermisso, per fines Heduorum in Lingones cõtendit ubi duæ legiones hyemabãt, ut siquid etiam de sua salute ab Heduis iniretur consilij, celeritate præcurreret. Eò cum peruenisset, ad reliquas legiones mittit, prius'q; in unum locum omneis cogit, q̃ de eius aduẽtu Aruernis nuntiari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitũ reducit, atq; inde profectus Gergobiam Boiorum oppidum, quos ibi Heluetico prælio uictos Cæsar collocauerat, Heduis'q; attribuerat, oppugnare instituit. Magnam hæc res Cæsari difficultatẽ ad cõsilium capiendũ afferebat, si reliquã partem hyemis uno in loco legiones contineret, ne stipẽdiarijs Heduorum expugnatis cũcta Gallia deficeret, ꝗ nullum in eo amicis præsidiũ uideretur positũ esse, sin maturius ex hybernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. præstare uisum est tamen, omneis difficultates perpeti, q̃ tanta cõtumelia accepta, omnium suorum uoluntates alienare. Itaq; cohortatus Heduos de supportando commeatu præmittit ad Boios, qui de suo aduẽtu doceant, hortentur'q;, ut in fide maneant, atq; hostium impetum magno animo sustineant, duabus Agẽdici legionibus, atq; impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. Altero die cum ad oppidũ Senõnum Vellaunodunum uenisset, ne quem post se hostem relinqueret, quò expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit. Id'q; biduo circumuallauit. tertio die missis ex oppido legatis de deditione arma proferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet, ea qui conficeret C. Trebonium

legatum relinquit. Ipse ut quã primum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur, qui tunc primum allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi causa, quod eò mitterent comparabãt. Huc biduo Cæsar peruẽnit, & castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus in posterum oppugnationẽ differt, quæq; ad eam rem usui sint, militibus imperat, et quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris contingebat, ueritus ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabẽses paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire cœperunt. quare per exploratores nuntiata, Cæsar legiones quas expeditas esse iusserat, portis incẽsis intromittit, atq; oppido potitur, perpaucis ex hostiũ numero desyderatis, quin cuncti caperentur, quod pontis, atq; itinerum angustiæ multitudini fugam intercluserant. oppidum diripit, atq; incendit, prædam militibus donat, exercitum Ligerim traducit, atque in Biturigum fines peruẽnit. Vercingetorix ubi de Cæsaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atq; obuiam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in uia Nouiodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido, cum legati ad eũ uenissent oratum, ut sibi ignosceret, suæq; uitæ consuleret, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraq; erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari iubet, parte iam obsidũ tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis militibus intromissis, qui arma, iumentaq; conquirerẽt, equitatus hostium procul uisus est, qui agmẽ

Vercingetorigis antecesserat, quem simulatq; oppidani conspexerunt, atq; in spem auxilij uenerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum noui aliquid ab ijs iniri consilij intellexissent, gladijs districtis portas occupauerunt, suos'q; omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi iubet, prælium'q; equestre committit, laborantibus iam suis, Germanos equites circiter. CCCC. submittit, quos ab initio secum habere instituerat, eorũ impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam coniecti multis amissis, sese ad agmen receperũt, quibus profligatis rursus oppidani perterriti, comprehensos eos quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, sese'q; ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidũ Auaricũ, quod erat maximum, munitissimum'q; in finibus Biturigum, atq; agri fertilissima regione profectus est. qđ eo oppido recepto ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat. Verangetorix tot cõtinuis incommodis Vellaunoduni. genabi. Nouioduni acceptis, suos ad concilium conuocat, docet longe alia ratione esse bellum gerendum, atq; antea sit gestum, omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione, & commeatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi abundent, & quod anni tempore subleuentur, pabulum secari nõ posse, necessario dispersos hostes ex ædificijs petere. hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. præterea salutis causa rei familiaris cõmoda negligenda, uicos atq; ædificia incendi oportere, hoc spa-

tio à Boia quoquo uersus, quo pabulandi causa adire
posse uideantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere
quod quorum in finibus bellum geratur eorum opibus
subleuentur, Romanos aut inopiam nõ laturos, aut ma
gno cũ periculo longius à castris progressuros, neq; in
teresse ipsos ne interficiant, impedimẽtis ue exuant, q-
bus amissis bellum geri non possit. præterea oppida in
cendi oportere, quæ non munitione, & loci natura ab
omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detractandam
militiam receptacula, neu romanis proposita, ad copiã
commeatus prædamq; tollendã. hæc si grauia, aut acer
ba uideantur, multo illa grauius æstimari debere, libe
ros, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici, quæ
sint necesse accidere uictis. omnium consensu hac senten
tia probata, uno die amplius. XX. urbes Biturigum
incendũtur. hoc idem fit in reliquis ciuitatibus. in omni
bus partibus incendia conspiciuntur, quæ & si magno
cum dolore omnes ferebant, tamẽ hoc sibi solatij propo
nebant, ꝙ se propè explorata uictoria celeriter amissa
recuperaturos cõfidebãt. deliberatur de Auarico in cõ
muni concilio, incendi placeret, an denfedi. procumbũt
Galli omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam
propè totius Galliæ urbem, quæ & præsidio, & orna
mento sit ciuitati, suis manibus succendere cogerentur, fa
cile se loci natura defensuros dicunt, ꝙ propè ex omni
bus partibus flumine, et palude circundata unum ha
beat, & perangustum aditum. datur petentibus uenia
dissuadẽte primo Vercingetorige, post concedente, et pre
cibus ipsorum, et misericordia uulgi defensores idonei
oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem

itineribus subsequitur, & locum castris deligit, paludi bus sylvis'q; munitum ab Auarico longe millia passuum. XV. ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quae ad Auaricum agerentur, cognoscebat, et qd fieri uellet, imperabat. omneis nostras pabulationes frumentationes'q; obseruabat. dispersos'q;, cum longius necessario procederent, adoriebatur, magno'q; incõmodo afficiebat, & si quantum ratione prouideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus, diuersis'q; itineribus iretur. Castris ad eam partem oppidi positis Caesar, quae intermissa a flumine, & palude aditum (ut supra diximus) angustum habebat, aggerẽ apparare, uineas agere, turreis duas cõstituere coepit, nam circumuallare loci natura prohibebat. de re frumentaria Boios atq; Heduos adhortari non destitit, quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuuabant, alteri non magnis facultatibus, quod ciuitas erat exigua & infirma, celeriter quod habuerunt, consumpserunt. summa difficultate rei frumentariae affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Heduorum, incendijs aedificiorum, usq; eò, ut complureis dies milites frumento caruerint, et pecore è longinquioribus uicis adacto, extremam famem sustentarent. nulla tamen uox est ab his audita populi Romani maiestate, et superioribus uictorijs indigna, quinetiam Caesar cum in opere singulas legiones appellaret, et si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, uniuersi ab eo, ne id faceret, petebant, sic se complureis annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re discederent,

hoc se

hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnatio nem reliquissent, præstare, omneis perferre acerbitates, q̃ non ciuibus Ro. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarẽt. Hæc eadem centurioribus, tribunisq; militum mandabant, ut per eos ad Cæsarẽ deferrentur. Cum iam muro appropinquassent turres, ex captiuis Cæsar cognouit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra mouisse propius Auaricum, atq; ipsum, cũ equitatu expeditisq;, qui inter equites præliari consuessent, insidiarum causa eò profectum, quo nostros postero die pabulatum uenturos arbitrabatur, quibus rebus cognitis media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane peruenit. Illi celeriter per exploratores aduentu Cæsaris cognito, carros, impedimentaq; sua in arctiores syluas abdiderunt, copias omneis in loco edito, atq; aperto instruxerũt. qua re nuntiata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. Collis erat leniter ab infimo accliuis, hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis, atq; impedita cingebat nõ latior pedibus quinquaginta, hoc se colle interruptis põtibus Galli fiducia loci continebãt, generatimq; distributi in ciuitates, oĩa uada, ac saltus eius paludis certis custodijs obtinebant, sic aĩo parati, ut si eã paludẽ Romani prum pere conarẽtur, hæsitanteis premerent ex loco supiore, ut q propinqtatẽ loci uiderẽt paratos propè æquo marte ad dimicandũ existimarent, q iniqtatem conditionis pspicerẽt, inani simulatione sese ostentare cognoscerẽt. Indignanteis milites Cæsar, ꝙ conspectũ suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, & signũ prælij exposcẽteis, edocet q̃to detrimẽto, et quot uirorũ fortiũ

morte necesse esset cõstare uictoriã, quos cum sic aio paratos uideret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condẽnari debere, nisi eorum uitam sua salute habeat cariorem. sic milites consolatus, eodem die reducit in castra, reliqua quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit. Vercingetorix cum ad suos redisset, proditionis insimulatus, q castra propius Romanos mouisset, quod cũ omni equitatu discessisset, q sine imperio tantas copias reliquisset, q eius discessu Romani tanta opportunitate, & celeritate uenissent, non hæc omnia fortuitu, aut sine consilio accidere potuisse, regnum illũ Galliæ malle Cæsaris concessu, q̃ ipsorum habere beneficio. tali modo accusatus ad hæc respõdit, quod castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus, q propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui seipsum munitione defenderet, equitum uero operam, neq; in loco palustri desyderari debuisse, & illic fuisse utilem, quo sint profecti, summam imperij se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur. cui rei propter animi mollitiã studere omnes uideret, quod diutius laborem ferre nõ possent. Romani si casu interuenerint, fortunæ, si alicuius indicio uocati, huic habẽdam gratiã, quod & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & uirtutem despicere potuerint, qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperiũ se à Cæsare per proditionem nullum desyderare, quod habere uictoria posset, quæ iam eẽt sibi, ac omnibus Gallis explorata. quin etiam ipsis remitteret, si sibi magis honorem tribuere,

rem tribuere, quàm ab se salutem accipere uideantur. Hæc ut intelligatis, inquit, sincere à me pronuntiari, audite Romanos milites, producit seruos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, uinculisq; excruciauerat. ij iam ante edocti, quæ interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt, fame & inopia adductos clàm ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent, simili omnem exercitum inopia premi, nec iam uires sufficere cuiusquam, nec ferre operis laborem posse. Itaque statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc inquit à me Vercingetorix beneficia habetis, quem proditionis insimulatis, cuius opera sine uestro sanguine, tantum exercitum uictorem fame penè consumptum uidetis, quem turpiter se ex fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus recipiat, à me prouisum est. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat, quod facere in eo consueuerunt, cuius orationem approbant, summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiori ratione bellum administrari posse. Statuūt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copijs in oppidum summittantur, nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent, quòd penè in eo, si oppidum retinuissent, summam uictoriæ constare intelligebant. Singulari militum nostrorum uirtuti consilia cuiusq; modi Gallorum occurrebant, ut est summæ genus solertiæ, atq; ad omnia imitanda, atq; efficienda, quæ ab quoq; traduntur, aptissimum. nam & laqueis falces auertebant, quas cum destinauerant, tormentis

introrſus reducebant, & aggerem cuniculis ſubtrahe bant, eò ſcientius, quod apud eos magnæ ſunt Ferrariæ, atq; omne genus cuniculorum notum, atq; uſitatum eſt. totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atq; has corijs intexerant, tum crebris diurnis, nocturnis'q; eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur, et noſtrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expreſſerat, commiſſis ſuarum turrium malis adæquabant. & apertos cuniculos præuſta, & præacuta materia, & pice feruefacta, et maximi pon deris ſaxis morabantur, mœnibus'q; appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac ferè forma ſunt, trabes directæ perpetuæ in longitudinem paribus iteruallis diſtantes inter ſe binos pedes in ſolo collocantur. eæ reuinciuntur extrorſus, & multo aggere ueſtiuntur. ea autem, quæ diximus interualla, grandibus in fronte ſaxis effarciũtur, his collocatis, et coagmẽtatis, alius inſuper ordo adijcitur, ut idem illud interuallum ſeruetur, neq; inter ſe cõtingant trabes, ſed paribus intermiſſæ ſpatijs, ſingulæ ſingulis ſaxis interiectis, arcte contineantur. ſic deinceps omne opus contexitur, dum iuſta muri altitudo expleatur. hoc cum in ſpeciem, uarietatem'q; opus deforme non eſt, alternis trabibus, ac ſaxis, quæ rectis lineis ſuos ordines ſeruant, tum ad utilitatem & defenſionem urbium ſummam habet opportunitatem, quod & ab incendio lapis, et ab ariẽte materia defendit, quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerunq; introrſus reuincta, neq; perrumpi, neq; diſtrahi poteſt. his tot rebus impedita oppugnatione, milites

tione, milites cum toto tempore, frigore, & assiduis imbribus tardarentur, tamen continēti labore omnia hæc superauerunt. & diebus. XXV. aggerem latum pedes CCC.XXX. altum pedes. LXXX. extruxerunt. cum is murum hostium penè contingeret, et Cæsar ad opus consuetudine excubaret, milites'q; cohortaretur, neq̄ omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam uigiliam est animaduersum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant. Eodem'q; tempore toto muro clamore sublato duabus portis ab utroq; latere turrium eruptio fiebat. Alij faces, atq; aridam materiem de muro in aggerē eminus iaciebant, picem, reliquas'q; res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut quo primum curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri posset. tamen quod instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, duæ'q; partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, ut alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent, aggerem'q; interscinderēt. Omnis uero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret. cum in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, semp'q; hostibus spes uictoriæ redintegraretur. eò magis, quod deustos pluteos turrium uidebant, nec facile adire apertos ad auxiliandū animaduertebāt, semp'q; ipsi recentes defessis succederent, oēm'q; Galliæ salutem in illo uestigio temporis positā arbitrarētur, accidit inspectātibus nobis, q̄d dignum memoria uisum prætermittendū non existimauimus. Quidā ante portam oppidi Gallus per manus seui, ac picis traditas glebas in ignem è regione turris proijciebat, scorpione ab la-

tere dextro traiectus, exanimatus'q; concidit, hunc ex proximis unus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur, eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, et tertio quartus, nec ille prius est à propugnatoribus uacuus relictus locus, quã restincto aggere, atq; omni parte summotis hostibus finis est pugnandi factus. omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium cœperunt ex oppido profugere, hortante, & iubente Vercingetorige, id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequẽdum tardabat, iam'q; hoc facere noctu apparabant, cũ matresfamilias repente in publicum procurrerunt, flentes'q; proiectæ ad pedes suorum omnibus precibus petierunt, ne se et communeis liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura, & uirium infirmitas impediret. ubi eos perstare in sententiam uiderunt, quod plerũq; in summo periculo Timor misericordiam non recipit. conclamare et significare de fuga Romanis cœperunt, quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum uiæ præoccuparentur, consilio destiterunt. Postero die Cæsar promota turri, perfectis'q; operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paulò incautius custodias in muro dispositas uidebat, suos'q; languidius in opere uersari iussit, et quid fieri uellet, ostẽdit, legiones intra uineas in occulto expeditas cohortatus, ut

tus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum uicto-
riæ perciperent. ijs, qui primi murũ ascendissent, præ-
mia proposuit, militibus'q; signum dedit. illi subito ex
omnibus partibus euolauerunt, murum'q; celeriter cõ-
plerunt, hostes re noua perterriti, muro, turribus'q; de-
iecti in foro, ac locis patẽtioribus cuneatim consiterũt,
hoc animo, ut siqua ex parte obuiam contraueniretur,
acie instructa depugnarent, ubi neminem in æquum
locum sese demittere, sed toto undique muro circunfun
di uiderunt, ueriti ne omnino spes fugæ tolleretur, ab-
iectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu
petiuerunt, pars'q; ibi, cum angusto exitu portarũ seipsi
premerẽt, à militibus, pars iam egressa portis ab equi
tibus est interfecta, nec fuit quisquam, qui prædæ stu-
deret. sic et Genabensi cæde & labore operis incitati,
non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pe
percerunt. deniq; ex omni eo numero, qui fuit circiter
quadraginta milliũ, uix octingenti, qui primo clamore
audito, se ex oppido eiecerunt, incolumes ad Vercinge-
torigem peruenerunt, quos ille multa iam nocte silen-
tio ex fuga excepit, ueritus nequa in castris ex eorum
concursu, et misericordia uulgi seditio oriretur, ut pro-
cul in uia dispositis familiaribus suis, principibus'q; ci-
uitatum disparandos, deducendos'q; ad suos curaret,
quæ cuiq; ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat.
Postero die concilio conuocato, consolatus, cohortatus'q;
est, ne se admodum animo demitterent, ne perturba-
rentur incõmodo, nõ uirtute, neq; acie uicisse Romanos,
sed artificio quodam, & scientia oppugnationis. cuius
rei fuerint ipsi imperiti, errare siqui in bello omnes

secundos rerum euentus expectent. sibi nunquam placuisse Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet, sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur, id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum. Nam, quæ ab reliquis Gallis ciuitates dissentirēt has sua diligentia adiuncturum, atq; unum cōsilium totius Galliæ effecturum. cuius consensu, ne orbis quidem terrarum possit obsistere. Id'q; se propè iam effectum habere. interea æquum esse ab ijs communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quò facilius hostium repentinos impetus sustinere possent. fuit hæc oratio nō ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo, neq; se in occultum abdiderat, & conspectum multitudinis fugerat, plus'q; animo prouidere, & præsentire existimabatur, quod re integra, primo incendēdum Auaricum, post deserēdum censuerat. itaq; ut reliquorum imperatorum res aduersæ authoritatē minuunt, sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur. simul in spem ueniebant eius affirmatione de reliquis adiūgendis ciuitatibus, primum'q; eo tempore Galli castra munire instituerūt, & sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia quæ imperarentur, sibi patienda & perferenda existimarent, nec minus, q̄ est pollicitus Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas ciuitates adiungeret, atq; earum principes donis, pollicitationibus'q; alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorū quisq; aut oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. qui

Auarico expugnato refugerant, armandos, uestiendosq; curat. simul ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat, certum numerum militum ciuitatibus, quem, & quam ante diem in castra adduci uelit, sagittariosq; omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia conquiri, & ad se mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Auarici deperierat, expletur. interim Teutomatus Ollouiconis filius Rex Nitiobrigum, cuius pater ab Senatu nostro amicus erat appellatus, cũ magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Cæsar Auarici complures dies commoratus, summámque ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore, atque inopia refecit. iam propè hyeme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellum uocaretur, & ad hostem proficisci constituisset, siue eum ex paludibus, syluisq; elicere, siue obsidione premere posset, legati ad eum principes Heduorum ueniunt oratum, ut maxime necessario tempore ciuitati subueniat, summo esse in periculo rem, quod cum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consuessent, duo magistratum gerant, & se uterq; eorum legibus creatum esse dicat, horum esse alterum Conuictolitanem florentem, & illustrem adolescentem, alterum Cotum antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, & magnæ cognationis, cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit, ciuitatem omnem esse in armis, diuisum Senatum, diuisum populum, suas cuiusq; eorum clientelas, qđ si diutius alatur cõtro-

uersia, fore uti pars cum ciuitatis parte confligat. id ne accidat, positum in eius diligentia, atque authoritate. Cæsar et si à bello, atq; hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent, ne tanta, et tam coniuncta populo Romano ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibus'q; rebus ornasset, ad uim, atq; ad arma descenderet, atq; ea pars, quæ minus sibi cõfideret, auxilia à Vercingetorige accerseret, huic rei præuertendum existimauit, & quod legibus Heduorũ, ijs, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, nequid de iure, aut legibus eorum diminuisse uideretur, ipse in Heduos proficisci statuit, Senatum'q; omnem, & quos inter controuersia esset, etiã ad se euocauit. Cum propè omnis ciuitas eò conuenisset, doceretur'q;, paucis clàm uocatis, alio loco, alio tempore, atq; oportuerit, fratrem à fratre renuntiatum, cum leges duos ex una familia, uiuo utroq;, non solum magistratus creari uetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum magistratum deponere coegit, Conuictolitanem, qui per Sacerdotes more ciuitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit. Hoc decreto interposito cohortatus Heduos, ut controuersiarum, ac dissensionum obliuiscerentur, atq; omnibus omissis his rebus, huic bello seruirent, ea'q;, quæ meruissent præmia, ab se deuicta Gallia expectarent, equitatum'q; omnem, & peditum millia decem sibi celeriter mitterent, quæ in præsidijs rei frumẽtariæ causa disponeret. exercitũ in duas parteis diuisit, quatuor legiones in Senõnes, Parisios'q; Labieno ducẽdas dedit. VI. ipse

in Aruernos, ad oppidum Gergouiam secundum flumen Elauer duxit, equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cœpit, cum uterq; utriq; esset exercitui in cõspectu, fereq; è regione castris castra poneret, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Cæsaris difficultatibus res, ne maiorem æstatis partem flumine impediretur, qđ non ferè ante autũnum Elauer uado transiri soleat, itaq; ne id accideret, syluestri loco castris positis, è regione unius eorum pontiũ, quos Vercingetorix rescindẽdos curauerat, postridie cum duabus legionibus in occulto restitit, reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueuerat misit, dẽptis quartis quibusq; cohortibus, uti numerus legionum cõstare uideretur, ijs quàm longissime possent progredi iussis, cum iam ex diei tempore coniecturam caperet, in castra peruẽtum, ijsdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit, celeriter effecto opere, legionibusq; traductis, & loco castris idoneo delecto reliquas copias reuocauit. Vercingetorix re cognita, ne contra suam uoluntatem dimicare cogeretur magnis itineribus antecessit. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergouiam peruenit, equestriq; prælio eo die leui facto, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omneis aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit. de obsessione non prius agendum constituit, q̃ rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix castris pro oppido in monte positis mediocribus circum se interuallis

separatim singularum ciuitatum copias collocauerat, atq; omnibus eius iugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem præbebat, principesq́; earũ ciuitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie conuenire iubebat, seu quid communicandum, seu quid administrãdum uideretur, neq; ullum ferè diem intermittebat, quin equestri prælio interiectis sagittarijs, quid in quoq; esset animi, ac uirtutis suorum periclitaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atq; ex omni parte circuncisus, quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hostes uidebantur. Sed is locus præsidio ab ijs non nimis firmo tenebatur, tamen silentio noctis Cæsar ex castris egressus, prius q̃ subsidiũ ex oppido uenire posset, deiecto præsidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit, fossamq́; duplicẽ duodenum pedum à maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent. Dum hæc ad Gergouiam geruntur Conuictolitanis Heduus, cui magistratum adiudicatum à Cæsare demõstrauimus, solicitatus ab Aruernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur, quorum erat princeps Litauicus, atq; eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum ijs primum communicat, hortaturq́; eos, ut se liberos, & imperio natos meminerint. unam esse Heduorũ ciuitatem, quæ certissimã Galliæ uictoriam distineat, eius authoritate reliquas contineri, qua traducta, locũ consistendi Romanis in Gallia non fore, esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen ut iustissimã

apud eum causam obtinuerit, sed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Hedui de suo iure, & de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quàm Romani ad Heduos ueniant? Celeriter adolescentibus, & oratione magistratus, & præmio deductis, cum se uel principes eius consilij fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur, quod ciuitatem temere ad suscipiẽdum bellum, adduci posse non confidebant, placuit, ut Litauicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atq; ea ducẽda curaret, fratres'q; eius ad Cæsarem præcurrerent. reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt. Litauicus accepto exercitu, cum millia passuum circiter. XXX. ab Gergouia abesset, conuocatis subito militibus lacrymans, quo proficiscimur inqt, milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interijt, principes ciuitatis Eporedorix, et Viridomarus insimulati proditionis ab Romanis indicta causa interfecti sunt. Hæc ab his cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt. nam ego fratribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt pronuntiare. producuntur ij, quos ille edocuerat, quæ dici uellet, atque eadem, quæ Litauicus pronuntiauerat, multitudini exponunt, omnes equites Heduorum interfectos, quod collocuti cum Aruernis dicerentur, ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atq; ex media cæde, profugisse. Conclamant Hedui, & Litauicũ obsecrant, ut sibi consulat. quasi uero, inqt ille, consilij sit res, ac non necesse sit nobis Gergouiã contendere, et cum Aruernis nosmet coniungere? an dubitamus quin nefario facinore admisso, Romani iam ad nos interfi-

ciendos concurrant? proinde si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt, atq; hos latrones interficiamus. ostendit ciues Romanos, qui eius præsidij fiducia una erant, continuo magnum numerum frumenti, commeatus'q; diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit. nuntios tota ciuitate Heduorum dimittit, in eodem mendacio de cæde equitum, & principum permanet, hortatur ut simili ratione, atq; ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Eporedorix Heduus summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ, et unà Viridomarus pari ætate, & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar ab Diuitiaco traditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati, ijs erat inter se de principatu contentio, & in illa magistratuum controuersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnauerat. ex ijs Eporedorix cognito Litauici consilio, media ferè nocte rem ad Cæsarē defert. orat ne patiatur ciuitatem prauis adolescentium consilijs ab amicitia populi Romani deficere, quod futurum prouideat, si se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem, neq; propinqui negligere, neq; ciuitas leui momento æstimare posset. Magna affectus sollicitudine hoc nuntio Cæsar, ꝙ semper Heduorum ciuitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quatuor, equitatum'q; omnem ex castris educit, nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod res in celeritate posita esse uidebatur. C. Fabium legatum cum legionibus duabus castris

præsidio

præsidio relinquit. fratres Litauici cum comprehendi iussisset, paulo ante reperit ad hostes profugisse. adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoueantur, cupidissimis omnibus, progressus millia passuum. XXV. agmen Heduorum cōspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur, atq; impedit, interdicit'q; omnibus, ne quenquam interficiant. Eporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites uersari, suos'q; appellare iubet. His cognitis, & Litauici fraude perspecta, Hedui manus tendere, & deditionem significare, & proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum suis clientibus, quibus nefas, more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiam profugit. Cæsar nuntijs ad ciuitatem Heduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribus'q; horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergouiam mouit. Medio ferè itinere equites à Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt, summis copijs castra oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis succederent, nostros'q; assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinē castrorum perpetuo esset ijsdem in uallo permanendū, multitudine sagittarū, atq; omnis generis telorum multos uulneratos, ad hæc sustinēda magno usui fuisse tormenta. Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cæteras, pluteos'q; uallo addere, & se in posterum diem, similem ad casum parare. His rebus cognitis Cæsar summo studio militum ante ortum solis in castra peruenit. Dum hæc ad Gergouiam gerūtur,

Hedui primis nuntijs à Litauico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt, impellit alios auaritia, alios iracundia, & temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut leuem auditionem habeant pro re comperta, bona ciuium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in seruitutem abstrahunt. adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis, plebem'q; ad furorem impellit, ut facinore admisso, ad sanitatem reuerti pudeat. M. Aristium tri. militum iter ad legionem facientem, fide data ex oppido cauillono educunt. idem facere cogunt eos, qui negociandi causa ibi constiterant. hos continuo in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt, repugnantes diem noctem'q; obsident. multis utrinq; interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant. interim nuntio allato, omneis eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant, quæstionem de bonis direptis decernunt. Litauici, fratrum'q; bona publicant, legatos ad Cæsarē sui purgandi gratia mittunt, hæc faciunt recuperandorum suorum causa. Sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, consilia clàm de bello inire incipiunt, ciuitates'q; reliquas legationibus solicitant, quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen quā mitissime potest, legatos appellat, nihil se propter inscientiam, leuitatem'q; uulgi grauius de ciuitate iudicare, neq; de suā in Heduos beneuolentia diminuere. ipse maiorem Galliæ motum expectans, ne ab omnibus ciuitatibus circūsisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Gergouia discederet, ac

rursus

rurſus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata à timore defectionis, ſimilis fugæ uideretur. Hæc cogitanti accidere uiſa eſt facultas, bene rei gerendæ. nam cum minora in caſtra operis perſpiciendi cauſa ueniſſet, animaduertit collem, qui ab hoſtibus tenebatur, nudatum hominibus, qui ſuperioribus diebus uix præ multitudine cerni poterat, admiratus quærit ex perfugis cauſam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Conſtabat inter omnes, quod iam ipſe Cæſar per exploratores cognouerat, dorſum eſſe eius iugi propè æquum, ſed ſylueſtrem, & anguſtum, qua eſſet aditus ad alteram partem oppidi, uehementer huic illos loco timere, nec iam aliter ſentire, uno colle ab Romanis occupato, ſi alterum amiſiſſent, quin penè circumuallati, atque omni exitu, & pabulatione interclusi uiderentur, ad hunc muniendum locum, omnes à Vercingetorige euocatos. Hac re cognita Cæſar mittit complures equitum turmas eò de media nocte, ijs imperat, ut paulo tumultuoſius omnibus in locis peruagarentur, prima luce magnum numerum impedimentorum ex caſtris detrahi, mulionesq; cum caſſidibus equitum ſpecie, ac ſimulatione collibus circumuehi iubet. His paucos addit equites, qui latius oſtentationis cauſa uagarentur, longo circuitu eaſdem omnes iubet petere regiones. hæc procul ex oppido uidebantur, ut erat à Gergouia deſpectus in caſtra, neque tanto ſpatio, certi quid eſſet, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo mittit, & paulum progreſſam inferiore loco conſtituit, ſyluiſque occultat, augetur Gallis ſuſpitio, atque omnes illò munitio-

num copiæ traducuntur. uacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatis'q; signis militaribus raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora traducit. legatis'q;, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri uellet ostendit. in primis monet, ut contineāt milites ne studio pugnandi, aut spe prædæ longius progrediantur. quid iniquitas loci habeat incōmodi, proponit, hoc una celeritate posse uitari, occasionis esse rem, non prælij. His rebus expositis, signum dat, & ab dextera parte alio ascensu eodem tempore Heduos mittit. oppidi murus ab planitie, atq; initio ascensus, recta regione, (si nullus anfractus intercederet). M.CC. passus aberat. Quicquid huic circuitus ad molliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat, à medio ferè colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, produxerāt Galli, atq; inferiore omni spatio uacuo relicto, superiorem partem collis usq; ad murum oppidi densissimis castris compleuerant. Milites signo dato celeriter ad munitionem perueniunt, eam'q; transgressi trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus Rex Nitiobrigum subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieuerat, superiore corporis parte nudata, uulnerato equo, uix se ex manibus prædantium militum eriperet. consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani iussit, legionis'q; decimæ, qua cum erat concionatus, signa constitere. at reliquarum milites legionum non exaudito tubæ sono, quod satis magna uallis intercedebat, tamen

bat, tamen

bat, tamen à tribunis militum, legatisq́; ut erat à Cæsare præceptū, retinebantur. Sed elati spe celeris uictoriæ, & hostium fuga, superiorumq́; temporum secundis prælijs nihil adeo arduum sibi existimabant, qđ non uirtute consequi possent, neq; prius finem sequendi fecerunt, quàm muro oppidi, portisq́; appropinquarunt. tum uero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant repentino tumultu perterriti, cum hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt, matresfamilias de muro uestem, argentumq́; iactabant, & pectore nudo prominentes passis manibus obtestabātur Romanos, ut sibi parcerent, neu sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem, atq; infantibus abstinerēt. nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus tradebant. L. Fabius Cēturio legionis octauæ, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensibus præmijs, neque commissurū, ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares, atq; ab his subleuatus murum ascendit. eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. Interim ij, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstrauimus, munitionis causa conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntijs incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus magno concursu eò contenderunt, eorum ut quisq; primus uenerat, sub muro consistebat, suorumq́; pugnantium numerum augebat, quorū cum magna multitudo conuenisset, matresfamilias, quæ pauloante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico passum capillum ostentare, liberosq́; in conspectum

proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio simul, et cursu et spatio pugnæ defatigati, nō facile recentes, atq; integros sustinebant. Cæsar cum iniquo loco pugnari, hostiumq; augeri copias uideret, præmetuēs suis ad T. Sextiū legatum, quē minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostiū constitueret, ut si nostros depulsos loco uidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. ipse paulū ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, euentū pugnæ expectabat, cum acerrime cōminus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri uirtute cōfiderent, subito sunt Hedui uisi, ab latere nostris apto, quos Cæsar ab dextera parte alio ascensu manus distinendæ causa miserat, ij similitudine armorum uehementer nostros perterruerunt, ac tametsi dextris humeris exertis animaduertebantur, quod insigne pacatis esse consueuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. eodem tempore L. Fabius centurio, quiq; unà murū ascenderant circumuenti, atq; interfecti de muro præcipitantur. M. Petreius eiusdem legionis centurio, cum portas excindere conatus esset, à multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis iam uulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, quoniā inquit me unà uobiscum seruare non possum, uestræ quidem certe saluti prospiciā, quos cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi, uos data facultate uobis consulite, simul irrupit, in medios hostes, duobusq; interfectis, reliquos à porta paulum submouit, conantibus auxiliari suis,

frustra

frustra inquit meæ uitæ subuenire conamini, quē iam sanguis, uires'q; deficiunt, proinde hinc abite, dum est facultas, uos'q; ad legionem recipite. Ita pugnans post paulum concidit, ac suis saluti fuit. nostri, cum undiq; premerentur. XLVI. cēturionibus amissis deiecti sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentes legio decima tardauit, quæ pro subsidio paulo æquiore loco constiterat. Hanc rursus tertiædecimæ legionis cohortes excœperunt, quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato cœperant locum superiorem. Legiones ubi primum planiciem attigerunt, infestis contra ho= stes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die milites sunt paulò minus septingenti desyderati. Postero die Cæsar concione aduocata, temeritatem, cupiditatem'q; militum reprehēdit, quod sibiipsi iudicauissent, quò procedendum, aut quid agendum uideretur, neque signo recipiendi dato, constitissent, neq; à tribunis militum, legatis'q; retineri potuissent, exposuit quid iniquitas lo ci posset, quid ipse ad Auaricum sensisset, cum sine duce, et sine equitatu deprehensis hostibus exploratam ui ctoriam dimisisset, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet, quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, nō mu rus oppidi tardare potuisset, tantopere licentiam, arrogantiam'q; reprehendere, quod plus se, q̃ Imperatorem de uictoria, atque exitu rerum sentire existimarent, nec minus se in milite modestiam, & continentiam, q̃ uirtutem, atq; animi magnitudinē desyderare. Hac ha-

bita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus ne ob hanc causam animo permouerentur, neu quod iniquitas loci attulisset, id uirtuti hostium tribuerent. eadem de profectione cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit, aciemq; idoneo loco cōstituit. Cum Vercingetorix nihilominus in æquum locum descenderet, leui facto equestri prælio, atq; eo secundo, in castra exercitum reduxit. cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumq; animos confirmandos factū existimans, in Heduos castra mouit, ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen Elauer pontem refecit, atq; exercitum traducit, ibi à Viridomaro, atq; Eporodorige Heduis appellatus, discit cum omni equitatu Litauicū ad solicitandos Heduos profectum, opus esse, et ipsos præcedere ad confirmandam ciuitatem. Et si multis iam rebus perfidiā Heduorum Cæsar perspectam habebat, atq; horum discessu admaturari defectionem ciuitatis existimabat, tamen retinendos eos non censuit, ne aut inferre iniuriam uideretur, aut dare timoris aliquam suspitionem. Discedentibus his breuiter sua in Heduos merita exposuit, quos & q̄ humiles accepisset, compulsos in oppida, mulctatos agris, omnibus ereptis socijs, imposito stipendio, obsidibus summa cū contumelia extortis, et quā in fortunā, quamq; in amplitudinē deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem, & gratiam anteccessisse uiderentur. His datis mandatis eos ab se dimisit. Nouiodunum erat oppidum Heduorum ad ripas Ligeris opportuno loco positum. huc Cæsar omnes obsides

Galliæ,

Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atq; exercitus impedimentorum magnam partem contulerat. huc magnum numerum equorum huius belli causa in Italia, atq; Hispania coemptorum miserat. Eò cũ Eporedorix, Viridomarus que uenissent, et de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibracte ab Heduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ authoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamq; partem Senatus ad eum cõuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos, nõ prætermittendum tantum commodũ existimauerunt. Itaq; interfectis Nouioduni custodibus, quiq; eò negociandi, aut itineris causa conuenerant, pecuniam, atq; equos inter se partiti sunt, obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt, oppidum, quod ab se teneri nõ posse iudicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt. frumenti quod subito potuerunt, nauibus auexerunt, reliquum flumine, atque incendio corrupe runt, ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodiasq; ad ripas Ligeris disponere, eqtatumq; omnibus locis inijciendi timoris causa ostentare cœperunt, ut ab re frumẽtaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere possent, quam ad spem multum eos adiuuabat, qđ Liger ex niuibus creuerat, & omnino uado transiri non posse uideretur. Quibus rebus cognitis Cæsar maturandũ sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quàm essent maiores eò copiæ coactæ, dimicaret. Nam ut commutato consilio iter in prouinciam conuerteret, id ne tum quidem necessario faciũdum existima-

bat, cum infamia, atq; indignitas rei, et oppositus mons Gebenna, uiarumq; difficultas impediebat, tum maxime, quod adiungi Labieno, atq; his legionibus, quas unà miserat uehementer cupiebat. Itaq; admodũ magnis diurnis, atq; nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit. uadóq; per equites inuento, pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo, atq; humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito eqtatu, qui uim fluminis refringeret, atq; hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exercitum traduxit, frumentumq; in agris, et copiam pecoris nactus repleto his rebus exercitu, iter in Senõnes facere instituit. Dum hæc apud Cæsarem gerũtur, Labienus eo supplemẽto, quod nuper ex Italia uenerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum quatuor legionibus Lutetiã proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequãnæ, cuius aduentu ad hostibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuenerunt. Summa imperij traditur Camulogeno Aulerco, qui propè cõfectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem euocatus. Is cum animaduertisset perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequãnam, atq; illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit, nostrosq; transitu prohibere instituit. Labienus primo uineas agere, cratibus, atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur, postquam id difficilius confieri animaduertit, silentio è castris tertia uigilia egressus eodem, quo uenerat itinere, Melodunum peruenit. Id est oppidũ Senõnum in Insula Sequãnæ

positum, ut paulo ante Lutetiā diximus, deprehensis na
uibus circiter. L. celeriterq; coniunctis, atque eò militi-
bus impositis, et rei nouitate perterritis oppidanis, quo
rum magna pars erat ad bellum euocata, sine conten-
tione oppido potitur, refecto ponte, quem superioribus
diebus hostes resciderant, exercitum traducit, & se-
cundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hostes re
cognita ab ijs, qui à Meloduno profugerant, Lutetiam
incendi, pontesq; eius oppidi rescindi iubent. ipsi pro-
fecti palude in ripis Sequanæ è regione Lutetiæ cōtra
Labieni castra considunt. Iam Cæsar à Gergouia di-
scessisse audiebatur, iam de Heduorum defectione, &
secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Galliq;
in colloquijs iterclusum itinere, et Ligere Cæsarem in
opia frumenti coactum in prouinciam contendisse con
firmabant. Bellouaci autem defectione Heduorum co-
gnita, qui ante erāt per se infideles, manus cogere, atq;
aperte bellū parare cœperūt. Tum Labienus tanta re
rum commutatione longe, aliud sibi capiendum consi-
lium, atq; antea senserat, intelligebat. Neq; iam ut ali=
quid acquireret, prælioq; hosteis lacesseret, sed ut inco
lumem exercitū Agendicum reduceret, cogitabat. Nāq;
altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maxi=
mam habet opinionē uirtutis, instabat, alteram Camu
logenus parato, atq; instructo exercitu tenebat. tū legio
nes à præsidio, atq; impedimētis interclusas maximū
flumen distinebat. tantis subito difficultatibus obie-
ctis, ab animi uirtute auxiliū petendum uidebat, itaq;
sub uesperum concilio conuocato, cohortatus, ut ea, quæ
impasset, diligenter, industrieq; administrarēt, naues,

quas á Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit, & prima confecta uigilia, quatuor millia passuum secūdo flumine progredi silentio, ibiq; se expectari iubet. quinq; cohortes, quas minime firmas ad dimicādum esse existimabat, castris præsidio relinqt, quinq; eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirit etiam lintres, has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipse post paulò, silentio egressus cum tribus legionibus eum locum petit, quo naueis appelli iusserat, eó cum esset uentum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur. exercitus, equitatús que eqtibus Romanis administrantibus, quos ei negocio præfecerat, celeriter trāsmittitur. Vno ferè tempore sub lucem hostibus nuntiatur in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, et magnū ire agmen aduerso flumine, sonitumq; Rhemorum in eadem parte exaudiri, & paulo infra milites nauibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis trāsire legiones, atq; omneis perturbatos defectione Heduorum fugam parare, suas quoq; copias in treis partes distribuerunt. Nam et præsidio è regione castrorum relicto, & parua manu Metiosedū uersus missa, quæ tantum progrederetur, quātum naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt, prima luce et nostri omnes erant trāsportati, & hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut suæ pristinæ uirtutis, et tot secundis-

simorum præliorum memoriam tenerent, atq; ipsum Cæsarem, cuius ductu sæpenumero hosteis superassent, adesse existimarent, dat signum prælij. primo cō cursu ab dextero cornu ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur, atq; in fugam conijciuntur, ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspitionem fugæ qsquam, ipse dux hostiũ Camulogenus suis aderat, atq; eos cohortabatur. at incerto etiam nunc exitu uictoriæ, cum septimæ legionis tribunis esset nuntiatum, quæ in sinistro cornu gererẽtur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signáq; intulerunt. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes, interfectíq; sunt, eandem fortunam tulit Camulogenus. At ij, qui præsidio cõtra castra Labieni erant relicti, cũ prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemq; cœperunt, neq; nostrorum militum, uictorúmq; impetum sustinere potuerunt. sic cum suis fugientibus permixti, quos non syluæ, montésq; texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negocio confecto, Labienus reuertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus relicta erant, inde cum omnibus copijs ad Cæsarẽ peruẽnit. defectione Heduorum cognita, bellũ augetur. legationes in omneis parteis circummittuntur. quantum gratia, authoritate, pecunia ualent, ad solicitandas ciuitates nituntur, nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitanteis territãt. petunt à Vercingetorige Hedui, ut ad se ueniat, rationésq; belli gerendi cõmunicet, re impetrata, contendunt, ut ipsis

summa imperij tradatur, & re in controuersia deducta totius Galliæ concilium Bibracte indicitur, eodem conueniunt undiq; frequentes multitudines. suffragijs res permittitur, ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc cõcilio Rhemi, Lingõnes, Treueri abfuerunt. illi quod amicitiam Romanorum sequebantur, Treuiri quod aberant longius, et ab Germanis premebantur, quæ fuit causa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent, magno dolore Hedui ferunt se deiectos principatu. queruntur fortunæ commutationem, & Cæsaris indulgentiam in se requirunt, neq; tamen suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent, Inuiti summæ spei adolescentes Eporedorix, & Viridomarus Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis ciuitatibus obsides. deniq; ei rei constituit diẽ, huc omnes equites quindecim millia numero celeriter conuenire iubet. peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit, neq; fortunam tentaturum, aut acie dimicaturum. Sed quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus pabulationibusq; Romanos prohibere, æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaq; incendant, qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium, libertatemq; se consequi uideant. His constitutis rebus, Heduis Segusianisq;, qui sunt finitimi ei prouinciæ decem millia peditum imperat. Huc addit equites octingentos. ijs præficit fratrẽ Eporedorigis, bellumq; inferre Allobrogibus iubet. altera ex parte Gabalos, proximosq; pagos Aruernorum in Heluios. item Rutenos, Cadurcosq; ad fines Volgarum, Aremicorumq; depopulan-

dos mittit. Hic nihilo minus clandestinis nuntijs lega-
tionibusq; Allobroges solicitat, quorum mẽtes nõ dum
à superiore bello resedisse sperabat. horum principi-
bus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouin-
ciæ pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant præ
sidia cohortium duarum & uiginti, quæ ex ipsa coa-
cta prouincia ab L. Cæsare legato ad omneis parteis
opponebantur. Heluij sua sponte cum finitimis prælio
congressi pellũtur, & C. Valerio Donotauro Caburi
filio principe ciuitatis, compluribusq; alijs interfectis,
intra oppida murosq; compelluntur. Allobroges cre-
bris ad Rhodanum dispositis præsidijs, magna cum cu
ra & diligentia suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes
equitatu superiores esse intelligebat, et interclusis omni
bus itineribus, nulla re ex prouincia, atq; Italia suble
uari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad
eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat, equi-
tesq; ab his accersit, & leuis armaturæ pedites, qui in=
ter eos præliari consueuerant, eorum aduentu, quod mi
nus idoneis equis utebantur, à tribunis militum reli-
quisq; eqtibus Romanis, atq; euocatis equos sumit, Ger
manisq; distribuit. Interea dum hæc geruntur, hostium
copiæ ex Aruernis, equitesq;, qui toti Galliæ erant im
perati, conueniunt. magno horum coacto numero, cum
Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter
faceret, quo facilius subsidiũ prouinciæ ferri posset, cir-
citer millia passuum decem ab Romanis trinis castris
Vercingetorix consedit, conuocatisq; ad concilium præ
fectis equitum, uenisse tempus uictoriæ demonstrat,
fugere in prouinciam Romanos, Galliaq; excedere.

Id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse, ad reliqui temporis pacem, atq; otium parum pro fici, maioribus enim coactis copijs reuersuros, neq; finem belli facturos, proinde agmine impeditos adoriantur, si pedites suis auxilium ferant, atq; in eo morentur, iter facere non posse. si id, quod magis futurum confidebat, relictis impedimentis, suæ saluti consulant, et usu rerum necessariarum, & dignitate spoliatumiri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare, id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, et terrori hostibus futurum. conclamant equites sanctissimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset, probata re, atq; omnibus ad iusiurandum adactis, postero die in treis partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt, una à primo agmine iter impedire cœpit. Qua re nuntiata, Cæsar suum quoq; equitatum tripartito diuisum, ire contra hostem iubet. pugnatur unà omnibus in partibus, consistit agmen, impedimenta inter legiones recipiuntur. siqua in parte nostri laborare, aut grauius premi uidebãtur, eò signa inferri Cæsar aciemq; conuerti iubebat. quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilij confirmabat, tandem Germani ab dextro latere summũ iugum nacti hostes loco depellunt, fugienteis usq; ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copijs cõsederat, persequuntur, compluresq; interficiũt. Qua re animaduersa, reliq

ne circumuenirentur

ne circunuenirentur ueriti, se fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. Tres nobilissimi Hedui capti ad Cæsarem perducuntur. Cotus præfectus equitum, qui contro uersiam cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat, et Cauarillus, qui post defectionem Litauici pedestribus copijs præfuerat, & Eporedorix, quo Duce ante aduentum Cæsaris Hedui cum Sequanis bello contenderant. fugato omni equitatu, Verangetorix copias suas, ut pro castris collocauerat, reduxit, protinusq; Alexiam, quod est oppidum Mandubiorum iter facere cœpit, celeriterq; impedimenta ex castris educi, et se subsequi iussit. Cæsar impedimentis in proximũ collem deductis, duabusq; legionibus præsidio relictis, secutus quantum diei tempus est passum, circiter tribus millibus hostium ex nouissimo agmine interfectis, altero die ad Alexiam castra fecit. perspecto urbis situ, perterritisq; hostibus, quod eqtatu, siqua maxima parte exercitus confidebant, erat pulsus, adhortatus ad laborem milites, Alexiam circumuallare instituit. Ipsum erat oppidum in colle summo admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse uideretur. cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina subluebant. ante id oppidum planities circiter millia passuum tria in longitudinẽ patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. sub muroq; pars collis ad orientẽ spectabat. hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant, fossamq;, & maceriam sex in altitudinem pedũ produxerant. Eius munitionis quæ ab Romanis instituebatur, circuitus. XI. M. passuum tenebat. Ca-

stra opportunis locis erant posita, ibiq; castella uiginti-
tria facta, in quibus castellis interdiu stationes dispone
bantur, nequa subito irruptio fieret. hæc eadem noctu
excubitoribus, ac firmis præsidijs tenebantur. Opere
instituto fit equestre prælium in ea planitie, quam in-
termissam collibus trium millium passuum in longitu
dinem patere supra demonstrauimus. summa ui ab
utrisq; contenditur. laborãtibus nostris, Cæsar Germa
nos summittit, legionesq; pro castris constituit, nequa
subito irruptio ab hostium peditatu fiat, præsidio legio
num addito, nostris animus augetur, hostes in fugam
coniecti, seipsi multitudine impediunt, atque angustio-
ribus portis relictis coarctantur, Germani acrius usq;
ad munitiones sequuntur. fit magna cædes, nonnulli re
lictis equis fossam transire, & maceriam transcende-
re conantur. Paulum legiones Cæsar, quas pro uallo cõ
stituerat, promoueri iubet, non minus qui intra muni-
tiones erant Galli perturbantur ueniri ad se confestim
existimantes, ad arma conclamant. nonnulli perterri-
ti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas
claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, compluri
bus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix
priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consi-
lium capit omnem à se equitatum noctu dimittere, di-
scedentibus mandat, ut suam quisq; eorũ ciuitatem ade
at, omnesq;, qui per ætatem arma ferre possint, ad bel
lum cogant, sua in illos merita proponit, obtestaturq;, ut
suæ salutis rationem habeant. neu se de communi liber
tate optime meritum in cruciatum hostibus dedant.
qui si indiligentiores fuerint, millia hominum octogin

ta delecta

ta delecta secum interitura demonstrat ratione inita, frumentum se exigue dierum triginta habere, sed paulo etiam longius tolerare posse parcendo. His datis mãdatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda uigilia silentio equitatum dimittit frumentum omne ad se referri iubet. capitis pœnam ijs, qui non paruerint, constituit. pecus, cuius magna erat ab Manduuijs compulsa copia, uiritim distribuit. frumentum parce, & paulatim metiri instituit. copias omnes quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit. his rationibus auxilia Galliæ expectare, & bellum administrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis, et captiuis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. Fossam ped. uiginti latam directis lateribus duxit, ut eius solum tantũdẽ pateret, quantum summa labra distabant. reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedibus. CCCC. reduxit. Id hoc cõsilio, quoniam tantum esset necessario spatium complexus, ne facile totum opus, militum corona cingeretur, ne de improuiso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conijcere possent. hoc intermisso spatio, duas fossas quindecim pedes latas eadem altitudine perduxit, quarum interiorẽ campestribus, ac demissis locis aqua ex flumine deriuata compleuit. post eas aggerem, & uallum duodecim pedum extruxit. huic loricam, pinnasq; adiecit grãdibus ceruis, eminentibusq; ad commissuras pluteorum, atque aggeris, qui ascẽsum hostiũ tardarẽt, et turres toto opere circũdedit, quæ pedes. LXXX. inter se distarent. erat eo tẽpore, et materiari, & frumentari, et tantas munitiones fieri ne

cesse, diminutis nostris copijs, quæ lõgius ab castris pro grediebantur, & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atq; eruptionem ex oppido pluribus portis face re, summa ui conabantur. Quare ad hæc rursus ope- ra addendum Cæsar putauit, quo minore numero mi- litum munitiones defendi possent. Itaq; truncis arbo- rum, haud admodum firmis ramis abscisis, atque ho= rum delibratis, atque præacutis cacuminibus, perpe= tuæ fossæ, quinos pedes altæ ducebantur. huc illi stipi- tes demissi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant, quini erant ordines coniuncti in ter se, atq; implicati, quo qui intrauerant, se ipsi acutis simis uallis induebant, hos Cippos appellabant, ante hos obliquis ordinibus in quincuncem dispositis scro= bes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paula- tim angustiore ad summum fastigio. Huc teretes stipi- tes fœminis crassitudine ab summo præacuti, & præ- usti demittebantur, ita, ut non amplius quatuor digitis ex terra eminerent. Simul confirmandi, & stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabãtur, reliqua pars scrobis ad occultandas insidias uimini- bus, ac uirgultis integebatur. huius generis octoni ordi nes ducti ternos inter se pedes distabant. id ex simili- tudine floris lilium appellabant. Ante hæc taleæ pe- dem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram info- diebantur, mediocribusq́; intermissis spatijs, omnibus locis disserebantur, quos Stimulos nominabant. His re- bus perfectis regiones secutus, quàm potuit æquissi= mas, pro loci natura quatuordecim millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diuersas

ab his, contra

ab his, contra exteriorem hostem perficit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, eius discessu munitionum praesidia circunfundi possent, neu cum periculo ex castris egredi cogerētur, dierum triginta pabulum, frumentumq; habere omneis conuectum iubet. Dum haec ad Alexiā gerūtur, Galli concilio Principum indicto, non omneis, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certum numerum, cuique ciuitati imperandum, ne tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumenti rationem habere possent. Imperant Heduis, atq; eorum clientibus, Segusianis, Ambruaretis, Aulercis, Brannouicibus, Brannouijs millia trigintaquinq;, parem numerum Aruernis, adiunctis Heleutetis, Cadurcis, Gaballis, Vellauijs, qui sub Imperio Aruernorum esse consueuerūt. Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xanthonibus, Rutenis, Carnutibus uigintiduo millia, Bellouacis decem, totidē Lemouicibus. octona Pictonibus, & Turonis, & Parisijs, & Heluetijs, Senonibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobrogibus quina millia. Aulercis Cenomanis totidē, Atrebatibus quatuor millia. Bellocassis, Lexouijs, Aulercis, Eburonibus terna. Rauracis, & Boijs triginta. Vniuersis ciuitatibus, quae Oceanum attingunt, quaeq; eorum consuetudine Armoricae appellantur, quo sunt in numero, Curiosolites, Redones, Ambibarij, Cadetes, Osissmi, Lemouices, Vnelli, Sena. ex his Bellouaci suū numerum non contulerunt, quod se suo nomine, atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam Imperio obtemperaturos, rogati tamen à

Commio pro eius hospitio duo millia miserunt. huius opera Comij, ita ut antea demonstrauimus, fideli atq; utili superioribus annis erat usus in Britania Cæsar, pro quibus meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat, iura, leges'q; reddiderat, atq; ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen uniuersæ Galliæ consensio fuit libertatis uindicandæ, et pristinæ belli laudis recuperãdæ, ut neq; beneficijs, neq; amicitiæ memoria mouerentur, omnes'q; & animo & opibus in id bellum incumberent, coactis equitum. VIII. millibus, & peditum circiter CCXL. Hæc in Heduorum finibus recensebantur, numerus'que inibatur, præfecti constituebantur. Commio, Atrebati. Viridomaro & Eporedorigi Heduis, Vergasillauno aruerno consobrino Vercingetorigis summa imperij traditur. ijs delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omnes alacres, & fiduciæ pleni ad Alexiã proficiscuntur, nec erat omnium quisquã, qui aspectũ modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio cũ ex oppido eruptione pugnaretur, et foris tantæ copiæ equitatus, peditatus'q; cernerẽtur. at ij, qui Alexiæ obsidebantur præterita die, qua suorum auxilia expectauerant, consumpto omni frumento, inscij quid in Heduijs gereretur, concilio coacto de exitu fortunarum suarum consultabant, ac uarijs dictis sententijs, quarũ pars deditionem, pars, dum uires suppeterent, eruptionem censebant. Non prætereunda uidetur oratio Critognati propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus authoritatis,

Nihil

Nihil inquit de eorum ſententia dicturus ſum, qui tur
piſſimam ſeruitutem deditionis nomine appellãt, neq;
hos habendos ciuium loco, neq; ad concilium adhibẽdos
cenſeo, cum ijs mihi res ſit, qui eruptionẽ probant, quo-
rum in conſilio omnium ueſtrûm conſenſu priſtinæ re-
ſidere uirtutis memoria uidetur. animi eſt iſta mollicies
non uirtus, inopiam pauliſper ferre non poſſe. qui ſe ul
tro morti offerant, facilius reperiuntur, q̃ qui dolorem
patienter ferant. Atq; ego hanc ſententiam probarem,
(nam apud me multum dignitas poteſt) ſi nullam præ-
terq̃ uitæ noſtræ iacturam fieri uiderẽ, Sed in conſilio
capiendo omnem Galliam reſpiciamus, quã ad noſtrũ
auxilium concitauimus, quid hominum millibus octo-
ginta uno loco interfectis, propinquis, conſanguineiſq;
noſtris animi fore exiſtimatis, ſi pene in ipſis cadaue-
ribus prælio decertare cogentur? Nolite hos ueſtro auxi
lio ſpoliare, qui ueſtræ ſalutis cauſa ſuum periculum
neglexerint, nec ſtultitia, ac temeritate ueſtra, aut im-
becillitate animi omnem Galliam proſternere, ac per-
petuæ ſeruituti addicere. An quod ad diem non uene-
rint, de eorum fide, conſtantiaq; dubitatis? Quid ergo
Romanos in illis ulterioribus munitionibus animi ne
cauſa quotidie exerceri putatis? ſi illorum nuntijs con-
firmari non poteſtis, omni aditu præſepto, ijs utimini te
ſtibus appropinquare eorum aduentum, cuius rei timo
re exterriti, diem, noctemq; in opere uerſantur. Quid
ergo? Mei cõſilij eſt facere, quod noſtri maiores nequaq̃
pari bello Cimbrorum, Teutonumq; fecerunt, qui in
oppida compulſi, ac ſimili inopia ſubacti, eorum cor-
poribus, qui ætate inutiles ad bellum uidebantur, uitã

tolerauerunt, neque se hostibus tradiderunt. cuius rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis causa institui, & posteris prodi pulcherrimũ iudicarem. Nam quid illi simile bello fuit? depopulata Gallia, magnaq́; illata calamitate Cymbri finibus nostris aliquãdo excesserunt, atq; alias terras petierunt. iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani uero quid petũt aliud, aut quid uolunt, nisi inuidia adducti, quos fama nobiles, potentesq́; bello cognouerunt, horum in agris, ciuitatibusq́; considere, atq; his æternam iniungere seruitutem? neque enim unquam alia conditione bella gesserunt. Quod si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur ignoratis, respicite finitimam Galliã, quæ in prouinciam redacta, iure & legibus commutatis, securibus subiecta, perpetua premitur seruitute. Sententijs dictis constituunt, ut qui ualetudine, aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant, atque omnia prius experiantur, q̃ ad Critognati sententiam descendant. Illo tamen potius utendum consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, q̃ deditionis, aut pacis subeundam conditionem. Mandubij, qui eos oppido receperant, cum liberis, atq; uxoribus exire coguntur, ij cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in seruitutẽ receptos cibo iuuarent. Hos Cæsar dispositis in uallo custodijs recipi prohibebat. Interea Commius, & reliqui duces, quibus summa imperij permissa erat, cum omnibus copijs ad Alexiã perueniunt, & colle exteriore occupato non longius quingentis passibus à nostris munitionibus considunt. Postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planiciem,

ciem, quam in longitudinē tria millia passuum patere demonstrauimus, complent, pedestresq; copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. erat ex oppido Alexia despectus in campum. concurritur, his auxilijs uisis fit gratulatio inter eos, atq; omnium animi ad lætitiam excitantur, itaq; productis copijs an=te oppidum considunt, & proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent, seq; ad eruptionem, atq; omnes casus comparant. Cæsar omni exercitu ad utrāq; partem munitionum disposito, ut si usus ueniat, suum quisq; locum teneat, & nouerit equitatum ex castris educi, et prælium committi iubet. Erat ex omnibus castris, quæ summū undiq; iugum tenebant despectus, atq; omnium militum intenti animi pugnæ euentum expectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosq; leuis armaturæ interiecerant, qui suis cædentibus auxilio succurrerent, & nostrorum equitum impetum sustinerent. ab his complures, de improuiso uulnerati prælio excedebant. Cum suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudine uiderent, ex omnibus partibus, & ij, qui munitionibus continebantur, et ij, qui ad auxiliū conuenerant clamore, & ululatu suorum animos confirmabant, ꝙ in conspectu omnium res gerebatur, neq; recte, aut turpiter factum celari poterat, utrosq; et laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad uirtutem excitabat. Cū à meridie propè ad solis occasum dubia uictoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosq; propulerunt. quibus in fugā coniectis, sagittarij circūuenti, interfectiq; sunt. Item ex

reliquis partibus nostri cædentes usq; ad castra insecuti sui colligendi facultatem non dederunt. At ij, qui ab Alexia processerant, mœsti propè uictoria desperata se in oppidum receperunt. Vno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent, crates proijcere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de uallo deturbare, reliquaq́;, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore clamore exaudito dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. nostri, ut superioribus diebus, suus cuiq; erat locus attributus, ad munitiones accedunt, fundis libralibus, sudibusq́;, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. prospectu tenebris adēpto multa utrinque uulnera accipiuntur, complura tormentis tela conijciuntur. At M. Antonius, et C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendũ obuenerant, qua ex parte premi nostros ītellexerāt, ijs auxilio ex ulterioribus castellis deductos summittebant. dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant, posteaq̃ propius successerunt, aut seipsi stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex uallo, & turribus traiecti, pilis muralibus interibant, multis undiq; uulneribus acceptis nulla munitione perrupta, cũ lux appareret, ueriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenirētur, se ad suos receperũt, at interiores dũ ea,

quæ à Vercingetorige, ad eruptionem præparata erãt proferũt, priores fossas explent, diutius ĩ his rebus administrandis morati prius suos discessisse cognouerũt, quàm munitionibus appropinquarẽt, ita re infecta in oppidũ reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt, locorum peritos adhibent, ab his superiorum castrorum situs, munitionesq; cognoscunt. Erat à septentrionibus collis, quẽ quia propter magnitudinem circuitus, opere circũplecti non potuerant nostri, necessario penè iniquo loco, et leniter decliui castra fecerunt. Hæc C. Antistius Reginus, et L. Caninius Regulus legati cum duabus legionibus obtinebant, cognitis per exploratores regionibus, duces hostium sexaginta millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum, quæ maximã uirtutis opinionem habebant, quid quoq; pacto agi placeat, occulte inter se constituunt. adeundi tempus definiunt cũ meridies esse uideatur. ijs copijs Vergasillaunum aruernũ unum ex quatuor ducibus propinquum Verangetorigis præficiunt. Ille ex castris prima uigilia egressus propè cõfecto sub lucem itinere, post mõtem se occultauit, milites'q; ex nocturno labore sese reficere iussit, cum iam meridies appropinquare uideretur, ad ea castra, quæ supra demõstrauimus, cõtendit, eodem'q; tempore eqtatus ad campestres munitiones accedere, et reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alexiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur, à castris longurios, musculos, falces, reliqua'q;, quæ eruptionis causa parauerat, profert. pugnatur uno tempore oĩbus locis, atq; omnia tentantur. quæ minime uisa pars firma esse,

huc concurritur, Romanorum manus, tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. multũ ad terrendos nostros ualuit clamor, qui post tergum pugnantibus extitit, ꝙ suum periculum in aliena uidẽt uirtute consistere. Omnia enim plerunq;, quæ absunt, uehementius hominum mentes perturbant. Cæsar idoneum locũ nactus, quid quaq; in parte geratur cognoscit, laborantibus summittit, utrisq; ad omnia occurrit, unum illud esse tempus prædicat, quo maxime contendi conueniat. Galli nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Romani si rem obtinuerint, finẽ laborum omnium expectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunũ missum demonstrauimus. Exiguum loci ad decliuitatem fastigiũ magnum habet momentum. Alij tela cõijciunt. alij testudine facta subeunt. defatigatis inuicem integri succedunt. agger ab uniuersis in munitionem coniectus, & ascensum dat Gallis, & ea, quæ in terram occultauerant Romani contegit, nec iam arma nostris, nec uires suppetunt. Iis rebus cognitis, Cæsar Labienum cũ cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, et imperat si sustinere nõ possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret, id nisi necessario non faciat. Ipse adit reliquos, cohortatur, ne labori succumbant, omnium superiorũ dimicationum fructum in eo die, atq; hora docet consistere. interiores desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum loca prærupta ex ascensu tentant. huc ea, quæ parauerant, conferunt, multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant, aggere, & cratibus aditus expediunt, falcibus uallum, ac

loricam rescindunt. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus sex, post cum alijs septem Fabium legatum, postremo ipse, cum uehementius pugnaretur, integros subsidio adducit, restituto prælio, ac repulsis hostibus eò, quo Labienum miserat, contendit. cohortes quatuor ex proximo castello educit. equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus postquam neq; aggeres, neq; fossæ uim hostium sustinere poterát coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidijs deductas fors obtulit, Cæsarem per nuntios facit certiorem, quid faciundum existimet. accelerat Cæsar, ut prælio intersit. eius aduentu ex colore uestitus cognito, quo insigni in prælijs uti consueuerat, turmis equitum, et cohortibus uisis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus hæc decliuia, & deuexa cernebantur, hostes committunt prælium, utrinq; clamore sublato, excipitur rursus ex uallo, atq; omnibus munitionibus clamor. Nostri emissis pilis, gladijs rem gerunt, repẽte post tergum equitatus cernitur, cohortes aliæ appropinquant. Hostes terga uertunt, fugientibus equites occurrunt, fit magna cædes. Sedulius Dux, & princeps Lemouicum occiditur. Vergasillaunus Aruernus uiuus in fuga comprehenditur, signa militaria septuaginta quatuor ad Cæsarem referuntur. pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex oppido cædem, & fugam suorum desperata salute copias à munitionibus reducunt. fit protinus hac re audita ex castris Gallorum fuga, quod nisi crebris subsidijs, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes

hostium copiæ deleri potuissent, de media nocte missus equitatus nouissimum agmen consequitur. magnus nu merus capitur, atq; interficitur, reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. Postero die Verangetorix Concilio conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat, & quoniã sit fortunæ cedẽdum, ad utranq; rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu uiuũ tradere uelint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati, iubet arma tradi, principes produci. ipse in munitione pro castris consedit, eò Duces producuntur. Verangetorix deditur. arma proijciuntur, reseruatis Heduis, atq; Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula prædæ nomine distribuit. His rebus confectis in Heduos proficiscitur. ciuitatem re cipit, eò legati ab Aruernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. imperat magnum numerũ obsidũ, legiones in hyberna mittit. captiuorum circiter uiginti millia Heduis Aruernisq; reddidit. T. Labienũ cũ duabus legionibus, et equitatu in Sequãnos proficisci iubet. Huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabiũ & L. Minutiũ Basiliũ cum duabus legionibus in Rhemis collocat, nequã à finitimis Bellouacis calamitatem acci piãt. C. Antistiũ Reginũ in Ambibaretos, T. Sextiũ in Bituriges, C. Caniniũ Rebilũ in Ruthenos cum singulis legionibus mittit. Q. Tulliũ Ciceronẽ et P. Sulpicium Cabilonni, et Matisconæ in Heduis ad Ararim rei frumẽtariæ causa collocat. ipse Bibracte hyemare cõstituit. Huius Anni rebus cognitis, Romæ dierũ uiginti supplicatio indicitur.

A. HIRCII DERELICTORVM DE BELLO GALLICO LIBER. VIII.

COACTVS ASSIDVIS Tuis uocibus Balbe, cum quotidiana mea recusatio, nõ difficultatis excusationem, sed inertiæ uideretur deprecationẽ habere, difficillimam rem suscępi. Cæsaris nostri commentarios rerũ gestarum Galliæ non cõparandos superioribus, atq; insequẽtibus eius scriptis, contexui, nouissiméq; imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, usq; ad exitum non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitæ Cæsaris, quos utinam qui legent, scire possint, q̃ inuitus suscęperim scribendos, quò facilius caream stultitiæ, atq; arrogantiæ crimine, qui me medium interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab alijs esse perfectum, quod nõ horum elegantia commentariorum superetur, qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum gestarũ scriptoribus deesset. adeóq; probantur omnium iudicio, ut prærepta, non præbita facultas scriptoribus uideatur. Cuius tamen rei maior nostra, quàm reliquorum est admiratio. Cæteri enim quàm bene, atque emendate, nos etiam quàm facile, atque celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Cæsare cum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum uerissima suorum scientia cõsiliorum explicandorum. mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atque Africano bello interessem. quæ bella quanquam

ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota, tamen aliter audiuimus ea, quæ rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt, aliter quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirũ dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

O MNI Gallia deuicta, Cæsar cum à superiore æstate nullum bellãdi tempus intermisisset, militesq; hybernorum quiete reficere à tantis laboribus uellet, complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nuntiabantur, coniurationesq; facere, cuius rei uerisimilis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neq; ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis, nec si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilij, aut spatij, aut copiarum habiturũ exercitum populi Romani ad omnia persequenda. non esse autem alicui Ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se uendicare in libertatem. Quæ ne opinio Gallorum cõfirmaretur, Cæsar M. Antonium Quæstorẽ suis præfecit hybernis. ipse equitatus præsidio pridie Calendas Ianuarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionẽ duodecimam, quam non lõge a finibus Heduorum collocauerat in finibus Biturigum, eiq; adiungit legionem undecimam, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuẽda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit, q cum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non poterant

nis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesq; facerent. Repentino aduentu Cæsaris accidit, quod imparatis, defectisq; fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, q̃ confugere in oppida possent. nanq; etiam illud uulgare incursionis signum hostium, quod incendijs ædificiorum intelligi consueuit, Cæsaris id erat interdicto sublatũ, ne aut copia pabuli, frumentiq; si longius progredi uellet, deficeretur, aut hostes incendijs terrerentur, multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hospitijs confisi, aut societate consiliorum confugerant frustra. Nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit, nec dat ulli ciuitati spatium de aliena potius, quàm de domestica salute cogitandi, qua celeritate, & fideles amicos retinebat, & dubitanteis terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita Bituriges, cum sibi uiderẽt clæmentia Cæsaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasq; ciuitates sine ulla pœna dedisse obsides, atq; in fidem receptas esse, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus duo millia numûm prædæ nomine condonãda pollicetur, legionibusq; in hyberna remissis, ipse se recepit die. XL. Bibracte, ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitũ contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, cum nõ amplius decẽ et octo dies

in hybernis esset commoratus, legiones quartandecimã & sextam ex hybernis ab Arare educit, quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ causa superiore commentario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. Cũ fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes desertis uicis oppidisq́;, quæ tolerãdæ hyemis causa constitutis repẽte, exiguis ad necessitatem ædificijs, incolebant (nuper enim deuicti complura oppida dimiserant) dispersi profugiũt. Cæsar erumpenteis eo maxime tempore acerrimas tẽpestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit, atq; in tecta, partim Gallorum, partim coniectis celeriter stramentis, quæ tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit, equites tamen et auxiliarios pedites in omneis parteis mittit, quascũq; petisse dicebantur hostes, nec frustra, nam plerunq; magna præda potiti nostri reuertuntur. oppressi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec syluarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas ciuitates. Cæsar tempore anni difficillimo, cum satis haberet, conuenientes manus dissipare, nequod initium belli nasceretur, quantumq́; in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstiuorum nullum summũ bellum posse conflari, C. Trebonium cum duabus legionibus, quas secum habebat, in hybernis Genabi collocauit, ipse, cum crebris legationibus Rhemorũ certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasq́;

præstabant,

præstabant, finitimasq; ijs ciuitates, Duce Corbeo Bellouaco, et Commio Atrebate exercitum cõparare, atq; in unum locum cogere, ut omni multitudine in fineis Suessionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionẽ, pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios optime de re publica meritos accipere, legionẽ ex hybernis euocat rursus undecimam. Literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fineis Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramq; ex duabus à L. Labieno accersit. Ita quãtum hybernorũ opportunitas, belliq; ratio postulabat, ꝑpetuo suo labore, inuicem legionibus expeditionum onus iniungebat. His copijs coactis, ad Bellouacos proficiscitur, castrisq; in eorũ finibus positis, eꝗtũ turmas dimittit in omneis ꝑteis ad aliquos excipiẽdos, ex ꝗbus hostiũ consilia cognosceret. eꝗtes officio functi renuntiant paucos in ædificijs esse inuentos, atq; hos non ꝗ agrorum incolendorum causa remãsissent (nãq; esse undiq; diligẽter demigratũ) sed qui speculãdi gratia essent remissi, à ꝗbus cum quæreret Cæsar, quo loco multitudo eẽt Bellouacorũ, qđ ue esset consiliũ eorum, inueniebat Bellouacos omneis, qui arma ferre possent, in unum locum conuenisse. Itemq; Ambianos, Aulercos, Caletos, Velliocassos, Atrebates locum castris excelsum impedita circũdatum palude delegisse, omnia impedimenta in ulteriores syluas contulisse, cõplures esse principes belli authores, sed multitudinem maxime Corbeo obtẽperare, ꝙ ei summo odio eẽ nomẽ populi Ro. itellexissent. Paucis ante diebus, ex his castris Cõmium discessisse ad auxilia Germanorũ

adducenda, quorum & uicinitas propinqua, & multitudo esset infinita. Constituisse autem Bellouacos omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, ut si diceretur Cæsar cum tribus legionibus uenire, offerrēt se ad dimicandum, ne miseriore, ac duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur, sin maiores copias adduceret, in eo loco permanerent, quem delegissent. pabulatione autem, quæ propter anni tempus cum exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, & reliquo cómeatu ex insidijs prohibere Romanos. quæ Cæsar cum consentientibus plurimis cognouisset, atque ea quæ proponerentur consilia plena prudentiæ, longeq; à temeritate Barbarorum remota esse iudicaret, omnibus rebus inseruiendum statuit, quò celerius hostes contempta suorum paucitate prodirent in aciem. singularis enim uirtutis ueterrimas legiões septimam, octauā, & nonam habebat, summæ spei, delectæq; iuuentutis, undecimam, quæ octauo iam stipendio functa tamē collatione reliquarum non dum eandem uetustatis, & uirtutis cœperat opinionem. Itaq; consilio aduocato, rebus ijs, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat, si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandū, agminis ordinem ita constituit, ut legio septima, octaua, nona, ante omnia iret impedimenta. deinde omnium impedimentorm agmen, (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consueuit) cogeret undecima, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcissent. Hac ratione penè quadrato agmine instructo, in conspectu hostium celerius opinione eorum

exercitum

exercitum adducit. Quas legiones repente instructas,
uelut in acie certo gradu accedere Galli cum uiderent,
quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia per
lata, siue certaminis periculo, siue subito aduētu, seu ex
pectatione nostri consilij, copias instruunt pro castris,
nec loco superiore decedunt. Cæsar, et si dimicare opta
uerat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium
ualle intermissa, magis in altitudinem depressa, q̃ late
patente, castra castris hostium cōfert. Hæc imperat ual
lo pedum XII. muniri, coronis'q; pro hac ratione eius
altitudinis inædificari, fossam duplicem, pedum qui-
num denum lateribus directis deprimi, turres crebras
excitari in altitudinem trium tabulatorum, pontibus
traiectis, constratis'q; coniungi, quorum frontes uimi-
nea loricula munirentur, ut hostis à duplici propugna
torum ordine depelleretur, quorum alter ex pontibus,
quo tutior altitudine esset, hoc audacius, longius'q; tela
promitteret, alter, quo propior hostem in uallo colloca-
tus esset, ponte ab incidentibus telis tēgeretur, portis fo-
res, altiores'q; turres imposuit. Huius munitionis du-
plex erat consilium, nanq; & operum magnitudinem
& timorem suum sperabat fiduciam barbaris allatu=
rum, & cum pabulatum, frumentatum'q; longius esset
proficiscendum, paruis copijs castra munitione ipsa ui-
debat posse defendi. Interim crebro paucis utrinq; pro
currentibus inter bina castra palude interiecta, conten
debatur, quam tamen paludem nonnunquam, aut no=
stra auxilia, aut Gallorum, Germanorum'q; transi-
bant, acrius'q; hostes insequebātur, aut uicissim hostes
eodem transgressi nostros longius summouebant. Ac-

cidebat autem quotidianis pabulationibus id, quod accĩdere erat necesse, cum raris, disiectisq; ex ædificijs pabulum conquireretur, ut ĩpeditis locis dispersi pabulatores circũuenirẽtur, quæ res et si mediocre detrimentũ iumentorum, ac seruorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum. atq; eò magis, q Commius, quem profectum ad auxilia Germanorũ accersenda dixerã, cum equitibus uenerat, qui tametsi numero nõ amplius erant quingentis, tamẽ Germanorum aduentu barbari inflabantur. Cæsar cũ animaduerteret hostem complures dies castris palude, & locis natura munitis se tenere, neq; oppugnari castra eorum sine dimicatione pernitiosa, nec locũ munitionibus claudi, nisi à maiore exercitu posse, literas ad Trebonium mittit, ut quam celerrime posset, legionem. XIII. quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hyemebat, accerseret, atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se ueniret, ipse equites inuicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumq; ciuitatum, quorum magnũ numerum euocauerat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent, quod cum quotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod plerũq; accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditũ, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, syluestribus locis insidias disponunt. Eodemq; equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circũuentos aggrederentur, cuius mala sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. Nanq; ii, cum repente hostium equites animaduertissent, ac numero superiores

paucitatem

paucitatem contēpsissent, cupidius insecuti a peditibus undiq; sunt circundati, quo facto perturbati, celerius, q̄ consuetudo fert equestris prælij, se receperunt, amisso Vertisco principe ciuitatis præfecto equitum, qui cum uix equo propter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neq; ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neq; dimicari sine se uoluerat. Inflãtur, atq; incitantur hostiũ animi secundo prælio, Principe, et Præfecto Rhemorum interfecto, nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. Non intermittũtur interim quotidiana prælia in cõspectu utrorunq; castrorum, quæ ad uada, transitus'q; fiebant paludis. qua contentione Germani, quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus ĩterpositi prælarentur, cum constantius uniuersi paludem transissent, paucis'q; resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ij, qui aut comminus opprimebantur, aut eminus uulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueuerant, turpiter fugerunt. nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, q̄ se aut in castra suorũ reciperẽt, aut nõnulli pudore coacti longius profugerent. Quorũ periculo sic oẽs copiæ sunt perturbatæ, ut uix iudicari posset, utrum secundis, minimis'q; rebus insolẽtiores, an aduersis mediocribus timidiores essent. Cõpluribus diebus ijsdẽ in castris cõsumptis, cũ propius accessisse legiones, et C. Trebonium legatum cognouissent, duces Bellouacorũ ueriti simulẽ obsessionẽ Alexiæ, noctu dimittũt eos, quos aut ætate aut uiribus

inferiores, aut inermes habebant, unaq; reliqua impedimenta, quorum perturbatũ, et confusum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consueuit) oppressi, luce, copijs armatorum castrorum uias instruunt, ne prius Romani persequi se inciperent, quàm longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neq; resistentes tanto collis ascensu lacessendos iudicabat, neque nõ usq; eò legiones admouẽdas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus nõ possent. Ita cum paludem impeditã à castris castra diuidere, quæ transeundi difficultas celeritatẽ insequẽdi tardare posset, atq; id iugum, quod trans paludem, penè ad hostium castra pertineret, mediocri ualle à castris eorum intercisum animaduerteret, pontibus palude constrata, legiones traducit, celeriterq; in summam planitiem iugi peruenit, quæ decliui fastigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus instructis ad ultimũ iugum peruenit, aciemq; eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conijci possent. Barbari confisi loco natura, cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatimq; copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt, quorum pertinacia cognita, Cæsar uiginti cohortibus instructis, castrisq; eo loco metatis muniri iubet castra, absolutis operibus legiones pro uallo instructas collocat, eqtes frenatis equis in stationibus disponit. Bellouaci cum Romanos ad insequendum paratos uiderent, neq; pernoctare, aut diutius permanere sine cibarijs eodem loco possent, tale con

filium sui recipiendi inierunt, fasces ubi conderant (nā in acie sedere Gallos consuesse superioribus commentarijs declaratum est) per manus stramentorum, ac uirgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se traditos, ante aciem collocauerunt, extremoq; tempore diei, signo pronuntiato uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente à conspectu texit Romanorum, quod ubi accidit, barbari uehementissimo cursu fugerunt. Cæsar & si discessum hostium animaduertere non poterat, incendijs oppositis, tamen id consilium cum fugæ causa initum suspicaretur, legiones promouet, et turmas mittit ad insequēdum, ipse ueritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atq; elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare fumum, et flammā densissimam timerent, ac siqui cupidius intrauerant uix suorum ipsi priores partes aduerterent, equorum insidias ueriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt, Ita fuga timoris simul, calliditatisq; plena sine ullo detrimento, millia non amplius decem progressi, hostes munitissimo loco castra posuerunt inde cum sæpe in insidijs equites, peditesq; disponerent magna detrimenta Romanis in pabulationib. inferebant, quod cum crebrius accideret ex captiuo quodā comperit Cæsar Corbeum Bellouacorum ducem fortissimorū millia sex peditum delegisse, equitesq; ex omni numero mille, quos in insidijs eo loco collocaret, quem in locū propter copiam frumenti, ac pabuli Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito cōsilio, Cæsar legiones plures, q̄ solebat educit, equitatumq;, qua con-

ſuetudine pabulatoribus mittere præſidio cõſueuerat, præmittit, huic interponit præſidia leuis armaturæ, ipſe cum legionibus, quam poteſt maxime appropinquat. hoſtes in inſidijs diſpoſiti, cũ ſibi delegiſſent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes parteis paſſibus mille, ſyluis undiq; impeditiſſimus, aut altiſſimo flumine, uelut indagine munitum hunc inſidijs circundederunt, noſtri explorato hoſtiũ conſilio, ad præliandum animo, atq; armis parati, cum ſubſequẽtibus legionibus nullam dimicationem recuſarent, turmatim in eum locum deuenerunt. Quorum aduentu cum ſibi Corbeus oblatam occaſionem rei gerẽdæ exiſtimaret, primus cum paucis ſe oſtendit, atq; in proximas turmas impetum facit. noſtri conſtanter impetum ſuſtinent inſidiatorum, neq; plures in unum locum conueniunt, ꝙ plerunq; equeſtribus prælijs, cum proter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipſorum detrimentum accipitur, cum diſpoſitis turmis inuicem rari præliarentur, neq; ab lateribus circumueniri ſuos paterentur, erumpunt cæteri Corbeo præliante ex ſyluis. fit magna contentione diuerſum prælium, quod cum diutius pari marte iniretur, paulatim ex ſyluis inſtructa multitudo procedit peditum, quæ noſtros cogit cedere equites, quibus celeriter ſubueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones miſſos docui, turmiſq; noſtrorum interpoſiti conſtanter præliantur, pugnatur aliquãdiu pari contentione, deinde ut ratio poſtulabat prælij, qui ſuſtinuerant primos impetus inſidiarum hoc ipſo fiunt ſuperiores, quod nullum ab inſidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Ac-

cedunt propius interim legiones, crebriq; eodem tempore, & nostris, & hostibus nuntij afferuntur, Imperatorem instructis copijs adesse. Quare cognita praesidio cohortium confisi nostri acerrime praeliantur, ne si tardius rem gessissent, uictoriae gloriam communicasse cum legionibus uiderentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diuersis fugam quaerunt nequicquã. Nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere uoluerant, his ipsi tenebantur, uicti tamen, perculsiq; maiore parte amissa consternati, quo sors tulerat confugiunt, partim syluis petitis, partim flumine, qui tamen in fuga à nostris acriter insequentibus conficiuntur. Cum iterim nulla calamitate uictus Corbeus excedere praelio, syluasq; petere haud inuitantibus nostris, ad deditionem potuit adduci, quin fortissime praeliando, compluresq; uulnerando, cogeret elatos iracundia uictores in se tela conijcere. Tali modo re gesta, recentibus praelij uestigijs, ingressus Caesar, cum uictos tanta calamitate existimaret hostes, nuntio accepto locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse, plus minus octo millibus passuum dicebantur (tametsi flumine impeditum transitum uidebat) tamen exercitu traducto progreditur. At Bellouaci, reliquaeq; ciuitates repente ex fuga paucas, atque his uulneratis receptis, qui syluarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, cum aduentare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum conuocato, conclamant, ut legati, obsidesq; ad Caesarem mittantur. Hoc omnibus probato consi-

lio Cōmius Atrebas ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri e uestigio mittunt ad Cæsarem legatos, petunt'q;, ut ea pœna sit contentus hostium, q̃ si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia, atq; humanitate nunquā profecto esset illaturus. afflictas opes equestri prælio Bellouacorum esse, delectorum peditum multa millia interijsse, uix refugisse nuntios cædis, tamē magnū, ut in tanta calamitate Bellouacos eo prælio commodū esse consecutos, q Corbeus author belli concitator multitudinis esset interfectus. Nunquam enim Senatum tantam in ciuitate illo uiuo, quantum imperitam plebē potuisse. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar eodē tempore superiore anno Bellouacos, cæteras'q; Galliæ ciuitates suscepisse bellum, pertinacissime, hos ex omnibus in sententia permansisse. neq; ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos. Scire atque intelligere se causam peccati facillime mortuis delegari. neminē uero tantum pollere, ut inuitis principibus, resistente Senatu, omnibus bonis repugnātibus, infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset. Sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Cōcurrunt reliquarum ciuitatum legati, quæ Bellouacorum speculabantur euentum, obsides dant. imperata faciunt. excepto Cōmio, quem timor cohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus Cæsare in Gallia citeriore ius dicente, Cum Commium comperisset solicitare ciuitates, et coniurationē contra Cæsarē facere infidelitatem

eius sine ulla perfidia iudicauit comprimi posse, quem quia non arbitrabatur uocatum in castra uenturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratũ misit, qui eum per simulationem colloquij curaret interficiendum. Ad eam rem delectos tradidit centuriones, cum in colloquium uentum esset, & ut conuenerat, manum Commij Volusenus arripuisset, Centurio uelut insueta re permotus celeriter, à familiaribus prohibitus Commij, conficere hominem nõ potuit, grauiter tamen primo ictu gladio caput percussit. Cum utrinq; gladij districti essent, non tam pugnandi, quàm diffugiendi fuit utrorunq; consilium, nostrorum quod mortifero uulnere Commium credebant affectum, Gallorum quod insidijs cognitis plura quàm uidebant extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur, nunquam in conspectu cuiusquam romani uenire. Bellicosissimis gentibus deuictis, Cæsar cum uideret nullã iam esse ciuitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere, ad præsens imperium euitandũ, plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem cum legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium Legatum cum cohortibus uigintiquinque mittit in diuersissimam partem Galliæ, quod ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neq; C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas duas legiones habere existimabat. T. Labienũ ad se euocat. Legionem'q; duodecimam, quæ cũ eo fuerat in hybernis, in togatam Galliam mittit ad colonias ciuium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodũ acci-

deret de incursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset, quia repentino latrocinio, atque impetu incolæ illorum erant oppressi, ipse ad deuastãdos depopulãdosq; fines Ambiorigis proficiscitur, quẽ perterritum, atq; fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ dignitatis esse ducebat, adeo fines eius uastare ciuibus, ædificijs, pecore, ut odio suorum Ambiorix, siquos fortuna fecisset reliquos nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatẽ, Cum in omnes fines partium Ambiorigis, aut legiones, aut auxilia dimisisset, atq; omnia cædibus, incẽdijs, rapinis uastasset, magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum cum duabus legionibus in Treueros mittit, quorũ ciuitas propter Germaniæ uicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat, neque imperata unquam nisi exercitu coacta, faciebat. Interim, C. Caninius legatus cum magnam multitudinem conuenisse hostium in fines Pictonum literis nũtijsq; Duracij cognouisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, quod pars quædam ciuitatis eius defecisset, ad oppidum Lemouicum cõtendit, quò cum aduentaret, atque ex captiuis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco Duce Andium, Duracium clausum, Lemouicum oppugnari, neq; infirmas legiones hostibus committere auderet, castra munito loco posuit. Dumnacus cum appropinquare Caninium cognouisset, copijs omnibus ad legiones cõuersis, castra Romanorum oppugnare instituit, Cum complures dies in oppugnatione consumpsisset, & magno suorum

detrimento nullam partem munitionum conuellere potuisset, rursus ad obsidẽdum Lemouicum redit. eodem tẽpore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat, literisq́; C. Caninij certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. at Dũnacus aduẽtu Fabij cognito, desperata salute, si tẽpore eodem coactus esset, & Romanum et externum sustinere hostem & respicere, ac timere oppidanos, repente eo ex loco cum copijs recedit, nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte, propter magnitudinem constratum, copias traduxisset. Fabius & si nondum in conspectu uenerat hostium, neque se cum Caninio coniunxerat, tamen doctus ab ijs, qui locorum nouerãt naturam, potissimum credidit hostes pterritos, eum locum, quẽ petebant, petituros. Itaq; cum copijs ad eundem pontem cõtendit, eqtatumq́; tantum procedere ante agmen imperat legionũ, q̃tum cum processisset sine defatigatione equorũ, in eadem se reciperent castra. Consequũtur eqtes nostri, ut erat præceptum, inuaduntq́; Dũnaci agmen, & fugientes pterritosq́; sub sarcinis i itinere aggressi, magna præda, multis interfectis potiũtur. Itaq; re bene gesta se recipiũt in castra. insequẽti nocte Fabius eqtes præmittit sic paratos, ut confligerẽt, atq; omne agmen morarẽtur, dum cõsequeretur ipse, cuius præceptis ut res gereretur, Q. Titatius Varus præfectus eqtum singularis, & animi et prudentiæ uir suos hortatur, agmenq́; hostiũ consecutus turmas ptim idoneis locis disponit, partim eqtum prælium committit. consistit audacius equitatus hostium

succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit prælium acri certamine, nanq; nostri contemptis pridie, superatisq; hostibus, cum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & cupiditate per se conficiendi prælij fortissime contra pedites præliantur, hostesq; nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem uidebantur, cum aliquandiu summa contẽtione dimicaretur, Dũnacus instruit aciẽ, quæ suis esset equitibus inuicem præsidio, tum repente confertæ legiones in conspectu hostium ueniunt, quibus uisis perculsæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostiũ perturbato impedimentorum agmine magno clamore dĩscursuq; passim fugæ se mandant, at nostri eqtes qui paulo ante cum resistensibus fortissime cõfluxerant, lætitia uictoriæ elati magno undiq; clamore sublato, cædentibus circũfusi, quantum equorum uires ad persequendum, dextræq; ad cædendum ualent, tantum eo prælio interficiunt. itaq; amplius milibus. XII. aut armatorum, aut eorum qui timore arma proiecerant interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Qua ex fuga cum constaret Drapetem Senõnem, q ut primum defecerat Gallia collectis undiq; perditis hominibus, seruis ad libertatem uocatis, exulibus omniũ ciuitatum acitis, receptis latronibus impedimenta, & commeatus Romanorum interceperat, nõ amplius hominum duobus millibus ex fuga collectis prouinciam petere, unaq; consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse, quem in superiore commentario, prima defectione Galliæ

ctione Galliæ

ctione Galliæ facere in Prouinciam impetum uoluisse,
cognitum est. Caninius legatus cum legionibus duabus
ad eos persequendos contendit, ne de timore, aut detri-
mento Prouinciæ magna infamia perditorũ hominum
latrocinijs caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in
Carnutes, reliquasq; proficiscitur ciuitates, quarum eo
prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas
sciebat. Non enim dubitabat quin recenti calamitate
summissiores essent futuræ, dato uero spatio, ac tempo-
re eodem instante, Dumnaco possent cõcitari, qua in re
summa felicitas celeritasq; in recipiendis ciuitatibus Fa
bium consequitur. nam Carnutes, qui sæpe uexati nun
quam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus ueni-
unt in deditionem, cæteræq; ciuitates positæ in ultimis
Galliæ finibus oceano coniunctæ, quæ Armoricæ ap-
pellantur, authoritate adductæ Carnutum aduẽtu, Fa
bij Legionumq; imperata, sine mora faciunt. Dumna
cus suis finibus expulsus errans latitansq; solus extre-
mas Galliæ regiones petere coactus est. At Drapes
unaq; Luterius cũ legiones Caniniumq; adesse cogno
scerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu,
putarent Prouinciæ fines intrare posse, nec iam liberã
uagandi latrocinãdiq; facultatem haberent, consistunt
in agris Cadurcorum. Ibi cum Luterius apud suos ci-
ues quondam integris rebus multũ potuisset, semperq;
author nouorum consiliorum, magnam apud Barba-
ros authoritatem haberet, oppidum Vxellodunum, qđ
in cliẽtela fuerat, eius natura loci egregie munitum oc
cupat suis et Drapetis copijs, oppidanosq; sibi coniun
git. Quo cũ confestim C. Caninius uenisset, animaduer

teret'q; omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quod defendente nullo, tamen armatis ascende dere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum uideret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent. tripartito cohortibus diuisis, trina excelsissimo loco castra fecit, à quibus paulatim quantum copiæ patiebantur, uallum in oppidi circuitu ducere instituit. Quod cum animaduerterent oppidani, miserrimaq; Alexiæ memoria soliciti similem casum obsessionis uererentur, maximéque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam, constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis, ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte duobus millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Luterius educunt. Ii paucos dies morati ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere quo minus sumerent, nō poterant, magnum numerum frumenti comparant. Non nunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circundare conatur, ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia. Magna copia frumenti comparata, considunt Drapes, & Luterius non longius ab oppido X. millibus passuum, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent, ipsi inter se prouincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit. Luterius

tit. Luterius agmen iumentorum ad oppidum adducit. dispositis ibi præsidijs, hora noctis circiter decima, syluestribus angustisq; itineribus frumentum importare in oppidum instituit, quorum strepitum uigiles castrorum cum sensissent, exploratoresq; missi quæ agerentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ij repentino malo perterriti diffugiunt ad sua præsidia, quæ nostri, ut uiderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero uiuum capi patiuntur. Profugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra. Re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit partem copiarum, cum Drapete esse in castris intra millia passuum decem. qua re ex compluribus cognita, cum intelligeret, fugato Duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse, magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drapeti perferret. Sed cum in experiundo periculum nullum uideret, equitatum omnem, Germanosq; pedites summæ uelocitatis omnes ad castra hostium præmittit. Ipse legionem unam intra castra distribuit, alterã secum expeditam ducit. Cum propius hostem accessisset ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit castra eorum, ut Barbarorum ferè consuetudo est relictis locis superioribus ad ripas fluminis esse demissa. At Germanos, equitesq; imprudentibus omnibus de improuiso aduolasse, & prælium commisisse. Quare cognita legionem armatam instructamque adducit, ita repente omnibus ex partibus signo dato, lo-

ea superiora capiuntur. quod ubi accidit, Germani equites signis legionis uisis uehementissime prælian-tur. confestim omnes cohortes undique impetum fa-ciunt, omnibus aut interfectis, aut captis magna præ-da potiuntur. Capitur ipse eo prælio Drapes. Cani-nius felicissime re gesta sine ullo penè militis uulnere ad obsidendos oppidanos reuertitur, externoq; hoste deleto, cuius timore augere præsidia, & munitione op-pidanos circundare prohibitus erat, opera undiq; im-perat administrari. Venit eodem cum suis copijs poste-ro die C. Fabius, partemq; oppidi sumit ad obsidẽdũ. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohorti-bus. XV. in Bellouacis reliquit, ne qua rursus nouorum consiliorum ad capiendum bellũ facultas daretur, ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat. timentes omnium animos consolatione sanat. Cum in Carnutes uenisset, quorum consilio in ciuitate superiore commen-tario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, ꝙ præci pue eos propter conscientiam facti timere animaduerte bat, quo celerius ciuitatem metu liberaret, principẽ scæ-leris ipsius, & concitatorem belli Gutruatum ad sup-plicium deposcit, qui & si ne ciuibus quidem suis se cõ mittebat, tamen celeriter omnium cura quæsitus in ca-stra perducitur. Cogitur in eius supplicium Cæsar con tra naturam suam, maximo militum consensu, qui omnia pericula, & detrimenta belli à Gutruato ac-cepta referebant, adeo ut uerberibus exanimatum corpus securi feriretur. Ibi crebris literis Caninij fit certior, quæ de Drapete, & Luterio gesta essent, quó que in consilio permanerent oppidani, quorum, &

si paucitatem

si paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam iudicabat, ne uniuersa Gallia non uires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret, né ue hoc exemplo cæteræ ciuitates locorum opportunitate fretæ, se uindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ prouinciæ, quam si sustinere potuissent nullum ultra periculum uererẽtur. Itaq; C. Calenum legatum cum legiõibus duabus relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur. Ipse cũ omni equitatu q̃ potest celerrime ad Caninium contendit. Cum contra expectationem omnium Cæsar Vxellodunum uenisset, oppidumq́; operibus clausum animaduerteret, neq; ab oppugnatione recedi uideret ulla conditione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognosceret. aqua prohibere hostem tentare cœpit. flumen infimam uallem diuidebat, quæ pené totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum undiq; oppidum Vxellodunum, hoc auertere loci natura prohibebat. sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullá in partẽ depressis fossis deriuari posset. Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris sine uulneribus ac periculo uitæ neq; adire flumen, neq; arduo se recipere possent ascensu. Qua difficultate eorum cognita, Cæsar sagittarijs funditoribusq; dispositis, tormẽtis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorũ omnis postea multitudo aquatum unum in locum conueniebat. sub ipsius enim oppidi murum, magnus fons

prorumpebat, ab ea parte, quæ ferè pedum. CCC. interuallo fluminis circuitu uacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Cæsar unus uideret non sine magno periculo è regione eius, uineas agere aduersus montem, & aggeres struere cœpit magno cum labore & continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrunt & eminus sine periculo præliantur, multosq; pertinaciter succedentes uulnerant, non deterrentur tamen milites nostri uineas proferre et labore atq; operibus locorũ uincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis. quod genus operis sine ullo periculo & sine suspitione hostium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedum nouem, collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superare fontis fastigium posset. Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus nec sine periculo possent aquari oppidani, nõ tantum pecora atq; iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti oppidani, Cupas seuo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt. Eodem tempore acerrime præliantur, ut ab incendio restinguẽdo dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma existit, quæcunq; enim per locum præcipitem missa erant, ea uineis & aggere suppressa comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quãquam periculoso genere prælij, locoq; iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur &

excelso

excelso loco, & in conspectu exercitus nostri, magnus'q; utrinq; clamor oriebatur, ita ut quisq; poterat maxime insignis, quo notior, testatior'q; uirtus eius esset, telis hostium flammæ'q; se offerebat. Cæsar cum complures suos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere, & simulatione mœnium occupandorum clamorem undiq; iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis essent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, muris'q; disponunt. Ita nostri fine prælij facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restingunt, partim interscindunt. Cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. Ad postremum cuniculis uenæ fontis intercisæ sunt, atque auersæ, quo facto repente fons perennis exaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum cõsilio, sed Deorum uoluntate factum putarent. Itaq; necessitate coacti se tradiderũt. Cæsar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque uereretur, nequid crudelitate naturæ uideretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animaduerteret, si tali ratione diuersis in locis plures rebellare cœpissent, exemplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit, uitam'q; concessit, quo testatior esset pœna improborum. Drapes quem captum esse à Caninio docui, siue indignatione & dolore uinculorum, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo abstinuit, atq; ita interijt. Eodem tempore Luterius,

quem profugisse ex prælio scripsi, cum in potestatem uenisset Epasnacti Aruerni (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat) quod nusquam diutius sine periculo commoraturus uidebatur, cum sibi conscius esset, quàm inimicum deberet Cæsarem habere, hunc Epasnactus Aruernus amicissimus populi Roma. sine dubitatione ulla uinctum ad Cæsarem duxit. Labienus interim in Treueris equestre prælium secundum facit, compluribusq́; Treueris interfectis & Germanis, qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabant, principes eorum uiuos in suam redegit potestatem, atq; in ijs Surum Heduum, qui & uirtutis & generis summam nobilitatem habebat, solusq́; ex Heduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar cum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas uideret, iudicaretq́; superioribus æstiuis Galliam deuictam & subactam esse, Aquitaniam nunquã ipse adisset, sed per P. Crassum quadã ex parte deuicisset, cum duabus legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret æstiuorum. Quam rem sicut cætera celeriter feliciterq́; confecit. nãq; omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eum miserunt, obsidesq́; ei dederũt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est, exercitum per legatos in Hyberna deduxit, quatuor legiones in Belgio collocauit. cum M. Antonio, & G. Trebonio, & P. Vatinio, & Qu. Tullio legatis, duas in Heduos misit, quorum in omni Gallia summam esse authoritatem sciebat, duas in Turones ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem coniunctam oceano continerẽt.

Duas reliquas in Lemouicum fines non longe ab Ar-
uernis, ne qua pars Galliæ uacua ab exercitu esset. Pau
cos dies ipse in prouincia moratus, cum celeriter omnes
conuentus percucurrisset, publicas cõtrouersias cogno
uisset, benemeritis præmia tribuisset, cognoscẽdi enim
maximam facultatem habebat, quali quisq; animo in
rempu. fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinue
rat, fidelitate atq; auxilijs prouinciæ illius. his rebus
cõfectis ad legiões in Belgium se recipit, hybernauitq;
Nemetocennæ. ibi cognoscit Commiũ Atrebatem præ-
lio cum equitatu suo contendisse. Nam cum Antonius
in Hyberna uenisset, ciuitasq; Atrebatum in officio ma
neret, Commus, qui post illam uulnerationem, quam
supra commemoraui, semper ad omnes motus paratus
suis ciuibus esse consuesset, ne consilia belli quærẽtibus,
author armorum, duxq; deesset, parente Romanis ci-
uitate, cum suis equitibus, se suosq; latrocinijs alebat,
infestisq; itineribus commeatus complures, qui compor
tabãtur in Hyberna Romanorum intercipiebat. Erat
attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus
quadratus, qui cum eo hybernaret, hunc Antonius ad
persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus
autem ad eam uirtutem, quæ singularis in eo erat ma-
gnum odium Commij adiungebat, quo libentius id fa
ceret, quod imperabatur. Itaq; dispositis insidijs, sæpi-
us eius equites aggressus, secunda prælia faciebat. No
uissime cum uehementius contenderetur, ac Volusenus
ipsius intercipiẽdi Commij cupiditate pertinacius eum
cum paucis insecutus esset, ille autem fuga uehementi
Volusenum longius produxisset repente omnium suo-

rum inuocat fidem, atque auxilium, ne sua uulnera perfidia interposita paterentur inulta, cõuersóq; equo se à cæteris incautius permittit in Præfectum. Faciunt idem omnes eius equites, paucosq; nostros conuertunt, atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceáq; infesta medium femur eius magnis uiribus traijcit. Præfecto uulnerato, non dubitant nostri resistere, & conuersi hostem pellere. Quod ubi accidit complures hostium magno nostrorum impetu pulsi uulnerantur. & partim in fuga proteruntur, partim intercipiũtur. Quod ubi malum dux equi uelocitate euitauit, grauiter uulneratus Præfectus, ut uitæ periculum aditurus uideretur, refertur in castra. Commius autem siue expiato suo dolore, siue magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, séq; ibi futurum ubi præscripserit, & ea facturum, quæ imperauerit, obsidibus datis firmat. Vnum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum ueniat cuiusquam Romani. quam postulationem, Antonius, cum iudicaret ab iusto nasci timore, ueniam petenti dedit. obsides accepit.

SCIO Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios fecisse, quod ego non existimaui mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus L. Paulo, et C. Marcello consulibus, nullas habet Galliæ magnopere res gestas, ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar, exercitusq; eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendáq; huic Commentario statui. Cæsar cum in Belgio hyemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli spem, aut

causam dare armorum, nihil enim minus uolebat, quā
sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi bel-
li gerendi, ne cum exercitum deducturus esset, bellum
aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter si-
ne præsenti periculo susciperet. Itaque honorifice ciui
tates appellando, principes maximis præmijs afficien
do, nulla onera noua imponendo, defessam tot aduer-
sis prælijs Galliam, conditione parendi meliore faci=
le in pace continuit. Ipse hybernis peractis contra con-
suetudinem in Italiam quam maximis itineribus est
profectus ut municipia & colonias appellaret, quibus
M. Antonij quæstoris sui commendaret sacerdotij pe=
titionem. Contendebat enim gratia, cum libenter pro
homine sibi coniunctissimo, quem pauloante præmise-
rat ad petitionem, tum acriter contra factionem &
potentiam paucorum, qui M. Antonij repulsa Cæsaris
recedentis conuellere gratiam cupiebant. Hunc & si
Augurem prius factum, quam Italiam attingeret in
itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam
municipia & colonias adeundi existimauit, ut ijs gra
tias ageret, quod frequentiam, atque officium suum
Antonio præstitissent. simul'q; se & honorem suum in
sequentis anni commendaret, propterea quod insolen-
ter aduersarij sui gloriarentur L. Lentulum, & C.
Marcellum consules creatos, qui omnem honorem et di
gnitatem Cæsaris exspoliarent, ereptum Sergio Gal-
bæ consulatum, cum is multo plus gratia, suffragijs'q;
ualuisset, ꝙ sibi cōiunctus et familiaritate et necessitu-
dine legationis esset. Exceptus est Cæsaris aduentus ab
omnibus municipijs & colonijs incredibili honore, atq;

amore. Tū primū enim ueniebat ab illo uniuersæ Galliæ bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum locorumq; omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat. Hostiæ omnibus locis immolabātur, triclinijs stratis fora, templaq; occupabantur, ut uel expectatissimi triumphi lætitia percipi posset, tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa celeritate ad exercitū Nemetocennam redijt, legionibusq; ex omnibus hybernis ad fines Treuerorum euocatis, eò profectus est, ibiq; exercitum lustrauit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo maiore commendatione conciliaretur ad Consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quanq̃ crebro audiebat Labienum ab inimicis suis solicitari, certiorq; fiebat, id agi paucorum consilijs, ut interposita senatus authoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neq; de Labieno credidit quicquā, neq; contra senatus authoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Iudicabat enim liberis sententijs Patrum cōscriptorum causam suam facile obtineri. Nam C. Curio. tri. ple. cum Cæsaris causam dignitatemq; defendendā suscepisset, sæpe erat Senatui pollicitus, siquem timor armorum Cæsaris læderet, & quoniam Pompeij Dominatio atq; arma non minimum terrorē foro inferrent, discederet uterq; ab armis, exercitusq; dimitteret, fore eo facto liberam et sui iuris ciuitatem. neq; hoc tantum pollicitus est, sed eti

am per se discessionem facere cœpit, quod ne fieret Cõsules, amiciq; Pompeij iusserunt. atq; ita rem moderando, discesserunt. Magnum hoc testimoniũ Senatus erat uniuersi, conueniensq; superiori facto. Nam Marcellus proximo anno cum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeij, & Crassi, retulerat ante tempus ad Senatum de Cæsaris prouincijs, sententijsq; dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatẽ ex Cæsaris inuidia quærebat, Senatus frequẽs in alia omnia transijt, quibus non frangebãtur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset Senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitterentur. neque obscure hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam quam ad Cæsarem miserat confectam ex delectu prouinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen cum de uoluntate aduersariorum se expoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, & suo numero. XV. quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. iubet tradi. in eius locũ. XIII. legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidijs. XV. deducebatur. Ipse exercitum distribuit, per hyberna C. Treboniũ cũ legionibus. IIII. in Belgio collocat. C. Fabium cum totidẽ in Heduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgæ quorum maxima uirtus, et Hedui, quorũ authoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiã profectus est. Quo cum uenisset, cognoscit. per

M. Marcellum Cons. legiones duas ab se remissas, quae ex S.C. deberent ad Parthicum Bellum Duci Cn. Pompeio traditas, atq; in Italia retentas esse. Hoc facto, q̃q̃ nulli erat dubium quin arma contra Caesarem pararentur, tamen Caesar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, iure potius disceptandi, quàm Belli gerendi.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI. LIBER PRIMVS.

l ITERIS A FABIO C. Caesaris Consulibus redditis, aegre ab ijs impetratum est summa Tribunorum Pleb. contentione, ut in Senatu recitarẽtur. Vt uero ex literis ad Senatum referretur impetrari non potuit. Referunt Consules de rep. in ciuitate L. Lentulus Consul Senatui reiq; pub. se non defuturum pollicetur, si audacter, ac fortiter sententias dicere uelint, sin Caesarem respiciant, atq; eius gratiã sequãtur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neq; Senatus authoritati obtemperaturum, habere se quoq; ad Caesaris gratiam, atq; amicitiam receptum. In eãdem sententiam loqtur Scipio, Pompeio esse in animo reip. non deesse si Senatus sequatur, si cunctetur, atq; agat lenius, nequicquã eius auxilium, si postea uelit, Senatum imploraturũ. Haec Scipionis oratio, quod Senatus in urbe habebatur, Pom-

Metellus Scipio Gnei Pompei socer erat

peiusq; aderat, ex ipsius ore Pompeij mitti uidebatur.
Dixerat aliquis Leniorem sententiã, ut primo M. Mar
cellus ingressus in eam orationem, nõ oportere ante de
rep. ad Senatum referri, q̃ delectus tota Italia habiti, et
exercitus conscripti essent, quo præsidio, tuto & libere
Senatus, quæ uellet decernere auderet. ut M. Calidius,
qui censebat, ut Pompeius in suas prouincias proficisce
retur, ne qua esset armorum causa, timere Cæsarem ab
reptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum re
seruare, et retinere eas ad urbem Pompeius uideretur,
ut M. Rufus, qui sententiam Calidij paucis ferè mutatis
uerbis sequebatur. ij omnes conuitio L. Lentuli Cons.
correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidij
pronuntiaturum se omnino negauit. Marcellus perter
ritus conuitijs à sua sententia discessit. Sic uocibus Cõsu
lis, terrore præsentis exercitus, minis amicorũ Pompeij,
pleriq; compulsi, inuiti, et coacti Scipionis sententiã se-
quuntur, uti ante certam diem Cæsar exercitum dimit
tat, si non faciat, eum aduersus remp. facturum uide-
ri. intercedit M. Antonius, Q. Cassius Tr. Pl. Refertur
confestim de intercessione Tribunorũ, dicuntur senten-
tiæ graues, ut quisq; acerbissime crudelissiméq; dixit,
ita quã maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur. Mis-
so ad uesperum Senatu, omnes qui sunt eius ordinis à
Põpeio euocãtur. Laudat Põpeius, atq; in posterũ cõfir
mat. segniores castigat, atq; incitat, multi undiq; ex uete-
ribus Põpeij exercitibus, spe præmiorũ, atq; ordinũ euo
cãtur, multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à
Cæsare accersuntur. Cõpletur Vrbs, ad ius comitiorũ
Tribunos Pl. C. Curio euocat. oẽs amici Cõsulũ, necessa

rij Pompeij, atq; eorum qui ueteres inimicitias cum Cæsare gerebant, coguntur in senatum, quorum uocibus, et concursu terrētur infirmiores, dubij confirmantur, plerisq; uero libere potestas decernēdi eripitur. pollicetur L. Piso censor sese iturum ad Cæsarem. Item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant. Sex dies ad eā rem conficiendam spatij postulant, dicuntur etiā à nōnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui uoluntatem Senatus ei proponant. omnibus his resistitur, omnibus'q; oratio conf. Scipionis, Catonis, opponitur, Catonem ueteres inimicitiæ Cæsaris incitant, et dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & spe exercitus, ac prouinciarum, & regum appellandorum largitionibus mouetur, se'q; alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quē summa imperij redeat. Scipionem eadem spes prouinciæ, atq; exercituum impellit, Quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur. simul iudiciorum metus, adulatio, atq; ostentatio sui, & potentium, qui in rep. iudicijs'q; tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris incitatus, quod neminem dignitate secum exæquari uolebat, totum se ab eius amicitia auerterat, et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adiunxerat Cesari. simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiæ, Syriæ'q; ad suam potentiā, dominatum'q; conuerterat, rem ad arma deduci studebat. His de causis aguntur omnia, raptim'q;, atq; turbate, neq; docendi Cæsaris propinquis eius spacium datur, nec tribu. ple. sui periculi deprecādi, neq; etiam extremi iuris inter-

cessionem

cessionem retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur, sed de sua salute die septimo cogitare coguntur, quod illi turbulentissimi superioribus temporibus Tr. ple. octauo deniq; mense suarum actionum respicere, ac timere cõsueuerant. Decurritur ad illud extremum atq; ultimum S. C. quo, nisi pene in ipso urbis incẽdio, atq; desperatione omnium salutis, latorũ audacia, nunquam ante discessum est, dent operam Con. P. R. tr. pl. quiq; Con. sunt ad urbem, nequid resp. detrimenti capiat. Hæc S. C. perscribuntur ad. VII. Idus Ianuarij. Itaq; quinq; primis diebus quibus haberi Senatus potuit, qua ex die consulatum inijt Lentulus biduo excepto Comitiali, & de imperio Cæsaris, & de amplissimis uiris tr. pl. grauissime acerbissimeq; decernitur. profugiunt statim ex Vrbe tr. pl. seseq; ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Rauẽnæ, expectabatq; suis leuissimis postulatis responsa, siqua hominum æquitate, res ad ocium deduci posset. Proximis diebus habetur Senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit. Senatus uirtutẽ constantiamq; collaudat. copias suas exponit. legiones habere sese paratas. X. Præterea cognitum compertumq; sibi alieno esse animo in Cæsarem milites, neq; ijs posse persuaderi, uti eum defendant, aut sequantur. Statim de reliqs rebus ad Senatum refertur, tota ut Italia delectus habeatur. Faustus Sylla propere in Mauritaniã mittitur, pecunia uti ex ærario Pompeio detur. refertur etiã de rege Iuba, ut socius sit, atq; amicus. Marcellus uero passurum se in præsentia negat, De Fausto impedit Philippus tr. pl. De reliquis rebus S. C. perscribũtur, Pro-

in Cat[illegible] Catilinarios

uinciæ priuatis decernuntur, duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia, Philippus, & Marcellus priuato consilio prætereũtur, neq; eorũ sortes deijciũtur. In reliquas prouincias prætores mittuntur, neq; expectant, qđ superioribus annis acciderat, ut de eorũ imperio ad populũ referatur, paludatiq; uotis nuncupatis exeunt, Consulesq; (quod ante id tempus acciderat, nunquam) ex urbe proficiscuntur, Lictoresq; habent in Vrbe ex capitolio priuatim, contra omnia uetustatis exempla, tota Italia delectus habentur, arma imperãtur; pecuniæ à municipijs exiguntur, et è fanis tolluntur, omnia diuina, et humana iura permiscentur. qbus rebus cognitis, Cæsar apud milites cõcionatur. omnium temporum iniurias inimicorũ in se commemorat, à quibus & inductum, & deprauatum Pompeium queritur, inuidia, atq; obtrectatione laudis suæ, cuius ipse honori, et dignitati semper fauerit, adiutorq; fuerit. Nouum in rep. introductum exemplum queritur, ut Tribunitia ĩtercessio armis notaretur, atq; opprimeretur, quæ superioribus annis armis esset restituta, Syllam nudata omnibus rebus Tribunitia potestate, tamen intercessionem liberã reliquisse, Pompeium, qui amissam restituisse uideatur, dona etiam, quæ ante habuerat, ademisse. Quotiescunq; sit decretum, darent magistratus operã, nequid resp. detrimẽti caperet, qua uoce, & quo S. C. populus Romanus ad arma sit uocatus, factum in perniciosis legibus, in ui Tribunitia, in secessione Populi, tẽplis, locisq; editioribus occupatis, atq; hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini, atq; Gracchorum casibus docet. quarum rerũ illo tempore,

nihil factum,

nihil factum, nec cogitatum qdem, nulla lex promulgata, nõ cum Populo agi cœptum, nulla secessio facta, hortatur cuius imperatoris ductu nouem annis remp. feliciſſime gesserint. plurimaq; prælia secunda fecerint, omnem Galliã, Germaniamq; pacauerint, ut eius existimationem, dignitatemq; ab inimicis defendant. Conclamant legionis tertiædecimæ, quæ aderat, milites (hanc enim initio tumultus euocauerat, reliquæ, nõ dũ conuenerant) sese paratos esse imperatoris sui, Tribunorumq; pl. iniurias defendere. Cognita militum uoluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibiq; Tr. pl. qui ad eum confugerant, conuenit. reliquas legiones ex hybernis euocat, & subsequi iubet. eò L. Cæsar adolescens uenit, cuius pater Cæsaris erat legatus. is reliquo sermone confecto, cuius rei causa uenerat, habere se à Pompeio, ad eum priuati officij mãdata demonstrat, uelle Pompeium se Cæsari purgatum, ne ea quæ reip. causa egerit, in suam contumeliam uertat. semper se reip. commoda priuatis neceſſitudinibus habuiſſe potiora, Cæsarem quoq; pro sua dignitate debere, & studium, & iracundiam suam reip. dimittere, neq; adeo grauiter irasci inimicis, ne cum illis nocere se speret, reipub. noceat, pauca eiusdem generis addit cum excusatione Pompeij coniuncta. eadem ferè, atq; eisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibiq; Pompeiũ commemoraſſe demonstrat, quæ res & si nihil ad leuãdas iniurias pertinere uidebantur, tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ uellet ad eum perferrẽtur, petit ab utroq;, quoniã Põpeij mãdata ad se detulerint, ne grauẽtur, sua quoq; ad eũ postulata deferre. si

paruo labore magnas controuersias tollere, atq; omnẽ Italiam metu liberare possent, sibi semper reip. primã fuisse dignitatem, uitaq; potiorem, doluisse se q̃d P. Ro. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoq; semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis Comitijs populus iussisset, tamen hanc honoris iacturam sui rei pub. causa aequo animo tulisse, cum literas ad Senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetrauisse, tota Italia delectus haberi, retineri legiones duas, quae ab se simulatione Parthici belli sint abductae, ciuitatem eẽ in armis, quo nam haec omnia, nisi ad suam perniciem pertinere? sed tamen ad omnia se descendere paratum, atq; omnia pati reip. causa, proficiscatur Põpeius in suas prouincias, ipsi exercitus dimittantur, discedant in Italiam omnes ab armis, metus ẽ ciuitate tollatur, libera Comitia, atque omnis resp. S. P. Q. R. permittatur. haec quo facilius certisq; conditionibus fiant, & iureiurando sanciantur, aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere, fore uti per colloquia omnes controuersiae cõponantur. Acceptis mandatis Roscius cum L. Caesare Capuam peruenit, ibiq; consules, Pompeiumq; inuenit, postulata Caesaris renuntiat. Illi deliberata respondent, scriptaq; ad eum mandata per eos remittunt, quorũ haec erat summa. Caesar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret, quae si fecisset. Põpeium in Hispanias iturum. Interea quoad fides esset data, Caesarem facturum quae polliceretur, non intermissuros Consules, Pompeiumq; delectus. Erat iniqua conditio postulare, ut Caesar Arimino excederet.

mino excederet, atq; in Prouinciã reuerteretur. Ipsum & prouincias, & legiones alienas tenere, exercitũ Cæsaris uelle dimitti, delectus habere, polliceri se in prouinciam iturum, neq; ante quem diem iturus sit, definire, ut si peracto Cæsaris consulatu Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacij religione obstrictus uideretur, tempus uero colloquio non dare, neq; accessurũ polliceri, magnam pacis desperationẽ afferebat. Itaq; ab Arimino M. Antonium cum cohortibus quinq; Arretium mittit. Ipse Arimini cũ duabus legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Interea certior factus Tignium Thermum prætorem cohortibus quinq; tenere, oppidum munire, omniumq; esse Tigniorũ optimã erga se uolũtatem, Curionẽ cum tribus cohortibus, quas Pisauri & Arimini habebat mittit, Cuius aduẽtu cognito, diffisus municipij uolũtatis Thermus cohortes ex urbe educit et profugit, milites in itinere ab eo discedunt ac domũ reuertuntur. Curio omniũ summa uoluntate Tigniũ recipit. Quibus rebus cognitis confisus municipiorũ uolũtatibus, Cæsar cohortes legionis XIII ex præsidijs deducit, Auximumq; proficiscitur, quod oppidũ Actius cohortibus introductis tenebat, delectumq; toto Piceno circũmissis senatoribus habebat, aduentu Cæsaris cognito Decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt, docent sui iudicij rem non esse, neq; se neq; reliquos municipes pati posse C. Cæsarem imperatorem bene de rep. meritum, tantis rebus gestis oppido, mœnibusq; prohiberi, proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui.

Quorum oratione permotus Actius Varus, præsidiũ, quod introduxerat ex oppido, educit, et profugit. hũc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogũt, commissoq́; prælio, deseritur à suis Varus, nonnulla pars militum domũ discedit. reliqui ad Cæsarem perueniunt. atque unà cum ijs deprehensus L. Puppius Primipili Centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæsar milites Actianos collaudat. Puppium dimittit. Auximatibus agit gratias, seq́; eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repẽte terror inuasit, ut cum Lentulus consul ad aperiendum ærarium uenisset, ad pecuniam Pompeio ex Senatusconsulto proferendam, protinus aperto sanctiore ærario ex urbe profugeret. Cæsar enim aduentare, iam iamq́; adesse eius equites falsò nuntiabantur. hunc Marcellus collega, et pleriq; magistratus cõsecuti sunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in Apulia hybernorũ causa disposuerat, delectus intra urbem intermittuntur. nihil citra Capuam tutum esse omnibus uidetur. Capuæ primum sese confirmant, & colligunt, delectumq́; colonorũ, qui lege Iulia Capuã deducti erãt, habere instituunt, gladiatoresq́;, quos ibi Cæsar in ludo habebat in forum productos Lentulus libertati confirmat, atq; ijs equos attribuit, & se sequi iussit. quos postea monitus à suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus campaniæ, custodiæ causa distribuit. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit, cunctæ

earum

earum regionum Praefecturae libentissimis animis eũ recipiunt. exercitum'q; eius omnibus rebus iuuant. etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, sua'q; pecunia exaedificauerat, ad eum legati ueniunt, quae'q; imperauerit, sese cupidissime facturos pollicentur. milites imperat, mittunt. interea legio duodecima Caesarem consequitur. cum his duabus Asculum, Picenum proficiscitur. Id oppidũ Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat, qui Caesaris aduentu cognito, profugit ex oppido. cohortes'q; secum abducere conatus, à magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cũ paucis incidit in Vibullium Rufum missum à Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum causa, à quo factus Vibullius certior, quae res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas potest contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis, in ijs Camerino fugientem Vlcillem Hirum cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio habuerat, excipit. quibus coactis, tredecim efficit, cum ijs ad Domitium Aenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit, Caesarem'q; adesse cum legionibus duabus nuntiat. Domitius per se circiter uiginti cohortes ex Alba, & Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Asculo, expulsó'q; Lentulo, Caesar conquiri milites, qui ab eo discesserãt, delectum'q; institui iubet, ipse unum diem ibi rei frumentariae causa moratus, Corfinium contendit. eò cum uenisset, cohortes quinq; praemissae à Domitio ex oppido pontẽ fluminis interrumpebãt, qui erat ab oppido millia passuũ circiter tria. ibi cũ antecursoribus Caesa-

ris, prælio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi, se in oppidũ receperunt. Cæsar legionibus traductis ad oppidũ constitit. iuxtaq; murũ castra posuit. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio, cum literis mittit, qui petant, atq; orent, ut sibi subueniat, Cæsarem duobus exercitibus & locorum angustijs facile intercludi posse, frumentoq; prohiberi, quod nisi fecerit, se cohortesq; amplius triginta, magnumq; numerum senatorum, atq; equitum Romanorum in periculum esse uenturum. Interim suos cohortatus tormenta in muris disponit, certasq; cuiq; partes ad custodiam urbis attribuit, militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur quadraginta in singulos iugera, & pro rata parte centurionibus euocatisq;. Interim Cæsari nunciatur Sulmonenses quod oppidum à Corfinio septem millium interuallo abest, cupere ea facere quæ uellet, sed à Qu. Lucretio senatore, & Actio Peligno prohiberi, qui id oppidum septem cohortium præsidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum legiõis octauæ cohortibus quinq;. Sulmonenses simulatq; nostra signa uiderunt, portas aperuerunt, uniuersiq; & oppidani & milites obuiam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius & Actius de muro se deiecerunt. Actius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæsarem mitteretur, Antonius cum cohortibus & Actio eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo cõiunxit. Actiumq; incolumem dimisit, Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipijs frumentum comportare, reliquasq; copias ex-

pectare instituit, eo triduo legio octaua ad eum uenit. cohortesq; ex nouis Galliæ delectibus. XXII. equitesq; à rege Norico circiter trecenti. quorum aduentu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. Iis castris Curionem præficit, reliquis diebus oppidum uallo castellisq; circumuenire instituit, cuius operis maxima parte effecta eodem ferè tempore missi ad Pompeium reuertuntur. Literis perlectis Domitius dissimulans in consilio pronuntiat Pompeium celeriter subsidio uenturum, hortaturq; eos ne animo deficiant quæq; usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse Arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumq; fugæ capere constituit. Cum uultus Domitij cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius timidiusq; ageret quàm superioribus diebus cõsuesset, multumq; cum suis consultandi causa secreto præter consuetudinem colloqueretur, concilia conuentusq; hominum fugeret, res diutius tegi, dissimularíq; non potuit. Pompeius enim rescripserat sese rem in summum periculũ deducturum non esse, neq; suo consilio aut uoluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse. Proinde si qua facultas fuisset ad se cum omnibus copijs ueniret. Id ne fieri posset obsidione atq; oppidi circũmunitione fiebat. Diuulgato Domitij cõsilio milites, qui erãt Corfinij prima uesperi secessionem faciũt, atq; ita inter se per Tribunitum centurionesq; atq; honestissimos sui generis colloquuntur, obsideri se à Cæsare, opera munitionesq; propè esse perfectas, Ducem suum Domitium cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugæ consilium capere, debere se suæ salutis ratio=

nem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eam'q; oppidi partem, quæ munitissima uideretur, occupant, tanta'q; inter eos dissensio extitit, ut manum conserere, atque armis dimicare conarentur, post paulo tamen internuntijs ultro citro'q; missis, quæ ignorabant de L. Domitij fuga cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circunsistunt & custodiunt, legatos'q; ex suo numero ad Cæsarem mittunt, sese paratos esse portas aperire, quæ'q; imperauerit facere, & L. Domitium uiuum in eius potestatem tradere. Quibus rebus cognitis, Cæsar & si magni interesse arbitrabatur quamprimum oppido potiri, cohortes'q; ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuntijs commutatio fieret uoluntatis, quod sæpe in bello paruis momentis, magni casus intercederent, tamen ueritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos qui uenerant, collaudat, atque in oppidum dimittit, portas, muros'q; asseruari iubet. ipse his operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatijs intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis uigilijs stationibus'q;, ut contingant inter se, atq; omnem munitionem expleant. Tri. militum, & præfectos circummittit, atque hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asseruent. neque eo tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit, tanta erat summa rerum expectatio, ut nul lus in aliam partem mente atque animo traheretur,

quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosq; euentus exciperet, quarta uigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum uigilijs custodibusq; nostris colloquitur, uelle si sibi fiat potestas Cæsarem conuenire. Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur, cum eo de salute sua orat, atque obsecrat, sibi ut parcat, ueteremq; amicitiam commemorat. Cæsarisq; in se beneficia exponit, quæ erant maxima, quod per eum in collegium pontificum uenerat, quod prouinciam Hispaniam ex prætura habuerat, quod in petitione consulatus ab eo erat sublevatus. cuius orationem Cæsar interpellat, se non maleficij causa ex prouincia egressum, sed uti se à contumelijs inimicorum defenderet, ut Tribunos Ple. ea re ex ciuitate expulsos ad suam dignitatem restitueret, ut se, & populum Ro. paucorum factione oppressum in libertatem uindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reuerti liceat, petit, quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio, adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ uitæ durius cõsulere cogantur, facta potestate discedit. Cæsar ubi illuxit, omnes Senatores, senatorumq; liberos, Tribunos militum, equitesq; Romanos ad se produci iubet. Erant Senatorij ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sextus Quintilius Varus Quæstor L. Rubrius. Præterea filius Domitij, alijque cõplures adolescentes, et magnus numerus eqtũ Romanorũ et Decurionũ, quos ex municipijs Domitius euocauerat, hos omnes productos à con-

tumelijs militum, cōuitijsq; prohibet, pauca apud eos loquitur, qđ sibi aperte eorū gratia relata nō sit, pro suis in eos maximis beneficijs, dimittit omnes incolumes. HS. LX. quod aurū adduxerat Domitius, atq; in publicū deposuerat, allatū ad se ab Duumuiris Corfiniensibus Domitio reddit. ne continentior in uita hominum quàm in pecunia fuisset uideatur, & si eam pecuniam publicam esse constabat, datamq; à Pompeio in stipendium, Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet, atq; eo die castra mouet, iustumq; iter conficit, septem omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum, Ferentinorū, Larinatiū in Apuliam peruenit. Pompeius his rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atq; inde Brundusium, copias undiq; omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet. seruos, pastores armat, atq; his equos attribuit, ex ijs circiter trecentos equites conficit. L. Malius prætor Alba cum cohortibus sex profugit. Rutilus Lupus prætor Taracina cum tribus, quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Bimius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atq; ad eum transeunt. Item reliquis itineribus, nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus Fabrum C. Pompeij, quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis, quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atq; ad se Brundusium sit uenturus, interesse, reipu. & communis salutis causa se cum Pompeio colloqui, neque uero idem perfici longo itineris spatio, cum per alios

conditiones ferantur, ac si coràm de omnibus conditionibus disceptetur. Is datis mãdatis, Brundusium cum legionibus sex puenit. Veteranis quatuor, reliquis quas ex nouo delectu confecerat, atq; in itinere compleuerat, Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat, reperit Consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus. Pompeium remanere Brundusij cum cohortibus uiginti, neq; certum inueniri poterat, obtinẽdi ne causa Brundusij ibi remansisset, quo facilius omne Adriaticum mare extremis Italiæ partibus, regionibus'q; græciæ, in potestatem haberet, atq; ex utraq; parte Bellũ administrare posset, an inopia nauium ibi restitisset, ueritus'q; ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus administrationes'q; Brũdusini portus impedire instituit. quorum operum hæc erat ratio, qua fauces erant angustissimæ portus, molem atq; aggerem ab utraq; parte littoris iaciebat, quod his locis erat mare uadosum, longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo uersus pedum triginta è regione molis collocabat, has quaternis anchoris ex quatuor ãgulis distinebat, ne fluctibus mouerentur. his perfectis collocatis'q;, alias deinceps pari magnitudine rates iungebat, has terra, atq; aggere contegebat, ne aditus, atq; incursus ad defendendũ impediretur, à frõte, atq; ab utroq; latere cratibus, ac pluteis protegebat. In quarta quaq; earũ turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodius ab impetu nauium incendijs'q; defenderet. Cõtra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brundusino deprehenderat, adornabat. Ibi tur-

res cum ternis tabulatis erigebat, easq; multis tormentis, & omni genere telorum completas ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perrumperet, atq; opera disturbaret, sic quotidie utrinque eminus fundis, sagittis, reliquisq; telis pugnabatur. Atq; hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret, Ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atque ea res sæpe tentata, & si impetus eius consiliaq; tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseuerandum putabat. Itaq; Caninium Rebilium legatum familiarem, necessariumq; Scribonij Libonis, mittit ad eum colloquij causa. mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur. In primis ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat. magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis discedatur, cuius rei magnam partem laudis, atq; æstimationis ad Libonem peruenturã si illo authore, atque agente ab armis sit discessum. Libo à colloquio Caninij digressus, ad Pompeium proficiscitur. paulopost renuntiat, quod Consules absint, nihil sine illis de compositione agi posse. Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi iudicabat, & de bello agendum. Propè dimidia parte operis à Cæsare effecta, diebusq; in ea re consumptis nouem, naues à Cõsulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eò deportauerant, Brundusium reuertuntur. Pompeius siue operibus Cæsaris permotus, siue etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, aduentu nauium profectionem parare incipit,

& quo facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas ob- struit, uicos plateasq; inædificat, fossas transuersas uijs perducit, atque ibi sudes stipitesq; præacutos defigit. Hæc leuibus cratibus, terraq; inæquat. aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum fere- bant, maximis defixis trabibus, atq; eis præacutis præ sepit. His paratis rebus, milites silentio naues conscen- dere iubet, expeditos autem ex euocatis sagittarijs, fun- ditoribusq; raros in muro turribusq; disponit, hos cer- to signo reuocare constituit, cum omnes milites naues cõ scendissent, atq; ijs expedito loco actuaria nauigia re- linquit. Brundusini, Pompeianorum militum iniu- rijs, atque ipsius Pompeij contumelijs permoti, Cæsaris rebus fauebant. Itaq; cognita Pompeij profectione, con cursantibus illis, atque in ea re occupatis, uulgo ex te- ctis significabant. Per quos re cognita, Cæsar scalas pa rari, milites q; armari iubet, nequam rei gerendæ facul tatem dimittat. Pompeius sub noctem naues soluit, qui erãt in muro custodiæ causa collocati, eo signo, quod cõ uenerat, reuocantur. notisq; itineribus ad naues decur runt, Milites positis scalis muros ascendunt, sed moniti à Brundusinis ut uallum cæcum, fossasq; caueant, sub sistunt, & longo itinere ab ijs circunducti ad portum perueniunt, duasq; naues cum militibus, quæ ad mo- les Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusq; deprehen dunt, deprehensasq; excipiunt. Cæsar & si ad spem conficiendi negocij maxime probabat coactis naui- bus, mare transire, & Pompeium sequi, priusquã ille sese transmarinis auxilijs confirmaret, tamen rei

eius moram temporisq; longinquitatem timebat, quod omnibus coactis nauibus Pompeius praesentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur ut ex longinquioribus regionibus Galliae, Picenique, & à freto naues essent expectandae, sed id propter anni tempus longum, atque impeditum uidebatur. Interea ueterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficijs Pompeij deuincta, auxilia, equitatum parari. Galliam Italiamq; tentari se absente nolebat. Itaq; in praesentia Pompeij insequendi rationem omittit. In Hispaniam proficisci constituit, Duumuiris municipiorum omnium imperat, ut naues conquirant, Brundusiumq; deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum. in Siciliam Curionem propraetorem cum legionibus tribus. Eundem cum Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet, Sardiniam obtinebat M. Cotta. Siciliam M. Cato. Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani simul ad se Valeriū mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eijciunt. Ille perterritus, quod omnem prouinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas ueteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat, haec magno studio agebat, In Lucanis Brutijsq; per legatos suos, ciuium Romanorum delectus habebat, equitum peditumq; certum numerum à ciuitatibus Siciliae exigebat, quibus rebus pene perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione sese proiectum, ac proditum à Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatissimus, nō

necessarium

necessarium bellum suscepisset, & ab se, reliquis'q; in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta, ac parata confirmauisset, hæc in concione questus ex Prouincia fugit. Nacti uacuas ab imperijs, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniunt. Tubero cum in Africam uenisset, inuenit in prouincia cum imperio Actium Varum, qui ad Auximum, ut supra demõstrauimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat, atq; eam sua sponte uacuam occupauerat, delectu'q; habito duas legiones effecerat, hominum, & locorum notitia, & usu eius Prouinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex Prætura eam Prouinciam obtinuerat. hic uenientem Vticam cum nauibus Tuberonem, portu atq; oppido prohibet, neq; affectum ualetudine filiũ exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit. His rebus cõfectis, Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit. Ipse ad urbem proficiscitur. coacto Senatu, iniurias inimicorũ commemorat, docet se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed expectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus ciuibus pateret, latum ab decem Tr. pl. contradicentibus inimicis, Catone uero acerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Põpeio, qui si improbasset, cur fieri passus eẽt? Si probasset, cur se uti Populi beneficio prohibuisset? Patiẽtiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro postulauisset, in quo iacturam dignitatis, atque honoris ipse facturus

esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quàm imperium exercitusq; dimittere. Iniuriam in eripiẽdis legionibus prædicat, crudelitatem & insolentiam in circunscribendis Tr. pl. Conditiones à se latas, & expetita colloquia & denegata commemorat. pro quibus rebus orat, ac postulat remp. suscipiant, atque unà secum administrent. Sin timore defugiant, illis se honori non futurum, & per se remp. administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere, neq; se reformidare quod in senatu pauloante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterẽtur, ijs authoritatem attribui, timoremq; eorũ qui mitterent significari, tenuis atque infirmi hæc animi uideri, se uero ut operibus ante studuerit, sic iustitia & æquitate uelle superare. Probat rem Senatus de mittendis legatis sed qui mitterentur, non reperiebantur, maximeq; timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab Vrbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. sic triduum disputationibus, excusationibusq; extrahitur. Subijcitur etiam L. Metellus Tr. pl. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasq; res quascunque agere instituerat, impediat. Cuius cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tẽpus omittat, infectis ijs quæ agere destinauerat, ab Vrbe proficiscitur, atq; in ulteriorem Galliam peruẽnit. Quò cum uenisset, cognoscit missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante

Corfinio

Corfinio captum ipse dimiserat, profectum item Domitium ad occupandum Massiliam nauibus actuarijs septẽ, quas Sicilia, et Sardinia priuatis coactis seruis liberisq; colonis suis compleuerat, Præmissos etiam legatos Massilienses domum nobiles adolescentes, quos ab Vrbe discedẽs Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia ueterum suorũ beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauserunt. Albicos Barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesq; supra Massiliam incolebant, ad se uocauerant, Frumentum ex finitimis regionibus, atq; ex omnibus castellis in Vrbem conuexerant, armorum officinas in Vrbe instituerant, muros, classem, et portas reficiebant. Euocat ad se Cæsar Massiliensium. XV. primos, cum his agit, ne initium inferendi belli a Massiliensibus oriatur, Debere eos Italiæ totius authoritatem sequi potius, quàm unius hominis uoluntati obtemperare, reliquaq;, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, cõmemorat. Cuius orationem domũ legati referunt, atq; ex authoritate hæc Cæsari renuntiant, Intelligere se, diuisum esse populum Romanum in partes duas, neq; sui iudicij, neq; suarum esse uirium discernere, utra pars iustiorem habeat causam. Principes uero esse earũ partium Cn. Pompeiũ, & C. Cæsarem Patronos ciuitatis, quorũ alter agros Volgarum, Arecomicorum, et Iluorum publice his cõcesserit, alter bello uictas Gallias attribuerit, uectigaliaq; auxerit. quare paribus eorũ beneficijs parẽ se quoq; uoluntatẽ tribuere debere, et neutrũ eorũ cõtra alterũ iuuare. aut urbe, aut portibus re

cipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Massiliā peruēnit, atq; ab ijs receptus urbi præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quoquouersus dimittunt, onerarias naues, quas ubiq; possunt, deprehendunt, atq; in portum deducunt, earū clauis, aut materia, atq; armamentis instructis, ad reliquas armandas reficiendasq; utuntur. frumenti quod inuentum est, in publicum conferunt, reliquas merces commeatusq; ad obsidionem Vrbis, si accidat, reseruant. Quibus iniurijs pmotus Cæsar, legiones treis Massiliam adducit, turres uineasq; ad oppugnationem Vrbis agere, naues lōgas Arelate numero duodecim facere instituit. Quibus effectis armatisq; diebus triginta, à qua die materia cæsa est, adductisque Massiliam, his Decium Brutum præficit, C. Treboniū legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Dum hæc parat, atq; administrat, C. Fabium legatum cum legionibus tribus, quas Narbone circumq; ea loca hyemandi causa disposuerat in Hispaniam præmittit, celeriterq; Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidijs tenebantur. legiones reliquas, quæ lōgius hyemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnisq; itineribus ad exercitū Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rufi, quē à Pompeio missum in Hispaniā demonstratum est, Afranius & Petreius & Varro legati Pompeij, quorum unus tribus legionibus Hispaniam citeriorem, Alter à saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana, Vectonum agrum, Lusitaniamq; pari numero legionum

num

num obtinebat, officia inter se partiuntur, ut Petreius ex Lusitania per Vectones cũ omnibus copijs ad Afranium proficiscatur. Varro cum his, quas habebat legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaq; totius Lusitaniæ à Petreio, Celtiberis, Cantaberis, Barbarisq; omnibus, qui ad oceanũ pertinẽt, ab Afranio imperãtur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium peruenit cõstituunt cõmuni cõsilio libellũ ad Ilerdam propter ipsius loci opportunitatem gerere. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranij tres, Petreij duæ. præterea scutatæ citerioris prouĩciæ, et cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter octoginta, equitum utriusq; prouinciæ circiter quinq; millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad sex millia auxilia peditum, equitum, tria millia quæ omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipse petiuerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobilissimo & fortissimo quoq; euocato, Hinc optimi generis hominũ ex Aquitanis, Montanisq; qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere confestimq; esse uenturum. Simul à Tri. militum, centurionibusq; mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est, ꝙ pignore animos centurionum deuinxit, & largitione redemit militum uolũtates. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis, nũtijsq; tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos inter se distantes millia passuũ quatuor, his pontibus pabulatum mittebat, quod ea quæ citra

flumen fuerant superioribus diebus cõsumpserat. Hoc idem ferè atq; eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebróq; inter se equestribus prælijs contendebant. Huc, cum quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ duæ flumen transissent, impedimentáq; et omnis equitatus sequeretur, subito iumentorum & aquæ magnitudine pons est interruptus, & reliqua multitudo equitũ interclusa. Quo cognito à Petreio et Afranio, ex aggere atq; cratibus, quæ flumine ferebãtur, celeriter ponte Afranius, quem oppido castrisq; coniunctum habebat, legiones quatuor, equitatumq; omnem transiecit, duabusq; Fabianis occurrit legionibus, cuius aduentu nuntiato L. Plancus qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diuersamq; aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumueniri posset. Ita congressus impari numero magnos impetus legionum equitatusq; sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa duarum legionum procul ab utrisq; conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces aduersariorum occasione, & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur, quarum aduentu prælium dirimitur, ac suas uterq; legiões reducit in castra. Eo biduo Cæsar cũ equitibus nongentis, quos sibi præsidio, reliquerat, in castra peruenit. pons qui fuerat tempestate interruptus, penè erat refectus, hunc noctu perfici iussit. Ipse cognita locorũ natura ponti castrisq; præsidio sex cohortes reliquit, atq; omnia impedimenta, et postremo die omnibus copijs triplici instructa acie,

cta acie, ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranij constitit, & ibi paulisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit, et in medio colle sub castris constitit. Cæsar, ubi cognouit per Afranium stare quo minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis intermissis circiter passibus quadringentis, castra facere constituit, et ne in opere faciendo, milites repentino hostiũ incursu exterrerentur, atq; opere prohiberentur, uallo muniri uetuit, quod eminere, & procul uideri necesse erat, sed à fronte contra hostem pedum quindecim fossam fieri iussit. prima & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat, Post hos opus in occulto acies tertia faciebat. sic omne prius est perfectum, q̃ intelligeretur ab Afranio castra muniri. Sub uesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atq; ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet, et quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit, singulaq; latera castrorum singulis attribuit legionibus muniẽda, fossasq; ad eandẽ magnitudinem perfici iubet, reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusq; terrendi causa, atque operis impediendi copias suas ad infimas montis radices producunt, & prælio lacessunt. Neq; idcirco Cæsar opus intermittit confisus præsidio legionum trium & munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi copias in castra reducunt. Tertio die Cæsar uallo castra communit, reliquas cohortes, quas in

superioribus castris reliquerat, impedimentaq́; ad se traduci iubet. Erat in oppido Ilerda & proximo colle, ubi castra Petreius atq; Afranius habebãt, planicies circiter passuum trecentorum, atq; in hoc ferè medio spatio Tumulus erat paulo editior, quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab oppido, et ponte, & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum aduersarios cõfidebat. Hoc sperans legiones treis ex castris educit, acieq́; in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos præcurrere, atq; occupare eum Tumulum iubet. Qua re cognita celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio, & q prius in Tumulum Afraniani uenerant, nostri repelluntur, atq; alijs summissis præsidijs terga uertere, seq́; ad signa legionum recipere cogũtur. Genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari, dispersiq́; pugnarent, si premerentur, pedem referre, et loco excedere, non turpe existimarent, Cum Lusitanis reliquisq́; barbaris genere quodam pugnæ assuefacti, quod ferè fit, quibus quisq; in locis miles inueterauerit, uti multum earum regionum consuetudine moueatur, Hæc tamen ratio nostros perturbat insuetos huius generis pugnæ, circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis arbitrabantur, ipsi autem suos ordines seruare, neq; ab insignis discedere, neq; sine graui causa eum locum, quẽ cœperãt dimitti censuerant oportere. Itaq; perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu cõ

stiterat,

stiterat, locum nõ tenuit, atq; in proximum collem sese recepit. Cæsar penè omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinem'q; acciderat, cohortatus suos legionem nonam subsidio ducit, hostem insolẽtem, atq; acriter nostros insequentem supprimit, rursus'q; terga uertere, se'q; ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro cõsistere cogit. sed nonæ legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum uolunt, temere insecuti fugientes in locum iniquum progrediuntur, & sub montem, in quo erat oppidum positum Ilerda succedunt, hinc se recipere cum uellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. præruptus locus erat utraq; ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent, et neq; subsidia à lateribus summitti, neq; equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem decliui fastigio uergebat, in longitudinẽ passuũ circiter quadringentorũ, hac nostris erat receptus, quò incitati studio inconsultius processerant. Hoc pugnabatur loco et propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterãt, ut nullum frustra telum in eos mitteretur, tamen uirtute & patientia nitebantur, atq; omnia uulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ, atque ex castris cohortes per oppidum crebro summittebãtur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur, ut summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet. Hoc cum esset modo pugnatum continẽter horis quinq;, nostri'q; grauius à multitudine premerentur, consumptis omnibus telis, gladijs districtis, impetum aduersus montem, in cohortes faciũt, paucis'q;

deiectis, reliquos sese conuertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorẽ in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroq; latere, & si deiectis atq; inferioribus locis constiterat, tamen in summũ iugum uirtute connititur, atque inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita uario certamine pugnatum est. Nostri in primo cõgressu circiter septuaginta ceciderunt, in his Q u. Fulginius ex primo hastato legionis quartædecimæ, qui propter eximiam uirtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat, uulnerantur amplius sexcenti. Ex Afranianis interficiuntur T. Cecilius Primipili Centurio, & præter eum centuriones quatuor. milites amplius ducenti, sed hæc eius diei præfertur opinio, ut se utriq; superiores discessisse existimarẽt. Afraniani q, cum esse omnium iudicio inferiores uiderẽtur, comminus tamen diu stetissent, et nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum tumulum'q; tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu terga uertere coegissent. nostri autem q iniquo loco atque impari congressi numero, q quinq; horis prælium sustinuissent, quod montem gladijs districtis ascendissent, quod ex loco superiore terga uertere aduersarios coegissent, atque in oppidum compulissent. Illi eũ tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidium'q; ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodũ biduo, quo hæc gesta sunt. tanta enim tempestas cooritur, ut nunq̃ illis locis maiores aquas fuisse constaret. tum autem ex omnibus monti=

bus nix profluit, ac summas ripas fluminis superauit, pontesq; ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit, quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim & Cingam, spatio millium triginta, neutrũ horum transiri poterat, necessarioq; omnes his angustijs continebantur, neq; ciuitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neq; ij, qui pabulatum longius progressi erant interclusi fluminibus, reuerti, neq; maximi comitatus, qui ex Italia Galliaq; ueniebant, in castra peruenire poterant. tempus erat difficillimum, quo neq; frumenta in hybernis erant, neq; multum à maturitate aberãt, ac ciuitates exinanitæ, quod Afranius penè omne frumentum ante Cæsaris aduentum Ilerdam conuexerat, reliqui siquid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat, pecora, quod secundũ poterat esse inopiæ subsidium, propter bellũ finitimæ ciuitates longius remouerant. qui erant pabulandi, aut frumentandi causa progressi, hos leuis armaturæ Lusitani, peritiq; earum regionum Cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur, quibus erat procliue tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium rerum abundabat copia, multum erat frumentum prouisum, & conuectum superioribus temporibus, multum ex omni prouincia comportabatur, magna copia pabulĩ suppetebat, harum rerũ omniũ facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, et loca trans flumen integra, quò omnino Cæsar adire nõ poterat, Eæ permãse

runt aquæ dies quamplures. Conatus est Cæsar reficæ-
re pontes, sed nec magnitudo fluminis permittebat, neq;
ad ripam dispositæ cohortes aduersariorum perfici pa
tiebantur, quod illis prohibere erat facile, tum ipsius flu
minis natura, atq; aquæ magnitudine, tum quod ex to-
tis ripis in unum atq; angustum locum tela iaciebantur,
atque erat difficile eodẽ tempore rapidissimo flu-
mine opera perficere, & tela uitare. nuntiatur Afra-
nio magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem,
ad flumen constitisse, Venerant eò sagitarij ex Rutenis,
equites ex Gallia cum multis carris, magnisq; impedi
mentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant præterea cu-
iusq; generis hominum millia circiter sex cum seruis li
berisq;, sed nullus ordo, nullum imperium certum,
cum suo quisq; consilio uteretur, atque omnes sine timo
re iter facerent, usi superiorum temporum, atque itine-
rum licentia. Erant complures honesti adolescentes Se-
natorum filij, & equestris ordinis, Erant legiones ciui
tatum, erant legati Cæsaris, hos omnes flumina contine
bant, ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribusq;
legionibus Afranius de nocte proficiscitur, impruden
tesq; antemissis equitibus aggreditur, celeriter tamen
sese Galli equites expediunt, præliumq; committunt.
Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hosti
um numerum pauci sustinuere, sed ubi signa legionũ
appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in mon-
tes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum
attulit nostris ad salutem momẽtum, nacti enim spatiũ
se in loca superiora receperunt. Desyderati sunt eo die
sagittarij circiter ducenti, equites pauci, calonum atque

impedimentorum non magnus numerus. his tamen omnibus annona creuit, quæ ferè res inopia non solũ præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingrauescere consueuit, iam'q; ad denarios quinquaginta in singulos modios annona peruenerat, & militum uires inopia frumenti diminuerat, atq; incómoda in dies augebantur, & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio. ac se fortuna inclinauerat, ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur, illi omnibus abundarent rebus, superiores'q; haberentur. Cæsar ijs ciuitatibus, quæ ad eius amicitiam accessérant, quo minor erat frumẽti copia, pecus imperabat, calones ad longinquiores ciuitates dimittebat, Ipse præsentem inopiam, q̃bus poterat subsidijs, tutabatur. Hæc Afranius Petreius'q;, & eorum amici pleniora etiam, atq; uberiora Romam ad suos perscribebant, multa rumor fingebat, ut penè bellũ confectum uideretur. Quibus literis, nuntijs'q; Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebãt. Multi ex italia ad C. Pompeium proficiscebantur. Alij ut principes talem nuntium attulisse, alij ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouissimi uenisse uiderentur. Cum in his angustijs res esset, atq; omnes uiæ ab Afranianis militibus, equitibus'q; obsiderentur, nec pontes perfici possent, imperat militibus Cæsar, ut naues faciant cuius generis eum superioribus annis usus Britãniæ docuerat. Carinæ primum, ac statumina ex leui materia fiebant, reliquum corpus nauium uiminibus contextum corijs integebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia passuũ à castris. XXII.

militesq; his nauibus flumen trãsportat, continẽtemq; ripæ collem improuiso occupat. Hunc celeriter prius quàm ab aduersarijs sentiatur, communit. huc legionẽ postea traiecit, atque ex utraque parte pontem institutum perficit biduo. Ita commeatus, & qui frumenti causa processerant, tuto ad se recipit, & rem frumentariam expedire incipit. Eodẽ die equitum magnam partem flumen traiecit, qui inopinantes pabulatores, et sine ullo dissipatos timore aggressi, quàm magnum numerum iumentorum, atque hominum intercipiunt, cohortibusq; centuriatis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuũt, alij, ut prædæ subsidio sint, alij ut uenientibus resistant, atque eos propellant, unamq; cohortem, quæ temere ante cæteras extra aciẽ procurrerat, seclusam à reliquis circumueniunt, atq; interficiunt, incolumesq; cum magna præda eodem ponte in castra reuertuntur. Dum hæc ad Ilerdã geruntur, Massilienses usi L. Domitij consilio naues longas expediũt numero decemseptem, quarum erant undecim tectæ, multa his minora nauigia addunt, ut ipsa multitudine nostra classis terreatur, magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt, atque hos præmijs, pollicitationibusq; incitant, certas sibi deposcit naues Domitius, atque has colonis, pastoribusq;, quos secum adduxerat complet. Sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naues procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. erat multo inferior numero nauium Brutus, sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos

uiros antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant, ij manus ferreas, atque harpagones parauerant. magnoq; numero pilorum, tragularum, reliquorumq; telorum se instruxerant. Ita cognito hostium aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt, pugnatum utrinque est fortissime, atque acerrime, neque multum Albici nostris uirtute cedebant, Homines asperi, et montani exercitati in armis, atque ij modo digressi a Massiliensibus recentem eorundem pollicitationem animis continebant, pastoresq; indomiti spe libertatis excitati sub oculis domini suam probare operam studebant. Ipsi Massilienses & celeritate nauium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusq; eorum excipiebant, & quoad licebat latiore spatio, producta longius acie circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent contendebant, cum propius erat necessario uentum, ab scientia gubernatorum, atque artificis, ad uirtutem montanorum confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusq; peritis gubernatoribus utebantur, qui repente ex onerarijs nauibus erant producti, neq; dum etiam uocabulis armamentorum cognitis, tum etiam grauitate & tarditate nauium impediebãtur, factæ enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebãt. Itaque dum locus comminus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis nauibus obijciebant, atque iniecta manu ferrea, & retenta utraque naue, diuersi pugnabant, atq; in hostiũ naues transcendebant, & ma-

gno numero Albicorum, & Pastorum interfecto, partem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum cōpellunt. Eo die naues Massiliensium cum ijs, quae sunt captae, intereunt. IX. Hoc primum Caesari ad Ilerdam nuntiatur, simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur, Illi perterriti uirtute equitum, minus libere, minus audacter uagabantur. aliâs non longo ab castris progressi spatio, ut celerē receptū haberent, angustius pabulabantur, aliâs longiore circuitu custodias stationesq; equitum uitabant, aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu uiso, ex medio itinere proiectis sarcinis fugiebāt, postremo etiam plures intermittere dies, et praeter consuetudinē omniū noctu constituerant pabulari. Interim Oscenses et Calaguritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseq; imperata facturos pollicentur, hos Taraconenses, et Lacetani, & Ausetani, & paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento iuuent, pollicentur, atq; omnibus undiq; conquisitis iumentis, in castra deportant transit etiam cohors Illurgauonensis ad eum, cognito ciuitatis consilio, & signa ex statione transfert. magna celeriter fit commutatio rerum, perfecto ponte, magnis quinq; ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxilijs legionum, quae cum Pompeio per Mauritaniam uenire dicebantur, multae longinquiores ciuitates ab Afranio desciscunt, et Caesaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Caesar ne semper magno circuitu per pontem

equitatus

equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum fossas pedum triginta in latitudinem complures facere instituit. quibus partem aliquã Sicoris auerteret, uadumq́; in eo flumine efficeret. his penè effectis, magnum in timorem Afranius, Petreiusq́; perueniunt, ne omnino frumento, pabuloq́; intercluderētur, quod multum Cæsar equitatu ualebat. Itaq; constituunt ipsi locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrarijs generibus, quæ superiore bello cū L. Sertorio steterant, ciuitates uictæ nomen, atq; imperiū absentis timebant. quæ in amicitia manserant Pompeij, magnis affectæ beneficijs eum diligebant, Cæsaris autem in Barbaris erat nomē obscurius. Hic magnos equitatus, magnaq́; auxilia expectabant, & suis locis bellum in hyemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio toto flumine Ibero naues conquirere, et Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad Iberum millia quinque passuū, à castris aberat. XX. ad eum locum fluminis nauibus iunctis, pontem imperant fieri, legionesq́; duas flumē Sicorim traducūt, castraq́; muniunt uallo pedum duodecim. Quare per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctemq́; opere in flumine auertendo, huc iam rem duxerat, ut equites, et si difficulter, atq; ægre fiebat, possent tamen, atque auderent flumen transire. Pedites uero tantummodo humeris, ac summo pectore extarent, ut, tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur, Sed tamen eodem ferè tempore pons in Ibero propè effectus nuntiabatur, et in Sicori uadum

reperiebatur. Iam uero eò magis illi maturandum iter existimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copijs Sicorim transeunt, et cum duabus legionibus, quas superioribus diebus traduxerāt, castra coniūgunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen aduersariorum male haberet, & carperet. pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multo breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent. Equites ab eo missi flumē transeūt, et cum de tertia uigilia Petreius, atq; Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmen ostendunt, & magna multitudine circunfusa morari, atq; iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erāt coniūcta, cernebatur, equitatus nostri prælio nouissimos illorum premi uehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi, aliâs inferri signa, & uniuersarū cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conuersos insequi. totis uero castris milites conturbari, & dolere hostem ex manibus dimitti, bellū necessario longius duci. Centuriones Tribunosq; militum adire, atq; obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, neu periculo parceret, paratos esse sese, posse, & audere eà transire flumen, quà traductus esset equitatus. quorum studio, & uocibus excitatus Cæsar, & si timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obijcere, conandum tamen, atq; experiendum iudicat. Itaq; infirmiores milites ex omnibus cēturijs deligi iubet, quorum aut animus, aut uires uidebantur sustinere non posse. hos cum legione una præsidio castris relinquit, reliquas legiones

liquas legiones expeditas educit, magno'q; numero iumentorum in flumine supra, atq; infra constituto traducit exercitum. pauci ex his militibus ui fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac subleuantur. interijt tamē nemo. Traducto incolumi exercitu copias īstruit, triplicem'q; aciem ducere incipit, ac tantum fuit in militibus studium, ut millium sex ad iter addito ad uadū circuitu, magna'q; fluminis mora interposita, eos qui de tertia uigilia exissent, ante horā diei nonam consequerentur. Quos ubi Afranius procul uisos cum Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus constitit, aciem'q; instruit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prælio obijciat. Rursus conantes progredi insequitur, & moratur. Illi necessario maturius, q̄ constituerant, castra ponunt. (Suberant enim montes, atq; à millibus passuum quinq; itinera difficilia, atq; angusta excipiebāt. hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris, præsidijs'q; in angustijs collocatis exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo, ac timore Iberum copias traducerent, quod fuit illis conandum, atq; omni ratione efficiendū,) et totius diei pugna, atque itineris labore defessi rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoq; in proximo colle castra ponit. media circiter nocte ijs, qui adaquandi causa longius à castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, Duces aduersariorum silentio copias castris educere, quo cognito, signum dari iubet, & uasa militari more conclamari. Illi exaudito clamore, ueriti ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustijs te-

nerentur. iter supprimunt, copiasq; in castris continēt. Postero die Petreius cum paucis eqtibus occulte ad explorandа loca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris. Mittitur L. Decidius Saxo cum paucis, qui loci naturam perspiciat. uterque idem suis renuntiat, quinq; millia passuum proxima intercedere itineris campestris, inde excipere loca aspera, & montuosa, qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negocij. Disputatur in concilio à Petreio et Afranio, & tempus profectionis quæritur. pleriq; censebāt ut noctu iter facerent, posse prius ad angustias ueniri, quàm sentirentur, alij, quod pridie noctu conclamatū esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clàm exiri. Circunfundi noctu equitatum Cæsaris, atq; omnia loca, atq; itinera obsideri, nocturnáq; prælia esse uitanda, quod perterritus miles in ciuili dissensione timori magis, quàm religioni consulere consueuerit, at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam Tribunorum militum, & Cēturionum præsentiam afferre, quibus rebus coerceri milites, et in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum, et si aliquo accepto detrimento, tamen summa exercitus salua, locum, quē petant, capi posse. Hæc uicit in concilio sententia. & prima luce postridie constituunt proficisci. Cæsar exploratis regionibus, albēte cœlo omnes copias castris educit, magnóq; circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. nanq; itinera, quæ ad Iberum, atq; Octogesam pertinebāt, castris hostium oppositis tenebantur, ipsi erant transcendendæ ualles maximæ, ac difficillimæ, saxa multis locis præ-

rupta iter

rupta iter impediebant, ut arma per manus necessario traderentur, militesq; inermes, subleuatiq; alij ab alijs magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent, ac primo Afraniani milites uisendi causa læti ex castris procurrebant, contumeliosisq; uocibus prosequebantur, necessarij uictus inopia coactos fugeret, atque ad Ilerdam reuerti. Erat enim iter à proposito diuersum, contrariamq; in partem iri uidebatur. duces uero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent, multumq; eorum opinionem adiuuabat, quod sine iumentis, impedimentisq; ad iter profectos uidebant, ut non posse diutius inopiam sustinere confiderent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dexteram conspexerunt, iamq; primos superare regionem castrorum animaduertunt, nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum, atque occurrẽdum putaret. Conclamatur ad arma, atq; omnes copiæ paucis præsidio relictis cohortibus exeunt, rectoq; ad Iberum itinere contendunt. erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias, montesq; occuparent, sed exercitum Cæsaris uiarum difficultates tardabant. Afranij copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum uitarent. Impedimenta totius exercitus, cohortesq; in castris relictas, seruare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris auxilium fer-

ri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Cæsar, atq; ex magnis rupibus nactus planiciem, in hanc contra hostem aciem instruit. Afranius, cum ab equitatu nouissimum agmen premeretur, & ante se hostem uideret, collem quendam nactus, ibi constitit. Ex eo loco quatuor Cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus mittit. Hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio uti ipse eodem omnibus copijs contenderet, & mutato itinere iugis Octogesam perueniret. hũc cum obliquo itinere Cetrati peterent, conspicatus equitatus Cæsaris in cohortes impetum facit, nec minimam partem temporis equitum uim Cetrati sustinere potuerũt, omnes'q; ab his circunuenti, in conspectu utriusq; exercitus interficiuntur. erat occasio bene gerendæ rei, neque uero id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circundatum undiq; equitatu, cum in loco æquo, atq; aperto confligeretur, id'q; ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati Centuriones, Tribuni'q; militum, ne dubitaret prælium committere, omnium esse militum paratissimos animos. Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse, q̃ suis non subuenissent, quod de colle non recederent, q̃ uix equitum incursus sustinerent, collatis'q; in unum locum signis conferti, neq; ordines, neq; signa seruarent, q̃ si nequitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eã spem uenerat, se sine pugna, & sine uulnere suorum, rẽ con

ficere

ficere posse, quod re frumentaria aduersarios interclu=
sisset. cur etiam secundo prælio aliquos ex suis amitte=
ret? cur uulnerari pateretur optime meritos de se mili-
tes? cur deniq; fortunam periclitaretur? præsertim cum
nõ minus esset imperatoris, cõsilio superare, q̃ gladio.
mouebatur etiam misericordia ciuiũ, quos interficien-
dos uidebat, quibus saluis, atq; incolumibus rem obti-
nere malebat. Hoc consilium Cæsaris à plerisq; non
probabatur. Milites uero palàm inter se loquebantur,
quoniam talis occasio uictoriæ dimitteretur, etiam cum
uellet Cæsar sese nõ esse pugnaturos. Ille in sua sentẽ=
tia perseuerat, & paulũ ex eo loco digreditur, ut timo
rem aduersarijs minuat. Petreius, atq; Afranius obla-
ta facultate in castra sese referũt. Cæsar præsidijs mon
tibus dispositis, omni ad Iberũ intercluso itinere, quam
proxime potest hostium castris castra communit. Poste
ro die duces aduersariorũ perturbati, quod omnẽ rei
frumẽtariæ, fluminisq; Iberi spem amiserant, de reli
quis rebus consultabant. Erat unũ iter, Ilerdã si reuer
ti uellent, alterũ, si Tarraconẽ peterent. Hæc cõsultan
tibus eis, nũtiatur aquatores ab equitatu premi nostro.
Qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum,
et cohortium alariarum, legionariasq; interijciunt co
hortes, uallumq; ex castris ad aquam ducere incipiũt,
ut intra munitionẽ, et sine timore, & sine stationibus
aquari possent. Id opus inter se Petreius, atq; Afranius
partiũtur, ipsiq; perficiẽdi operis causa lõgius progre
diuntur. Quorũ discessũ liberã nacti milites colloquio
rum facultatẽ, uulgò procedunt, et quẽ quisq; in castris
notũ, aut municipẽ habebat, conquirit, atq; uocat. Pri-

mum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent, eorũ se beneficio uiuere. Deinde imperatoris fidẽ quærunt, rectène se illi sint commissuri, et qđ non ab initio fecerint, armáq; cum hominibus necessarijs, & consanguineis contulerint, conqueruntur. His prouocati sermonibus fidẽ ab imperatore de Petreij, et Afranij uita petũt, nequod in se scælus concepisse, neu suos prodidisse uideantur. Qubus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant. Legatos'q; de pace primorũ ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. interim alij suos in castra inuitandi causa adducunt, alij ab suis adducuntur, adeo, ut una castra iam facta ex binis uiderentur. Complures'q; Tribuni militum, & Centuriones ad Cæsarem ueniunt, se'q; ei commendant. Hoc idem fit à Principibus Hispaniæ, quos illi euocauerant, & secum in castris habebant obsidum loco. ij suos notos, hospites'q; quærebant, per quem quisq; eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranij etiã filius adolescens de sua, & parentis sui salute cum Cæsare, per Sulpitium legatum agebat. erant plena lætitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula uitasse, & eorum, qui sine uulnere tantas res cõfecisse uidebãtur, magnumq; fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat. consiliumq; eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit, se'q; in castra recipit, sic paratus, ut uidebatur, ut quicunq; accidisset casus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petreius uero non deserit sese, armat familiam, cum hac & prætoria cohorte Cetratorum, barbaris'q;

equitibus

equitibus paucis, beneficiarijs suis, quos suæ custodiæ causa habere consueuerat, improuiso ad uallum aduolat, colloquia militum interrumpit, nostros repellit ab castris, quos deprehendit interficit, reliqui coeunt inter se, & repentino periculo exterriti sinistras sagis inuoluunt, gladiosq́; distringūt, atq; ita se à Cetratis, equitibusq́; defendunt, castrorum propinquitate confisi, seq́; in castra recipiunt, & ab his cohortibus, quæ erant in statione ad portas defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesq́; appellat neu se, neu Pompeium absentem imperatorem suum aduersarijs ad supplicium tradant, obsecrat. Fit celeriter cōcursus in prætorium. postulant, ut iurent omnes se exercitum, ducesq́; non deserturos, neq; prodituros, neq; sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc uerba iurat ipse, ad idem iusiurādum adigit Afranium, subsequuntur Tribuni militum, centurionesq́;. centuriatim producti milites idē iurant, edicūt penes quē quisq; sit miles Cæsaris, ut producatur. productos palàm in prætorio interficiunt, sed pleriq; quos cœperant, celant, noctuq́; per uallū emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, noua religio iusiurandi, spem præsentis deditionis sustulit, mentesq́; militum conuertit, & rem ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar milites aduersariorū, qui in castra per tempus colloquij uenerant summa diligentia conquiri, et remitti iubet. Sed ex numero Tribunorum militum, Centurionumq́; nōnulli sua uoluntate apud eum remanserunt, quos ille postea magno in honore habuit. Centuriōes, amplioris q́; ordinis equites Roma-

nos in tribunitium restituit honorẽ. Premebãtur Afraniani pabulatione, aquabãtur ægre. frumenti copiam legionarij nonnulli habebant, q dierum uigintiduorũ ab Ilerda frumentum iussi erant efferre. Cetrati, auxiliaresq; nullam, quorum erant, & facultates ad parandum exiguæ, & corpora insueta ad onera portanda. itaq; magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarẽ perfugiebat. In his erat angustijs res, sed ex propositis consilijs duobus explicitius uidebatur ad Ilerdam reuerti, q ibi paululum frumenti reliquerant. ibi se reliquum consilium expleturos cõfidebãt. Tarraco aberat longius quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscũtur. Cæsar equitatu præmisso, qui nouissimum agmen carperet, atq; impediret, ipse cum legionibus subsequitur, nullũ intercedebat tempus quin extremi cum equitibus præliarentur. Genus erat hoc pugnæ, expeditæ cohortes nouissimum agmen claudebant, puresq; in locis campestribus subsistebant, si mons erat ascendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis superioribus qui antecesserant, suos ascendentes protegebant, cum uallis, aut locus decliuis suberat, neq; ij, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites uero ex loco superiore in aduersarios tela conijciebant, tum magno erat in periculo res, tum inquirebant, ut cum eiusmodi esset locis appropinquatũ, legionum signa consistere iuberent, magnoq; impetu equitatum repellerent. Eo summoto, repente incitati cursu, sese in ualles uniuersi dimitterent, atq; ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent. nam tantum

ab equitum ſuorum auxilijs aberant, quorum nume-
rum habebant magnum, ut eos ſuperioribus perterri-
tos prælijs, in medium reciperent agmen, ultroq; eos
tuerentur, quorũ nulli ex itinere excedere licebat, quin
ab equitatu Cæſaris exciperetur. tali dum pugnatur
modo, lente, ac paulatim proceditur, crebroq; ut ſint au
xilio ſuis, ſubſiſtunt, ut tum accidit. millia enim pro-
greſſi quatuor, uehementiusq; peragitati ab equitatu,
montem excelſum capiunt. ibiq; una fronte contra ho-
ſtem caſtra muniunt, neq; iumentis onera deponunt.
Vbi Cæſaris caſtra poſita, tabernaculaq; conſtituta, &
dimiſſos equites pabulandi cauſa animaduertere, ſeſe
ſubito proripiunt, hora circiter ſexta eiuſdem diei, &
ſpem nacti moræ, diſceſſu noſtrorum equitum, iter face
re incipiunt. Quare animaduerſa, Cæſar relictis his
legionibus ſubſequitur, præſidio impedimentis paucas
cohortes relinquit, hora decima ſubſequi, pabulatores,
equitesq; reuocari iubet, celeriter equitatus ad quotidia
num itineris officiũ reuertitur. pugnatur acriter ad no
uiſſimũ agmen. adeo, ut penè terga conuertant, complu
resq; milites, etiã nonnulli centuriones interficiuntur.
Inſtabat agmen Cæſaris, atq; uniuerſum imminebat.
Tum uero neq; ad explorandum idoneum locum ca-
ſtris, neq; ad progrediendum data facultate conſiſtunt
neceſſario, et procul ab aqua, et natura iniquo loco ca-
ſtra ponunt. Sed iiſdẽ de cauſis Cæſar, quæ ſupra ſunt
demonſtratæ, prælio nõ laceſſit, et eo die tabernacula
ſtatui paſſus nõ eſt, quò paratiores eſſent ad inſequen-
dum omnes, ſiue noctu, ſiue interdiu erũperẽt. illi ani
maduerſo uitio caſtrorũ, tota nocte munitiões proferũt,

castráq; castris cõuertunt. hoc idẽ postero die à prima luce faciunt, totum'q; in ea re diẽ consumunt, sed q̃tum opere processerãt, et castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, et præsenti malo alijs malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris. Proximo die præsidio in castris relicto, uniuersas ad aquam copias educunt, pabulatum emittitur nemo, His eos supplices malis Cæsar necessariam subire deditionem, q̃ prælio decertare malebat. conatur tamen eos uallo, fossáq; circummunire, ut q̃ maxime repẽtinas eorum eruptiones demoretur, quo necessario descensuros existimabat. illi & inopia pabuli adducti, et quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent. In his operibus, consilijs'q; biduum consumitur. tertio die magna iam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei, quæ munitionis causa fiebat, hora circiter octaua signo dato legiones ducunt, aciem'q; sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem instruit. contra opinionẽ enim militum, famam'q; omniũ uideri prælio diffugisse, magnum detrimentum afferebat, sed eisdem de causis quæ sunt cognitæ, quo minus dimicare uellet, mouebatur, atq; hoc etiam magis, quod spatij breuitas, etiam in fugam coniectis aduersarijs, nõ multum ad summam uictoriæ iuuare poterat. Non enim amplius pedũ millibus duobus ab castris castra distabant. Hinc duas parteis acies occupabãt. Tertia uacabat, ad incursum, atq; impetum militum relicta, si prælium committeretur propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa

conſtituerant ſigna inferentibus reſiſtere, prior prælio non laceſſere. Acies erat Afraniana duplex, legio quinta & tertia in ſubſidijs locum Alariæ cohortis obtinebat. Cæſaris triplex, ſed primã aciẽ, quã ternæ cohortes ex quinta legione tenebant, has ſubſidiariæ ternæ, & rurſus aliæ totidem, ſuæ cuiuſq; legionis ſubſequebantur, ſagittarij, funditoreſq; media cõtinebãtur acie, eqtatus latera cingebat. tali inſtructa acie, tenere uterq; propoſitum uidebatur. Cæſar, ut niſi coactus prælium non committeret, ille, ut opera Cæſaris impediret. producitur tamen res, acieſq; ad ſolis occaſum continentur. Inde utriq; in caſtra diſcedunt. Poſtero die munitiones inſtitutas Cæſar parat perficere, illi uadum fluminis Sicoris tentare, ſi tranſire poſſent. Quare animaduerſa, Cæſar Germanos leuis armaturæ, equitumq; partem flumen traijcit, crebraſq; in ripis cuſtodias diſponit. tandem omnibus rebus obſeſſi, quartum iam diem ſine pabulo retentis iumentis, aquæ, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt, & id ſi fieri poſſit, ſemoto à militibus loco, ubi id à Cæſare negatum, & palàm ſi colloqui uellent, conceſſum eſt, datur obſidis loco Cæſari filius Afranij. uenitur in eum locum quẽ Cæſar deligit. Audiente utroq; exercitu loquitur Afranius, non eſſe, aut ipſis, aut militibus ſuccenſendum, quod fidẽ erga imperatorem ſuum Gn. Pompeium conſeruare uoluerint. ſed ſatis iam feciſſe officio, ſatiſq; ſupplicij tuliſſe, perpeſſos omnium rerum inopiam. Nunc uero penè ut fœminas circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingreſſu, neq; corpore dolorem, neq; animo ignominiã ferre poſſe. itaq; ſe uictos confiteri, orare, atq; obſecrare,

ſiquis locus miſericordiæ relinquatur, ne ad ultimum ſuppliciũ progredi neceſſe habeant. Hæc quàm poteſt demiſſiſſime, atq; ſubiectiſſime exponit. Ad ea Cæſar reſpõdit, nulli omnium has parteis, uel querimoniæ, uel miſerationis minus cõueniſſe, reliquos enim omneis ſuum officium præſtitiſſe, ſe, qui etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo confligere noluerit, ut q̃ integerrima eſſent ad pacẽ omnia, exercitum ſuum, q̃ iniuria etiam accepta, ſuiſq; interfectis, quos in ſua poteſtate habuit, conſeruarit, et texerit, illius deniq; exercitus milites, q̃ per ſe de conciliãda pace egerint, qua in re omnium ſuorum uitæ conſulendum putarunt, ſic omniũ ordinum parteis in miſericordia cõſtitiſſe, ipſos Duces à pace abhorruiſſe, eos, neq; colloquij, neq; induciarum iura ſeruaſſe, et homines imperitos, & per colloquium deceptos crudeliſſime interfeciſſe, accidiſſe igitur his, quod plerũq; hominibus nimia pertinacia, atq; arrogantia accidere ſoleat, uti eò recurrant, & id cupidiſſime petant, qđ paulo ante contempſerint, neq; nunc ſe illorum humilitate, neq; aliqua temporis opportunitate poſtulare, quibus rebus augeantur opes ſuæ, ſed eos exercitus, quos cõtra ſe multos iam ãnos aluerint, uelle dimitti, neq; enim ſex legiones alia de cauſa miſſas in Hiſpaniã, ſeptimamq; ibi conſcriptam, neq; tot, tãtasq; claſſes paratas, neq; ſummiſſos Duces rei militaris peritos, nihil horum ad pacandas Hiſpanias, nihil ad uſum Prouinciæ prouiſum, quæ propter diuturnitatem pacis nullum auxilium deſyderarit, omnia hæc iampridẽ contra ſe parari, in ſe noui generis imperia conſtitui, ut idem ad portas urbanis poſſideat rebus, & duas bel-

licosissimas Prouincias absens tot annos obtineat, in se iura magistratuũ commutari, ne ex prætura, & consulatu, ut semper, sed per paucos probati, & electi in Prouincias mittantur, in se ætatis excusationẽ nihil ualere, qđ superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur, in se uno non seruari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum reuertantur, exercitumq; dimittant. quæ tamen omnia, et se tulisse patienter, & esse laturum, neq; nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, qđ tamen sibi difficile nõ sit, sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. proinde, ut esset dictum, Prouincijs excederẽt, exercitumq; dimitterẽt, sed si id sit factum, nociturũ se nemini. hanc unam, atq; extremã pacis esse conditionẽ.

Id uero militibus fuit pergratum, et iucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci, ut qui aliqđ uicti incommodi expectauissent, ultro inde præmium missionis ferrent. Nã cum de loco, & tempore eius rei cõtrouersia inferretur, et uoce, et manibus, uniuersi ex uallo, ubi constiterant significare cœperunt, ut statim dimitterentur, neq; omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. paucis cum esset in utranq; partem uerbis disputatũ, res huc deducitur, ut ij qui habeãt domicilium, aut possessiones, in Hispaniã statim, reliq ad Varum flumen dimittantur. neqđ eis noceatur, ne'ue quis inuitus sacramẽto dicere cogatur à Cæsare, cauetur. Cæsar ex eo tempore dum ad flumen Varũ ueniatur, se frumentum daturũ pollicetur. addit etiam, ut, qđ qsq; eorũ in bello amiserit, quæ sint penes milites

suos, ijs quę amiserint restituat? militibus æqua facta exi stimatione pecuniã pro his rebus soluit. Quascunq; po stea cõtrouersias inter se milites habuerãt sua spõte ad Cæsarẽ introduxerũt. Petreius, atq; Afranius, cum sti pendiũ ab legionibus penè seditione facta flagitarẽtur, cuius illi diẽ nõ dũ uenisse dicerent, Cæsar ut cognosce ret, postulatum est. Eoq; utriq; quod statuit, contenti fue runt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, du as legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo inter se spatio castra facerent, eiq; negocio Q. Fusium Calenum legatum præfecit. Hoc eius præ scripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atq; ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER SECVNDVS.

d VM HAEC IN HISPANIA gerũtur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationẽ Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, uineas, turresq; ad oppidum agere instituit, una erat proxima portui, naualibusq;, altera ad partem, qua est aditus ex Gallia, atq; Hispania ad id mare, quod adigit ad hostium Rhodani. Massilia enim ferè ex tribus oppidi partibus mari alluitur. reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra, huius quoq; spatij pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & ualle altissima munita longam, & difficilem habet oppugnationem.

gnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumētorū, atq; hominum multitudinem ex omni prouincia uocat. uimina, materiamq; cõportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta extruit. Sed tanti erāt antiquitus in oppido omnium rerū ad bellum apparatus, tantaq; multitudo tormentorum, ut eorum uim nullæ contextæ uiminibus uineæ sustinere possent. asseres enim pedum duodecim cuspidibus præfixi, atq; hi maximis balistis missi per quatuor ordines cratium in terra defigebantur. Itaq; pedalibus lignis coniunctis inter se porticus integebātur, atq; hac agger inter manus proferebatur. antecedebat testudo pedum sexaginta æquādi loci causa facta. item ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus, et lapides, defendi possent. sed magnitudo operum, altitudo muri, atq; turrium, multitudo tormentorum, omnem administrationē tardabat. crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesq; aggeri, & turribus inferebantur. quæ facile nostri repellebant milites, magnisq; ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant in oppidum reijciebant. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe nauium sedecim, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Massiliensibusq; subsidio missus, freto Siciliæ imprudente, atq; inopinante Curione prouehitur. appulsisq; Messanam nauibus, atq; inde propter repētinum terrorem principum, ac Senatus fuga facta, ex naualibus eorum unam deducit. Hac adiuncta, ad reliquas naues cursum Massiliam uersus perficit, præmissaq; clàm nauicula Domitiū, Massiliensesq; de suo ad-

uentu certiores facit, eosq; magnopere hortatur, ut rursus cũ Bruti classe additis suis auxilijs confligant. Massilienses post superius incommodum ueteres ad eundẽ numerum ex naualibus productas naues refecerant, summaq; industria armauerant, remigum, gubernatorumq; magna copia suppetebat, piscatoriasq; adiecerant, atq; contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti. Has sagittarijs, tormentisq; compleuerant. tali modo instructa classe omnium seniorum, matrumfamiliæ, uirginum precibus, et fletu excitati, ut extremo tempore ciuitati subuenirẽt, non minore animo, ac fiducia, quàm ante dimicauerant, naues conscendunt. cõmuni enim fit uitio naturæ, ut inuisis, latitantibus, atq; incognitis rebus magis confidamus, uehementiusq; exterreamur, ut tũ accidit. aduentus enim L. Nasidij summa spe, & uoluntate ciuitatem compleuerat. nacti idoneum uentum ex portu exeunt, & Taurenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perueniunt. Ibiq; naues expediunt, rursusq; se ad cõfligendum animo confirmant, & consilia communicant, dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. Eodẽ Brutus contendit aucto nauium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelatæ per Cæsarẽ, captiuæ Massiliẽsiũ accesserant sex. Has superioribus refecerat diebus, atq; omnibus rebus instruxerat. Itaq; suos cohortatus, quos integros superauissent, ut uictos contẽnerent plenus spei bonæ, atque animi aduersus eos proficiscitur, facile erat ex castris. C. Trebonij, atq; omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis iuuentus, quæ in oppido remanserat, omnesq; superioris ætatis cum liberis, atq;

beris, atque uxoribus, publicisq; custodijs, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa deorum immortalium adirent, & ante simulachra proiecti uictoriam ab Dis exposcerent. Neque erat quisquam omnium qui non in eius diei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret. Nam & honesti ex iuuentute, & cuiusque ætatis amplissimi nominatim euocati, atque obsecrati, naues conscenderant, ut siquid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quicquam reliq fore uiderent, si superauissent, uel domesticis opibus, uel externis auxilijs de salute urbis confiderent. Commisso prælio, Massiliensibus res nulla ad uirtutem defuit, sed memores eorum præceptorũ, quæ pauloante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri uiderentur, & quibus in pugna uitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum ciuium fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda, diductisq; nostris paulatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur, & siquãdo nostri facultatem nacti ferreis iniectis manibus nauem religauerant, undiq; suis laborãtibus succurrebant. Neque uero coniuncti Albicis comminus pugna deficiebant, neque multum cedebant uirtute nostris, simul ex minoribus nauibus magna uis eminus missa telorum, multa nostris de improuiso imprudentibus, atque impeditis uulnera inferebant. Conspicatæ que naues triremes duæ, nauem D. Bruti, quæ ex signo facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitauerant, sed tantum re proui-

ſa Brutus celeritate nauis eniſus eſt, ut paruo momento antecederet. Illæ adeo grauiter inter ſe incitatæ cõflixerunt, ut uehemẽtiſſime utræq; ex concurſu laborarẽt, altera uero perfracto roſtro tota collabefieret. Qua re animaduerſa, quæ proximæ ei loco ex Bruti claſſe naues erant, in eas impeditas impetum faciũt, celeriterq́; ambas deprimunt. Sed Naſidianæ naues nulli uſui fuerunt, celeriterq́; pugna exceſſerunt. Non enim has, aut conſpectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum uitæ periculum adire cogebant. Itaq; ex eo numero nauium nulla deſyderata eſt, ex Maſſilienſium claſſe quinq; ſunt depreſſæ, quatuor captæ, una cũ Naſidianis profugit, quæ omnes citeriorem Hiſpaniam petiuerunt. At ex reliquis una præmiſſa Maſſiliam, huius nuntij perferendi gratia, cum iam appropinquaret urbi, omnis ſeſe multitudo ad cognoſcendum effudit. Hac re cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab hoſtibus capta eodem ueſtigio uideretur. Maſſilienſes tamen nihilo ſegnius ad defenſionem Vrbis reliqua apparare cœperunt. Eſt animaduerſum ab legionarijs, q dexterã partem operis adminiſtrabant, ex crebris hoſtium eruptionibus, magno ſibi eſſe præſidio poſſe, ſi pro Caſtello, ac receptaculo turrim ex latere ſub muro feciſſent, quam primo ad repentinos incurſus humilem, paruamq́; fecerunt. huc ſe referebant. hinc ſiqua maior oppreſſerat uis, propugnabant, hinc ad repellẽdum, et proſequendum hoſtem procurrebant. Patebat hæc quoquouerſus pedes. XXX. ſed pariẽtum craſſitudo ped. V. Poſtea uero (ut eſt rerum omnium magiſter uſus) hominũ adhibita ſolertia, inuentũ eſt magno eſſe

usui posse, si hæc esset in altitudinē turris elata. Id hac ratiõe perfectum est. Vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt, ita ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, nequid emineret, ubi ignis hostium adhæresceret. Hanc insuper contignationem quantum tectum plutei, ac uinearum passum est, laterculo astruxerũt, supraq; eum locum tigna transuersa iniecerunt, ut nõ longe ab extremis parietibus, quibus suspēderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura, supraq; ea tigna directo transuersas trabes iniecerunt, easq; asseribus religauerũt, has trabes paulo lõgiores atq; eminentiores, q̃ extremi parietes erant, effecerunt, ut esset, ubi tegumenta perpendere possent, ad defendēdos ictus ac repellēdos. Cum inter eam cõtignationem parietes extruerentur, eamq; contabulationem summam lateribus, lutoq; constrauerunt, nequid ignis hostium nocere posset, centonesq; insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietũ turris, latas quatuor pedes fecerunt, easq; ex tribus partibus, quæ ad hostes uergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religauerunt, quod unum genus tegumenti alijs locis erant experti nullo telo, neq; tormento traijci posse. ubi uero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta, atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt, turris tectum per seipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere, ac tollere cœperũt. Vbi quan-

tum storiarum demissio patiebatur, tantum eleuabant. Intra hæc tegumenta abditi, atque muniti, parietes lateribus extruebant, rursusq; alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant, ubi tempus alterius contabulationis uidebatur, tigna item ut primo tecta, extremis lateribus instruebant. Exq; ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasq; eleuabant. Ita tuto, ac sine ullo uulnere, ac periculo sex tabulata extruxerunt. fenestrasq;, quibus in locis uisum est, ad tormenta mittenda instruendo reliquerunt. Vbi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt, musculum ped. LX. longum, ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad hostiũ turrem, murumq; perducerent, facere instituerũt, cuius musculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo æque lõgæ, distantes inter se pedes quatuor collocantur. Inq; eis columnellæ pedũ in altitudinem. V. defiguntur. has inter se capreolis molli fastigio coniũgunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur, eo super tigna bipedalia inijciunt, eaq; laminis, clauisq; religant, ad extremũ musculi tectũ, trabesq; extremas, quadratas regulas quatuor patẽtes digitos defigunt, quæ lateres, q super musculos struantur, contineant. Ita fastigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus, lutoq; musculus, ut ab igne, q ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur, Super lateres Coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni, ac lapidibus corrũpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum uineis ad ipsam turrim perficiunt, subitoq; inopinantibus hostibus

bus hostibus machinatione nauali, phalangis subiectis ad turrim hostium admouent, ut ædificio iungatur. quo malo perterriti subito oppidani saxa quàmmaxima possunt uectibus promouent, præcipitatáq; muro in musculum deuoluunt. Ictum firmitas materiæ sustinet, & quicquid incidit, fastigio musculi delabitur. Id ubi uident, mutant consilium. Cupas tæda, ac pice refertas incendunt, easq; de muro in musculum deuoluunt. Inuolutæ labuntur, delapsæ ab lateribus longu rijs, furcisq; ab opere remouentur. Interim sub musculo milites uectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Musculus ex turri lateritia à nostris, telis, tormentisq; defenditur, hostesq; ex muro, ac turribus submouentur, non datur libera muri defendendi facultas, compluribus iam lapidibus ex ea, quæ suberat turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat. Tum hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, deorum ira perculsi, Vrbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras uniuersi proripiunt, Ad legatos, atque exercitum supplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis administratio belli consistit, milites'que auersi à prælio, ad studium audiendi, & cognoscendi feruntur. Vbi hostes ad legatos exercitum'que peruenerunt, uniuersi se ad pedes proijciunt. Orant, ut aduentus Cæsaris expectetur, captam suam urbem uidere, opera perfecta, turrem subrutam, itaque à defensione desistere, nullam exoriri moram posse, quo minus cum uenisset, si imperata

non facerent, ad nutum è uestigio diriperētur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemq; delerent. hæc, atq; eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cū misericordia fletuq;, pronuntiantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, aduentus Cæsaris expectatur, nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum, ut re confecta, omnes curam, & diligentiam remittunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per uim oppidum expugnari pateretur, ne grauius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent, quod se facturos minabantur, ægreq; tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent, grauiterq; eam rē pertulerunt, quod stetisse per Trebonium quominus oppido potirentur, uidebatur. At hostes sine fide tempus, atq; occasionem fraudis, ac doli quærūt. Interiectis aliquot diebus, nostris languentibus, atq; animo remissis, subito meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma uero omnia reposita, contectaq; essent, portis se foras erumpunt, secūdo, magnoq; uento ignem operibus inferūt. Hunc sic distulit uentus uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaq; flammam conciperent, et prius hæc omnia consumerentur, quàm, quemadmodū accidisset, animaduerti posset. Nostri repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt. Alij ex castris

sese incitant.

ſeſe incitant. fit in hoſtes impetus eorum, ſed muro, ſagittis, tormentisq́; fugientes perſequi prohibentur. illi ſub murum ſe recipiunt. ibiq́; muſculum, turrimq́; lateritiam libere incendunt. ita multorum menſium labor hoſtium perfidia, & ui tempeſtatis puncto temporis interijt. Tentauerunt hoc idem Maſſilienſes. poſtero die eandē nacti tempeſtatem maiori cum fiducia ad alteram turrē, aggeremq́; eruptione pugnauerunt, multumq́; ignem intulerunt. Sed, ut ſuperioris temporis contentionem noſtri omnem remiſerant, ita proximi diei caſu admoniti omnia ad defenſionem parauerant. Itaq; multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt. Trebonius ea quæ ſunt amiſſa multo maiore ſtudio militum admniſtrare, & reficere inſtituit. Nam ubi tantos ſuos labores, & apparatus male cecidiſſe uiderunt, inducijsq́; per ſcelus uiolatis ſuam uirtutem irriſui fore perdoluerunt. quod unde agger omnino cō portari poſſet nihil erat reliquum omnibus arboribus longe, lateq́; in finibus Maſſilienſium excisis, & coniectis, aggerem noui generis, atque inauditum ex lateritijs duobus muris, ſenum pedum craſſitudine, atq; eorum murorum cōtignationem facere inſtituerunt, æqua ferè latitudine, atq; ille congeſtus ex materia fuerat agger. Vbi autem ſpatium inter muros, aut imbecillitas materiæ poſtulare uideretur, pilæ interponuntur, trāſuerſaria tigna inijciuntur, quæ firmamento eſſe poſſint. Et quicquid eſt contignatum, cratibus conſternitur, crateſq́; luto integuntur. Sub tecto milites dextera, ac ſiniſtra muro tectus, aduerſus plutei obiectu, operi quæcūq; uſui ſunt, ſine periculo ſuppor-

tat, celeriter res administratur, diuturni laboris detrimentum solertia, & uirtute militum breui reconcinnatur. portæ quibus locis uidetur eruptionis causa in muro relinquuntur. Quod ubi hostes uiderunt, ea, quæ diu, longo'q; spatio refici non posse sperassent, paucorũ dierum opera, & labore ita refecta, ut nullius perfidiæ, neq; eruptioni locus esset, neq; quicquam omnino relinqueretur, quo aut ui militibus, aut igni operibus noceri posset, eodem'q; exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro, turribus'q; circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, cum penè ædificata in muris ab exercitu nostro mœnia uiderentur, ac tela manu conijcerentur, suorum'q; tormẽtorum usum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis interire, pari'q; conditione è muro, ac turribus bellandi data, uirtute se nostris adæquare non posse intelligunt, ad easdem deditionis conditiones recurrũt. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis his rebus, quæ, sunt in Italia gestæ, diffidẽs Pópeianis rebus amicissime de Cæsare loquebatur, præoccupatum sese legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide, necessitudinem quidem sibi nihilo minorẽ cum Cæsare intercedere, neq; se ignorare quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ uires suæ, quæ uoluntas erga Cæsarem totius Prouinciæ. Hæc omnibus referebat sermonibus, neque se in ullam partem mouebat. Postea uero, cum Cæsarem ad Massiliam detineri cognouit, copias Petrei cum exercitu Afranij esse coniunctas, magna auxilia conuenisse, magna esse in spe, atq; expectatione, et cósentire omnẽ

citeriorem prouinciam, quæq; postea acciderant, de angustijs ad Ilerdã rei frumentariæ accepit, atq; hæc ad eum latius, atq; inflatius Afranius præscribebat, se quoq; ad motum fortunæ mouere cœpit, delectum habuit tota Prouincia. legionibus completis duabus cohortes circiter triginta alarias addidit, frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliẽsibus, item qđ Afranio, Petreioq́; mitteret, naues longas. X. Gaditanis ut facerent, imperauit. Complures præterea in Hispali faciendas curauit, pecuniam omnem, omniaq́; ornamenta ex fano Herculis, in oppidũ Gades contulit. Eò Sex cohortes præsidij causa ex prouincia misit. Gaiumq́; Gallonium eqtem Romanum familiarem Domitij, quĩ eò procurandæ hæreditatis causa uenerat missus à Domitio, oppido Gadibus præfecit, arma om̃nia priuata, & publica in domum Gallonij contulit. Ipse habuit graues in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicauit aduersa Cæsarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse, hæc se certis nuntijs, certis authoribus comperisse. Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius Prouinciæ, sibi ad remp. administrandam HS. CLXXXX. millia, et argenti põdo. XX. millia. tritici modios. CXX. millia polliceri cogit. Quas Cæsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniungebat, qui uerba, atque orationem aduersus remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat, præsidiaq́; eò deducebat, & iudicia in priuatos reddebat, Prouinciam omnem in sua, et Põpeij uerba per iusiurandũ adigebat. Cognitis his rebus, quæ sunt gestæ ĩ citeriore Hispania, parabat bellũ.

Ratio autem hæc erat belli, ut secum duas legiones Gadis conferret, naues, frumentum'q; omne ibi contineret, prouinciam enim omnem Cæsaris rebus fauere cognouerat. In Insula frumento, nauibus'q; comparatis bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessarijs'q; rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispanijs relinquere, quod magna esse Pompeij beneficia, & magnas clientelas in citeriore Prouincia sciebat. Itaq; duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Qu. Cassio Tr. Pl. ipse cum equitibus sexcentis magnis itineribus progreditur, edictum'q; præmittit, ad quam diem magistratus, principes'q; omnium ciuitatū sibi esse præsto Cordubæ uellet. Quo edicto tota Prouincia peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret. Non ciuis Romanus paulo notior, quin ad diem conueniret. Simul ipse Cordubæ conuentus per se portas Varroni clausit, custodias, uigilias'q; in muro, turribus'q; disposuit. Cohortes duas quæ Colonicæ appellabantur, cum eò casu uenissent, tuendi oppidi causa, apud se retinuit. ijsdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius Prouinciæ ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portas'q; præclusit. Hoc uero magis properare Varro, ut cum legionibus quā primum Gadis contenderet, ne itinere, aut traiectu intercluderetur, tanta ac tam secunda in Cæsarem uoluntas proniinciæ reperiebatur. Progresso ei paulo lōgius literæ à Gadibus reddūtur, simul atq; cognitū sit de edicto Cæsaris cōsensisse Gaditanos prin-

cipes cum Tr. cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, Vrbem, insulamq́; Cæsari seruarẽt. Hoc inito consilio, denuntiauisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus, si id non fecisset sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legiõibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis astante, & inspectante ipso, signa sustulit, seséq; Hispali recepit, atq; in foro, & porticibus sine maleficio consedit. quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut domum ad se quisq; hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cũ itinere conuerso sese in Italiam uenturũ promisisset, certior á suis factus est, præclusas esse portas, tum uero omni interclusus itinere ad Cæsarem mittit, paratum se esse legionẽ, cui iusserit tradere. ille ad eũ Sex. Cæsarem mittit, atq; huic tradi iubet. Tradita legione, Varro Cordubã ad Cæsarem uenit, relatis ad eum publicis rationibus cum fide, quod penès eum est pecuniæ, tradit, & quod ubique habeat frumenti, ac nauium, ostendit. Cæsar habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit. Ciuibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere, Hispanis, quod præsidia expulissent, Gaditanis, quod conatus aduersariorum infregissent, seséq; in libertatẽ uindicassent. Tribunis mil. centurionibusq́;, qui eò præsidij causa uenerant, quod eorum consilia sua uirtute confirmassent, pecunias, quas erant in publicum Varroni Ciues Rom. polliciti, remittit. Bona restituit ijs, quos liberius locutos hanc pœnam tu=

lisse cognouerat, tributis quibusdam publicis, priuatis'q; præmijs, reliquos in posterum bona spe complet, biduum'q; Cordubæ cõmoratus Gades proficiscitur, pecunias, monumenta'q;, quæ ex Phano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet. Prouinciæ Q. Cassium præficit, huic quatuor legiones attribuit. ipse his nauibus, quas M. Varro, quas'q; Gaditani iussu Varronis fecerãt, Tarraconem paucis diebus peruẽnit. ibi totius ferè citerioris Prouinciæ legationes Cæsaris aduentum expectabãt. Eadem ratione priuatim, ac publice quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibus'q; Narbonam, atque inde Massiliam peruenit, ibi legem de Dictatore latam, sese'q; Dictatorẽ dictum à M. Lepido prætore cognoscit. Massilienses omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summã inopiam adducti, bis prælio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilẽtia conflictati, ex diutina conclusione, et mutatione uictus. panico enim uetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant, deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum, & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem uenisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius cognita Massiliensium uolũtate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem est profectus. hunc conspicatæ naues, quæ missu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis ancho-

ris sequi cœperunt. Ex ijs unum ipsius nauigium contendit, et fugere perseuerauit, auxilioq; tempestatis ex conspectu abijt, duo perterrita concursu nostrarum nauium sese in portum receperunt. Massilienses arma, tormentaq; ex oppido, ut est imperatum, proferunt. Naues ex portu, naualibusq; educunt, pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & uetustate, quàm promeritis in se ciuitatis conseruans, duas ibi legiones præsidio relinquit. Cæteras in Italiam mittit, ipse ad urbem proficiscitur, Hisdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Sicilia, etiã ab initio copias P. Actij Varri despiciens, duas legiones ex quatuor, quas à Cæsare acceperat, & quingentos equites transportabat, biduoq;, et noctibus tribus nauigatione consumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aqlaria. Hic locus abest à clupeis passuum uigintiduo millia, habetq; non incommodã æstate stationem, & duobus eminentibus Promontorijs continetur. Huius aduentum L. Cæsar filius cum decem longis nauibus ad clupeã præstolans, quas naues Vticæ ex prædonum bello subductas P. Actius reficiendas huius belli causa curauerat, ueritusq; nauium multitudinem ex alto refugerat, appulsaq; ad proximum littus trireme constrata, & in littore relicta, pedibus Adrumentum profugerat. Id oppidum C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cæsaris naues eius fuga Adrumentum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus quæstor nauibus duodecim, quas præsidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in littore na-

uem conspexit, hanc remulco abstraxit. ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Martium Vticam nauibus præmittit, ipse eodem cum exercitu proficiscitur, biduiq; iter progressus ad flumen Bagradam peruenit, C. Caninium Rebillum legatum cum legionibus reliquit, ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana, q̃d is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum, eminens in mare, utraq; ex parte præruptum, atq; asperum, sed paulo tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam uergit. abest directo itinere ab Vtica paulo amplius passus mille, sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateq; is locus restagnat, quem siquis uitare uoluerit, sex millium circuitu in oppidũ perueniet. Hoc explorato loco, Curio castra Varri conspicit, muro oppidoq; coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Vtica, altera Theatro, quod est ante oppidum substructionibus eius operis maximis aditu ad castra difficili, & angusto. simul animaduertit multa undiq; portari, atq; agi plenissimis uijs, quæ repentini tumultus timore ex agris in Vrbem conferantur, huc equitatum mittit, ut diriperet, atq; haberet loco prædæ, eodemq; tempore his rebus subsidio sexcenti equites Numidæ ex oppido, peditesq; CCCC. mittuntur à Varro, quos auxilij causa rex Iuba paucis diebus ante Vticã miserat. Huic & paternum hospitium cum Pompeio, & simultas cum Curione intercedebat, quod Tribunus pl. legem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ publicaue rat, concurrunt equites inter se, neq; uero primum impetum nostrorum

tum nostrorum Numidæ ferre potuerunt. sed interfe-
ctis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum re-
ceperunt. Interim aduentu longarũ nauiũ, Curio pro-
nunciari onerarijs nauibus iubet, quæ stabant ad Vti-
cam numero circiter CC, se in hostium habiturum loco,
qui non è uestigio ad castra corneliana uela duxisset.
qua pronunciatione facta temporis puncto sublatis an-
choris, omnes Vticam relinquunt, & quò imperatum
est, transeunt. quæ res omnium rerũ copia compleuit
exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Ba-
gradam recepit, atq; uniuersi exercitus conclamatione
imperator appellatur. Postero die Vticam exercitũ du
cit, & propè oppidum castra ponit. Non dum opere ca
strorum perfecto, equites ex statione nuntiant, magna
auxilia equitum, peditumq; ab rege missa, Vticam ue-
nire, eodemq; tempore uis magna pulueris cernebatur,
& uestigio temporis primũ agmen erat in conspectu.
Nouitate rei Curio permotus præmittit equites, qui pri
mum impetum sustineant, ac morentur. Ipse celeriter
ab opere deductis legionibus, aciem instruit, equitesq;
committunt prælium, et prius, quàm planè legiones ex
plicari, et consistere possent, tota auxilia Regis impedi
ta, ac perturbata, ꝙ nullo ordine, & sine timore iter fe-
cerant, in fugam se conijciunt, equitatuq; omni ferè in-
columi, quod se per litora celeriter in oppidum recepit,
magnum peditum numerũ interficiunt. Proxima no-
cte Centuriones Marsi duo ex castris Curionis, cum ma
nipularibus suis uigintiduo ad Actium Varrũ perfu-
giunt. ij seu uere quã habuerant opinionem perferũt,
siue etiam auribus Varri seruiunt. nam quæ uolumus,

& credimus libenter, et quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus. Cõfirmant quidem certe totius exercitus animos alienos esse à Curione, maximeq; opus esse in conspectu exercitum uenire, & colloquendi dare facultatem. qua opinione adductus Varrus, postero die mane legiones ex castris educit, facit idem Curio, atq; una ualle nõ magna interiecta, suas uterq; copias instruit. Erat in exercitu Varri Sex. Quintilius Varrus, quẽ fuisse Corfini supra demonstratum est. Hic dimissus à Cæsare, in Africam uenerat, legionesq; eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar, adeo ut paucis mutatis Cẽturionibus, ijdẽ ordines, manipuliq; constarent. Hãc nactus appellationis causam Quintilius circumire aciem Curionis, atq; obsecrare milites cœpit, ne primam sacramenti, quod apud Domitium, atq; apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent, neu contra eos arma ferrent, qui eadẽ essent usi fortuna, eademq; in obsidione perpessi, neu pro his pugnarent, à quibus in contumeliam perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se, atq; Accium secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atq; ita suas uterq; copias reducit, atque in castris Curionis magnus omnium incessit timor. Nam is uarijs hominum sermonibus celeriter augetur. unusquisq; enim opiniones fingebat, & ad id, qđ ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno authore ad plures pmanauerat, atque alius alij tradiderat, plures authores eius rei uidebãtur. ciuile bellũ, genus hominum, qđ liceret libere

ceret libere facere, et sequi, quod uellent, legiones hæ, quæ paulo ante apud aduersarios fuerant (nã etiam Cæsaris beneficium mutauerat consuetudo) quæ offerrẽtur, municipia etiã diuersis partibus coniuncta. Neq; enim ex Marsis, Pelignis'q; ueniebãt, ut q superiore nocte in contubernijs, commilites'q;, nonnulli grauiores sermones militum uulgo durius accipiebant. Nonnulla etiã ab ijs qui diligentiores uideri uolebãt, fingebãtur, quibus de causis concilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castrá'q; Varri oppugnanda censerẽt, quod huiusmodi militum cõsilijs ociũ maxime contrariũ esse arbitrarẽtur. Postremo præstare dicebãt per uirtutem in pugna belli fortunã experiri, quã desertos, et circũuentos, à suis, grauissimũ suppliciũ pati. porrò erant, q censerent de tertia uigilia, in castra corneliana recedendũ, ut maiore spatio tẽporis interiecto, militũ mentes sanarentur, simul siquid grauius accidisset, magna multitudine nauiũ, et tutius, et facilius in Siciliã receptus daretur. Curio utrũq; improbans cõsiliũ, quantũ alteri sententiæ deesset animi, tantũ alteri superesse dicebat. hos turpissimæ fugæ rationẽ habere, illos ẽt iniquo loco dimicandũ putare. Qua enim inquit fiducia, et opere, et natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus, aut uero quid proficimus, si accepto magno detrimẽto, ab oppugnatione castrorum discedimus, quasi nõ et felicitas rerũ gestarum exercitus beneuolẽtiam imperatoribus, et res aduersæ odia concilient. Castrorũ autem mutatio, quid habet nisi turpem fugam, et desperationem omnium, & alienationẽ exercitus? Nã neq; pru

dentes suspicari oportet, sibi parum credi, neq; improbos, scire sese timeri, quod illis licentiam timor augeat, nostris studia diminuat. Quod si iam inquit hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur. Quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido, quanto hæc dissimulare, & occultare, quàm per nos confirmari præstat. An non uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda? ne spem aduersarijs augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt, quò maiorem credo licentiam habeant, qui peccare conentur. Nanq; huiusmodi res aut pudore, aut metu tenētur. quibus rebus nox maxime aduersaria est. Quare neq; tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnāda censeam, neq; tanti timoris, ut ipse deficiam, atq; omnia prius experiēda arbitror, magnáq; ex parte iam me unà uobiscum de re iudiciū facturum confido. Dimisso concilio concionem aduocat militum, commemorat, quo sit eorū usus studio ad Corfiniū Cæsar, ut magnam partem Italiæ beneficio, atq; authoritate eorum suam fecerit. Vos enim, uestrumq; factum inquit omnia deinceps municipia sunt secuta, neq; sine causa et Cæsar amicissime de uobis, & illi grauissime iudicauerunt. Pōpeius enim nullo prælio pulsus uestri facti præiudicio demotus, Italia excessit. Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, prouinciamq; Siciliam, atq; Africam, sine quibus urbem, atq; Italiam tueri nō potest, uestræ fidei commisit. Adsunt qui uos hortētur, ut à nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quàm uno tempore & nos circumuenire, & uos nefario scelere obstringere? aut quid irati grauius de uobis

sentire possunt,

ſentire poſſunt, quàm ut eos prodatis, q ſe uobis omnia debere iudicant? Et in eorũ poteſtatem ueniatis, qui ſe per uos periſſe exiſtimant? An uero in Hiſpania res geſtas Cæſaris non audiſtis? duos pulſos exercitus? duos ſuperatos Duces? duas receptas Prouincias? Hæc acta diebus XL, quibus in cõſpectum aduerſariorum uenerit Cæſar? An qui incolumes reſiſtere non potuerunt, perditi reſiſtant? Vos autem incerta uictoria Cæſarem ſecuti, diiudicata iam belli fortuna, uictum ſequamini? cum ueſtri officij præmia percipere debeatis. deſertos enim ſe, ac proditos à uobis dicunt, & prioris ſacramenti mentionem faciũt. Vos ne uero L. Domitium, an uos L. Domitius deſeruit? non ne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non ſibi clàm uobis ſalutem fuga petiuit? non proditi per illum Cæſaris beneficio eſtis conſeruati? Sacramento quidem uos tenere qui potuit? cum proiectis faſcibus, & depoſito imperio priuatus, et captus ipſe, in alienam ueniſſet poteſtatem. Relinquitur noua religio, ut eo neglecto ſacramento, quo nũc tenemini, reſpiciatis illud, quod deditione Ducis, & capitis diminutione ſublatum eſt. At credo, ſi Cæſarẽ probatis, iam me offenditis, qui de meis in uos meritis præiudicaturus non ſum, quæ ſunt adhuc & mea uoluntate, & ueſtra expectatione leuiora. Sed tamen ſui laboris milites ſemper euẽtu belli, præmia petiuerunt, qui, qualis ſit futurus, ne uos quidem dubitatis. Diligentiã quidem noſtram, aut quem ad finem adhuc res proceſſit, fortunamq; cur prætereã? An pœnitet uos, ꝙ ſaluũ, atq; incolumem exercitum, nulla omnino naue deſyderata traduxerim? ꝙ claſſem hoſtiũ primo impetu ad-

ueniens profligauerim? q bis per biduũ equestri prælio superauerim? q ex portu, sinu'q; aduersariorũ CC naues onerarias adduxerim? Eo'q; illos cõpulerim, ut neq; pedestri itinere, neq; nauibus commeatu iuuari possint. Hac uos fortuna, atq; his Ducibus repudiatis, corfiniensem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an africi belli præiudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici uolui. uos me imperatoris nomine appellauistis, cuius si uos pœnitet, uestrum uobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomen, ne ad cõtumeliam honorem dedisse uideamini. Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspitionem sustinere uiderentur. Discedentem uero ex cõcione, uniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prælium committere, et suam fidem, uirtutem'q; experiri. Quo facto commutata omnium uolũtate, et opinione, consensu suo constituit Curio, cum primum sit data potestas prælio rem committere. Postero die productos loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varrus quidem Accius dubitat copias producere, siue solicitandi milites, siue æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat uallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magno, aut difficili, & arduo ascensu. Hanc uterque si aduersariorum copiæ transire conarentur, expectabat, quo æquiore loco præliũ committeretur. simul à sinistro cornu P. Accij, equitatus omnis, et unà leuis armaturæ interiecti complures, cum se in uallem dimitterent, cernebantur. Ad eos Cu

rio equitatum

rio equitatum, et duas Marrucinorum cohortes mittit, quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed amissis equis, ad suos refugerunt, relicti ab iis, qui unà procurrerant leuis armaturæ, circumueniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Varri conuersa acies, suos fugere, & concidi uidebat. Tum Rebillus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, perterritum, inquit, hostem uides Curio, quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, & præcurrit ante omnes, adeoq; erat impedita uallis, ut in ascensu nisi subleuati à suis, primi non facile eniterentur. Sed præoccupatis animis Acianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabant, omnesq; iam se ab equitatu circumueniri arbitrabãtur. Itaq; prius, quàm telum abiici posset, aut nostri propius accederent, omnis Varri acies terga uertit, seq; in castra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus qdam ex infimis ordinibus de exercitu Curionis primum agmen fugientium consecutus, magna uoce Varrum nomine appellans requirebat, uti unus esse ex eius militibus, et monere aliquid uelle, ac dicere uideretur. Vbi ille sæpius appellatur, aspexit, ac restitit, et quis esset, aut quid uellet, quæsiuit. Humerũ apertum gladio appetit, paulumq; abfuit, qn Varrũ interficeret, qđ ille periculũ, sublato ad eius conatum scuto uitauit. Fabius à proximis militibus circũuentus, interficitur, ac fugientium multitudine, ac turba portæ castrorum occupãtur, atq;

iter impeditur, pluresq; in eo loco sine uulnere, quàm in prælio, aut fuga intereūt. Neq; multum abfuit, quin etiam castris expellerentur, ac nonnulli protinus eodē cursu in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura, & munitio castrorum adiri non poterat, qđ ad præliū egressi Curionis milites, his rebus indigebant, quæ ad oppugnationē castrorum erant usui. Itaq; Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabiū incolumibus. Ex numero aduersariorum circiter sexcentis interfectis, atq; uulneratis, q omnes discessu Curionis, multiq; præterea per simulationem uulnerum ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Quare animaduersa Varrus, & terrore exercitus cognito bucinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia uigilia silētio exercitum in oppidū reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, et uallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolēs belli, diuturnitate ocij. Vticenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficijs illi amicissimi conuentus, qui ex uarijs generibus constarent, terror ex superioribus prælijs magnus. Itaq; de deditione omnes palàm loquebātur. Et cum P. Actio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari uellet. Hæc cum agerētur, nuntij præmissi ab Rege Iuba, uenerunt, qui illum cum magnis copijs adesse dicerent, et de custodia, ac defensione urbis hortarentur. Quæ res eorum perterritos animos cō firmauit. nuntiabantur hæc eadē Curioni, sed aliquā diu fides fieri non poterat. tantam habebat suarum rerum fiduciam. Iamq; Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nuntijs, ac literis perferebātur. Quibus omnibus

bus omnibus rebus sublatus, nihil cõtra se Regem ausu rum existimabat. Sed ubi certis authoribus cõperit minus V, & XX millibus longe ab Vtica eius copias ab esse, relictis munitionibus, sese in castra corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre coepit. Statimq; in Siciliã misit, uti duae legiones, reliquusq; equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquae, & salis copia, cuius magna uis iam ex proximis erat salinis eò congesta, non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaq; suorum omnium consensu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisq; consilijs, ex perfugis quibusdam oppidanis audit Iubam reuocatum finitimo bello, & controuersiis Leptitanorum restitisse in regno. Saburã eius praefectum cum mediocribus copijs missum, Vticae appropinquare. His authoribus temere credẽs, consilium commutat, & praelio rem committere constituit. multũ ad hanc rem probãdam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerẽdae. his rebus impulsus eqtatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagradam, quibus praeerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex cum omnibus copijs insequebatur, & sex millium passuum interuallo à Sabura consederat. equites missi nocte iter conficiunt. Imprudentes, atq; inopinantes hostes aggrediuntur. Numidae enim quadam Barbara consuetudine nullis ordinibus passim consede

rant. Hos oppressos somno, et dispersos adorti magnũ eorum numerũ interficiunt, multi pterriti profugiunt. quo facto ad Curionem equites reuertuntur, captiuosq; ad eum reducunt. Curio cum omnibus copijs quarta uigilia exierat, cohortibus qnq; castris praesidio relictis, progressus millia passuum sex equites conuenit. rem gestã cognouit. ex captiuis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit, respondent Saburam, reliqua studio itineris conficiendi quaerere praetermittit, proximaq; respiciens signa. Videtis ne inquit milites captiuorum orationem cũ perfugis conuenire, abesse regem, exiguas eẽ copias missas, quae paucis equitibus pares esse nõ potuerunt. Proinde ad praedam, ad gloriam properate, ut iam de praemijs uestris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. erant per se magna, quae gesserant equites, praesertim cum eorum exiguus numerus, cum tanta multitudine numidarũ cõferretur. Haec tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines laudibus libenter praedicant. multa praeterea spolia praeferebantur. capti homines, equitesq; producebãtur, ut quicquid intercederet temporis, hoc omne, uictoriam morari uideretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant, equites sequi iubet sese, iterq; accelerat, ut quammaxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecto, subsequi non poterant. Atque alij alio loco resistebant. ne haec quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba certior factus à Sabura de nocturno praelio, duo millia Hispanorum, & Gallorum equitum, quos suae custodiae causa circum se habere consueuerat, & peditum eam partem, cui maxime

confidebat Saburæ submittit, ipse cum reliquis copijs, elephantis'q; XL lentius subsequitur, suspicatus præmissis equitibus ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditum'q; instruit, atq; his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant, ac pedē referant, sese cum opus esset, signum prælij daturum, et quod rē postulare cognouisset, imperaturū. Curio ad superiorem spem addita præsentis tēporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campū deducit, quibus ex locis cum longius esset progressus, cō fecto iam labore exercitu XVI millium spatio, constitit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, et circuire ordines, atq; hortari incipit, sed peditatu dūtaxat procul ad speciem utitur. Equites in aciem mittit, non deest negocio Curio, suos'q; hortatur, ut spem omnem in uirtute reponant, nec militibus quidē, ut defessis, neq; equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnādum, uirtus'q; deerat. Sed ij numero ducenti (Reliqui in itinere substiterant) quancunq; in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. Sed neque longius fugientes prosequi, nec uehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circuire aciem nostram, & auersos proterere incipit, Cum cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursus'q; ad ordines suos se recipientes, circuibant, & ab acie excludebant. Sic neque in loco manere, ordines'q; seruare, neque procurrere, & casum subire, tutum uidebatur. hostium copiæ summissis ab Rege auxilijs crebro augebantur, nostros uires lassitudine deficiebant. si-

mul ij, qui uulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circundata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo uitæ tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur, aut parenteis suos cōmendabant, siquos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. Plena erant omnia timoris, et luctus. Curio ubi perterritis omnibus, neq; cohortationes suas, neq; preces audiri intelligit, unam, ut in reliquis rebus spem reliquã salutis esse arbitratus, proximos colles capere uniuersos, atq; eò inferri signa iubet. Hos quoque præoccupat missus à Sabura equitatus. Tum uero ad summam desperationem nostri perueniunt, et partim fugienteis ab equitatu interficiunt, partim integri procumbunt. Hortatur Curionẽ Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circunsistens, ut fuga salutem petat, atq; in castra contendat, & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio nunquam amisso exercitu, quem à Cæsare fidei commissum acceperit, se in eius conspectu reuersurum confirmat, atq; ita prælians interficitur, equites perpauci ex prælio se recipiunt. Sed ij, quos ad nouissimum agmen equorum reficiendorũ causa, substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt, milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis M. Rufus Quæstor in castris relictus à Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. illi orant, atq; obsecrant, ut in Siciliã nauibus reportentũr. pollicetur, magistrisq; imperat nauium, ut primo uespere omnes scaphas ad litus appulsas habeãt. Sed tantus fuit omni-

um terror, ut alij adesse copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus instare Varrum, iamq; se puluerem uenientium cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat, alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarētur. Itaq; perterritis omnibus, sibi quisq; consulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. Horū fuga nauium onerariarum magistros incitabat. Pauci Lenunculi ad officium, imperiumq; conueniebant. sed tanta erat completis litoribus contentio, q potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitudine, atq; onere nonnulli deprimerentur. reliq hoc timore propius adire tardarētur. quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresq; familiæ, qui aut gratia, aut misericordia ualerent, aut naues adnare possent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent, reliquæ copiæ missis ad Varrum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dediderunt, quorū cohortes militum Iuba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit, paucos electos in regnum remisit. Cum Varrus suam fidem ab eo lædi quereretur, neq; resistere auderet, ipse equo in oppidū uectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpitius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri uellet, Vticæ constituit, atq; imperauit, diebusq; æque post paucis, se in regnum cū omnibus copijs recepit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER TERTIVS.

d ICTATORE HABENTE comitia Cæsare, consules creantur Iu. Cæsar, & P. Seruilius. Is enim erat annus, quo per leges ei consulē fieri liceret. His rebus confectis, cū fides tota Italia esset angustior, neq; creditæ pecuniæ soluerentur, constituit, ut arbitri darētur, per eos fierent æstimationes possessionum, et rerū, quanti quæq; earum ante bellum fuissent, atq; eæ creditoribus traderentur. Hoc et ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendum'q;, qui fere bella, et ciuiles dissensiones sequi consueuit, et ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimū existimauit. Itē prætoribus, Tribunis'q; pl. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in Vrbem præsidia legionum Pompeius habuerat, quæ iudicia alijs audientibus iudicibus, alijs sententiam ferentibus, singulis diebus erāt perfecta, in integrum restituit, qui se illi in ocio ciuilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti uellet, proinde æstimans, ac si usus esset, quoniam suffecissent potestatem. statuerat enim hos prius iudicio populi debere restitui, quàm suo beneficio uideri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio uideretur. His rebus, &

ferijs latinis, comitijs'q; omnibus perficiundis XI dies tribuit, dictatura'que se abdicat, & ab Vrbe proficiscitur. Brundusium'que peruēnit. Eo' legiones XII, equitatum omnem uenire iusserat, Sed tantum nauium reperit, ut anguste XV millia legionariorum militum, & quingentos equites transportare possent. Hoc unum inopia nauium Cæsari ad conficiēdi belli celeritatem defuit, atq; eæ copiæ ipsæ hoc in frequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longum'q; iter ex Hispania magnum numerum diminuerat, et grauis Autumnus in Appulia, circum'q; Brundusium ex saluberrimis Galliæ, et Hispaniæ regionibus, omnem exercitum ualetudine tentauerat. Pompeius anni spatium ad comparandas copias nactus, quod uacuum a' Bello, atq; ab hoste ociosum fuerat, magnā ex Asia, Cycladibus'q; insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Egypto classem coegerat, magnam omnibus locis ædificandā curauerat, magnam imperatam Asiæ, Syriæ, Regibus'q; omnibus, et Dynastis, & Tetrarchis, & liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat, magnam societates earum Prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat. Legiones effecerat ciuium Ro. IX. quinq; ex Italia, quas traduxerat, unam ex Sicilia ueteranam, quam factam ex duabus Gemellam appellabat, unam ex Creta, & Macedonia ex ueteranis militibus, qui dimissi a' superioribus imperatoribus in his Prouincijs consederant, duas ex Asia, quas Lentulus consul scribēdas curauerat. Præterea magnum numerū ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epeiro'q;, supplemē-

ti nomine in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat, præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones duas, sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atq; Syria, reliquisq; ciuitatibus tria millia numero habebat, funditorum cohortes sex, mercenarias duas, equites septem millia. ex qbus sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat. quingẽtos Ariobarzanes ex Cappadocia, ad eundẽ numerũ Cotus ex Thracia dederat, & Sasalem filium miserat. Ex Macedonia CC erant. qbus Rascipolis præerat excellẽti uirtute, quingẽtos ex Gabinianis Alexãdria Gallos, Germanosq;, quos ibi A. Gabinius præsidij causa apud Regem Ptolemæum reliquerat. Pompeius filius cum classe adduxerat DCCC, quos ex seruis suis, pastorumq; suorum coegerat CCC Tarcundarius Castor, & Donilaus ex Gallogræcia dederant. Horum alter unà uenerat, alter filium miserat CC ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant, in his pleriq; hippotoxotæ. Huc Bardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, Item Macedonas, Thessalos, et reliquarum gentiũ, & ciuitatum, adiecerat, atq; eum, quem supra demonstrauimus, numerum expleuerat. frumenti uim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliqsq; regionibus cõparauerat. Hyemare Dyrrachio, Apolloniæ, omnibusq; oppidis maritimis constituerat, ut mare Cæsarem transire prohiberet, eiusq; rei causa omni in ora maritima classem disposuerat. præerat Aegyptijs nauibus Pompeius filius, Asiaticis Decius Lælius, & C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rhodijs

C. Marcellus,

C. Marcellus cum C. Pōponio Liburnicæ, atq; Achaicæ classi Scribonius Libo, & M. Octauius, toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat, ad hunc summa imperij respiciebat. Cæsar, ut Brundusium uenit, concionatus apud milites, quoniam propè ad finem laborum, ac periculorum esset peruētum, æquo animo mācipia, atq; impedimenta in Italia relinquerēt, ipsi expediti naues conscenderent, quò maior numerus militum posset imponi, omniáq; ex uictoria, & ex sua liberalitate sperarent. Conclamantibus omnibus, imperaret, qđ uellet, quodcunq; imperauisset, se æquo animo esse facturos. Non. Ianua. naues soluit, impositis, ut supra demonstratum est, legionibus VII. postridie terram attigit græcorum, saxa inter et alia loca periculosa quietam nactus stationem, & portus omnes timens, quos teneri ab aduersarijs arbitrabatur, ad eum locum qui appellatur Pharsalia, omnibus nauibus ad unam incolumibus, milites exposuit. Erat Orici Lucretius Hispilo, & Minutius Rufus cum asiaticis nauibus XVIII, quibus iussu D. Lælij præerat M. Bibulus cum nauibus CX Corcyræ, sed neq; ij sibi confisi ex portu prodire sunt ausi. cum Cæsar omnino XII naues longas præsidio duxisset, in qbus erat & ipse, neque Bibulus, impeditis nauibus, dispersisq; remigibus, satis mature occurrit, quod prius ad continentem uisus est Cæsar, quàm de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur. expositis militibus naues eadem nocte Brundusium à Cæsare remittuntur, ut reliquæ legiones, equitatusq; transportari possent. Huic officio præpositus erat Fusius Calenus lega-

tus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. sed serius à terra prouectæ naues, neq; usæ nocturna aura in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de aduentu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum nauiũ occurrere posse, inanibus occurrit, et nactus circiter XXX, in eas diligentiæ suæ, ac doloris iracundia erupit, omnes'q; incendit, eodem'q; igne nautas, dominos'q; nauium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negocio à Salonis ad Orici portũ, stationes, litora'q; omnia longe, late'q; classibus occupauit, custodijs'q; diligentius dispositis, ipse grauissima hyeme in nauibus excubabat, neq; ullum laborem, aut munus despiciẽs, neq; subsidiũ expectãs, si in Cæsaris cõplexũ ueniret. Sed post discessum Lyburnarũ, ex illyrico M. Octauius cũ ijs, quas habebat nauibus Salonas peruenit, ibi'q; concitatis Dalmatis, reliquis'q; barbaris, Hissam à Cæsaris amicitia auertit, conuẽtum Salonis, cũ neq; pollicitationibus, neq; denuntiatiõe periculi ꝑmouere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum, & loci natura, & colle munitum. Sed celeriter ciues Romani ligneis effectis turribus, sese munierũt, et cum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominũ, crebris confecti uulneribus, ad extremum auxilium descenderunt, seruos'q; omneis puberes liberauerunt, et præsectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. quorum cognita sententia Octauius quinis castris oppidum circũdedit, atq; uno tempore obsidione, et oppgunatiõibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maxime re frumentaria laborabant. qua

de re missis

de re missis ad Cæsarem legatis auxilium ab eo petebant, reliqua, ut poterant per se incommoda sustinebant, & longo interposito spatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris, mulieribusq; in muro dispositis, nequid quotidianæ consuetudinis desyderaretur, ipsi manu facta cum ijs, quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octauij castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, Inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua, omnibusq; eos castris expulerũt, et magno numero interfecto, reliquos, atq; ipsum Octauiũ in naueis confugere coegerunt. hic fuit oppugnationis exitus. Iamq; hyems appropinquabat, & tantis detrimentis receptis, Octauius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrachium sese ad Pompeiũ recepit. Demõstratum est L. Vibullium Rufum Pompeii præfectum, bis in potestatem peruenisse Cæsaris, atq; ab eo esse dimissum, Semel ad Corfinium, iterum in Hispaniam. Hũc pro suis beneficijs Cæsar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret, eundemq; apud Cn. Pompeium authoritatem habere ĩtelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum, debere utrunq; pertinaciæ finem facere, & ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari, satis esse magna utrinq; incommoda accepta, quæ pro disciplina, & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. illũ ab Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusq; Hyspanijs, et cohortibus, Italia, atq; Hispania ciuiũ Romanorũ centũ, atq; triginta, se morte Curiõis, et detri=

mento Africani exercitus tanto, militumq; deditione ad Corcyrã, proinde sibi, ac reip. parcerent, quantumq; in bello fortuna posset, iam ipsis incommodis suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterq; confideret, & pares ambo uiderentur. Si uero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior uideretur, neq; fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam antea conuenire non potuissent, Romæ à Senatu, & à populo peti debere. Interea & reip. et ipsis placere oportere, si uterq; in concione statim iurauisset, se triduo proximo exercitum dimissurum, depositisq; armis, auxilijsq;, quibus nunc confiderent, necessario populi, Senatusq; iudicio fore utrunq; contentum. Hæc quò facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres, urbiumq; copias dimissurum. Vibullius his expositis Corcyræ non minus necessarium esse existimauit, de repẽtino aduentu Cæsaris Pompeium fieri certiorẽ, uti ad id consilium capere possit, ante, quàm de mandatis agi inciperet. Atq; ideo continuato, et nocte, & die itenere, atq; mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, ut adesse Cæsarem omnibus copijs nuntiaret. Pompeius erat eo tempore in Candauia, iterq; & ex Macedonia in hyberna Apolloniam, Dyrrachiumq; habebat. Sed re noua ꝑturbatus maioribus itineribus, Apolloniam petere cœpit, ne Cæsar oræ maritimæ ciuitates occuparet. At ille expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur, quò cum uenisset L. Torquatus, qui iussu Põpeij oppido præerat, præsidiumq; ibi par-

thinorum

thinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, græcos murum ascẽdere, atq; arma capere iubet. Illi autem, cum se contra imperium populi Romani pugnaturos esse negarent, oppidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxilijs, portas aperuit, et se, atq; oppidum Cæsari dedit, incolumis'q; ab eo conseruatus est. Recepto Cæsar Orico nulla interposita mora Apolloniam proficiscitur. eius aduentu audito, L. Straberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atq; eã munire, obsides'q; ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi uero daturos se negare, neq; portas cõsuli præclusuros, neq; sibi iudiciũ sumpturos contra, atq; omnis Italia, populus'q; romanus iudicauisset, quorũ cognita uoluntate clam profugit, Apollonia ad Cæsarem legatos mittunt, oppido'q; recipiunt. Hos sequuntur Bellidenses, Amatini, et reliquæ finitimæ ciuitates, tota'q; Epeirus, et legatis ad Cæsarẽ missis, quæ imperaret facturos pollicentur. At Pompeius cognitis his rebus, quæ erãt Orici, atq; Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eò, nocturnis'q; itineribus contendit, simul, ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, qđ properans noctem diei coniunxerat, neq; iter intermiserat, ut penè omnes in Epeiro, finitimis'q; regionibus signa relinquerent, complures arma proijcerent, ac fugæ simile iter uideretur. Sed cum propè Dyrrhachium Pompeius constitisset, castra'q; metari iussisset, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, iurat'q; se eum nõ deserturum, eundem'q; casum subiturum, quẽcunq; ei fortuna tribuisset. hoc idem reliqui iurant le-

legati. Hos Tr. militum, Centurionesq; sequuntur, atq; idem omnis exercitus iurat. Cæsar profecto occupato itinere ad Dyrrachiũ finem properandi facit, castráq; ad flumen Apsum ponit, in finibus Apolloniatium, ut uigilijs, castellisq; benemeritæ ciuitates tutæ essent præsidio, ibiq; reliquarum ex Italia legionum aduẽtum expectare, & sub pellibus hyemare constituit. Hoc idẽ Pompeius facit, & trans flumen Apsum positis castris, eò copias omneis, auxiliáq; conduxit. Calenus legionibus, equitibusq; Brundusii in naueis impositis, ut erat præceptum à Cæsare, quantum nauium facultatem habebat, naues soluit, paulumq; à portu progressus, literas à Cæsare accipit, quibus est certior factus, portus, litoráq; omnia classibus aduersariorũ teneri. quo cognito, se in portum recipit, nauesq; omneis reuocat, una ex his, quæ perseuerauit, neque imperio Caleni obtemperauit, quod erat sine militibus, priuatóq; consilio administrabatur. delata Oricum, atq; à Bibulo expugnata est, qui de seruis, liberisq; omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. Ita exiguo tempore magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum, et sicut mari, portubusq; Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earũ regionum prohibebatur. præsidijs enim dispositis, omnia litora à Cæsare tenebantur, neq; lignandi, neq; aquandi, neq; naueis ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisq; angustijs rerum necessariarum premebantur, adeo, ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna, atq; aquam Corcyra nauibus

oneraríjs

onerarijs supportare, atq; uno tempore accidit, ut diffi
cilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant
tectæ naues, nocturnum excipere rorem cogerentur,
quas tamen difficultates patienter, & æquo animo fe-
rebant, neq; sibi nudanda litora, & relinquendos por
tus existimabant. Sed cum essent in quibus demonstra
ui angustijs, ac se Libo cũ Bibulo cõiunxisset, loquun
tur ambo ex nauibus cum M. Acilio, & Statio Murco
legatis, quorum alter oppidi muris, alter præsidijs ter-
restribus præerat, uelle se de maximis rebus cum Cæ
sare loqui, si sibi eius facultas detur. Huc addunt pau-
ca rei confirmandæ causa, ut de compositione acturi
uiderentur. Interim postulant, ut sint induciæ, atque
ab his impetrant. magnum enim, quod afferebant ui
debatur, & Cæsarem id summe sciebant cupere, &
perfecturum aliquid de Bibuli mandatis existimaba
tur. Cæsar eo tempore cum legione una profectus erat
ad recipiendas ulteriores ciuitates, & rem frumenta-
riam expediendam, qua anguste utebatur. Erat autem
ad Butrotum oppidum Corcyræ, ibi ab Acilio certior,
& Murco per literas factus de postulatis Libonis, &
Bibuli legionem relinquit, ipse Oricum reuertitur. eo
cum uenisset, euocantur illi ad colloquium. prodit Li-
bo, atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa
erat, inimicitiasq; habebat etiam priuatas cum Cæsa-
re ex ædilitate, & prætura conceptas. ob eam rem col-
loquium uitasse, ne res maximæ spei, maximaq; utili-
tatis eius iracundia impedirẽtur. Pompei summã esse,
ac fuisse semper uoluntatem, ut componerentur, atq; ab
armis discederetur. Sed potestatem se eius rei nullam

habere, propterea quod de consilij sententia summam belli, rerumq́; omnium Pōpeio permiserint. sed postulatis Cæsaris cognitis missuros ad Pompeium, atq; illū reliqua perfecturum, hortantibus ipsis. Interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset, ne ue alter alteri noceret. Huc addit pauca de causa, & de copijs, auxilijsq́; suis. Quibus rebus, neq; tum respondendum Cæsar existimabat, neque nunc, ut memoriæ prodatur satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret, idq́; ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent, quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse diuisam, ut illi classe naues, auxiliaq́; sua impedirent, ipse, ut aqua, terraq́; eos prohiberet, et si hoc sibi remitti uellēt, remitterent ipsi de maritimis custodijs, si illud tenerēt, se quoq; id retenturum, nihilominus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur, neq; hanc rem esse impedimenti loco illi, neq; legatos Cæsaris recipere, neq; periculum præstare eorum, sed totam rē ad Pompeium reijcere, Vnum instare de inducijs, uehementissimeq́; contendere. quæ ubi Cæsar intellexit, præsentis periculi, atq; inopiæ uitandæ causa omnem orationem instituisse, neq; ullam spem, aut cōditionem pacis afferre, ad reliquam cogitationē belli sese recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neq; curari posset, neq; susceptum officium deserere uellet, uim morbi sustinere nō potuit. eo mortuo ad neminem unum summa imperij redit, sed separatim suam quisq; classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius sedato tumultu quem

repentinus aduētus Cæsaris concitauerat. ubi primum rursus adhibito Libone, & L. Luceio, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis Cæsaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompeius interpellauit, & loq plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut uita, aut ciuitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere uidebor? Cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor bello perfecto. Ab his Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt. Conatus tamen nihilominus est alijs rationibus per colloquia de pace agere, inter bina castra Pompeij, atq; Cæsaris unū flumen tantum intererat Apsus, crebráq; inter se colloquia milites habebant, neque ullum interim telum per pactiones colloquentiū traijciebatur. mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacē pertinere uiderentur, ageret, & crebro magna uoce pronuntiaret. liceret ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, quod etiam fugitiuis ab saltu Pyrenæo, prædonibusq; licuisset, præsertim, ut id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent. multa suppliciter locutus, ut de sua, atq; omniū salute debebat, silentióq; ab utrisq; militibus auditus, responsum est ab altera parte A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium uenturum, atq; unà etiam utrinq; admodum tuto legati uenire, et quæ uellent exponere possent, certumq; ei rei tempus constituitur. quo cum esset postero die uentum, magna utrinq; multitudo conuenit, magnáq; erat eius rei expectatio, atque omnium intenti animi ad pacem esse uidebantur, qua

ex frequentia T. Labienus prodijt, summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit, quorum mediam orationem interrumpunt undiq; subito tela immissa, quæ ille obtectus armis militum uitauit. uulnerantur tamen complures. In his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, cēturiones, militesq; nōnulli. Tum Labienus, desinite ergo de compositione loqui. nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus prætor causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum iuxta C. Trebonij prætoris urbani sellam collocauit, & siquis appellauisset de æstimatione, et de solutionibus, quæ per arbitrium fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æqtate decreti, et humanitate Trebonij, qui his temporibus clemēter, & moderate ius dicendum existimabat, ut reperiri non posset, à qbus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, et calamitatē aut propriam suam, aut tēporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi. Integras uero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudētiæ est? Itaq;, qui hoc postularet, reperiebatur nemo, atq; ipsis ad quorum cōmodum pertinebat, durior inuentus est Cælius, & ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpē causam uideretur, legem promulgauit, ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ soluantur. Cum resisteret Seruilius consul, reliquiq; magistratus, & minus opinione sua efficeret, ad hominū excitanda studia sublata priore lege duas promulgauit. Vnā, qua mercedes habita-

tionum annuas conductoribus donauit, aliam tabularum nouarum, impetuq; multitudinis in C. Treboniũ facto, et nõnullis uulneratis, eum de tribunali deturbauit, de quibus rebus Seruilius consul ad Senatum retulit. Senatusq; Cælium ab rep. remouendũ censuit. hoc decreto, eum consul Senatu prohibuit, et concionari conantem de rostris deduxit. Ille ignominia, & dolore ꝓmotus palàm se proficisci ad Cæsarẽ simulauit, clàm nuntijs ad Milonem missis, qui Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus. Atq; eo in Italiam euocato, qđ magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliqas habebat, sibi coniunxit. atq; eum in Turinũ ad solicitandos pastores præmisit. Ipse cũ Cassilinum uenisset, unoq; tempore signa eius militaria, atq; arma Capuæ essent, comprehensa familia Neapoli, uisaq; proditione oppidi apparere, patefactis consilijs, exclusus Capua, et periculum ueritus, qđ conuentus arma ceperat, atq; eũ hostis loco habendum existimabat, consilio destitit, atq; eo itinere sese auertit. Interim Milo dimissis circũ municipia literis, ea, quæ faceret, iussu, atq; imperio facere Põpeij, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent, quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, solicitabat, apud quos, cũ proficere nihil posset, quibusdã solutis ergastulis Cosam in agro Turino oppugnare cœpit. eò cum à Q. Pedio prætore cũ legione lapide ictus esset ex muro, perijt, et Cælius profectus, ut dictitabat ad Cæsarem, peruenit Turios. Vbi, cum quosdã eius municipij solicitaret, equitibusq; Cæsaris Gallis, atque Hispanis, qui eò prædandi causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab his est interfectus. Itaq; magnarũ im-

tia rerum, quæ occupatione magistratuum, & temporum solicitam Italiam babebant, celerem, & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum classe, cui præerat, nauium quinquaginta Brundusium uenit, Insulamq;, quæ contra Brūdusinum portum est, occupauit, quod præstare unum locū arbitrabatur, qua necessarius nostris erat egressus, quàm omnium litora, ac portus custodia clausos tueri. Hic repentino aduentu naues onerarias quasdam nactus incendit, & unā frumento onustam adduxit, magnumq; nostris terrorem iniecit, & noctu militibus, & sagittarijs in terrā expositis, præsidium equitum deiecit, & adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret, naues reliquas, si uellet subduci, & refici iuberet, sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundusij, qui uirtuti militum confisus, scaphas nauium magnarum circiter sexaginta cratibus, pluteisq; contexit, eoq; milites delectos imposuit, atq; eas in litore pluribus locis separatim disposuit, nauesq; triremes duas, quas Brundusij faciendas curauerat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. Has cū audacius progressas Libo uidisset, sperans intercipi posse, quadriremes qnq; ad eas misit. quæ cum nauibus nostris appropinquassent, nostri ueterani in portum refugiebant. Illi studio incitati incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito antonianæ scaphæ, signo dato, se in hosteis incitauerunt, primoq; impetu unā ex his quadriremem cū remigibus, defensoribusq; suis cœperunt. reliquas turpiter fugere coegerunt, ad hoc detrimentum accessit, ut

equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aqua prohiberentur. qua necessitate, et ignominia permotus Libo, discessit à Brũdusio, obsessionem'q; nostrorum omisit. Multi iam menses transierant, & hyems præcipitauerat, neq; Brundusio naues, legiones'q; ad Cæsarem ueniebant, ac nõnullæ eius rei prætermissæ occasiones Cæsari uidebãtur, quod certe sæpe flauerãt uenti, quibus necessario committendum existimabat. Quantò'q; eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus præerant, maiorem'q; fiduciam prohibendi habebant, & crebris Pompeij literis castigabantur, quoniam primo uenientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent, durius'q; quotidie tempus ad trãsportandum lenioribus uẽtis expectabant. Quibus rebus permotus Cæsar Brũdusium ad suos seuerius scripsit, ut nacti idoneum uentum, ne occasionem nauigandi dimitterent, & ad Oricum, siue ad litora Apolloniatiũ, cursum dirigerent, quod eò naues eijcere possent. Hæc à custodibus classium loca maxime uacabant, quod se longius portibus committere non auderent. Illi adhibita audacia, & uirtute, administrantibus M. Antonio, et Fusio Caleno multum ipsis militibus hortantibus, neq; ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti austrum naues soluunt, atque altera die Apolloniam, Dyrrhachium'q; præteruehũtur, qui cum essent ex continenti uisi. Q. Coponius, qui Dyrrhachij classi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit, & cum iam nostris remissiore uẽto appropinquassent, idem auster increbuit, nostris'q; præsidio fuit. Neque uero ille ob

eam causam conatu desistebat, sed labore, & perseuerantia nautarum se uim tempestatis superare posse sperabat, præteruectosq; Dyrrachium magna ui uenti nihilo secius sequebatur. Nostri usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte uentus remisisset, nacti portum, qui appellatur Nymphæum ultra Lyssum millia passuum tria, eò naues introduxerũt, qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus, leuiusq; tempestatis, q̃ classis periculum existimauerunt, quò simulatq; intro est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flauerat, in Africũ se uertit. hic subitam commutationem fortunæ uidere licuit, qui modo sibi timuerant hos tutissimus portus recipiebat, qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaq; tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naues Rhodias afflixit, ita, ut ad unum constratæ omnes numero XVI eliderentur, & naufragio interirent. & ex magno remigum, propugnatorumq; numero pars ad scopulos allisa iterficeretur, pars à nostris distraheretur, quos omẽs conseruatos Cæsar domum remisit. nostræ naues duæ tardius cursu confecto, in noctem coniectæ, cum ignorarent quem locum reliquæ cepissent, contra Lyssum in anchoris constiterunt. Has scaphis, minoribusq; nauigijs cõpluribus sumptis, Octacilius Crassus, qui Lyssi præerat, expugnare parabat, simul de deditione eorũ agebat, et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos uiginti ex legione Tyronum sustulerat, altera ex ueterana paulo minus ducentis se cõpleuerat. His cognosci licuit, quantum esset hominibus

præsidij in animi fortitudine. Tyrones enim multitudine nauium perterriti, & salo, nauseáq; confecti, iureiurando accepto, nihil his nocituros hostes, se Octacilio dediderunt. qui omnes ad eũ perducti contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. At ueteranæ legionis milites item conflictati & tempestatis, & sentinæ uitijs, non ex pristina uirtute retinendum aliquid putauerunt, sed tractandis conditionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eijcere cogunt. ipsi idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, et luce prima missis ad eos ab Octacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ adseruabant, circiter CCCC, quinq; eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt, & nonnullis eorum interfectis incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto conuẽtus ciuium Romanorum, qui Lyssum obtinebat, quod oppidũ his antea Cæsar attribuerat, muniendumq; curauerat, Antoniũ recepit, omnibusq; rebus iuuit. Octacilius sibi timens, oppido fugit, et ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copijs Antonius, quarum erat summa ueteranorum trium legionum, uniusq; Tyronum, et equitum octingentorum plerasq; naues in Italiam remittit ad reliquos milites, equitesq; transportandos. Pontones, quod est genus nauium gallicarum Lyssi reliquit, hoc consilio, ut si forte Pompeius uacuam existimans Italiam, eò traiecisset exercitum, quæ opinio erat edita in uulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet, nuntiosq; ad eũ celeriter mittit, q̃bus regionibus exercitũ exposuisset, et

quid militum transuexisset. Hoc eodem fere tempore Cæsar, atq; Pompeius cognoscunt. Nam præteruectas Apolloniam, Dyrrhachiumq; naues uiderant, ipsi iter secũdum eas terras direxerant. Sed quò essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant, cognitaq; re, diuersa sibi ambo consilia capiunt, Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio coniungeret, Pompeius, ut uenientibus in itinere se opponeret, & si imprudentes ex insidijs adoriri posset, eodemq; die uterq; eorum ex castris statiuis à flumine Apso exercitum educunt. Pompeius clàm, et noctu, Cæsar palàm, atque interdiu. Sed Cæsari circuitu maiore iter erat longius, aduerso flumine, ut uado transire posset. Pompeius quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit, atq; ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit. Suosq; omnes castris continuit, ignesq; fieri prohibuit. quò occultior esset eius aduentus. Hæc ad Antoniũ statim per græcos deferũtur. Ille missis ad Cæsarem nuntijs, unum diem sese castris tenuit. Altero die ad eum peruenit Cæsar, cuius aduentu cognito Põpeius, ne duobus circunclauderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusq; copijs ad Asparagum Dyrrhachinorũ peruenit, atq; ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese imperatorem appellauerat. quo facto ciuitatibus, Tyrannisq; magnas imperauerat pecunias, Item à Publicanis suæ prouinciæ debitam biennij pecuniam exegerat, et ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat, equitesq; toti Prouinciæ imperauerat,

quibus coactis finitimis hostibus, Parthis post se relictis, qui paulo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidionem habuerant, legiones, equitesq; ex Syria deduxerat, Summaq; solicitudine, at timore parthici belli in Prouinciam cum uenisset, ac nonnullae militum uoces audirentur, sese contra hostem, si ducerentur, ituros, contra ciuem, & consulem arma non laturos. deductis Pergamum, atq; in locupletissimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum causa diripiendas his ciuitates dedit. Interim acerbissime imperatae pecuniae tota Prouincia exigebãtur. multa praeterea generatim ad auaritiam excogitabantur. In capita singula seruorum, ac liberorum tributum imponebatur. columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, uecturae imperabãtur, cuiusmodi rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias uidebatur, non solum urbibus, sed penè uicis, castellisq; singulis cum imperio praeficiebãtur. qui horum quid acerbissime, crudelissimeq; fecerat, is et uir, et ciuis optimus habebatur. Erat plena lictorum, & imperiorum Prouincia, conferta praefectis, atq; exactoribus, qui praeter imperatas pecunias, suo etiam priuato imperio compendio seruiebant. Dictabant enim se domo, patriaq; expulsos, omnibus necessarijs egere rebus, ut honesta praescriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad haec grauissimae usurae, quod in bello plerunq; accidere cõsueuit, uniuersis imperatis pecunijs, quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaq; aes alienum Prouinciae, eo biẽnio multiplicatum est, nec

minus ob eam causam ciuibus romanis eius Prouinciæ, sed in singulos conuẽtus, singulasq; ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur, mutuasq; illas ex senatusconsulto exigi dictitabant. Publicanis uti in sorte fecerant insequentis anni uectigal pro mutuo. Præterea Ephesi à Phano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, cæterasq; eius Deæ statuas, cum in Phanũ uentum esset, adhibitis compluribus senatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem, properaret ad se cũ exercitu uenire, omniaq; post haberet. His literis acceptis, quos aduocauerat, dimittit. Ipse iter in Macedoniam parare incipit, paucisq; post diebus est profectus. hæc res Ephesiæ pecuniæ salutẽ attulit. Cæsar Antonij exercitu coniũcto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi Prouincias, longiusq; procedẽdum existimabat, et, cum ad eum legati uenissent ex Thessalia, Aetoliaq;, qui præsidio misso, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tyronũ, quæ appellabatur uigesimaseptima, atq; equitibus ducentis in Thessaliam, C. Caluisium Sabinum cũ cohortibus quinq;, paucisq; equitibus in Aetoliam misit, maxime eos, quod erant propinquæ regiones de re frumentaria, ut prouiderent hortatus est. Cn. Domitiũ Caluinum cũ legiõibus duabus undecima, et duodecima, et eqtibus qngentis in Macedoniã proficisci iubet, cuius Prouinciæ ab ea parte, quæ libera appellabatur, Menedemus princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his

tur. Ex his Caluisius primo aduentu summa omnium Aetolorum receptus uoluntate, præsidijs aduersariorum Calidone, & Naupacto relictis, omni Aetolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione præuenit. Hic, cum essent factiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egesaretos ueteris homo potentiæ pompeianis rebus studebat. Petreius summæ nobilitatis adolescens suis, ac suorum opibus Cæsarē enixe iuuabat, eodem'que tempore Domitius in Macedoniam uenit, &, cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpissent, nuntiatum est adesse Scipionem cum legione, magna & opinione, & fama omnium. Nam plerunque in nouitate fama antecedit, Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium, & cum ab eo millia passuum uiginti abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse, & uenire nuntiaretur, & quò iter expeditius faceret, M. Fauonium, ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Thessalia diuidit, cum cohortibus octo præsidio impedimentis legionis reliquit, castellum'que ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus Regis Cotti ad castra Caßij aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, uisis'q; equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambrachiam uersus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi, literæ sunt consecutæ, à M. Fauonio Domitium cum legionibus adesse, nec se præ-

sidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. quibus literis acceptis consilium Scipio, iter'q; commutat. Cassium sequi desistit. Fauonio auxilium ferre contendit. Itaq; die, ac nocte continuato itinere ad eum peruenit tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi antecursores Scipionis uiderentur. ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutē attulit. Scipio in castris statiuis biduo moratus ad flumen, quod inter eum, & Domitij castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum uado transducit, & castris positis, postero die mane, copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoq; sibi dubitandum non putauit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed cum esset inter bina castra campus, circiter millium passuum sex, Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit. ille à uallo non discedere perseuerauit. Attamen ægre retentis domitianis militibus, est factum, ne prælio contēderetur, & maxime, quod riuus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediebat, quorum studium, alacritatem'q; pugnandi cum cognouisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die, aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui cum magna expectatiōe uenisset, temere progressus turpem habuit exitum, & noctu, neq; conclamatis quidem uasis flumen transit, atq; in eandem partem, ex qua uenerat, rediјt. Ibi'q; propè flumen edito natura loco, castra posuit, paucis diebus interpositis noctu insidias equitum collocauit, quo in loco superioribus ferè diebus nostri pabulari consueuerant, et cum
quotidiana

quotidiana consuetudine Q. Varrus præfectus equitum Domitij uenisset, subito illi ex insidijs consurrexerunt. sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriter'q; ad suos quisq; ordines redijt, atq; ultro uniuersi in hosteis impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis, Domitius sperans Scipionẽ ad pugnam elici posse, simulauit sese angustijs rei frumentariæ adductum, castra mouere, uasis'q; militari more conclamatis, progressus millia passuum tria, loco idoneo, & occulto, omnem exercitum, equitatum'q; collocauit. Scipio ad sequendum paratus, eqtatum, magnam'q; partem leuis armaturæ ad explorandum iter Domitij, & cognoscendum præmisit, qui cum essent progressi, primæ'q; turmæ insidias itrauissent, ex fremitu equorum illata suspitione, ad suos se recipere cœperunt, qui'q; hos sequebantur, celerem eorũ receptum conspicati restiterunt. Nostri cognitis insidijs, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti hostiũ turmas exceperũt. In his fuit M. Opimius præfectus equitum, reliquos omneis earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitiũ deduxerũt. Deductis oræ maritimæ præsidijs, Cæsar, ut supra demõstratum est, treis cohortes Orici oppidi tuẽdi causa reliquit, ijs'q; custodiã nauium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio, oppido'q; præerat Caninius legatus. Is naues nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, & ad terram deligauit, faucibus'q; portus nauem onerariam submersam obiecit, & huic alteram coniunxit, super quas turrim effectam ad ipsum

introitum portus opposuit, & militibus compleuit, tuẽdam'q; ad omnes repentinos casus tradidit. Quibus cognitis rebus C. Pompeij filius, q classi ægyptiæ præerat, ad Oricum uenit, summersam'q; nauim remulco, multis'q; contendens funibus abduxit, atq; alteram nauem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in qbus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integros'q; semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mœnia oppidi tentans, ut aduersariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros uicit, defectis'q; defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerãt, etiam nauem expugnauit, eodem'q; tẽpore ex altera parte molẽ tenuit naturalẽ, obiectam'q; penè insulã cõtra oppidum effecerat, quatuor biremes subiectis scutulis, impulsas uectibus in interiorẽ partẽ trãsduxit. Ita ex utraq; parte naues lõgas aggressus, quæ erãt deligatæ ad terram, atq; inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negocio D. Lælium ab asiatica classe abductum reliquit, qui cõmeatus Biblide, atq; Mantinea importari in oppidum prohibebat. Ipse Lyssum profectus naues onerarias triginta à M. Antonio relictas, intra portũ aggressus, omnes incendit. Lyssum expugnare conatus defendentibus ciuibus romanis, qui eius erant conuẽtus, militibus'q;, quos præsidij causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta inde discessit. Cæsar postquam Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eodem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido Parthinorũ, in quo Pompeius

præsidium

præsidium habebat, tertio die in Macedoniā ad Pompeium peruenit, iuxtaq; eum castra posuit, & postridie eductis omnibus copijs, acie instructa, decertādi potestatem Pompeio fecit. ubi eum suis locis se tenere animaduertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. Itaq; postero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, angusto'q; itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeiū aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, ꝙ omnē cōmeatum, totius'q; belli apparatum eò contulisset, ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius consilium, ꝙ diuerso ab ea regione itinere profectum uidebat, angustijs rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat. postea per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans. quod fore suspicatus Cæsar, milites'q; adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso mane Dyrrhachium uenit, cum primū agmen Pōpeij procul cerneretur, atq; ibi castra posuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositū tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditum'q; habet nauibus mediocrē, atq; eas à quibusdam protegit uentis, castra communit, eò partem nauium longarum conuenire, frumentum, commeatum'q; ab Asia, atq; omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar lōgius Bellum ductumiri existimans, et de italicis commeatibus desperās, qđ tanta diligentia omnia litora à pōpeianis tenebātur, classes'q; ipsius, quas hyeme, in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabātur, in Epeirū rei frumētariæ causa, L. Ca

nuleium legatũ misit, quod'q; hæ regiones aberãt lon gius, locis certis horrea constituit, uecturas'q; frumenti finitimis ciuitatibus descripsit. Item Lysso, Parthinis'q;, & omnibus castellis, quod esset frumenti conquiri iussit. Id erat perexiguum, cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera, & montuosa, ac plerunq; utuntur frumento importato, tum quod Pompeius hæc prouidebat, et superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentum'q; omne conquisitum, spoliatis, effossis'q; eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. erant enim circum castra Pompeij permulti editi, atq; asperi colles, hos primum præsidijs tenuit, castella'q; ibi communit, inde, ut loci cuiusq; natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circũuallare Pompeiũ instituit. Hæc expectans, quod angusta re frumentaria utebatur, quod'q; Pompeius multitudine equitum ualebat, quo minore periculo undiq; frumentum, commeatum'q; exercitui supportare posset. simul uti pabulatione Pompeiũ prohiberet, equitatum'q; eius ad rem gerendam inutilem efficeret. Tertio, ut authoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti uidebatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum à Cæsare obsideri, neque audere prælio dimicare. Pompeius neq; à mari, Dyrrhachio'q; discedere uolebat, quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentum'q; exercitui nauibus supportabat, neq; munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare uellet. quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem

mam rationem belli ſequens, quamplurimos colles occu paret, & quamlatiſſimas regiones præſidijs teneret, Cæſaris'q; copias, quammaxime poſſet, diſtineret, id'q; accidit. Caſtellis enim XXIIII effectis, XV millia paſſuum circuitu amplexus, hoc ſpatio pabulabatur, multa'q; erant intra eum locum manu ſata, quibus interim iumenta paſcerẽtur, atq; ut noſtri perpetuas munitiones uidebant perductas ex caſtellis in proxima caſtella, nequo loco erumperent pompeiani, & noſtros poſt tergum adorirentur, timebant. Ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant, nequo loco noſtrĩ intrare, atq; ipſos à tergo circumuenire poſſent. Sed illi operibus uincebant, quod & numero militum præſtabant, & interiore ſpatio minorem circuitum habebãt, quæ cum erant loca Cæſari capienda, & ſi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare non conſtituerat, tamẽ ſuis locis ſagittarios, funditores'q; mittebat, quorũ magnum habebat numerũ, multi'q; ex noſtris uulnerabantur, magnus'q; inceſſerat timor ſagittarum, atq; omnes ferè milites, aut ex ſubcoactis, aut ex *cẽtonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela uitarent. In occupandis præſidijs magna ui uterq; utebatur. Cæſar, ut quamanguſtiſſime Pompeium contineret. Pompeius, ut quamplurimos colles quammaxime circuitu occuparet, crebra'q; ob eam cauſam prælia fiebãt. In his, cum legio Cæſaris nona præſidium quoddam occupauiſſet, et munire cœpiſſet, huic loco propinquum, & contrarium collem Põpeius occupauit, noſtros'q; opere prohibere cœpit. et cum una ex parte propè æquum aditum haberet, primum ſagittarijs, fundi

toribusq; circumiectis, postea leuis armaturæ magna multitudine missa, tormentisq; prolatis, munitiones impediebat. Neq; erat facile nostris uno tẽpore propugnare, & munire. Cæsar cum suos ex omnibus partibus uulnerari uideret, recipere se iussit, & loco excedere, erat per decliue receptus, illi autẽ hoc acrius instabãt, neq; regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locũ relinquere uidebantur. Dicitur eo tẽpore gloriãs apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quò temere essent progressæ. Cæsar receptui suorum timens, crates ad extremum tumulũ contra hostem proferri, et aduersas locari, intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus obduci iussit, locumq; in omneis parteis quammaxime impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipiẽtibus essent. His rebus completis, legiones reduci iussit. põpeiani hoc insolentius, atq; audacius nostros premere, & instare cœperunt, cratesq; pro munitione obiectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod cum animaduertisset Cæsar ueritus ne non reducti, sed reiecti uiderẽtur, maiusq; detrimentum caperetur, à medio ferè spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tubæ signum dari, atq; in hosteis impetum fieri iussit, milites legionis nonæ subito conspicati pila coniecerunt, & ex inferiore loco aduersus pilum incitati cursu præcipites pompeianos egerunt. quibus ad recipiendũ crates directæ, lõguriiq; obiecti, et institutæ fossæ magno impedimẽto fuerunt. Nostri uero, qui satis habebant sine

detrimento discedere, compluribus interfectis, quinque omnino suorum amissis, quietissime se receperunt, paulo'q; circa eum locum morati, alijs comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. erat noua, et inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero, tanto'q; spatio, & tantis munitionibus, et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicunq; alterum obsidere conati sunt, perculsos, atq; infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerũt, cum ipsi numero militum, equitum'q; præstarent. causa autem obsidionis hæc ferè esse consueuit, ut frumento hostes prohibeantur. At tum integras, atq; incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat, cũ illi omnium rerum copia abundarent. quotidie enim magnus undiq; nauium numerus conueniebat, quæ commeatum supportarent, neque ullus flare uentus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet, Ipse autem consumptis omnibus longe, late'q; frumentis, summis erat in angustijs, sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. recordabantur enim eadem se superiore anno in Hispania perpessos, labore, et patientia maximum bellũ confecisse, meminerant ad Alexiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam maiorem ad Auaricum, maximarum se gentium uictores discessisse. Non illis hordeum, cum daretur, non legumina recusabant, pecus uero, cuius rei summa erat ex Epeiro copia, magno in honore habebant. est etiam genus radicis inuentum ab ijs, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quod admistum lacte multum inopiam leuat. Id similitudinem panis

efficiebat, eius erat magna copia, ex hoc effectos panes cum in colloquijs Pompeiani famem nostris obiectarēt, uulgo in eos iaciebāt, ut spem eorū minuerent. Iamq; frumenta maturescere incipiebant, atq; ipsa spes inopiā sustentabat, ꝙ celeriter se habituros copiā confidebāt. Crebroq; uoces militum in uigilijs, colloquijsq; audiebantur, prius se cortice ex arboribus uicturos, q̃ Pompeium è manibus dimissuros. libenter etiam ex perfugis cognoscebāt, equos eorum tolerari, reliqua uero iumenta interisse, uti autem ipsos ualetudine non bona, cum angustijs loci, & odore tetro, & multitudine cadauerum, & quotidianis laboribus insuetos operum, tū aquæ summa iopia affectos, omnia enim flumina, atq; omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat. atq;, ut erant loca montuosa, & ad specus angustiæ uallium, has sublicis in terram dimissis, præsepserat, terramq; aggesserat, ut aquam continerent. Itaq; illi necessario loca sequi demissa, ac palustria, & puteos fodere cogebātur, atq; hunc laborem ad quotidiana opera addebāt, qui tamen fontes à quibusdam præsidijs aberant longius, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima ualetudine, summaq; aquæ copia utebatur, tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat, quibus quotidie melius succedere tempus, maioremq; spem maturitate frumentorum proponi uidebant. In nouo genere belli nouæ ab utrisq; bellandi rationes reperiebantur. Illi, cum animaduertissent ex ignibus nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silētio aggressi, uniuersas in multitudinem

sagittas conijciebāt, & se confestim ad suos recipiebāt. quibus rebus nostri usu docti haec reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent. * Interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris praefecerat Caesar, auxilio cohorti uenit cum legionibus duabus, cuius aduentu facile sunt repulsi pompeiani, neq; uero cōspectum, aut impetum nostrorum tulerunt, primis'q; deiectis, reliqui se uerterunt, & loco cesserunt, sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit. At pleriq; existimant, si acrius insequi uoluisset, bellum eo die potuisse finiri, cuius consilium reprehendendum nō uidetur. Aliae enim sunt legati partes, atq; imperatoris, alter omnia agere ad praescriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet. Sylla à Caesare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit cōtentus, neq; praelio decertare uoluit. quae res tamen fortasse aliquē reciperet casum, ne īperatorias sibi parteis sumpsisse uideretur. pompeianis magna res ad receptum difficultatem afferebat, nā ex iniquo progressi loco, in summo constiterant, si per decliue sese reciperēt, nostros ex superiore insequentes loco uerebantur, neq; multum ad solis occasum temporis supererat. Spe enim conficiendi negocij propè in noctem rem deduxerant. Ita necessario, atq; ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupauit, qui tātum aberat à nostro castello, ut telum tormentum'ue missum adigi nō posset, hoc consedit loco, atq; eum communijt, omnes'q; ibi copias continuit, eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum est. Nam plura castella Pompeius pariter distinendae manus causa tentauerat, ne ex proximis praesidijs

succuri posset. Vno loco Volcatius Tullius impetum legionis sustinuit cum cohortibus tribus, atq; eam loco depulit. Altero germani munitiones nostras egressi cõpluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. Ita uno die sex prælijs factis, tribus ad Dyrrachium. tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex pompeianis cecidisse reperiebamus, euocatos'q; Cẽturiones cõplures. In eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, eius, qui prætor Asiam obtinuerat, signa'q; sunt sex militaria relata. nostri non amplius XX omnibus sunt prælijs desyderati, sed in castello nemo fuit omnino militum, quin uulneraretur, quatuor'q; ex una cohorte Cẽturiones oculos amiserunt. & cum laboris sui, periculi'q; testimonium afferre uellent, millia Sagittarũ circiter triginta, in castellũ coniecta, Cæsari renuntiauerunt, scuto'q; ad eum relato Sæuæ centurionis, inuenta sunt in eo foramina CCXXX quem Cæsar, ut erat de se meritus, & de rep. donauit millibus ducentis æris, atque ab octauis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiauit. Eius enim opera castellum conseruatum esse magna ex parte constabat, cohortem'q; postea duplici stipendio, frumento'ue, & speciarijs, militaribus'q; donis amplissime donauit. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit, & in altitudinem pedum XV. effectis operibus uineis eam partem castrorum obtexit, & quinq; intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, extructis omnibus castrorũ portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita uigilia, silentio exercitum eduxit, & se in

antiquas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Am-
philochis, per Caſſium Longinum, & Caluiſium Sa-
binũ, ut demonſtrauimus, receptis, tentandã ſibi Acha
iam, ac paulo longius progrediendum exiſtimabat
Cæſar. itaq; eo Fuſium Calenum miſit. et Q. Sabinũ,
& Caſſium cum cohortibus adiungit, quorum cogni-
to aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiã miſſus à Pom
peio obtinebat, Iſthmum præmunire inſtituit, ut Acha
ia Fuſium prohiberet, Calenus, Delphos, Thebas, &
Orchomenum de uolũtate ipſarum ciuitatum recepit,
nonnullas urbes per uim expugnauit, reliquas ciuita-
tes circũmiſſis legationibus amicitia Cæſaris conciliare
ſtudebat. In his rebus ferè erat Fuſius occupatus. O-
mnibus deinceps diebus Cæſar exercitum in aciem æ-
quum in locum produxit, ſi Pompeius prælio decerta-
re uellet, ut penè caſtris Pompeij legiones ſubijceret,
tantum'q; à uallo eius prima acies aberat, uti ne in eam
telo tormento'ue adigi poſſet. Pompeius autem, ut famã,
& opinionem hominum teneret, ſic pro caſtris exerci-
tum conſtituebat, ut tertia acies uallum contingeret, o-
mnis'q; eius inſtructus exercitus telis ex uallo abiectis
protegi poſſet. Hæc cum in Achaia, atq; apud Dyrra-
chium gererentur, Scipionem'q; in Macedoniam ueniſſe
conſtaret, non oblitus priſtini inſtituti Cæſar, mittit ad
eum Clodium, ſuum, atque illius familiarem, quem
ab illo traditum initio, & commendatum in ſuorum
neceſſariorum numero habere inſtituerat. Huic dat
literas, mandata'q; ad eum, quorum hæc erat ſum-
ma, ſeſe omnia de pace expertum, nihil adhuc arbi-
trari uitio factum eorum, quos eſſe authores eius rei

uoluisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium uererētur. Scipionem ea authoritate esse, ut non solum libere, quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere, atq; errātem regere posset. Præesse autē suo nomine exercitui, ut præter authoritatem uires quoq; ad coercendum haberet, quod si fecisset quietem Italiæ, pacem Prouinciarum, salutem imperio, uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert, ac primis diebus, ut uidebatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium nō admittitur. Castigato Scipione à Fauonio, ut postea confecto bello reperiebamus, infectáq; re, sese ad Cæsarem recepit. Cæsar quò facilius equitatum pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demōstrauimus, magnis operibus præmuniuit, castelláq; his locis posuit. Pompeius, ubi nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermissis diebus, rursum eum nauibus ad se itra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, ut folijs ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant, & cogebātur Corcyra, atq; Acarnania, longo interiecto nauigationis spatio, pabulum supportare, quóq; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atq; his rationibus eqtatum tolerare. Sed postquam non modo hordeum, pabulúmq; omnibus in locis, herbæq; defectæ, sed etiā fructus ex arboribus deficiebant. corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Al-

lobroges duo

lobroges duo fratres, Roſcillus, et Aegus Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, ſingulari uirtute homines, quorum opera Cæſar omnibus gallicis bellis optima, fortiſſimaq; erat uſus. His domi ob has cauſas, ampliſſimos magiſtratus mandauerat, atq; eos extra ordinē in Senatum legendos curauerat, agrosq; in Gallia ex hoſtibus captos, præmiaq; rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesq; ex egētibus effecerat. hi propter uirtutem non ſolum apud Cæſarem in honore erant, ſed etiam apud exercitum cari habebantur, ſed freti amicitia Cæſaris, & ſtulta, ac barbara arrogantia elati deſpiciebant ſuos, ſtipendiumq; equitum fraudabant, & prædam omnem domum auertebant, quibus illi rebus permoti uniuerſi Cæſarem adierunt, palamq; de eorum iniurijs ſunt queſti, & ad cætera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deferri, quorum ſtipendium auerterent. Cæſar neq; tempus illud animaduerſionis eſſe exiſtimans, et multa uirtuti eorum concedens, rem diſtulit totam, illos ſecretò caſtigauit, quod quæſtui equites haberent, monuitq; equites, ut ex ſua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis ſuis officijs reliqua ſperarent. magnam tamen hæc res illis offenſionem, & contemptionem ad omneis attulit. Idq; ita eſſe, cum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domeſtico iudicio, atq; animi conſcientia intelligebant, quo pudore adducti, & fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſeruari arbitrati, diſcedere à noſtris, & nouam tentare fortunam, nouasq; experiri amicitias conſtituerunt, & cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere aude

bant. primum conati sunt praefectum equitum C. Volusenum interficere, ut postea bello cōfecto cognitū est, ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium uiderentur, postq̃ id difficilius uisum est, neq; facultas perficiendi dabatur, q̃ maximas potuerunt pecunias mutuati, perindeac suis satisfacere, et fraudata restituere uellent, multis coemptis equis, ad Pompeium transierunt cū ijs, quos sui consilij participes habebant. Quos Pompeius, q̄ erāt honesto loco nati, et instructi liberaliter, magnoq́; comitatu, et multis iumentis uenerant, uiriq́; fortes habebantur, et in honore apud Caesarē fuerant, quodq́; nouum, & praeter consuetudinē acciderat, per omnia sua praesidia circūduxit, atq; ostentauit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Caesare ad Pompeium transierat, cum penè quotidie à Pompeio ad Caesarem perfugerent. Vulgo uero uniuersi in Epero, atq; Aetolia conscripti milites, earumq́; regionum omnium, quae à Caesare tenebantur. Sed hi cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum nō erat, seu quid à peritioribus rei militaris desyderari uidebatur, temporibusq́; rerum, & spatijs locorum, et custodiarum uera diligentia animaduersa, prout cuiusq; eorum, qui negocijs praeerant aut natura, aut studium ferebat, haec ad Pompeiū omnia detulerunt, quibus ille cognitis, eruptionisq́; iam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex uiminibus facere, atq; aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum leuis armaturae, & sagittariorum, aggeremq́; omnem noctu in scaphas, & naues actuarias imponit, & de media nocte cohortes

sexaginta

ſexaginta ex maximis caſtris, præſidijsq; deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longiſſimeq; à maximis caſtris Cæſaris aberant. Eodem naues, quas demonſtrauimus, agere, et leuis armaturæ militibus completas, quasq; ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit. & quid à quoque fieri uelit, præcipit. ad eas munitiones Cæſar Lentulũ Marcellinum quæſtorem cum legione nona poſitum habebat. huic, quod ualetudine minus commoda utebatur, Fuluium Poſthumium adiutorem ſummiſerat. Erat eo loco foſſa pedum XV, & uallus contra hoſtem in altitudinem pedum X, Tantundemq; eius ualli agger in latitudinem patebat. ab eo intermiſſo ſpatio pedum ſexcentorum, alter conuerſus in contrariam partem erat uallus, humiliore paulò munitione. Hoc enim ſuperioribus diebus timens Cæſar, ne nauibus noſtri circunuenirentur, duplicem eo loco fecerat uallum, ut, ſi ancipiti prælio dimicaretur, poſſet reſiſti, ſed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod millia paſſuum in circuitu XVIII munitiones erat complexus, perficiendi ſpatium non dabat. Itaque contra mare tranſuerſum uallum, qui has duas munitiones contingeret, non dum perfecerat. quæ res nota erat Pompeio delata per Allobroges perfugas, magnumq; noſtris attulit incommodum. Nam, ut ad mare noſtræ cohortes nonæ legionis excubuerãt, acceſſere ſubito prima luce pompeiani exercitus, nouusq; eorum aduentus extitit, ſimulq; nauibus circũuecti milites in interiorem uallum tela iaciebant, foſſæq; aggere cõplebantur, & legionarij, interioris mu-

nitionis defensores scalis admotis, tormentis'q; cuiusq; ge neris, telis'q; terrebant, magna'q; multitudo sagittario- rum ab utraq; parte circunfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, uimi nea tegumenta galeis imposita defendebant. Itaq; cum omnibus rebus nostri premerentur, atq; ægre resiste- rent, animaduersum est uitium munitionis, quod supra demonstratum est, atq; inter duos uallos, qua pfectum opus non erat, per mare nauibus expositis, in aduersos nostros, impetum fecerunt, atq; ex utraq; munitione de iectos, terga uertere coegerunt. hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborãtibus sum mittit, quæ ex castris fugientes conspicatæ, neq; illos suo aduentu confirmare potuerunt, neq; ipsæ hostium im= petum tulerunt. Itaq; quodcunq; addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorem, & periculum augebat. Hominum enim multitudine receptus impe- diebatur. in eo prælio, cum graui uulnere esset affectus aquilifer, & uiribus deficeret, conspicatus equites no- stros, hanc ego inquit, et uiuus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsa- ri restituo, nolite obsecro committere, quod ante in exer citu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admit tatur, incolumem'q; ad eum referte. hoc casu aquila con seruatur, omnibus primæ cohortis Cẽturionibus inter- fectis, præter principem priorem, iam'q; pompeiani ma gna cæde nostrorum, castris Marcellini appropinqua- bant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus, et M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidio- rum, ea re nuntiata, cum cohortibus XII descẽdẽs

ex loco superiore cernebatur, cuius aduētus pompeianos compressit, nostrosq; firmauit, ut se ex maximo timore colligerent. Neq; multo post Cæsar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis cōsuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidijs, eodem uenit, qui cognito detrimento, cum animaduertisset Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditū nauibus habere, commutata ratione belli, quoniā propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit, quà perfecta munitione, animaduersum est à speculatoribus Cæsaris cohortes quasdā, quod instar legionis uideretur, esse post syluam, et in uetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cum se nona legio Cæsaris obiecisset pompeianis copijs, atq; opera, ut demonstrauimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc syluam quandam contingebant, neq; longius à mari passibus CCCC aberant. post mutato consilio quibusdam de causis Cæsar paulò ultra eum locum castra transtulit, paucisq; intermissis diebus hæc eadem Pompeius occupauerat, & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore uallo, maiorē adiecerat munitionem. Ita minora castra inclusa maioribus, castelli, atq; arcis locum obtinebāt. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CCCC, quò liberius, ac sine periculo milites aquarentur. Sed is quoq; mutato consilio, quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. ita complures dies manserant castra, munitiones quidem integræ omnes erant, eo signo

legionis illato, speculatores Cæsari renuntiarunt: hoc idem uisum ex superioribus quibusdam castellis confirmauerant. Is locus aberat à nouis Pompeij castris circiter passus D. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ speciem munitionis præberent. ipse diuerso itinere, q̃ potuit occultissime, reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio nona, multis amissis Centurionibus, diminutóq; militum numero, ad legionem Pompeij, castráq; minora duplici acie duxit, neq; eum prima opinio fefellit, Nam, & peruenit prius, quàm Pompeius sentire posset, et tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse Eritius, celeriter aggressus, pompeianos ex uallo deturbauit. erat obiectus portis Eritius. hic paulisper est pugnatum, cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius opera proditum exercitũ C. Antonij demonstrauimus, eo loco propugnante. Sed tamen nostri uirtute uicerunt. excisóq; Eritio primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris irruperunt, & quod eò pulsa legio sese receperat, nonnullos sibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna, quæ plurimum potest, cum in reliquis rebus, tum præcipue in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit, ut tum accidit. Munitionem, quam pertingere à castris ad flumen supra demonstrauimus, dextri Cæsaris cornus cohortes ignorantia loci sunt secutæ, cum portam quærerent castrorum, quod eam munitionem esse arbitrarentur, quod

cum esset

cum esset animaduersum coniunctam esse flumini, portinus his munitionibus defendente nullo transcenderunt, omnis'q; noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius hac longa satis interiecta mora, & re nuntiata, V legionem ab opere deductam subsidio suis duxit, eodem'q; tẽpore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat, et acies instructa à nostris, qui castra occupauerant, cernebatur. omnia'q; sunt subito mutata. pompeiana enim legio celeri spe subsidij confirmata, ab decumana porta resistere conatur, atque ultro in nostros impetum faciebat, equitatus Cæsaris, ꝙ angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua proruebat, sese recipiebat, ac pleriq; ex ijs, ne in angustias inciderent, X pedum munitionis sese in fossas præcipitant, primis'q; oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atq; exitum pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex uallo Pompeium adesse, & suos fugere cernerent, ueriti, ne angustijs intercluderentur, cum extra, et intus hostem haberent, eodem, quo uenerant, receptui consulebant, omnia'q; erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo, ut cum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere iuberet, alij dimissis equis eundem cursum conficerent, alij ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, credo, ꝙ hæc præter spem acci-

derant, eius, qui paulo ante ex castris fugiẽtes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu nõ audebat, equitesq; eius angustijs, portisq; à Cæsaris militibus occupatis, ad insequendũ tardabantur. Ita paruæ res magnum in utranq; partem momentum habuerunt. munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeij, propriam, & expeditam Cæsaris uictoriam interpellauerunt. eadem res celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. Duobus his unius diei prælijs Cæsar desyderauit milites nongentos sexaginta, & notos equites Ro. Felginatem, Tuticanum, Gallum Senatoris filium, C. Felginatem, Placentia, Agrauium Puteolis, M. Sacratiuirũ Capua, Tribunos mil. L. & Centuriones XXX. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusq;, et fluminis ripis oppressa suorum terrore, ac fuga sine ullo uulnere interijt, signaq; sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo prælio imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atq; ita se postea salutari passus est. Sed neq; in literis, quas scribere est solitus, neq; in fascibus insignia laureæ protulit. At Labienus, cum ab eo impetrauisset, ut sibi captiuos tradi iuberet, omnesq; deductos ostentationis, ut uidebatur, causa, quo maior pfugis fides haberetur, commilitones appellans, et magna uerborũ contumelia interrogans, solerent ne ueterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiduciæ, ac spiritus pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed uicisse iã sibi uiderẽtur, non illi paucitatem nostrorum militum, non iniqtatem loci, atq; angustias præoccupatis castris,

& ancipitem

et ancipitem terrorē intra, extraq; munitiones, non abscissum in duas parteis exercitum, cum alter alteri auxilium ferre nō posset, causæ fuisse cogitabant, non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non prælio dimicatum, sibiq; ipsos multitudine, atq; angustijs maius attulisse detrimentum, quàm ab hoste accepissent, non deniq; communes belli casus recordabantur, quorum quàm paruulæ sæpe causæ, uel falsæ suspitionis, uel terroris repentini, uel obiectæ religionis magna detrimenta intulissent, quoties uel culpa Ducis, uel Tribuni uitio in exercitu esset offensum, Sed perinde, ac si uirtute uicissent, neq; ulla commutatio rerum posset accidere per orbem terrarū, fama, ac literis uictoriā eius diei concelebrabant. Cæsar à superioribus consilijs depulsus, omnem sibi commutandā belli rationem existimauit. Itaq; uno tempore, præsidijs omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoq; in unum locum exercitu concionem apud milites habuit, hortatusq; est, ne ea, quæ accidissent, grauiter ferrent, ne'ue his rebus terrerentur, multisq; secundis prælijs unum aduersum, & id mediocre opponerent. habendam fortunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo uulnere cœpissent, quod duas Hispanias bellicosissimorum hominum peritissimis, atq; exercitatissimis Ducibus pacauissent, quod finitimas, frumentariasq; Prouincias in potestatem redegissent, deniq; recordari debere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portubus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportati. si nō omnia cæderent secunda, fortunam esse industria sublenandā. quod esset acceptum detrimenti, cuiuis potius,

quàm suæ culpæ debere tribui. locum securum ad dimicandum dedisse, potitum esse se hostium castris, expulisse, ac superasse pugnantes, sed siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna, partam iam, præsentem'q; uictoriam interpellassent, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodũ uirtute sarciretur, qđ si esset factum, detrimẽtum in bonum uerteret, uti ad Gergouiam accidisset, atq; ijs, qui ante dimicare timuissent, ultro se prælio offerrent. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantum'q; studium infamiæ sarciẽdæ, ut nemo aut Tribuni, aut Centuriones imperium desyderaret, & sibi quisq; etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, simul'q; omnes arderent cupiditate pugnandi, Cum superioris etiam ordinis nõnulli oratione permoti manendum eo loco, & rem prælio committendam existimarent, Contra ea Cæsar, neq; satis militibus perterritis confidebat, spatium'q; interponendum ad recreandos animos putabat, relictis'q; munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat. Itaq; nulla interposita mora sauciorum modo, & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum uetuit, his una legio missa præsidio est. his explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta uigilia compluribus portis eductas, eodem itinere præmisit, paruo'q; spatio intermisso, ut, et militare institutũ seruaretur, et, ne citissima eius profectio cognosceretur, conclamari iussit, statim'q; egres-

fus, & nouissimum agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorũ discessit. Neq; uero Pompeius, cognito consilio eius moram ullã ad insequendũ intulit, sed eadem spectans, si itinere impeditos, et perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit, equitatumq; præmisit ad nouissimum agmen demorandũ, neq; consequi potuit, quod multũ expedito itinere antecesserat Cæsar. sed cum uẽtum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis consecutus equitatus nouissimos prælio detinebat. Huic suos Cæsar eqtes opposuit, expeditosq; antesignanos admiscuit CCCC, qui tãtũ profecere, ut equestri prælio commisso pellerẽt omnes, compluresq; interficerent, ipsiq; incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, traductoq; exercitu flumen Genusum, ueteribus suis in castris contra Asparagum consedit, militesq; omnes intra uallum castrorũ continuit, equitatumq; per causam pabulandi emissum, confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratiõe Pompeius cõfecto eiusdẽ diei itinere, in suis ueteribus castris ad Asparagũ consedit, eiusq; milites, quod ab opere itegris munitiõibus uacabãt, alij lignandi, pabulandiq; causa longius progrediebãtur, alij quod subito consiliũ profectionis cœperant, magna parte impedimentorũ, et sarcinarũ relicta, ad hæc repetenda inuitati propinqtate superiorũ castrorũ, depositis in contubernio armis uallũ relinquebant. quibus ad sequendũ impeditis Cæsar, quod fore prouiderat, meridiano ferè tẽpore, signo profectionis dato, exercitũ educit, duplicatoq; eius diei itinere, VIII millibus passuũ ex eo loco procedit, quod facere Põpeius

discessu militum non potuit. Postero die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimentis, de quarta uigilia ipse egreditur, ut siqua imposita esset dimicandi necessitas, subitũ casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atq; impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Põpeius enim primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet, et progressos consequi cuperet, quarta die finem sequendi fecit. atq; aliud sibi consilium capiendũ existimauit. Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios cõfirmandos, præsidium urbibus relinquẽdum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properãti necesse, timensq; Domitio, ne aduentu Pompeij præoccuparetur, ad eum omni celeritate, & studio incitatus ferebatur. totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut si Pompeius eodem contenderet, abductum illũ à mari, atq; ab his copijs, quas Dyrrhachij comparauerat, frumento, ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret. Si in Italiã transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur. Sin Apolloniam, Oricumq; oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaq; præmissis nuntijs ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, & quid fieri uellet, ostendit, præsidioq; Apolloniæ cohortibus quatuor, Lyssi una, tribus Orici relictis, quiq; erant ex uulneribus ægri de-

positis, per Epeirum, atq; Acarnaniam iter facere cœ=
pit. Pompeius quoq; de Cæsaris consilio coniectura iu-
dicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si
Cæsar iter illò haberet, ut subsidium Scipioni ferret. Si
ab ora maritima, Corcyráq; discedere nollet, quod le
giones, equitatumq́; ex Italia expectaret, ipse ut omni-
bus copijs Domitiũ aggrederetur. His de causis uterq;
eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, & ad
opprimẽdos aduersarios, ne occasio tẽporis deesset. Sed
Cæsarem Apollonia directo itinere auerterat. Pompe-
ius per Candauiam iter in Macedoniã expeditum ha
bebat. Accessit etiam improuiso aliud incommodum,
quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis ca-
stra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo di-
scesserat, et Heracleã Senticam, quæ est subiecta Can
dauiæ iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obijcere Pom-
peio uideretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Si
mul à Pompeio literis per omnes Prouincias, ciuitatesq́;
dimissis, prælio ad Dyrrhachium facto, latius, infla-
tiusq́; multo, quàm res erat gesta, fama percrebuerat,
pulsum fugere Cæsarem penè omnibus copijs amissis.
Hæc itinera infesta reddiderant, hæc ciuitates nõnul=
las ab eius amicitia auerterant, quibus accidit rebus,
ut pluribus dimissis itineribus, à Cæsare ad Domiti=
um, et ab Domitio ad Cæsarem nulla ratione iter confi
cere possent. Sed Allobroges, Roscilli, atq; Aegi familia
res, quos perfugisse ad Pompeium demonstrauimus, cõ
spicati in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua
consuetudine, quod unà in Gallia bella gesserant, seu
gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, et Cæ

ſaris profectionem, & aduentum Pompeij docuerunt, à quibus Domitius certior factus, uix IIII horarum ſpatio antecedẽs, hoſtium beneficio periculum uitauit, & ad Eginium, quod eſt obiectum, oppoſitum'q; Theſſaliæ Cæſari uenienti occurrit. coniuncto exercitu Cæſar Gomphos peruenit, quod eſt oppidũ primum Theſſaliæ uenientibus ab Epeiro, quæ gens paucis ante diebus ultro ad Cæſarem legatos miſerat, ut ſuis omnibus facultatibus uteretur, præſidium'q; ab eo militum petierat. Sed eò fama iã præcurrerat, quam ſupra docuimus, de prælio dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaq; Androſthenes prætor Theſſaliæ, cum ſe uictoriæ Pompeij comitem eſſe mallet, q̃ ſocium Cæſaris in rebus aduerſis, omnem ex agris multitudinem ſeruorum, ac liberorum in oppidũ cogit, portas'q; præcludit, & ad Scipionem, Pompeium'q; nuntios mittit, ut ſibi ſubſidio ueniant, ſe confidere munitionibus oppidi, ſi celeriter ſuccurratur, longinquam oppugnationem ſuſtinere non poſſe. Scipio diſceſſu exercituum à Dyrrhachio cognito, Lariſſam legiões adduxerat. Põpeius non dum Theſſaliæ appropinquabat. Cæſar caſtris munitis, ſcalas, muſculos'q; ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iuſſit. quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum uſum haberet ad ſubleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atq; opulento. Simul reliquis ciuitatibus urbis huius exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter, prius, q̃ auxilia concurrerent. Itaq; uſus ſingulari militum ſtudio eodem, quo uenerat die, poſt horam nonam oppidum altiſſimis mœnibus oppugnare ag-

greſſus, ante ſolis occaſum expugnauit, et ad diripiendum militibus conceſſit, ſtatimq́; ab oppido caſtra mouit, et Metropolim uenit, ſic, ut nuntios expugnati oppidi, famamq́; antecederet. Metropolitæ eodem primũ uſi conſilio, iiſdem permoti rumoribus, portas clauſerunt, murosq́; armatis compleuerunt. ſed poſtea caſu ciuitatis comprehenſis ex captiuis cognito, quos Cæſar ad murum producendos curauerat, portas aperuerũt. quibus diligentiſſime conſeruatis, collata fortuna Metropolitum cum caſu Gomphenſium, nulla Theſſaliæ fuit ciuitas præter Lariſſæos, q̃ magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæſari pareret, atq; imperata faceret. Ille ſegetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè iam matura erat, ibi aduentum expectare Pompeij, eoq́; omnem rationem belli conferre conſtituit. Pompeius paucis poſt diebus in Theſſaliam peruenit, concionatusq́; apud cunctum exercitum ſuis agit gratias. Scipiõis milites cohortatur, ut parta iam uictoria, prædæ, ac præmiorũ uelint eſſe participes, receptisq́; omnibus in una caſtra legionibus, ſuum cum Scipione honorem partitur, Claſſicumq́; apud eum cani, & alterũ illi iubet prætoriũ tendi. auctis copijs Põpeij, duobusq́; magnis exercitibus cõiunctis, priſtina omnium confirmatur opinio, & ſpes uictoriæ augetur, adeo, ut quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam uideretur, et ſiquando q̃d Pompeius tardius, aut conſyderatius faceret, unius eſſe negocium diei, ſed illũ delectari imperio, et conſulares, prætoriosq́; ſeruorum habere numero, dicerẽt. Iamq́; inter ſe palàm de præmijs, ac ſacerdotijs cõtendebãt, in annosq́; cõſula-

tum definiebant. alij domos, bonaq; eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant, magnaq; inter eos in consilio fuit controuersia, oporteret ne L. Hirtij, quod is à Pōpeio ad Parthos missus esset, proximis comitijs prætorijs absentis rationem haberi. cum eius necessarij fidem implorarent Pompeij, ut præstaret, quod proficiscenti recepisset, ne per eius authoritatem deceptus uideretur. reliq. in labore pari, ac periculo, ne unus omneis antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Cæsaris, Domitius, Scipio, Spintherq; Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas uerborū contumelias palàm descenderunt. Cum Lentulus ætatis honorem ostentaret, Domitius, urbanam gratiam, dignitatemq; iactaret. Scipio, affinitate Pompeij confideret. Postulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus, Acutius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret, & L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum ijs, qui ordinis essent senatorij, belloq; unà cum ipsis interfuissent, sentētiasq; de singulis ferrēt, qui Romæ remansissent, quiq; inter præsidia Pompeij fuissent, neq; operam in re militari præstitissent, unam fore tabellam, qui liberādos omni periculo censerent, Alteram, qui capitis damnarent, Tertiā, qui pecunia mulctarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmijs pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant. Nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti uictoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatisq; militibus, & satis longo spatio temporis à dyrrhachinis prælijs intermisso, quod satis perspectum habere uideretur,

bere uideretur, tentandum Cæsar existimauit, quidnã Pompeius propositi, aut uoluntatis ad dimicandum haberet. Itaq; ex castris exercitum eduxit, aciem'q; instruxit, primum suis locis, pauloq; à castris Pompeij longius, continentibus uero diebus, ut progrederetur à castris suis, collibus'q; pompeianis aciẽ subijceret, quæ res in dies confirmatiorem eius efficiebat exercitum. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstrauimus, seruabat, ut quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes, atq; expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana consuetudine usum quoq; eius generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis septem millium pompeianorum impetum, cum adesset usus, sustinere auderent, neq; magnopere eorum multitudine terrerentur. Nanq; etiam per eos dies prælium secũdum equestre fecit, atq; unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciẽ instruebat, semper, ut uidebatur, expectãs, si iniquis locis Cæsar se subijceret. Cæsar nulla ratione ad pugnã elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, uti castra ex eo loco moueret, semp'q; esset in itineribus. hoc sperans, ut mouendis castris, pluribus'q; adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur, simul'q; in itinere, ut aliquã occasionem dimicandi nancisceretur, et insolitum ad laborẽ Pompeij exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis

rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculisq́; detensis, animaduersum est pauloante, extra quotidianam consuetudinem longius à uallo esse aciem Pompeij progressam, ut non iniquo loco posse dimicari uideretur. Tunc Cæsar apud suos, cum iã esset agmen in portis, differendum est, inquit iter in præsentia nobis, & de prælio cogitandum, sicut semper depoposcimus, animo sumus ad dimicandum parati. non facile occasionẽ postea reperiemus. Confestimq́; expeditas copias educit. Pompeius quoq;, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prælio decertare. Nanq; etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius, quã concurrerent acies fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur. Id cum essent pleriq; admirati. scio me, inquit, penè incredibilem rem polliceri, sed rationem consilij mei accipite, quò firmiore animo in prælium prodeatis, persuasi equitibus nostris, idq́; mihi se facturos confirmauerunt, ut cum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggrederentur, ut circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, q̃ à nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine periculo legionum, & penè sine uulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est, cum tantum equitatu ualeamus. simul denũtiauit, ut essent animo parati in posterum, &, quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitauissent, ne usu, manuq́; reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut cum Cæsaris copias despiceret, Pompeij consilium summis laudibus efferret. noli inquit existimare Pompei hunc esse exercitum, qui Galliam, Germaniamq́; deuicerit, omnibus

interfui

interfui prælijs, neq; temere incognitam rem pronun tio, perexigua pars illius exercitus superest, magna pars deperijt, quod accidere tot prælijs fuit necesse, multos autumni pestilentia in Italia consumpsit, multi domum discesserunt, multi sunt relicti in continēti. An non audistis ex ijs, qui per causam ualetudinis remanse runt, cohortes esse Brundusij factas? Hæ copiæ, quas uidetis ex delectis horum annorum in citeriore Gallia sunt refectæ, & pleræq; sunt ex colonijs transpadanis. Attamen quod fuit roboris duobus prælijs dyrrhachinis interijt. Hæc cum dixisset, iurauit se nisi uictorem in castra non reuersurum, reliquosq; ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit. nec uero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Hæc cum facta essent in concilio, magna spe, et lætitia omnium discessum est, ac iam animo uictoriam percipiebant, quod de re tanta, & à tam perito Imperatore nihil frustra confirmari uidebatur. Cæsar, cum Pompeij castris appropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animaduertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ traditæ à Cæsare initio dissensionis, ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta, cum cohortibus hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erāt collocatæ. has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam, cornuaq; interiecerat. numeroq; cohortes CX expleuerat. Hæc erāt millia LV, euocatorū circiter duo millia, quæ ex bene-

ficiarijs superiorum exercituum, ad eum conuenerãt, quæ tota acie disperserat. reliquas cohortes VII castris, propinquis'q; castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat, quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios, funditores'q; omnes in sinistro cornu obiecerat. Cæsar superius institutum seruans decimam legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocauerat, tametsi erant dyrrhachinis prælijs uehementer attenuatæ, & huic sic adiunxit octauam, ut pene unam ex duabus efficeret, atq; alteram alteri præsidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat, quæ summa erat M XXII. cohortes duas castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium præposuerat. Ipse contra Pompeium consistit. Simul his rebus animaduersis, quas demonstrauimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter ex terna acie singulas cohortes detraxit, atq; ex his quartam instituit, equitatui'q; opposuit, & quid fieri uellet, ostendit, monuit'q; eius diei uictoriam in earum cohortium uirtute constare, simul tertiæ aciei, toti'q; exercitui imperauit, ne iniussu suo concurreret. Se, cum id fieri uellet, uexillo signum daturum. exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur, sua'q; in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemorauit testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset, quæ per Vatinium in colloquijs, quæ per A. Claudium cũ Scipione egisset, quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis cõtendisset, neq; se unquã abuti

militum

militum sanguine, neq; remp. alterutro exercitu priuare uoluisse. hac habita oratione exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, uir singulari uirtute. hic signo dato, sequimini me inquit, manipulares mei qui fuistis, & uestro Imperatori quam constituistis operam date. Vnum hoc prælium superest, quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. simul respiciens Cæsarem, faciam, inquit hodie imperator, ut aut uiuo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc cum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit, atq; eum milites electi circiter CXX uoluntarie eiusdem centuriæ sunt prosecuti. inter duas acies tantum erat relictum spatij, ut satis esset ad cõcursum utriusq; exercitus. Sed Põpeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, né ue se loco mouerent, aciem'q; eius distrahi paterẽtur, id'q; admonitu C. Triarij fecisse dicebatur, ut primus excursus, uis'q; militum infringeretur, acies'q; distenderetur, atq; suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur, leuius'q; casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quã si ipsi immissis telis occurrissent. Simul fore, ut duplicato cursu Cæsaris milites exanimarẽtur, & lassitudine conficerentur, quod nobis quidem nullà ratione factum à Pompeio uidetur, propterea quod est quædam animi incitatio, atq; alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur. hãc nõ reprimere, sed augere imperatores debent, neq; frustra antiqitus institutum est, ut signa undiq; concinerent, cla-

moremq́; uniuersi tollerent, quibus rebus, & hostes terreri, & suos incitari existimauerunt. Sed nostri milites dato signo, cum infestis pilis procurrissent, atque animaduertissent non concurri à pompeianis, usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt, & ad medium ferè spatium constiterunt, ne consumptis uiribus appropinquarent, paruoq́; intermisso temporis spatio, ac rursus renouato cursu pila miserunt, celeriterq́;, ut erat præceptum à Cæsare gladios strinxerunt. Neque uero pompeiani huic rei defuerunt, Nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conseruauerunt, pilisq́; missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeij cornu, ut erat imperatum, uniuersi procurrerunt, omnisq́; multitudo sagittariorum se profudit, quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit, equitesq́; pompeiani hoc acrius instare, & se turmatim explicare, aciemq́; nostram à latere aperto circuire cœperũt. quod ubi Cæsar animaduertit, quartæ aciei, quam instituerat, ex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procurrerũt, infestisq́; signis tanta ui in Pompeij equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesq́; conuersi non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent, q̃bus sum motis, omnes sagittarij, funditoresq́; destituti inermes sine præsidio interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu pugnantibus etiam tum, ac resistentibus in acie pompeianis circuierunt, eosq́; à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciẽ Cæsar, quæ quieta

fuerat, & se

fuerat, et se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. Ita cum recẽtes, atq; integri defessis succeßissent, alij autem à tergo adorirentur, sustinere pompeiani non potuerunt, atq; uniuersi terga uerterunt. Neque uero Cæsarem fefellit, quin ab his cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie collocatæ essent, initium uictoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronuntiauerat. Ab his enim primum equitatus est pulsus, ab ijsdẽ facta cædes sagittariorum, atq; funditorum, ab ijsdem acies pompeiana à sinistra parte erat circũuenta, atq; initium fugæ factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum uidit, atq; eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animaduertit, alijsq; diffisus, acie excessit, protinusq; se in castra equo contulit, & ijs Cẽturionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat clare, ut milites exaudirent, tueamini inquit castra, & defendite diligenter, siquid durius acciderit, ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo. Hæc cum dixisset, se in prætorium contulit summæ rei diffidens, & tamen euentum expectans. Cæsar pompeianis ex fuga intra uallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castraq; oppugnarent, qui, & si magno æstu fatigati, nã ad meridiem res erat perducta, tamen ad omnem laborem animo parati imperio paruerunt. castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur, multo etiam acrius à thracibus, barbarisq; auxilijs. Nã qui acie refugerant milites, et animo perterriti, & lassitudine confecti, missis pleriq; armis, si-

gnis'q; militaribus, magis de reliqua fuga, quàm de castrorum defensione cogitabant. Neq; uero diutius, qui in uallo constiterant, multitudinem telorũ sustinere potuerunt, sed confecti uulneribus locũ reliquerunt, protinus'q; omnes ducibus usi Cẽturionibus, Tribunis'q; militum in altissimos montes, qui ad castra ꝑtinebant, cõfugerũt. In castris Pompeij uidere licuit triclinia strata, magnum argenti põdus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta edera, multa'q;, præterea, quæ nimiam luxuriam, et uictoriæ fiduciam designarent, ut facile existimari posset, nihil eos de euentu eius diei timuisse, quin necessarias conquirerent uoluptates. atq; ij miserrimo, ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem obijciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Põpeius iam cum intra uallum nostri uersarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatorijs, decumana porta se ex castris eiecit, protinus'q; equo citato, Larissam contendit. Neq; ibi constitit, sed eadẽ celeritate paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum XXX ad mare peruenit, nauem'q; frumentariam conscendit, sæpe, ut dicebatur, querẽs, tantum se opinionem fefellisse, ut à quo genere hominum uictoriá sperasset, ab eo initio fugæ facto penè proditus uideretur. Cæsar castris potitus, à militibus contendit, ne in præda occupati, reliqui negocij gerẽdi facultatem dimitterent. qua re impetrata, montem opere circunuenire instituit. Põpeiani, q̃d is mons erat sine aqua, diffisi ei loco relicto monte, uniuersi simul Larissam uersus se recipere cœperunt, qua re

runt. qua re animaduersa, Cæsar copias suas diuisit, partem'q; legionum in castris Pompeij remanere iussit, partem in sua castra remisit, quatuor secũ legiones duxit, commodiore'q; itinere põpeianis occurrere cœpit, & progressus millia passuum VI aciem instruxit. qua re animaduersa, pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat, Cæsar milites cohortatus est, & si totius diei continenti labore erãt confecti, nox'q; iam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu põpeiani aquari possent, quo iam perfecto opere, illi de deditione missis legatis agere cœperunt, pauci ordinis Senatorij, qui se cum ijs coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atq; arma proijcere iussit, quod ubi sine recusatione fecerunt, passis'q; palmis proiecti ad terram flentes ab eo petierunt salutem, consolatus consurgere iussit, & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conseruauit, militibus'q; suis iussit, ne qui eorũ uiolarentur, neu quid sui desyderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, et eas, quas secum duxerat, inuicem requiescere, atq; in castra reuerti iussit, eodem'q; die Larissam peruẽnit, in eo prælio nõ amplius ducentos milites desyderauit, sed Centuriones fortes uiros circiter XXX amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os aduersum coniecto. Neq; id fuit falsum, quod ille in pugnã proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam uirtutẽ

Crastini fuisse, optimeq; eum de se meritum iudicabat, ex pompeiano exercitu circiter millia XV cecidisse uidebantur. Sed in deditionem uenerunt amplius millia XXIIII. nanq; etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant, sese Syllae similiter dediderunt. multi praeterea in finitimas ciuitates refugerunt, signaq; militaria ex praelio ad Caesarem sunt relata CLXXX, & aquilae LIX. L. Domitius ex castris in montem refugiens, cum uires eum lassitudine defecissent ab equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundusium uenit, eademq; ratione, qua factum à Libone antea demonstrauimus, Insulam obiectam portui brundusino tenuit. Similiter Vatinius, q Brundusio praeerat, tectis, instructisq; scaphis, elicuit naues laelianas, atq; ex his longius productam unam quinqueremem, & minores duas in angustijs portus coepit. Itemq; per eqtes dispositos aqua prohibere classiarios instituit. Sed Laelius tempore anni cõmodiore usus ad nauigandũ onerarijs nauibus Corcyra, Dyrrhachioq; aquã suis supportabat, neq; à proposito deterrebatur, neq; ante praelium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum nauium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu, insulaq; expelli potuit. Iisdẽ ferè temporibus Cassius cum classe Syrorũ, et Phoenicũ, et Cilicum, in Siciliam uenit, et cum esset Caesaris classis diuisa in duas parteis, et dimidiae parti praeesset P. Sulpitius praetor Vibone ad fretum, dimidiae M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit, quàm Pomponius de eius aduentu cognosceret, perturbatumq; eum nactus, nullis custodijs,

neq; ordinibus certis, magno uento, et secundo completas onerarias naues, teda, et pice, et stupa, reliquisq; rebus, quæ sunt ad incendia, in pomponianã classem im misit, atq; omnes naues incendit XXXV, in quibus erant XX constratæ, tantusq; eo facto timor incessit, ut, cum esset legio præsidio Messanæ, uix oppidum defenderetur, & nisi eo ipso tempore quidam nuntij de Cæsaris uictoria per dispositos equites essent allati, existimabant pleriq; futurum fuisse, ut amitteretur. Sed opportunissime nũtijs allatis oppidum fuit defensum. Cassiusq; ad sulpitianã inde classem profectus est Vibonem, applicatisq; nostris ad terram nauibus, propter eundẽ timorẽ, pari atq; antea ratione egerũt. Cassius secundũ nactus uentum, onerarias naues circiter XL præparatas ad incendium immisit, et flãma ab utroq; cornu cõprehensa, naues sunt combustæ quinq;, cumq; ignis magnitudine uenti latius serperet, milites, qui ex ueteribus legionibus erant relicti præsidio nauibus, ex numero ægrorum, ignominiã nõ tulerũt, sed sua sponte naues conscenderũt, & à terra soluerunt, impetuq; facto in cassianã classem, qnqueremes duas, in quarũ altera erat Cassius, ceperunt. sed Cassius exceptus scapha refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes, neq; multo post de prælio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis pompeianis fides fieret, nam ante id tẽpus fingi à legatis, amicisq; Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex ijs locis Cassius cum classe discessit. Cæsar omnibus rebus relictis, persequendũ sibi Pompeiũ existimauit, quascũq; in parteis ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias, et bel-

lum renouare posset, & quantum itineris equitatu effi cere poterat, quotidie progrediebatur, legionem'q; unã minoribus itineribus subseq iussit. Erat edictum Pompeij nomine Amphipoli propositũ, uti omnes eius Prouinciæ iuniores græci, ciues'q; Ro. iurandi causa conuenirent. Sed utrum auertendæ suspitionis causa Pompeius proposuisset, ut quamdiutissime longioris fugæ consilium occultaret, an nouis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. ipse ad anchoram una nocte constitit, & uocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris aduentu, ex eo loco discessit, et Mitylenas paucis diebus uenit, biduũ tẽpestate retentus, nauibus'q; alijs additis actuarijs in Ciliciã, atq; inde Cyprum peruẽnit. Ibi cognoscit consensu omnium Antiochensium, ciuium'q; Ro. qui illic negociarentur, arcem Antiochiam captam esse, excludendi sui causa, nuntios'q; dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiã adirent, id si fecissent magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis alijs acciderat Rhodi. Nam quicunq; ex fuga Pompeium sequerentur, atq; in insulam uenissent, oppido, ac portu recepti non erant, missis'q; ad eos nuntijs, ut ex his locis discederent, contra uoluntatem suam naues soluere iubebantur. Iam'q; de Cæsaris aduẽtu fama ad ciuitates perferrebatur. quibus cognitis rebus, Põpeius deposito adeundæ Syriæ cõsilio pecunia societatis sublata, et à quibusdam priuatis sumpta, & æris magno pondere ad

militarem usum in naueis imposito, duobus'q; millibus hominum armatis, partim quos ex familijs societatum delegerat. partim a' negociatoribus coegerat, quos'q; ex suis quisq; ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusiũ peruenit. ibi casu Rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copijs, cum sorore Cleopatra gerens bellum, quã paucis ante mensibus per suos propinquos, atq; amicos regno expulerat, castra'q; Cleopatræ non longo spatio ab eius castris distabant, Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio, atq; amicitia patris, Alexãdria reciperetur, atq; illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erãt confecto legationis officio, liberius cum militibus Regis colloqui cœperunt. Eos'q; hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, ne'ue eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeij milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxerat, bello'q; confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. his tunc cognitis rebus, qui propter ætatem eius in procuratione erãt regni, siue timore adducti, ut postea prædicabant, ne solicitato exercitu regio, Pompeius Alexãdriam, Aegiptum'q; occuparet, siue despecta eius fortuna, ut plerunq; in calamitate ex amicis inimici existunt, ijs qui erant ab eo missi, palàm liberaliter respõderunt, eũ'q; ad Regẽ uenire iusserũt. Ipsi clàm consilio inito Achillam præfectum regium, singulari hominem audacia, & L. Septimium Tr. militum, ad interficiẽdum Pompeium miserunt. ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimij productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam par-

sulam conscendit cum paucis suis, & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à Rege, et in custodia necatur. Cæsar, cum in Asiam uenisset, reperiebat T. Apiũ conatũ esse tollere pecunias Epheso ex Fano Dianæ, eiusq; rei causa, Senatores omnes ex Prouincia uocasse, ut his testibus summa pecuniæ uteretur, sed interpellatum aduentu Cæsaris profugisse. Ita duobus tẽporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat Elide in templo Mineruæ repetitis, atq; enumeratis diebus, quo die prælium secũdum fecisset Cæsar, simulachrum uictoriæ, quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ad simulachrum Mineruæ spectabat, ad ualuas se tẽpli, limenq; conuertisse. Eodemq; die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata ciuitas discurreret. Hoc idem Ptolemaidæ accidit. Pergami in occultis, ac remotis templis, quò, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ græci ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. Itẽ Trallibus in tẽplo uictoriæ, ubi Cæsari statuã consecrauerãt, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidũ ex pauimẽto extitisse ostendebatur. Cæsar paucos dies in Asia moratus, cum audisset Pompeium Cypri uisum, coniectans eum in Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasq; eius loci opportunitates, cũ legionibus, una, quã ex Thessalia se sequi iusserat, et altera, quã ex Achaia à Fusio legato euocauerat, equitibusq; octingentis, et nauibus longis Rhodijs decẽ, et Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. In his erãt legionibus hominum tria millia ducenti. Reliq uulne-

ribus ex prælijs, et labore, ac magnitudine itineris con fecti consequi non potuerant. Sed Cæsar confisus fama rerum gestarum, infirmis auxilijs proficisci non dubi tauerat, atq; omnem sibi locum tutũ fore existimabat. Alexandriæ de Põpeij morte cognoscit, atq; ibi primũ è naui egrediens clamorẽ militum audit, quos Rex in oppido præsidij causa reliquerat, et cõcursum ad se fie ri uidet, qđ fasces anteferrentur. In hoc omnis multitu= do maiestatem Regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitu- dinis concitationes fiebant, complures'q; milites, huius urbis omnibus partibus interficiebãtur. q̄bus rebus ani maduersis, legiões sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex pompeianis militibus confecerat. Ipse enim necessa rio Etesijs tenebatur, q̄ Alexandria nauigantibus, sunt aduersissimi uenti. Interim cõtrouersias Regum ad po pulum Ro. & ad se q̄ esset consul, p̄tinere existimans, atq; eo magis officio suo conuenire, quod superiore con= sulatu, cum patre Ptolemæo, & lege, et senatusconsulto societas erat facta, ostendit sibi placere Regem Ptole- mæum, atq; sororem eius Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere, et de controuersijs iure apud se po tius, quàm inter se armis disceptare. Erat in procura- tione Regni propter ætatẽ pueri nutritius eius eunu= chus nomine Photinus. Is primũ inter suos queri, atq; indignari cœpit, Regem ad dicendam causam euocari. Deinde adiutores quosdam conscios sui nactus ex re- gijs amicis, exercitum à Pelusio clàm Alexandriam euocauit, atq; eundẽ Achillã, cuius supra meminimus, oĩbus copijs præficit. Hũc ĩcitatũ suis, et Regis inflatũ

pollicitationibus, quæ fieri uellet, literis, nuntijs'q; edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti, ex duobus filijs maior, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat, hæc uti fieret, per omnes deos, per'q; fœdera, quæ Romæ fecisset eodem testamento Ptolemæus populum Roma. obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos eius Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur, eæ, cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ. Alteræ eodem exemplo relictæ, atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus cum ageretur apud Cæsarem, is'q; maxime uellet pro communi amico, atq; arbitro controuersias Regum componere, subito exercitus regius, equitatus'q; omnis uenire Alexandriã nuntiatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret, relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consilium'q; Achillæ cognosceret, milites tamen omnes in armis esse iussit, Regem'q; hortatus est, ut ex suis necessarijs, quos haberet maxime authoritatis, legatos ad Achillam mitteret, & quid esset suæ uoluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnam'q; apud patrem Ptolemæum authoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt, quos ille cum incõspectu eius uenissent, prius, quam audiret, aut cuius rei causa missi essent, cognosceret, corripi, ac interfici iussit. Quorum alter accepto uulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. quo facto, Regẽ ut in sua potestate haberet, Cæsar effecit, magnam'q; regium nomen apud suos authoritatem

habere existimans,

habere existimans, & ut potius priuato paucorum, & latronum consilio, quàm regio susceptum bellum uideretur. Erant cum Achilla copiæ, ut neq; numero, neq; genere hominum, neq; usu rei militaris contemnendæ uiderentur. millia enim uiginti in armis habebat. hæ cōstabant ex gabinianis militibus, qui iam in consuetudinem alexandrinæ uitæ, atq; licentiæ uenerant, et nomē, disciplinamq́; populi Ro. dedidicerāt, uxoresq́; duxerant, ex quibus pleriq; liberos habebant. huc accedebant collecti ex prædonibus, latronibusq́; Syriæ, Ciliciæq́; Prouinciæ, finitimarumq́; regionum. Multi præterea capitis damnati, exulesq́; conuenerant, fugitiuisq́; omnibus nostris certus erat Alexādriæ receptus, certaq́; uitæ conditio, ut dato nomine, militū essent numero, quorum siquis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui uim suorum, quod in simili culpa uersabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi Regū amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum diripere, stipendij augendi causa, Regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, uetere quodam alexandrini exercitus instituto consueuerant. Erant præterea equitum millia duo, qui inuetera uerant compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum patrem in regnum reduxerant. Bibuli filios duos interfecerant. Bella cum Aegyptijs gesserant, hūc usum rei militaris habebant. His copijs fidens Achillas, paucitatemq́; militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriam. præterea oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus est. Sed Cæsar dispositis per uias cohortibus,

impetum eius sustinuit, eodem'q; tempore pugnatum est ad portum, ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim deductis copijs, pluribus uijs pugnabatur, et magna multitudine naues lōgas occupare hostes conabantur, quarū erant auxilio L nissæ ad Pōpeium, prælio'q; in Thessalia facto, domū redierāt. Illæ triremes omnes, et qnqueremes aptæ, instructæ'q; omnibus rebus ad nauigandum, præter has, XXII erāt, quæ præsidij causa Alexādriæ esse consueuerāt, cōstratæ omnes, quas si occupassent, classe Cæsaris erepta portum, ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu, auxilijs'q; Cæsarem prohiberent. Itaq; tanta est contentione actum, quanta agi debuit, cum ille celerem in ea re uictoriam, hi salutem suam consistere uiderent. Sed rem obtinuit Cæsar, omnes'q; eas naues, et reliquas, quæ erant in naualibus incendit, quod tam late tueri, tam parua manu nō poterat, confestim'q; ad Pharum nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab insula accepit. hæc insula obiecta Alexandriæ portum efficit. Sed à superioribus regionibus, in longitudinem passuum nongentorū in mare iactis molibus angusto itinere, & ponte cum oppido coniungitur. In hac sunt Insula domicilia ægyptiorum, & uicus, oppidi magnitudine, quæ'q; ubiq; naues imprudentia, aut tempestate paululū suo cursu decesserit, has more prædonum diripere consueuerūt. his autem inuitis, à quibus Pharus tenetur, non potest esse propter angustias nauibus introitus in portum. hoc tum ueritus Cæsar hostibus in pugna occupatis, militibus'q; expositis,

Pharon apprehendit, atq; ibi præsidium posuit. quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum, auxiliaq; nauibus ad eum supportari possent. deduxit enim circum omnes propinquas regiones, atq; inde auxilia euocauit, reliquis oppidi partibus sic est pugnatũ, ut æquo prælio discederetur, et neutri pellerentur. Id efficiebant angustiæ loci, paucisq; utrinq; interfectis Cæsar loca maxime necessaria complexus noctu præmunit, nec tractu oppidi pars erat Regiæ exigua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusq; habebat ad portum, & ad reliqua naualia. has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi Regis uacuã possessionem regni sperãs, ad Achillam se ex Regia traiecit, unaq; bellum administrare cœpit, sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta, quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim iacturis sibi quisq: eorum animos cõciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Photinus nutricius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris cũ ad Achillam nuntios mitteret, hortareturq;, ne negocio desisteret, ne'ue animo deficeret, indicatis, deprehẽsisq; internuntijs, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli alexandrini fuerunt.

A. HIRTII AVT OPII COMMENTARIORVM DE BELLO ALEXANDRINO LIBER QVARTVS.

b

ELLO ALEXANDRINO conflato, Cæsar Rhodo, atq; ex Syria, Ciliciáq; omnem classem accersit, ex Creta sagittarios, equites ab Rege Nabatheorum Malco euocat. tormenta undiq; conquiri, & frumentum mitti, auxiliáq; adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atq; omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse uiderentur, testudinibus, atq; musculis aptantur, ex ædificijs autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur, quantumq;, aut ruinis deijcitur, aut per uim recipitur loci, in tantũ munitiones proferuntur, nam incendio ferè tuta est Alexandria, quod sine contignatione, ac materia sunt ædificia, & structuris, atq; fornicibus continentur, tectáq; sunt rudere, aut pauimentis. Cæsar studebat maxime, ut, quam angustissimam partem oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc operibus, uineisq; agendis, à reliqua parte urbis excluderet, illud expectans primum, ut cum esset in duas parteis urbs diuisa, acies uno consilio, atq; imperio administraretur. Deinde ut laborantibus succurri, atq; ex altera oppidi parte auxilium ferri posset. In primis uero, ut aqua, pabulóq; abundaret, quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullã omnino facultatem habebat, quodq; utrũq;

palus large

palus large præbere poterat. Neq; uero Alexandrinis in gerendis negocijs cunctatio ulla, aut mora inferebatur. Nã in omneis parteis, per quas fines Aegypti, regnum'q; pertinet, legatos, conquisitores'q; delectus habendi causa miserant, magnum'q; numerum in oppidum telorum, atq; tormentorum miserant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. Seruos præterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores uictum quotidianum, stipendium'q; præbebant. Hac multitudine disposita munitiones semotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut quacunq; regione pugnaretur, integris uiribus ad auxilium ferendum opportuni essent, omnibus uijs, atq; angiportis triplicem uallum obduxerãt. Erat autem quadrato extructus saxo, nec minus quadraginta pedes altitudinis habebat, quæ'q; partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea ambulatorias totidem tabulatorum confixerant, subiectis'q; eis rotis, funibus, iumentis'q; obiectis, directis plateis in quãcunq; erat uisum partem mouebant, urbs fertilissima, & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. ipsi homines ingeniosissimi, atq; acutissimi, quæ à nobis fieri uiderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitari uiderentur, & sua sponte multa reperiebant, uno'q; tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant, atq; hæc principes in consilijs, concionibus'q; agitabant populum Ro. paulatim in cõsuetudinem eius regni uenire occupandi, pau

cis annis antea Gabiniũ cũ exercitu fuisse in Aegypto. Pompeium se ex fuga eodem recepisse, ac Cæsarem uenisse cum copijs, neq; morte Pompeij quicquam profectum, quo minus Cæsar apud se commoraretur, quem si non expulissent, futuram ex regno Prouinciam, idq; agendum mature. Nanq; eum interclusum tempestatibus propter anni tempus recipere transmarina auxilia non posse. Interim dissensione orta inter Achillam, qui ueterano exercitui præerat, & Arsinoen Regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est, cum uterq; utriq; insidiaretur, & summam imperij ipse obtinere uellet, præoccupat Arsinoe per Ganymedem eunuchum nutricium suum, atq; Achillã interficit. Hoc occiso ipsa sine ullo socio, et custode omne imperium obtinebat, exercitus Ganymedi traditur. Is suscepto officio largitionem in milites auget. reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est ferè tota suffossa, specusq; habet ad Nilum pertinentes, qbus aqua in priuatas domos inducitur, quæ paulatim spatio temporis liquescit, ac subsidit, hac uti domini ædificiorum, atq; eorum familiæ consueuerunt. Nã quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa, atq; turbida, ut multos, uariosq; morbos efficiat, sed ea plebs, ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est, hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexãdrinis tenebatur, Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi, qui distributi munitionum tuendarum causa uicatim ex priuatis ædificijs specubus, & puteis extracta aqua utebantur. hoc probato consilio, magnum, ac difficile opus aggreditur. Interseptis enim

specubus,

specubus, atq; omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam uim ex mari rotis, ac machinationibus exprimere contendit. Hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat. Quamobrem salsior paulò præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificijs, magnam'q; hominibus admirationem præbebat. quá ob causam id accidisset, nec satis sibi ipsi credebant, cum se inferiores eiusdem generis, ac saporis aqua dicerent, uti atq; ante consuessent, uulgó'q; inter se conferebant, & degustando, quãtum inter se differrent aquæ, cognoscebãt. paruo uero temporis spatio hæc propior bibi non poterat omnino. Illa inferior corruptior iam, salsior'q; reperiebatur. quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti uiderẽtur. Atque alij morari Cæsarem dicerent, q̃n naues conscendere iuberet. Alij multo grauius extimescerent casum, q̃d neq; celari Alexandrinis possent in apparanda fuga, cum hi tam paruo spatio distarent ab ipsis, neq; illis immunentibus, atq; insequentibus ullus in naues receptus daretur. Erat autẽ magna multitudo oppidanorũ in parte Cæsaris, quã domicilijs ipsorũ non mouerat, q̃d ea se fidelem palàm nostris esse simulabat, et desciuisse à suis uidebatur, ut mihi defendẽdi essent Alexãdrini, ꝙ neq; fallaces essent, neq; temerarij, multa oratio frustra absumeretur. cum uero uno tẽpore, et natio eorũ, et natura cognoscatur, aptissimũ eẽ hoc genus ad proditionẽ nemo dubitare potest. Cæsar suorum timorẽ consolatione, et ratione minuebat. Nã puteis, fossis'q; aquã dulcem posse reperiri affirmabat. Oĩa enim li-

tora naturaliter aquæ dulcis uenas habere, qđ si alia esset litoris ægyptij natura, atq; omnium reliquorũ, tamen quoniam mare libere tenerent, neq; hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam nauibus peterent, uel à sinistra parte à Paretonio, uel à dextra ab insula, quæ diuersæ nauigationes nunquam uno tempore aduersis uentis præcluderentur, fugæ uero nullum esse consilium non solum ijs, qui primam dignitatem haberẽt, sed ne ijs quidem, qui nihil, præterquam de uita cogitarent, magno negocio impetus hostium aduersos, ex munitionibus sustineri, quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse. magnam autem moram, & difficultatem ascensum in naues habere, præsertim ex scaphis, summam esse contra in Alexandrinis uelocitatem, locorumq́;, & ædificiorum notitiam. Hos præcipue in uictoria insolentes, præcursuros, & loca excelsiora, atq; ædificia occupaturos, ita fuga, nauibusq́; nostros prohibituros, proinde eius consilij obliuiscerentur, atq; omni ratione esse uincendũ cogitarent. Hac oratione apud suos habita, atq; omnium mentibus excitatis dat Cẽturionibus negociũ, ut reliquis operibus intermissis, ad fodiẽdos puteos animum conferant, ne'ue quam partem nocturni temporis intermittant. quo suscepto negocio, atq; omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte uis aquæ dulcis inuenta est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisq́; conatibus, non longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio trigesimaseptima ex dedititijs pompeianis militibus cum frumento armis, telis, tormẽtis, imposita in naues à Domitio Cal

uino, ad litora

uino, ad litora Africæ paulo supra Alexandriam delata est. Hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. Sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenẽdas anchoras. hi cum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Cæsarem faciunt certiorem. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendum uideretur, nauim cõscendit, atq; omnem classem se seq. iussit, nullis nostris militibus impositis, quod, cum lõgius paulo discederet, munitiones nudare nolebat. Cumq; ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherronesus, aquandiq; causa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex numero, cum longius à nauibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti, ex ijs cognouerunt Cæsarem ipsum in classe uenisse, nec ullos milites in nauibus habere. Qua re comperta magnam sibi facultatẽ fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. Itaq; naues omnes, quás paratas habuerãt ad nauigandũ, propugnatoribus instruxerunt, Cæsariq; redeunti cũ classe occurrerunt, qui duabus de causis eo die dimicare nolebat, quod et nullos milites in nauibus habebat, & post horam decimam diei res agebatur, nox autem allatura uidebatur maiorem fiduciam illis, qui locorũ notitia confidebant, sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum, quod nulla satis idonea esset hortatio, quæ neq; uirtutem posset notare, neq; inertiã. quibus de causis naues, quas potuit Cæsar ad terram detraxit, quem in locum illos successuros nõ existimabat. erat una nauis rhodia in dextro Cæsaris cornu, longe ab reliqs collocata, hanc conspicati hostes non tenuerunt sese, ma

gnoq́; impetu quatuor ad eam constratæ naues, & cõplures apertæ contenderunt, cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu contumeliã acciperet, q̃q̃ siquid grauius accidisset merito casurum iudicabat. præliũ cõmissum est magna contentione Rhodiorum, qui cum in omnibus dimicationibus, & scientia, et uirtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, neq̃ suorum culpa detrimentum acceptum uideretur, ita prælium secũdissimum est factum, capta est una hostium quadriremis, depressa est altera. deinde omnibus epibatis nudatæ, magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. quod nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus aduerso uento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco uictricibus suis Alexandriam deducit. eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum nõ iam uirtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se uictos uiderent, quibus & superioribus locis subleuabantur, ut uix ædificijs defendi possent, et materiam cunctam obijcerent, quod nostræ classis oppugnationem etiam ad terram uerebantur. Iidem postea quam Ganymedes in concilio confirmauit sese et eas, quæ essent amißæ, restituturum, & numerum adaucturum, magna spe, & fiducia ueteres reficere naues, accuratiusq́; huic rei studere, atq; inseruire instituerunt, ac tametsi amplius centum decem nauibus longis in portu, naualibusq́; amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. uidebãt enim non auxilia Cæsaris, non commeatus supportari

posse, si classe ipsi ualerent. praeterea nautici homines, et urbis, et regionis maritimae, quotidianoq; usu à pueris exercitati, ad naturalem, ac domesticum usum refugere cupiebant, & quantum paruulis nauigijs profecissent, sentiebant. Itaq; omni studio ad parandã classem incubuerunt. Erant omnibus ostijs Nili custodiae, exigendi portorij causa dispositae, naues ueteres erãt in occultis Regiae naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant usi, has reficiebant, illas Alexandriam reuocabant, deerant remi, porticus, gymnasia, aedificia publica detegebant, asseres, remorum usum obtinebant, aliud naturalis solertia, aliud urbis copia subministrabat. postremo non longam nauigationem parabãt, sed praesentis temporis necessitati seruiebãt, & in ipso portu confligendum uidebant. Itaq; paucis diebus contra omnium opinionem quadriremes uigintiduas, quinqueremes quinq; confecerunt, ad has minores, apertasq; complures adiecerunt, et in portu periclitati remigio, quid quaeq; earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seq; ad cõfligendum omnibus rebus parauerunt. Caesar rhodias naues nouẽ habebat. Nam decem missis, una incursu litore aegyptio defecerat, ponticas octo, lycias quinq;, ex Asia XII, ex his quinqueremes quinq; erãt, et quadriremes X, reliquae infra hanc magnitudinẽ, & pleraeq; apertae, tamẽ uirtute militum confisus, cognitis hostium copijs, se ad dimicandum parabat. Postq̃ eò uentũ est, ut sibi uterq; eorũ confideret. Caesar Pharon classe circumuehitur, aduersasq; naues hostibus cõstituit. In dextro cornu rhodias collocat. i sinistro põticas. Inter has spatiũ quadringẽto

rum passuum relinquit, quod satis esse ad explicãdas naues uidebatur. Post hũc ordinem reliquas naues subsidio distribuit, quæ quanq; earum sequatur, et cui subueniat, constituit, atq; imperat. Non dubitanter Alexãdrini classem producunt, atq; instruunt, in fronte collocant XXII, reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorũ nauigiorum, et scapharum producunt cum malleolis, ignibusq;, siquid ipsa multitudo, et clamor, et flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes uada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ, sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ, satisq; diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeũdi fieret initium. Propterea quod ei, qui intrassent ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore uidebãtur. Rhodijs nauibus præerat Euphranor animi magnitudine, ac uirtute magis cũ nostris hominibus, q̃ cũ græcis comparandus, Hic ob notissimam scientiã, atq; animi magnitudinem, delectus est ab Rhodijs, qui imperium classis obtineret, qui, ubi Cæsaris animum aduertit, uideris mihi, inq̃t Cæsar uereri, si hæc uada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, q̃ reliquam classem possis explicare, nobis rem committe re, nos prælium sustinebimus, neq; tuum iudicium fallemus, dum reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori est. Cæsar illum adhortatus, atq; omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnæ, progressas ultra uadum quatuor rhodias naues circũsistunt Ale

xandrini,atq; in eas impetū faciunt,ſuſtinent illi,atq;
arte,ſolertiaq́; ſe explicant,ac tantum doctrina potu-
it,ut in diſpari numero,nulla tranſuerſa hoſti obijcere-
tur,nullius remi detergerentur,ſed ſemper uenienti=
bus aduerſæ occurrerent.Interim ſunt reliquæ ſubſe-
cutæ.Tum neceſſario diſceſſum ab arte eſt,propter an-
guſtias loci,atq; omne certamen in uirtute conſtitit.Neq;
uero Alexandriæ fuit quiſquam aut noſtrorum,aut
oppidanorum,qui aut in opere,aut in oppugnatione
occupatum animum haberet,quin altiſſima tecta pete-
ret,atq; ex omni proſpectu locum ſpectaculo caperet,
precibuſq́;,& uotis uictoriam ſuis ab Dijs immortali
bus expoſceret.Minime autem erat par prælij certa-
men,noſtris enim pulſis,neq; terra,neq; mari effugium
dabatur uictis,omniaq́; uictoribus erant futura in in-
certo.Illi,ſi ſuperaſſent nauibus,omnia tenerent,ſi infe
riores fuiſſent,reliquam tamen fortunam periclitaren
tur.Simul illud graue,ac miſerum uidebatur,per pau
cos de ſumma,ac de ſalute omnium decertare.Quorū
ſiquis aut animo,aut uirtute ceſſiſſet,reliquis etiā eēt
cauendum,quibus pro ſe pugnandi facultas nō fuiſſet.
Hæc ſuperioribus diebus ſæpenumero Cæſar ſuis ex
poſuerat,ut hoc maiori animo contēderent,quod omni
um ſalutem ſibi commendatam uiderent,eadem ſuum
quiſq; contubernalem,amicum,notum,proſequēs erat
obteſtatus,ne ſuam,atq; omniū falleret opinionem,quo-
rum iudicio delectus ad pugnam proficiſceretur.Itaq;
hoc animo eſt decertatum,ut neq; maritimis,nauticiſq́;
ſolertia,atq; ars præſidium ferret,neq; numero naui=
um præſtātibus multitudo prodeſſet,neq; flexi ad uir-

tutem ex tanta multitudine uiri uirtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis una cum defensoribus, remigibusq;, & deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. reliquæ propinquã fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus, atq; ædificijs imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimauit, ut insulam, molemq; ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem. perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, et illã, & urbẽ uno tempore tentari posse confidebat, quo capto consilio cohortes X. & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex eqtibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora, scaphasq; imponit, alteram insulæ partem distinendæ manus causa cum constratis nauibus aggreditur, præmijs magnis propositis, qui primus insulam cœpisset. Ac primo impetũ nostrorum pariter sustinuerunt, uno enim tempore et ex tectis ædificiorum propugnabãt, & litora armati defendebant, quò, propter asperitatẽ loci, nõ facilis nostris aditus dabatur, & scaphis, nauibusq; longis V mobiliter, & scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi locis primum cognitis, uadisq; pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt, atq; hos sunt alij subsecuti, constãterq; in eos, q in litore æquo institerant, ĩpetum fecerũt, omnes Pharitæ terga uerterũt. His pulsis, custodia portus relicta ad litora, et uicum applicauerũt, seq; ex nauibus ad tuẽda ædificia eiecerũt, neq; uero diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt. et si erat non dissimile, atq; Alexandriæ genus ædificiorũ, ut minora

maioribus conferãtur, turresq; editæ, et coniunctæ, muri locum obtinebãt, neq; nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnãdum, sed terror hominibus mentem, consiliumq; eripit, et mẽbra debilitat, ut tunc accidit, q se in æquo loco, ac plano pares esse confidebant. ijdem perterriti fuga suorũ, & cæde paucorum triginta pedum altitudine in ædificijs consistere ausi non sunt, seq; per molem in mare præcipitauerunt, & octingentorum passuum interuallo ad oppidum enatauerunt. multi tamen ex his capti interfectiq; sunt. Sed numerus captiuorum omnino fuit sexcẽti. Cæsar præda militibus concessa ædificia diripi iussit, castellumq; ad pontem, qui propter erat Pharo cõmuniuit, atq; ibi præsidium posuit. Hũc fuga Pharitæ reliquerant, fortiorem illum, propioremq; oppido Alexandrini tuebantur. sed eum postero die simili ratione aggreditur, quod his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursum, & repentina latrocinia sublatum iri uidebatur. Iamq; eos, qui præsidio eũ locum tenebant, tormentis è nauibus, sagittisq; depulerat, atq; in oppidum redegerat, & cohortium trium instar in terram exposuerat. Non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur, reliquæ copiæ in nauibus stationem obtinebant. quo facto imperat pontem aduersus hostem præuallari, & qua exitus nauibus erat fornice extructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atq; obstrui, quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorũ copiæ ex oppido se eiecere, et contra munitiones pontis latiore loco cõstiterũt, eodemq; tẽpore, quæ cõsueue

rant nauigia per pontes ad incendia onerariarũ emit
tere ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex
ponte, ex mole, ab illis ex area, quæ erat aduersus pon
tem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupa
to Cæsare, militesq; hortante, remigum magnus nume
rus, & classiariorum ex longis nauibus nostris in mo
lem se eiecit. Pars eorũ studio spectandi ferebatur. Pars
etiam cupiditate pugnandi. hi primum nauigia hostiũ
lapidibus, ac fundis à mole repellebãt, ac multum pro
ficere multitudine telorum uidebantur. Sed postquam
ultra eum locum ab latere eorũ aperto, ausi sunt egre
di ex nauibus alexãdrini pauci, ut sine signis, certisq;
ordinibus sine ratione prodierant, sic temere in naues
refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexãdri
ni ex nauibus egrediebantur, nostrosq; acrius pertur=
batos insequebãtur. Simul qui in nauibus longis remã-
serant, scalas rapere, nauesq; à terra repellere prope-
rabant, ne hostes nauibus potirentur. quibus omnibus
rebus perturbati milites nostri, cohortium trium, qui
in ponte, ac prima mole constiterant, cum post se clamo
rem exaudirent, fugam suorum uiderent, magnam
uim telorum aduersi sustinerent, ueriti ne ab tergo cir
cumuenirentur, & discessu nauium omnino reditu in-
tercluderentur, munitionem in pontem institutam reli=
querunt, & magno cursu incitati ad naues contende=
runt. Quorum pars proximas nacta naues multitudi
ne hominum, atq; onere depressa est, pars resistens, &
dubitans, quid esset capiendum consilij, ab Alexandri
nis interfecta est. nonnulli feliciore exitu expeditas ad
anchoras naues consecuti, incolumes discesserunt. Pauci

alleuati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæsar quoad potuit cohortando suos ad pontem, & munitiones contendere, eodem in periculo uersatus est. Postquam uniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se recepit, quò multitudo hominum insecuta cum irrũperet, neq; administrãdi, neq; repellendi à terra facultas daretur, fore qđ accidit, suspicatus, sese ex nauigio eiecit, atq; ad eas, quæ longius constiterant naues, adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conseruauit. nauigium qdem eius multitudine depressum militum unà cum hominibus interijt. Hoc prælio desyderati sunt ex numero legionariorũ militum circiter CCCC, & paulopost eum numerum classiarij, et remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisq; tormentis confirmauerũt, atq; egestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda nauigia. Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt, ut perturbarentur, ut incensi potius, atq; incitati, magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in prælijs quotidianis, quãdocunq; sors obtulerat procurrentibus, & erũpentibus Alexãdrinis * manum comprehẽdi multum operibus, et ardentibus studijs militum. Nec diuulgata Cæsaris hortatio, subsequi legionum, aut laborẽ, aut pugnandi poterat cupiditatem. ut magis deterrendi, & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quàm incitandi ad pugnandum. Alexandrini, cum Romanos, & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari uiderent, neq; ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura

consequi possumus, aut admoniti à Regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidijs, aut suopte consilio, per occultos nuntios Regis probato, legatos ad Cæsarem miserũt, ut dimitteret Regem, transireq́; ad suos pateretur. paratam enim omnẽ multitudinem esse, cõfectam tædio, puellæ fiduciario regno, dominatiõe crudelissima Ganymedis, facere id quod Rex imperasset. quo si authore in Cæsaris fidem, amicitiamq́; uenturi essent, nullius periculi timorẽ multitudini fore impedimento, quo minus se dederent. Cæsar, & si fallacem gentem, semperq́; alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare ueniam utile esse statuit. quod siquo facto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum Regem credebat. Sin id quod magis illorũ naturæ conueniebat, ducem ad bellum gerendum Regem habere uellent, splẽdidius, atq; honestius se contra Regem, quàm contra conuenarum, ac fugitiuorum manum bellum esse gesturũ. Itaq; Regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendijs, & ruinis esset deformata, ciues suos primum ad sanitatẽ reuocaret, deinde conseruaret, fidem populi Ro. sibiq́; præstaret, cum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret, dextera dexteram tenens, dimittere cœpit adultæ iam ætate puerum. At regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, ne se dimitteret. non enim regnũ ipsum sibi cõspectu Cæsaris esse iucundius. Compressis pueri lacrymis, Cæsar ipse commotus celeriter, si illa sentiret, fore eũ secũ

affirmans

affirmans ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in libe
rum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bel
lum gerere cœpit, ut lacrymas, quas in colloquio pro-
iecerat, gaudio uideretur profudisse. Accidisse hoc com-
plures Cæsaris legati, amici, Centuriones, milites'q; læ-
tabantur, quod nimia bonitas eius, fallacijs pueri elusa
esset, quasi uero id Cæsar bonitate tantum adductus, et
non prudentissimo consilio fecisset, cum duce assumpto
Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidio-
res Romanos animaduerterent. Eludentibus'q; militi-
bus Regis ætatem, atq; infirmitatem, magnum dolorẽ
acciperent, neq; se quicquam proficere uiderent, rumo
res'q; existerent, magna Cæsari præsidia, terrestri iti-
nere Syria, Cilicia'q; adduci, quod non dum Cæsari au
ditum erat, commeatum, qui nostris mari supportaba-
tur intercipere statuerunt. Itaq; expeditis nauigijs, lo-
cis idoneis ad Canopum in statione, dispositis nauibus,
insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari
nuntiatũ est, classem iubet expediri, atq; instrui. Præfe
cit huic Tiberiũ Neronem, proficiscuntur in ea classe
rhodiæ naues, atq; in his Euphranor, sine quo nulla
unquam dimicatio maritima parũ etiam feliciter con-
fecta erat. At fortuna, quæ plerunq; eos, quos plurimis
beneficijs ornauit, ad duriorẽ casum reseruat, superio-
rũ temporũ dissimilis Euphranorẽ ꝓsequebatur. Nam
cum ad Canopũ uentum esset, instructa'q; utrinq; clas
sis conflixisset, et sua consuetudine Euphranor primus
prælium cõmisisset, et illic triremem hostiũ perforasset,
ac demersisset, proximã longius insecutus, parũ celeri-
ter insequẽtibus reliquis, circumuẽtus ab Alexãdrinis

est, cui subsidium nemo tulit, siue q̄ in ipso satis praesidij pro uirtute, ac felicitate eius putarent esse, siue quod ipsi sibi timebant. Itaq; unus ex omnibus eo praelio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi uictrice perijt. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnae nobilitatis domi, scientiaeq; in bello, et uirtutis fidei, dignitatisq; in amicitia Caesaris missus in Syriā, Ciliciamq; initio belli alexandrini ad auxilia accersenda, cū magnis copijs, quas celeriter, et propensissima ciuitatum uolūtate, et sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriae Pelusium adducit. idq; oppidum firmo praesidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, nāq; tota Aegyptus maritimo accessū Pharo, pedestri Pelusio, uelut claustris munita existimatur, repente magnis circundatum copijs, multiplici praesidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras uulneratis, defessisq; subijciebat, & perseuerantia, constantiaq; oppugnandi, quo die est aggressus, in suā redegit potestatem, praesidiumq; ibi suum collocauit. Inde re bene gesta Alexandriam ad Caesarē contendit, omnesq; eas regiones, per quas iter faciebat, authoritate ea, quae plerūq; adest uictori, placarat, atq; in amicitiam Caesaris redegerat. Locus est ferè regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, qđ nomen à similitudine literae cepit. Nam pars quaedam fluminis Nili deriuata inter se duobus itineribus paulatim medium inter se spatium relinquēs, diuersissimo ad litus interuallo à mari coniungitur. Cui loco cum appropinquare Mithridatem Rex cognouisset, & transeundum ei flumen

dum ei flumen sciret, magnas aduersus eum copias mi sit, quibus uel superari, deleriq; Mithridatem, uel sine dubio retineri posse credebat, quemadmodum autem optabat eum uinci, sic satis habebat interclusum à Cæsare à se retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerũt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus uictoriæ societatem. Quorum impetum Mithridates magna cum prudentia consuetudine nostra castris uallatis sustinuit. Cum uero incaute, atq; insolenter succedere eos munitionibus uideret, eruptiõe undiq; facta, magnum numerum eorum interficit. quod nisi locorũ notitia reliqui se texissent, partimq; in naues, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent, q ut paululum ab illo timore se recrearunt, adiunctis ijs, q subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur à Mithridate nuntius Cæsari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis eadem hæc accidisse Rex, ita pene sub idem tempus et Rex ad opprimẽdum Mithridatem proficiscitur, et Cæsar ad recipiendum, celeriore fluminis Nili nauigatione Rex est usus, in qua magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret. Sed circumuectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstrauimus, prius tamen Regis copijs occurrit, quàm is Mithridatem aggredi posset, eumq; ad se uictorem incolumi exercitu recepit. Cõsederat cum copijs Rex, loco natura munito, quod erat ipse excelsior, planicies ex omnibus partibus subiecta. Tribus autem ex lateribus uarijs genere munitionibus

tegebatur. Vnum latus erat adiectum flumini Nilo. alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret. Tertium palude cingebatur. Inter castra, & Cæsaris iter flumen intercedebat āgustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat. Aberat autem ab Regis castris millia passuum circiter septem. Rex cum hoc itinere uenire Cæsarem comperisset, equitatum omnem, expeditosq; delectos pedites ad id flumen misit, qui trāsitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent nullum enim processum uirtus habebat, aut periculum ignauia subibat, quæ res incendit dolore milites, equitesq; nostros, quod tandiu pari prælio cum Alexandrinis certaretur. Itaq; eodem tempore equites Germani dispersi uada fluminis quærentes partim demissioribus ripis flumen tranarunt, et legionarij magnis arboribus excisis, quæ longitudine utranq; ripam contingerent proiectis, repentinoq; aggere iniecto, flumen transierunt, quorū impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarēt. Sed id frustra, nanq; ex ea fuga pauci ad Regem refugerunt, pene omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar re præclarissime gesta, cum subitum aduentum suū iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus uictor ad Regis castra pertendit. hæc cū & opere magno uallata, & loci natura munita aduerteret, confertamq; armatorum multitudinem collocatā in uallo uideret, lassos itinere, ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. Itaq; non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod Rex in proximo uico non longe à suis castris muniuerat,

ſtris muniuerat, brachijsq; cum opere caſtrorum coniũxerat, uici obtinendi cauſa, Cæſar aggreſſus omnibus copijs expugnat. non quo id minori numero militum conſequi diffiale factu putaret, ſed ut ab ea uictoria, perterritis Alexandrinis, protinus caſtra Regis oppugnaret. Itaque eo curſu, quo refugientes Alexandrinos ex caſtello in caſtra ſunt milites inſecuti, munitionibus ſucceſſerunt, acerrimeq; eminus præliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis noſtris dabatur, una, qua liberum acceſſum haberi demonſtraui. altera, quæ mediocre interuallum inter caſtra, & flumen Nilum habebat maxima, & electiſſima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat, plurimum autem proficiebant hoſtes in repellendis, uulnerandisq; noſtris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diuerſis enim telis noſtri figebantur, aduerſi ex uallo caſtrorum, auerſiq; ex flumine, in quo multæ naues inſtructæ funditoribus, & ſagittarijs noſtros impugnabant. Cæſar cum uideret milites acrius præliari non poſſe, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem, cumq; animum aduerteret excelſiſſimum locum caſtrorum relictum eſſe ab Alexandrinis, quod et per ſe munitus eſſet, et ſtudio partim pugnandi, partim ſpectandi decurriſſent in eum locum, in quo pugnabatur, cohortes illò circuire caſtra, & ſummum locum aggredi iuſſit, hisq; Carfulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris ſcientia uirum præſtantem. quò ut uentum eſt, paucis defendentibus munitionem, noſtris contra militibus acerrime pugnãtibus,

diuerso clamore, et prælio perterriti Alexandrini trepidantes in omneis parteis discurrere cœperunt. quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent, ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium interfecerunt, quod periculum pleriq; Alexandrini fugientes, aceruatim se de uallo præcipitauerunt in eam partem, quæ flumini erat adiūcta. horum primis in ipsa fossa munitionis magna ui oppressis, cæteri faciliorem fugā habuerunt. constat fugisse ex castris Regem ipsum, receptumq; in nauem, & multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio perisse. Re felicissime, celerrimeq; gesta, Cæsar magnæ uictoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandriā cum equitibus contendit, atq; eam partem oppidi uictor introijt, quæ præsidio hostium tenebatur, neq; eum consiliū suum fefellit, quin hostes eo prælio audito, nihil iā de bello essent cogitaturi. dignum adueniens fructum uirtutis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusq; suis relictis, ueste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueuerunt, sacrisq; omnibus prolatis, quorum religione precari offensos, iratosq; animos Regum erāt soliti, adueniēti Cæsari occurrerunt, seq; ei dediderūt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione uenit suorum, qui non tantum bellum ipsum, ac dimicationem, sed etiam talem aduētum eius felicem fuisse lætabantur. Cæsar Aegypto, atq; Alexādria potitus, Reges constituit,

ges constituit, ut quos Ptolemæus testamento scripserat, atq; obtestatus erat populum Ro. ne mutarentur. nam maiore ex duobus pueris Rege amisso, minori tradidit regnum, maiori ex duabus filijs Cleopatræ, quæ man serat in fide, præsidijsq; eius minorem Arsinoen, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit, nequa rursus noua dissensio, prius quàm diuturnitate confirmarentur Regis imperia, per homines seditiosos nasceretur, legione ueterana sexta secum deducta, cæteras ibi relinqt, quo firmius esset eorum Regum imperium, qui neq; amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia, neq; uetustatis authoritatem, paucis diebus Reges constituti, simul ad imperij nostri dignitatem, utilitatemq; publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide Reges, præsidijs eos nostris essetutos, et hos, si essent ingrati, posse ijsdem præsidijs coerceri. Sic rebus omnibus confectis, & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum hæc in Aegypto geruntur, Rex Deiotarus ad Domitiũ Caluinum, cui Cæsar Asiam, finitimasq; Prouincias administrandas tradiderat, uenit oratum, ne Armeniam minorem regnum suum, ne'ue Cappadociam regnum Ariobarzanis, possideri, uastariq; pateretur à Pharnace, quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecuniamq; promissam Cæsari non posse se ꝑsoluere. Domitius non tantum ad explicandos sumptus rei militaris, cum pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiã turpe populo Ro. & Cæsari uictori, sibiq; infame esse statueret, regna sociorum, atq; amicorũ ab externo Re

ge occupari, nuntios confestim ad Pharnacem misit, Armenia, Cappadociaq; decederet, ne'ue occupatione belli ciuilis populi Ro. ius, maiestatem'q; tentaret. Hanc denuntiationem, cum maiorem uim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset, ad legiones profectus, unam ex tribus XXXVI secum ducit, duas in Aegyptum ad Cæsarem mittit, literis eius euocatas, quarum altera in bello alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriã erat missa. Adiungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas à Deiotaro, quas ille disciplina, atq; armatura nostra cõplures annos constitutas habebat, equites'q; centum, totidem'q; ab Ariobarzane sumit, mittit P. Sextiũ ad C. prætorium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuarijs militibus in ponto cõfecta erat Qu. 'q; Paciscium in Ciliciam ad auxilia accersenda, quæ copiæ celeriter omnes iussu Domitij Comana conuenerũt. Interim legati à Pharnace responsum referunt, Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quã paterno nomine iure obtinere deberet, deniq; eius regni causa integra Cæsari seruaretur. paratum enim se facere, quod is statuisset. P. Domitius cum animaduerteret eum Cappadocia decessisse, non uoluntate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere posset, subiectam suo regno, quàm Cappadociã longius remotam, quod'q; omnes tres legiones adducturum Domitium putasset. ex quibus cum duas ad Cæsarem missas audisset, audacius'q; in Armenia substitisset, pseuerare cœpit, ut eo quoq; regno decederet. Neq; enim aliud ius esse Cappadociæ, atq; Armeniæ, nec iu-

ste eum postulare, ut in Cæsaris aduentu res integra differretur, Id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His respõsis datis, cũ ijs copijs, quas suprascripsi, profectus est in Armeniam, locisq; superioribus iter facere instituit. Nam ex ponto à Comanis iugum editum syluestre est pertinens in Armeniam minorẽ, quo Cappadocia finitur ab Armenia, cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, & Cappadocia his iugis subiecta magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitiũ mittit, quæ de pace agerent, regiaq; munera Domitio ferrent, ea constanter omnia aspernabatur, nec sibi quicquã fore antiquius, quàm dignitatem populi Ro. & regna sociorum recuperare, legatis respondebat, magnis & continuis itineribus confectis, cum aduentaret ad Nicopolin, quod oppidũ in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis satis magno interuallo ab oppido remotis, castra posuit longe à Nicopoli circiter millia passuum septem. Quibus ex castris, cum locus angustus, atq; impeditus esset trãseundus, Pharnaces in insidijs delectos pedites, omnesq; penè disposuit equites. magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit, paganosq;, & oppidanos in his locis obseruari, ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidijs suspicaretur, cum in agris, & pecora, & homines animaduerteret uersari, tanquam amicorum aduentu, Sin uero, ut in hostium fines ueniret, præda

diripienda milites dissiparentur, dispersiq; cæderentur. Hæc cum administraret, nũquam tamen intermittebat, legatos de pace, atq; amicitia mittere ad Domitiũ cum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces à missa proximi temporis occasione, ueritus, ne cognoscerẽtur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolin accessit, castráq; oppido contulit, quæ dum muniunt nostri Pharnaces aciem instruxit suo more, atq; instituto. in fronte enim simplici directa acie cornua trinis firmabantur subsidijs, eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra, sinistráq; interuallis, simplicibus ordinibus instructis, perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro uallo instructa, proxima nocte Pharnaces interceptis tabellarijs, q de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo uersari, flagitaréq; à Domitio, ut quamprimũ sibi subsidia mitteret, propiusq; ipse Alexandriã per Syriam accederet. qua cognita re, Pharnaces uictoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, eum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaq; ab oppido, qua facillimũ accessum, et æquissimum ad dimicandum nostris uidebat, fossas duas directas, non ita magno medio interuallo relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciẽ. Inter has fossas aciem semper instruebat. equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat, q neq; aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum

equitatum. Domitius autem, cum Cæsaris magis pericu lo, quàm suo commoueretur, neq; se tuto discessurum ar bitraretur, si conditiones, quas reiecerat, rursus appete ret, aut sine causa discederet, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit, tricesimamsextam legionem in dextro cornu collocauit, ponticam in sinistro. Deio tari legiones in mediam aciē contulit, quibus tamen an gustissimum frontis reliquit interuallū, reliquis cohorti bus in insidijs collocatis, sic utrinq; acie instructa pro cessum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroq; dato, concurritur acriter, uarieq; pugnatur. Nā tricesimasexta legio, cum extra fossam in equitatum Re gis impetum fecisset, adeo secundum prælium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamq; transiret, aduer sosq; hostes aggrederetur. At pontica ex altera parte legio, cum paululū auersa hostibus cessisset, fossam au tem circuire acies secundo conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossæ confixa, et oppressa est. Deiotari uero legiones uix impetum susti nuerunt. Ita uictrices Regis copiæ cornu suo dextro, me diaq; acie conuerterunt se ad tricesimamsextam legio nem, quæ tamen fortiter uincentium impetum sustinu it, magnis copijs hostium circundata, præsentissimo ani mo pugnans in orbem se recepit ad radices montium, quò Pharnaces insequi propter iniqtatem loci noluit, Ita pontica legione penè tota amissa, magna parte Deio tari militum interfecta, tricesimasexta legio in loca se superiora contulit, non amplius ducentis quinquagin ta desyderatis. Ceciderunt eo prælio splendidi, ac illu stres uiri nonnulli equites Romani. Quo tamen incom

modo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusq; tutis per Cappadociam se in Asiã recepit. Pharnaces rebus secundis elatus, cum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, pontum omnibus copijs occupauit. Ibiq;, & uictor, & crudelissimus Rex, cum sibi fortunam paternam feliciore euentu destinaret, multa oppida expugnauit, bona ciuium romanorum, ponticorumq; diripuit, supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ, atq; ætatis commendationem habebant, eaq;, quæ morte essent miseriora, pótumq; nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quæ Prouincia superioribus mensibus retenta non tantũ sine ignominia, sed etiã, cum laude erat. Nanq; eò missus æstate cum duabus legionibus Q. Cornificius Cæsaris quæstor pro prætore, quanquam erat Prouincia minime copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensionibus uastata, et confecta, tamen prudentia, ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, nequò temere progrederetur, & recepit, & defendit. nanq; & castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit, eaq; præda milites donauit. quæ & si erat tenuis, tamen in tanta Prouinciæ desperatione erat grata, præsertim uirtute parta, & cum Octauius ex fuga pharsalici prælij magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum semper in remp. singulare constiterat officium, dispersis octauianis nauibus erat potitus, ut uel classe dimicare posset

adiunctis captiuis, nauibus sociorum, cum diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeiũ uictor Cæsar sequeretur, compluresq́; aduersarios in Illyricũ propter Macedoniæ propinquitatem, se reliquis ex fuga collectis, compulisse audiret, literas ad Gabinium mittit, uti cũ legionibus tyronum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, coniunctisq́; copijs cum Q. Cornificio, siquod periculum Prouinciæ inferretur, depelleret. Sin ea nõ magnis copijs tuta esse posset, in Macedoniam legiones adducerent. omnem enim illam partem, regionemq́; uiuo Cn. Pompeio bellum instauraturũ esse credebat. Gabinius, ut in Illyricum uenit, hyberno tempore anni, ac difficili, siue copiosiorem Prouinciam existimans, siue multum fortunæ uictoris Cæsaris tribuens, siue uirtute, & scientia sua confisus, qua sæpe in bellis periclitatus, magnas res, et secundas ductu, ausuq́; suo gesserat, neq; Prouĩciæ facultatibus sublenabatur, quæ partim erat exinanita, partim ĩfidelis, neq; nauibus intercluso mari tẽpestatibus, commeatus supportari poterat, magnisq́; difficultatibus coactus, non ut uolebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. ita cum durissimis tempestatibus propter inopiã castella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incõmoda accipiebat, adeoq́; est à Barbaris contemptus, ut Salonã se recipiens in oppidum maritimum, qđ ciues romani fortissimi, fidelissimiq́; incolebãt, in agmine dimicare sit coactus. Quo prælio duobus millibus militum ãplius amissis, Cẽturionibus XXXVIII, Tribunis IIII cum reliqs copijs Salonã se recepit, summaq́; ibi difficultate rerum omnium pressus paucis mensibus morbo

periit, cuius & infelicitas uiui, & subita mors in magnam spem Octauium adduxit, Prouinciae potiundae, quem tamen diutius in rebus secundis, et fortuna, quae plurimum in bellis potest, diligentiaq; Cornificij, & uirtus Vatinij uersari passa non est. Vatinius Brundusij cum esset, cognitis rebus, quae gesta erãt in Illyricũ, cum crebris literis Cornificij, ad auxilium Prouinciae ferendum euocaretur, & M. Octauium audiret, cum Barbaris foedera percussisse, compluribusq; locis nostrorum militum oppugnare praesidia, partim classe per se, partim pedestribus copijs per Barboros, etsi graui ualetudine affectus, uix corporis uiribus animum sequebatur, tamen uirtute uicit incommodum naturae, difficultatesq; hyemis, & subitae praeparationis. Nã cũ ipse paucas in portu naues longas haberet, literas in Achaiã, atq; Calenum misit, uti sibi classem mitterẽt, quod cum tardius fieret, quàm periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octauij non poterant, nauibus actuarijs, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quanquã non satis iusta ad praeliandum, rostra imposuit. Has adiunctas nauibus longis, & numero classis aucto militibus ueteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero aegrorum relicti erant Brundusij, cum exercitus in Graeciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasq; nõnullas, ciuitates, quae defecerant, Octauioq; se tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio, praeteruehebatur. nec sibi ullius rei moram, necessitatemq; iniũgebat, qui quam celerrime posset, ipsum Octauiũ persequeretur.

ſequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurum terra, mariq;, ubi noſtrum erat præſidium, aduentu ſuo diſcedere ab oppugnatione coegit, præſidiumq; noſtrum recepit. Octauius, cum Vatinium claſſem magna ex parte confectam ex nauiculis actuarijs habere cognouiſſet, confiſus ſua claſſe, ſubſtitit ad inſulam Thauridẽ, qua regione Vatinius inſequens nauigabat, nõ quod Octauium ibi reſtitiſſe ſciret, ſed quod eum longius progreſſum inſequi decreuerat. Cum propius Thauridem acceſſiſſet, diſtenſis ſuis nauibus, quod & tempeſtas erat turbulenta, & nulla ſuſpitio, hoſtis repente aduerſam ad ſe uenientem nauem, antennis ad medium malũ demiſſis, inſtructam propugnatoribus animaduertit. Quod ubi conſpexit, celeriter uela ſubduci, demittiq; antennas iubet, & milites armari, & uexillo ſublato, quo pugnandi dabat ſignum, quæ primæ naues ſubſequebantur, idem ut facerent, ſignificabat, parabant ſe Vatiniani repẽte oppreſſi, parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. Inſtruitur utrinq; acies, ordine diſpoſita magis octauiana, paratior militum animis uatiniana. Vatinius, cum animaduerteret, neq; nauium ſe magnitudine, neq; numero parem eſſe futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit. Itaq; primus ſua quinqueremi in quadriremem ipſius Octauij impetum fecit, celerrime, fortiſſimeq; contra illo remigante, naues aduerſæ roſtris concurrunt adeo uehementer, ut nauis octauiana roſtro diſcuſſo, ligno contineretur. committitur acriter reliquis locis prælium, cõcurriturq; ad duces maxime, nam, cum ſuo quiſq; auxiliũ ferret, magnum cõminus in anguſto mari prælium fa-

ctum est, quantoq; coniunctis magis nauibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani, qui admiranda uirtute ex suis nauibus in hostiũ naues transilire non dubitabant, et dimicatione æquata longe superiores uirtute, rem feliciter gerebant, deprimitur ipsius Octauij quadriremis, multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur, propugnatores octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare præcipitantur, ipse Octauius se in scaphã confert, in quam plures cum cõfugerent, depressa scapha, uulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. eò receptus, cum prælium nox dirimeret, tempestate magna uelis profugit. sequuntur hunc suæ naues nonnullæ, quas casus ab illo periculo uendicarat. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit, suisq; omnibus incolumibus, in eum se portum uictor recepit, quo ex portu classis octauiana ad dimicandum processerat. Capit ex eo prælio pentiremem unam, triremes duas, dyerotas octo, compluresq; remiges octauianos. posteroq; ibi die fuit, dum suas, captiuasq; naues reficeret. post diem tertium contendit in insulam Issam, quod eò se recepisse ex fuga credebat Octauium. Erat nobilissimum regionum earum oppidum, coniunctissimumq; Octauio, quò ut peruenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt. comperitq; ipsum Octauium, paruis, paucisq; nauigijs uento secundo regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita breui spatio re præclarissime gesta, Prouincia recepta, & Cornificio reddita, classe aduersariorum ex illo toto sinu expulsa, uictor se Brundusium incolumi exercitu, & classe recepit.

classe recepit. His autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeiũ obsidebat, et prælio phar sali rem feliciter gerebat, Alexandriæq; cum periculo magno, tum etiã maiore periculi fama, dimicabat, Cassius Longinus in Hispania pro prætore, Prouinciæ ulterioris obtinendæ causa relictus, siue consuetudine naturæ suæ, siue odio, quod in illam Prouinciam susceperat quæstor, ex insidijs ibi uulneratus, magnas odij sui fecerat accessiones, quod uel ex conscientia sua, cum de se mutuo sentire Prouinciam crederet, uel initis signis, & testimonijs eorum, qui difficulter odia dissimulant, animaduertere poterat, et compensare offensionem Prouinciæ exercitus amore cupiebat. Itaq;, cum primũ in unũ locum exercitum cõduxit, sestertia C militibus est pollicitus, nec multo post, cum in Lusitania Medobregam oppidum, montemq; Herminium expugnasset, quò Medobregenses confugerant, ibiq; imperator esset appellatus, iterum sestertijs C milites donauit. multa præterea, & magna præmia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem, paulatim tamen, & occulte militarem disciplinam, seueritatemq; minuebant. Cassius legionibus in hyberna dispositis, ad ius dicendũ Cordubã se recepit, contractumq; in ea æs alienum grauissimis oneribus Prouinciæ constituit exoluere, &, ut largitionis postulat consuetudo per causam liberalitatis speciosam, plura largitori quærebãtur, pecuniæ locupletibus imperabãtur, quas Longinus sibi expẽsas ferri, non tantũ patiebatur, sed etiam cogebat, in gregem locupletium simultatum causæ tenues conijciebantur, neq; ullum genus quæstus, aut

magni, & euidentis, aut minimi, et sordidi, praetermittebatur, quo domus, & tribunal imperatoris uacaret. nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere posset, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna solicitudo periculorum ad iacturas, & detrimenta rei familiaris, adiungebantur. Quibus de causis accidit, ut, cum Longinus imperator eadem faceret, quae fecerat quaestor, similia rursus de morte eius prouinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares eius, qui, cum in illa societate uersarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant, sibiq; quod rapuerant, acceptũ ferebant, qđ interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant, quintam legionem nouam conscribit, augetur odium & ex ipso delectu, & sumptu additae legionis. complentur equitum tria millia, maximisq; onerantur impensis, nec Prouinciae datur ulla requies. interim literas accepit à Caesare, ut in Africam exercitum traijceret, perq; Mauritaniam ad fines Numidiae perueniret, quod magna Cn. Pompeio Iuba Rex miserat auxilia, maioraq; missurus existimabatur. quibus literis acceptis insolenti uoluptate efferebatur, quod sibi nouarum Prouinciarum, et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaq; ipse in Lusitaniam proficiscitur ad legiones accersendas, auxiliaq; adducẽda, certis hominibus dat negocium, ut frumentum, nauesq; centum praepararentur, pecuniaeq; describerentur, atq; imperarẽtur, ne qua res, cũ redisset, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione. non enim labor, aut uigilantia cupiẽti praesertim aliquid Cassio deerat. exer

citu coacto

citu coacto in unum locum, castris ad Cordubam posi-
sitis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris
iussu gerere deberet, pollicetur'q; ijs, cum in Mauritani-
am traiecisset, sestertia se daturum. quintam fore in
Hispania legionem. ex concione se Cordubam recepit,
eo'q; ipso die meridiana hora, cum in Basilicam iret, q̃-
dam Minutius Silo cliens L. Racilij libellum, quasi ali
q̃d ab eo postularet ut miles, ei tradit, deinde post Ra-
cilium, nam is latus Cassij tegebat, quasi responsum ab
eo peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset, sinistra
corripit eũ, dextra'q; bis ferit pugione, clamore sublato
fit à coniuratis impetus uniuersis. Munatius Flaccus
proximum gladio traijcit lictorẽ. Hoc interfecto, Q.
Cassium legatum uulnerat. Ibi T. Vasius, & L. Mer
gilio simili confidentia Flaccum municipem suum ad-
iuuant. erãt enim omnes Italicenses. ad ipsum Longi
num L. Licinius Squillus inuolat, iacentem'q; leuibus
sauciat plagis. concurritur ad Cassium defendendum.
Semper enim Berones, complures'q; euocatos cum telis
secum habere consueuerat, à quibus cæteri intercludũ
tur, qui ad cædem faciẽdam subsequebantur. quo in nu
mero fuit Calphurnius Saluianus, & Manilius Tuscu
lus, Minutius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere fu
giens opprimitur, & relato ad domum Cassio, ad eum
deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris
sui confert, dum certum cognosceret, confectus ne Cassi
us esset. Laterensis, cum id nõ dubitaret, accurrit lætus
in castra, militibus uernaculis, et secundæ legionis, qui
bus odio sciebat præcipue Cassiũ esse, gratulatur. Tol
litur à multitudine in tribunal, prætor appellatur. Ne

mo enim in Prouincia natus, aut uernaculæ legionis mi les, aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in numero erat secunda legio, non cum omni Prouincia consenserat in odio Caßij. Nam legiones trigesimam, et uigesimamprimā paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino. quinta legio ibi nuper erat confecta. Interim nuntiatur Laterēsi uiuere Cassium, quo nuntio dolore magis permotus, quàm animo ꝑturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium uisendum proficiscitur Re cognita, trigesima legio signa Cordubā infert ad auxilium ferendum imperatori suo. Facit hoc idem uigesimaprima. subsequitur has quinta. cum duæ legiones reliquæ essent in castris, secundarij ueriti ne soli relinquerentur, atq; ex eo quid sensissent, indicarentur, secuti sunt factum superiorum. permansit in sententia legio uernacula, nec ullo timore de gradu deiecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscij cædis, iubet comprehendi. Legionem quintam in castra remittit cohortibus XXX retentis. Indicio Minutij cognoscit L. Racilium, & L. Laterensem, et Annium Scapulā maximæ dignitatis, & prouincialem hominem, sibiq; tā familiarem, quàm Laterensem, et Racilium in eadem fuisse coniuratione. Nec diu moratur dolorem suum, qn eos interfici iubeat. Minutium libertis tradit excruciādum. Item Calfurnium Saluianum, ꝗ profitetur indicium, coniuratorumq; numerum auget, uere, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdē cruciatibus affectus L. Mercelio Squillus nominat plures, quos Cassius interfici iubet, exceptis ijs, qui se pecunia redemerunt. Nā palàm sestertijs decem cum Cal-

furnio

furnio paciscitur, & cum Q. Sextio quinquaginta, qui, si maxime nocentes sunt multati, tamen periculū uitæ, dolorq; uulnerum pecunia remissus, crudelitatem cū auaritia certasse significabat. Aliquot post diebus literas à Cæsare missas accipit, qbus cognoscit Pōpeium in acie uictum amissis copijs fugisse. Qua re cognita, mistam dolori uoluptatē capiebat, uictoriæ nūtius lætitiam exprimebat, confectum bellum licentiā temporum intercludebat. Sic erat dubius animus, utrum nihil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis uulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasq; eas iubet referri, quibus parum uidebatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Aequa autem ratione delectum instituit, quos ex omnibus conuentibus, colonijsq; conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem uocabat. Magnum hoc fuit uectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis totum exercitum lustrat. Legiones quas in Africa ducturus erat, & auxilia mittit ad Traiectum. Ipse classem, quam parabat, ut inspiceret Hispalim accedit, ibiq; moratur, propterea quod edictum tota Prouincia proposuerat, ut quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. quæ euocatio uehementer omnes turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore Tr. mil. legionis uernaculæ fuerat, nuntiat fama, legionem trigesimam, quam Qu. Cassius legatus simul ducebat, cum ad oppidū Leptim castra haberet, seditione facta, cēturionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad secundam legionem conten-

disse, quæ ad fretũ alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum V cohortibus undeuicesimanorum egreditur, mane peruẽnit. Ibi eum diem, ut quid ageretur perspiceret, moratus, Carbonam contendit. Hic, cum legio trigesima, & uigesima prima, & cohortes quatuor, et quinta legio, totus'q; conuenisset equitatus, audit quatuor cohortes à uernaculis oppressas ad Obuculã, cum his ad secundam peruenisse legionem, omnes'q; ibi se cõiunxisse, & T. Torium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eã in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur conuẽtum cordubensem ab eo defecisse, Marcellum'q; aut uoluntate, aut necessitate adductum (nanq; id uarie nuntiabatur) consentire cum Cordubẽsibus. duas cohortes legionis quintæ, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius his rebus incensus, mouet castra, & postero die Segouiam ad flumen silicense uenit. ibi habita concione, militum tentat animos, quos cognoscit non sua, sed Cæsaris absentis causa sibi fidissimos esse, nullum'q; periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari Prouĩcia restitueretur. Interim Torius ad Cordubam ueteres legiones adducit, ac ne dissensionis initium natum seditiosa militum, sua'q; uideretur natura, Simul, ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æque potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se Prouinciam recuperare uelle palàm dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, et amore Pompeij, cuius nomen multũ poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat, sed id qua mente commotus fecerit,

coniectura

cõiectura sciri potest. Certe hoc præ se Torius ferebat. Milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeij nomen in scutis inscriptum haberent, frequens legionibus conuẽtus obuiam prodit, neq; tantum uirorum, sed etiã matrumfamilias, ac prætextatorum, deprecaturq; ne hostili aduentu Cordubam diriperent. Nam se contra Cassium sentire cum omnibus, contra Cæsarem ne facere cogerẽtur, orare. Tantæ multitudinis precibus, & lacrymis exercitus commotus, cum uideret ad Cassium persequẽdum nihil opus esse Cn. Pompeij nomine, & memoria, tamq; omnibus Cæsarianis, quàm Pompeianis Longinum esse in odio, neq; se conuentum, neq; M. Marcellum cõtra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeij ex scutis detraxerunt, Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem asciuerunt, prætoremq; appellarunt, & sibi conuentum adiunxerunt, castraq; ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter quatuor millia passuum à Corduba citra flumen Betim in oppidi conspectu loco excelso facit castra. literas ad Regem Bogudem in Mauritaniam, et ad M. Lepidum procons. in Hispaniam citeriorem mittit. subsidio sibi, Prouinciæq; Cæsaris causa quamprimum ueniret. ipse hostili modo Cordubensium agros uastat, ædificia incendit. Cuius rei deformitate, atq; indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperãt, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, orant, priusq; confligendi sibi potestas fieret, quàm cum tanta contumelia nobilissimæ, carissimæq; possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaq; cõsumerentur. Marcellus, cum confligere miserrimum putaret,

quod & uictoris, & uicti detrimentum ad eundem Cæsarem esset redũdaturum, neq; suæ potestatis esset, legiones Betim traducit, atq; aciem instruit. Cum Cassium contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore uideret, causa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaq; copias reducere coepit. Cassius quo bono ualebat, Marcellumq; infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures nouissimos in fluminis ripis ĩterficit, cum hoc detrimẽto, q̃d trãsitus fluminis uitij, difficultatisq; haberet, cognitũ esset, Marcellus castra Betim transfert, crebroq; uterq; legiones in aciẽ educit, neq; tamen confligitur propter locorum difficultates. Erat copijs pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim ueteranas legiones, multisq; prælijs expertas. Cassius fidei magis, q̃ uirtuti legionum cõfidebat. Itaq; cum castra castris collata essent, & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset, Longinus ueritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibiq; infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celeriq; itinere Vllam contendit, quod sibi fidele esse oppidum credebat. ibi adeo coniuncta ponit mœnibus castra, ut et loci natura, nanq; Vlla in edito monte posita est, & ipsa munitione urbis, undiq; ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, & quã proxime potest Vllam, castra castris confert, locorumq; cognita natura, quo maxime rem deducere uolebat, necessitate est adductus, ut neq; confligeret, cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non pote-

rat, neque uagari Cassium latius pateretur, ne plures ciuitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusq; in circuitu oppidi continuatis Vllá, Cassiumq; munitionibus clausit, quæ priusquam perficerẽtur, Longinus omnem suum equitatum emisit, quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari, frumentariq; Marcellum non pateretur. Magno autem impedimento si clausus obsidione, & inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus literis Casšij acceptis, Rex Bogud cum copijs uenit, adiungitq; ei legionem, quam secum adduxerat, compluresq; cohortes auxiliarias Hispanorum, nanque ut in ciuilibus dissensionibus accidere consueuit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ ciuitates rebus Casšij studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copijs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones, pugnatur utrinque acriter, crebroq;, ut accidit, fortuna sæpe ad utrunq; transferente uictoriam, nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore Prouincia cum cohortibus legionarijs trigintaqnq;, magnoq; numero eqtum, et reliquorũ auxiliorũ uenit ea mente Vllá, ut sine ullo studio contentiones Casšij, Marcelliq; cõponeret. Huic uenienti sine dubitatione Marcellus se credit, atq; offert. Cassius contra suis se tenet præsidijs, siue eo, qđ plus sibi iuris deberi, quàm Marcello existimabat, siue eo, qđ ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, uerebatur. ponit ad Vllam castra Lepidus, neq; habet à Marcello qcquam diuisi, ne pugnetur interdicit, ad exeundum Cassium inuitat, fidemq; suã in re omnĩ

interponit. Cum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quid'ue Lepido esset credẽdum, neq; ullum exitum consilij sui reperiret, si permaneret in sententia, postulabat, uti munitiones disijcerẽtur, sibi'q; liber exitus daretur, non tantum inducijs factis, sed propè iam constituta opera cum complanarent, custodiæ'q; munitionum essent deductæ. Auxilia Regis in id castellũ Marcelli, quod proximum erat regijs castris, neq; opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius, nam de huius conscientia dubitabatur, impetum fecerũt, cõplures'q; ibi milites oppresserunt, quod nisi celeriter indignatione, & auxilio Lepidi prælium esset dirẽptum, maior calamitas esset accepta. Cum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodẽ tempore, Marcellus'q; Cordubam cum suis proficiscitur. Narbonem sub idem tempus Trebonius proconsul ad Prouinciam obtinendam uenit. de cuius aduentu, ut cognouit Cassius, legiones, quas secum habuerat, eqtatum'q; in hyberna distribuit. Ipse omnibus suis rebus celeriter correptis Malacam contendit, ibi'q; aduerso tẽpore nauigandi naues conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret, ut amici eius dictictabant, ne per eam Prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat, ut cæteri existimabãt, ne pecunia illa ex infinitis rapinis cõfecta in potestatem cuiusquã ueniret. Progressus secunda ut hyberna tempestate, cũ in Iberum flumen noctis uitandæ causa se cõtulisset, inde, paulo uehementiore tempestate nihilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus

occurrentibus ostio fluminis in ipsis faucibus, cum neq; flectere nauem propter uim fluminis, neq; directã tantis fluctibus tenere posset, demersa naui perijt. Cum in Syriam Cæsar ex Aegypto uenisset, atq; ab his, qui Roma uenerant ad eum, cognosceret, literisq; urbanis animaduerteret multa Romæ male, et inutiliter administrari, neq; ullam partem reip. satis commode geri, quod & contentionibus tribunitijs pernitiosæ seditiones orirentur, & ambitione, atq; indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem, consuetudinemq; militarẽ fierent, quæ dissoluẽdæ disciplinæ, seueritatisq; essent, eaq; omnia flagitare aduentum suum uideret, tamen præferendum existimauit, quas in Prouincias, regionesq; uenisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura, legesq; acciperent, et externorum hostium metum deponerẽt. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturũ sperabat, quod hæ Prouinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia, ac ponto plus oneris uidebat impendere sibi, nõ enim excessisse ponto Pharnacem audierat, neq; excessurum putabat, cum secundo prælio esset uehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. commoratus ferè in omnibus ciuitatibus, quæ maiores sunt dignitate, præmia benemeritis, & uiritim, & publice tribuit. de controuersijs ueteribus cognoscit, ac statuit Reges, tyrãnos dynastas Prouinciæ, finitimosq;, qui omnes ad eum concurrerãt, receptos in fidem, conditionibus impositis Prouinciæ tuendæ, ac defendendæ, dimittit & sibi, & populo Ro. amicissimos. Paucis diebus in ea Prouincia consumptis,

Sex. Cæsarem amicum, & necessarium suum legionibus Syriæ præficit, ipse eadem classe, qua uenerat, proficiscitur in Ciliciam, cuius Prouinciæ ciuitates omnes euocat Tarsum, quod oppidum fere totius Ciliciæ nobilissimũ, fortissimumq; est. ibi rebus omnibus Prouinciæ, & finitimarũ ciuitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ab bellum gerendũ non diutius moratur, magnisq; itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, Comana uetustissimũ, & sanctissimũ in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius Deæ maiestate, imperio, & potentia secundus à Rege consensu gentis illius habeatur, id homini nobilissimo Nicomedi Bithynio adiudicauit, q regio Cappadocũ genere ortus, propter aduersam fortunam maiorũ suorum, mutationemq; generis iure minime dubio, uetustate tamen intermisso, sacerdotiũ id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cum benemeritus uterq; eorũ de rep. esset, ne aut regni hæreditas Ariaratẽ solicitaret, aut hæres regni terreret, Ariobarzani attribuit, q sub eius imperio, ac ditione esset. ipse iter cœptum simili uelocitate conficere cœpit. cum propius pontum, finesq; Gallogræciæ accessisset, Deiotarus Tetrarches Gallogræciæ, tũc qdem penè totius, quod ei, neq; legibus, neq; moribus concessum esse cæteri Tetrarchæ contendebãt. Sine dubio autem Rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depositis Regijs insignibus, neq; tantum priuato uestitu, sed etiam reorũ habitu supplex ad Cæsarẽ uenit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarũ, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus, impe-

rijsq; in Cn. Pompeij castris fuisset. neq; enim se iudicē debuisse esse controuersiarū populi R. sed parere præsentibus imperijs. Contra quem Cæsar, cum plurima sua cōmemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset, cumq; defensionem eius, nullam posse excusationem eius imprudentiæ recipere coarguisset, qđ homo tantæ prudentiæ, ac diligentiæ scire potuisset, qs urbē, Italiamq; teneret, ubi Senatus, Populusq; R. ubi resp. esset. Quis deinde post L. Lentulum, M. Marcellum consul esset. sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficijs, ueteri hospitio, atq; amicitiæ, dignitati, ætatiq; hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent, hospites, atq; amici Deiotari ad deprecandum. De controuersijs Tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit, regium uestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere ciuiū suorū Deiotarus natura, disciplinaq; nostra constitutam habebat, equitatumq; omnem ad bellum gerendum adducere iussit. Cum in pontum uenisset, copiasq; omnes in unum locum coegisset, quæ numero, atq; exercitatione bellorum mediocres erant, excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria ueteranam, multis laboribus, periculisq; functam, multisq; militibus partim difficultate itinerum, ac nauigationum, partim crebritate bellorum adeo diminutam, ut minus mille hominum in ea esset. reliquæ erant tres legiones, una Deiotari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant. Legati à Pharnace missi Cæsarem adeunt, atque in primis deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset. Facturum enim omnia

Pharnacem, quæ imperata essent, maximeq; cómemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarē Pompeio dare uoluisse, cum Deiotarus, qui dedisset, tamē ei satisfecisset. Cæsar respondit se fore æquissimum Pharnaci, si quæ polliceretur, repræsentaturus esset. monuit autem, ut solebat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent, nam se neq; libentius facere quicquam, quàm supplicibus ignoscere, neq; Prouinciarum publicas iniurias condonare ijs posse, qui non fuissent in se officiosi. Id ipsum, quod cómemorassent officium, utilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne uinceretur, quàm sibi, cui Di immortales uictoriā tribuissent. Itaq; se magnas, et graues iniurias ciuium romanorum, qui in ponto negociati essent, quoniam in integrum restituere nó posset, concedere Pharnaci. Nam neq; interfectis amissam uitam, neq; exectis, uirilitatem restituere posse, quod quidem suppliciū grauius morte ciues Romani subissent. Pōto uero decederet confestim, familiasq; publicanorū remitteret, cæteraq; restitueret socijs, ciuibusq; romanis, quæ penes eum essent. Si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus gestis Imperatores ab amicis accipere consuessent. Miserat enim Pharnaces coronam aureā. his responsis datis, legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, cum festinantem, ac properantem Cæsarem speraret, libētius etiam crediturum suis promissis, quàm res pateretur, quo celerius, honestiusq; ad res magis necessarias proficisceretur. nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad urbem Cæsarem reuocari, lentius

catri, lentius agere, decedendi diem postulare, longiores pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar cognita calliditate hominis, quod alijs temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret. Zela est oppidum in ponto, positu ipso, ut in plano loco, satis munitũ. tumulus enim naturalis, uelut manu factus, excelsiore undiq; fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic oppido magni, multiq; intercisi uallibus colles, quorum editissimus unus, qui propter uictoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarij, detrimentum'q; exercitus nostri superioribus locis, atq; itineribus pene coniunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem, nec multo lõgius millibus passuum tribus abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces ueteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copijs omnibus suis occupauit. Cæsar, cum ab hoste millia passuum quinq; castra posuisset, uideret'q; eas ualles, quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora Regis castris, aggerẽ comportari iubet intra munitiones. quo celeriter collato, proxima nocte uigilia quarta legionibus omnibus expeditis, impedimentis'q; in castris relictis, prima luce nõ opinãtibus hostibus, eũ ipsum locum cepit. in quo Mithridates secundum bellum aduersus Triarium fecerat. Huc omnem comportari aggerem è castris, seruitia'q; agi iussit, nequis ab opere miles discederet, cum spatio non amplius mille passuum intercisa uallis castra hostiũ diuideret ab opere incepto Cæsaris castro-

rum. Pharnaces, cum id repente prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis puulgata militari credebat instrui Cæsar, uel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, uel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, q̃ manu defendere locum Pharnaces uideretur. itaq; deterritus non est, quo minus prima acie pro uallo instructa reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus siue loci felicitate, siue auspicijs, et religionibus inductus, quibus obtẽperasse eum postea audiebamus, siue paucitate nostrorũ, q in armis erãt, comperta, cum more operis quotidiani, magnã illã seruorũ multitudinẽ, quæ aggerẽ portabat, militũ esse credidisset, siue etiã ueterana fiducia exercitus sui, quem cum legione XXII in acie conflixisse, & uicisse legati eius gloriabantur, simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se Domitio duce sciebat, inito cõsilio dimicandi, descẽdere prærupta ualle cœpit. Cuius aliquãdiu Cæsar irridebat inanem ostentationẽ, & eo loco militũ co hortationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset. Cum interim Pharnaces eodẽ gradu, quo in prælium descenderat, uallem ascendere aduersus arduum collẽ instructis copijs cœpit, Cæsar incredibili eius uel temeritate, uel fiducia motus, neque opinans, imparatusq; oppressus, eodem tempore milites ab operibus uocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem instruit. Cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris, non dum ordinibus instructis, falcatæ regiæ quadrigæ permistos milites perturbant, quæ

tamen

tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur, insequitur has acies hostium, & clamore sublato confligit, multum adiuuante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate, qui cum omnibus casibus bellis intersunt, tum praecipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno atque acri praelio facto, comminus dextro cornu, quo ueterana legio sexta erat collocata, initium uictoriae natum est, ab ea parte, cum in procliui detruderentur hostes, multo tardius, sed tamen iisdem Diis adiuuantibus, sinistro cornu, mediaq; acie, totae profligantur copiae Regis, quae quàm facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsae, premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamẽ proiectis, uallem trãsgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri uictoria elati subire iniquum locum, munitionesq; aggredi non dubitarũt. Defendentibus autem his cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine omni, aut capta, suorum Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, uiuus in Caesaris potestatem adductus esset. Tali uictoria toties uictor Caesar incredibili est laetitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat, quodq; subiti periculi recordatione laetior, quod uictoria facilis ex difficillimis rebus acciderat, ponto recepto, praeda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse pro=

ficiscitur. Legionem sextam decedere ad præmia, atq; honores accipiendos in Italiam iubet. Auxilia Deiotari domum remittit, duas legiones cum Cœlio Vintiano in ponto reliquit. Ita per Gallogræciam, Bithyniamq; in Asiam iter facit, omniumq; earũ Prouinciarum de controuersijs cognoscit, & statuit iura in Tetrarchas, Reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, quo rem feliciter, celeriterq; gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regijs educatum, nam eum Mithridates Rex Asiæ totius propter nobilitatem Pergamo paruulum secum asportauerat in castra, multosq; tenuerat annos, Regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat, Prouinciasq; populi R. à barbaris, atq; inimicis Regibus interposito amicissimo Rege, muniuit. Eidem Tetrarchiam legibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognationis adiudicauit, occupatam, & possessam paucis ante annis à Deiotaro. Neq; tamen usquam diutius moratus est, quàm necessitas urbanarum seditionum pati uidebatur. Rebus felicissime, celerrimeq; cõfectis in Italiam celerius omnium opinione uenit.

A. HIRTII, AVT OPII COMMENTARIORVM DE BELLO AFRICA LIBER QVINTVS.

C AESAR ITINERIBVS IVstis confectis, nullo die intermisso ad XIIII Calendarũ Ian. in Lilybæũ peruẽnit, statimq́; ostendit sese naues uelle conscendere, cum non amplius legionem tyronum haberet unam, equitesq́; uix sexcentos. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut propè fluctus uerberaret. Hoc eo consilio fecit, nequis moræ quicquam fore speraret, & ut omnes in dies, horasq́; parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad nauigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in nauibus remiges, milites q́; continere, & nullã prætermittere occasionem profectionis, cum præsertim ab incolis eius Prouinciæ nuntiarentur aduersariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ quatuor, leuis armaturæ magna uis, Scipionis legiones decẽ, elephãti centum uiginti, classesq́; esse complures, tamen non deterrebatur, animoq́;, & spe confidebat. Interim in dies & naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, et legiones tyronum conuenire. In his ueterana legio quinta, equitum ad duo millia, legionibus collectis sex, & equitum duobus millibus, ut quæq; prima legio uenerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias, ita maiorem partem nauium antecedere iussit, et Insulã petere Aponianam,

quæ abest à Lilybæo. Ibiq; commoratus, bona paucorum uendit publicæ. deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, et de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse nauem conscendit ad VI Calendarũ Ian. et reliquas naues statim est consecutus. ita uento certo, celeriq; nauigio uectus, post diem quartam cum longis paucis nauibus in conspectum Africæ uenit. Nanq; onerariæ reliquæ, præter paucas, uento dispersæ, atq; errabundæ diuersa loca petierunt. Clupeam classe præteruehitur. deinde Neapolim, complura præterea castella, et oppida non longe à mari relinquit. Postquam Adrumetum accessit, ubi præsidium erat aduersariorum, cui præerat C. Cõsidius, & à Clupea secundum oram maritimã, cum eqtatu Adrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter tribus millibus apparuit. Ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exercitũ. Cuius numerus in præsentia fuit peditum trium milliũ, eqtum centumqnquaginta. Castrisq; ante oppidum positis, sine iniuria cuiusquã consedit, cohibetq; omneis à præda. Oppidani interim muros armatis complent. ante portum frequẽtes considunt ad se defendendum, quorũ numerus duarũ legionum intus erat. Cæsar circum oppidum uectus, natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpæ eius, imprudentiæq; assignabat, quod neq; certum locum gubernatoribus, præfectisq;, qđ peterent, præceperat, neq;, ut more ipsius consuetudo superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore his perlectis locum certũ peterent uniuersi. qđ minime Cæsarem fefellerat. nanq;

lerat. nanq; nullum portum terræ Africæ, quò classes
decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore
suspicabatur, sed fortuitu oblatam occasionem egressus
aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæsa
re, ut sibi daret facultatem cum Cōsidio agendi, si posset
aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaq; data faculta
te literas conscribit, & eas captiuo dat perferendas in
oppidum ad Considium. Quò simulatq; captiuus cum
peruenisset, literasq;, ut erat mandatum, Considio por-
rigere cœpisset, prius, quàm acciperet ille, unde inquit
istas? Tum captiuus uenio à Cæsare. Tunc Considius
unus est, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi
R. Deinde in conspectu suo captiuum statim interfici
iubet, literasq; nō dum perlectas, sicut erant signatæ,
dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam
una nocte, & die ad oppidum consumpta, neq; respon
sum ullum à Considio dabatur, neq; ei reliquæ copiæ
succurrebant, neq; eqtatu abundabat, et ad oppidũ op
pugnandum non satis copiarum habebat, et eas tyro
num, neq; primo aduentu conuulnerari exercitum uo-
lebat, & oppidi egregia munitio, difficilisq; ad oppu-
gnandũ erat accessus, et nũtiabãtur auxilia magna eq
tatus oppidanis suppetias uenire, non est uisa ratio ad
oppugnandum oppidũ commorãdi, ne, dũ in ea re Cæ
sar esset occupatus, circunuentus à tergo ab eqtatu hosti
um laboraret. Itaq; castra cum mouere uellet, subito ex
oppido erupit multitudo, atq; eqtatus subsidio uno tem
pore eis casu succurrit, q erat missus ab Iuba ad stipen
dium accipiendum, castraq;, unde Cæsar egressus, iter
facere cœperat occupãt, & eius agmen extremũ inse-

qui cœperunt. Quæ res cum animaduersa esset, subito legionarij consistunt, & equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli, maurorum equitum duo millia loco pellerent, urgerent'q; in oppidum. Postquam repulsi, & cõiecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod cum sæpius facerent, et modo insequerentur modo rursus ab equitibus in oppidum repellerẽtur, cohortibus paucis ex ueteranis, quas secũ habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita quanto lõgius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis, et castellis legationes uenire, polliceri frumentum, paratos'q; eẽ, quæ imperasset, facere. Itaq; eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam Calen. Ianua. inde mouit, & peruenit ad oppidum Leptin liberam ciuitatem, et immunem. Legati ex oppido ueniunt obuiam, libenter se omnia facturos, quæ uellet, pollicentur. Itaq; Centurionibus ad portas oppidi, & custodijs impositis, nequis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido secũdum litus facit castra. Eodem naues onerariæ, & longe nonnullæ casu aduenerunt. Reliquæ, ut est ei nuntiatum, incertæ locorum Vticam uersus petere uisæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neq; mediterranea petere propter nauium errorẽ, equitatum'q; in nauibus omnem continere, ut arbitror, ne agri uastarentur, aquam in naues iubet comportari, Remiges interim, qui aquatum è nauibus

exierant

exierant ſubito equites mauri, neq; opinantibus Cæſarianis adorti multos iaculis conuulnerauerũt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in inſidijs cum equis inter conualles, et ſubito exeunt, non ut in campo comminus depugnent. Cæſar interim in Sardiniam nuntios cum literis, & in reliquas Prouincias finitimas dimiſit, ut ſibi auxilia, commeatus, frumentum, ſimulatq; literas legiſſent, mittenda curarẽt, exoneratiſq; partim nauibus longis, Rabirium Poſthumum in Siciliam ad ſecundum commeatum acerſendum mittit. Interim cum X nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quæ deerraſſent, & ſimul mare tuendũ ab hoſtibus iubet proficiſci. Item C. Salluſtium Criſpũ prætorem ad Cercinnam Inſulam uerſus, quam aduerſarij tenebant, cum parte nauiũ ire iubet, quod ibi magnũ numerũ frumenti eſſe audiebat. Hæc ita imperabat, itaq; unicuiq; præcipiebat, ut ſi fieri poſſet, nec locum ullum excuſatio haberet, nec moram terguerſatio. ipſe interea ex perfugis, & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra ſe bellum gerebant, miſerari. Regium enim equitatum in Prouincia Africa Scipio alebat, tanta hominum erat dementia, ut mallent Regis eſſe uectigales, quàm cum ciuibus in patria in ſuis fortunis eſſe incolumes. Cæſar ad III Nonarum Ian. caſtra mouet, Leptiq; ſex cohortiũ præſidio cum Saſerna relicto, ipſe rurſus unde pridie uenerat, Ruſpinam cum reliquis copijs conuertit, ibiq; ſarcinis exercitus relictis, ipſe cum expedita manu proficiſcitur circum uillas frumentatum, oppidaniſq; imperat, ut plauſtra, iumentaq; omnia ſequantur. Itaq; magno fru

menti inuento numero, Ruspinam redit. Hoc eum idcir co existimo fecisse, ne maritima oppida post se uacuare linqueret, praesidiaq; firmata ad classis receptacula muniret. Itaque ibi relicto P. Saserna fratre eius, quē Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quamplurima. Ipse cum cohortibus septem, quae ex ueteranis legionibus in classe cum Sulpitio, & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum duo. ibiq; classem sub uesperum cum ea copia conscendit, omnibus in exercitu inscijs, & requirentibus imperatoris consilium, magno metu, ac tristitia solicitabātur. parua enim cum copia, & ea tyronum, neque omni exposita in Africa contra magnas copias, & insidiosae nationis, equitatumq; innumerabilem, se expositos uidebant, neque quicquā solatij in praesentia, neq; auxilium in suorum consilio animaduertebant, nisi in ipsius imperatoris uultu uigore, mirabiliq; hilaritate. animum enim altum, & erectum prae se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in eius scientia, & consilio omnia sibi procliuia, omnes fore sperabant. Caesar in nauibus una nocte cō sumpta, iam coelo albescente, cum proficisci conaretur, subito nauium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Caesar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atq; armatos in litore reliquos aduenientes milites expectare. Itaque sine mora nauibus eis in portum receptis, & aduectis militum, equitumq; copijs, rursus ad oppidum Ruspinam redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus

expeditis XXX frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium. illum cum classe, nauibus onerarijs, quæ deerrassent, subsidio ire clàm hostibus uoluisse, ne casu imprudentes suæ naues in classem aduersariorum inciderent, neque eam rem eos uoluisse scire, qui in præsidijs relicti milites fuissent, ne propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem metu deficerent. Interim cum iã Cæsar progressus esset è castris circiter millia passuum tria per speculatores, & antecessores equites nuntiatur ei copias hostium haud longe à sese uisas, & Hercle cum eo nuntio puluis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter iubet equitatum uniuersum, cuius copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum paruus è castris secum exierat numerus, accersi, atque ordinati signa se leniter consequi, ipse antecedere cum paucis armatis. Iamq;, cum procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, et ad pugnam parari, quorum omnino numerus fuit XXX cohortium cum equitibus CCCC, & sagittarijs. Et hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidij aciem dirigunt mirabili longitudine non peditum, sed equitum confertam, & inter eos leuis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant, & ita condensauerant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur, & dextrum, ac sinistrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem, sagittarios ante aciem constituit, equites dextro, sinistroq; cornu opponit, & ita præcipit, ut pro-

uiderent, ne multitudine equitatus hoſtium circunueni
rẽtur. Exiſtimabat enim ſe cum pedeſtribus copijs acie
inſtructa dimicaturum, cum utrinq; expectatio fieret,
neq; Cæſar ſe remoueret, & cum ſuorum paucitate cõ
tra magnam uim hoſtium artificio magis, quàm uiri-
bus decertandum uideret, ſubito aduerſariorum equi-
tatus ſeſe extendere, & in latitudinem promouere, col
lesq́; cõplecti, et Cæſaris eqtatum extenuari, ſimulq́;
ad circumeundum comparare ſe cœperant. Cæſaria-
ni equites eorũ multitudinem ægre ſuſtinebant, Acies
interim mediæ cum concurrere conarẽtur ſubito, ex cõ
denſis turmis Numidæ leuis armaturæ cum equitibus
procurrunt, & inter legionarios pedites iacula conijci-
unt. Hic cum Cæſariani in eos impetum feciſſent, illo-
rum equites refugiebant, pedites interim reſiſtebant,
dũ equites rurſus cõcurſu renouato peditibus ſuis ſuc=
currerent. Cæſar nouo genere pugnæ oblato, cum ani-
maduerteret ordines ſuorum in procurrendo turbari,
pedites enim, dum equites longius à ſignis perſequun
tur, latere nudato à proximis Numidis iaculis uulne=
rabantur, equites autem hoſtium, pilum militis curſu
facile uitabant, edicit per ordines nequis miles à ſignis
quatuor pedes longius procederet. Eqtatus interim La
bieni ſuorum multitudine confiſus, Cæſaris paucita-
tem circumire conatur. equites Iuliani pauci, multi=
tudine hoſtium defeſſi, equis conuulneratis, paulatim
cedere, hoſtis magis, magisq́; inſtare. Ita puncto tempo
ris omnibus legionarijs ab hoſtium equitatu circunuen
tis, Cæſarisq́; copijs in orbem compulſis, intra cancellos
omnes coniecti pugnare cogebantur. Labienus in equo

capite nudo uersari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquã legionarios Cæsaris ita appellare. Quid tu inquit miles tyro, tam feroculus es? uos quoq; iste uerbis infatuauit. in magnum mehercule uos periculũ impulit, misereor uestri. Tum miles, non sum inqt tyro Labiene, sed de legione decima ueteranus. Tum Labienus non agnosco, inquit, signa decumanorum. Tũ miles, iam me quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset, atq; ita pilum uiribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, eq grauiter aduerso pectori affixit, et ait, Labiene decumanum militem, qui te petit, scito esse. Omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maxime tyronum. Circunspicere enim Cæsarem, neq; amplius facere, nisi hostium iacula uitare. Cæsar interim consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quammaximã porrigi, & alternis conuersis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro, sinistro'q; cornu mediam diuidit, & unam partem ab altera exclusam, eqtibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam uertit, neq; longius progressus ueritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum, peditum'q; Cæsaris fecit. His rebus gestis, et procul hostibus repulsis, cõuulneratis'q;, ad sua præsidia sese, ut erat ĩstructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus numidis M C electis, peditatu'q; eiusdem generis satis grandi ex itinere recta subsidio suis occurrunt. At cohortes suis ex terrore firmatis, rursus'q; renouatis animis legionarios cõuersis equitibus recipientes, nouissimos adoriri, & im-

pedire cœperunt, quo minus se in castra reciperẽt. Hac re animaduersa, Cæsar iubet signa conuerti, & medio campo redintegrari prælium, cum ab hostibus eodem modo pugnaretur, nec comminus ad manus rediretur, Cæsarisq; equites, iumentaq; ex nausea recenti, siti, langore, paucitate, uulneribus, defatigata ad insequendũ hostem, perseuerandumq; cursum tardiorẽ haberent, dieiq; pars exigua iam reliqua esset, cohortibus, equitibus, circundatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atq; eorum essent potiti. Itaq; signo dato, cum iam hostes languide, negligenterq; tela mitterent, subito immittit cohortes, turmasq; suorum, atq; puncto temporis, hostibus nullo negocio campo pulsis, post collemq; deiectis, nacti locum, atque ibi paulisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones. Itemq; aduersarij male accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim ea re gesta, & prælio dirempto, ex aduersarijs perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites, peditesq;, ex quibus cognitum est consilium, eos hac mente, & conatu uenisse, ut nouo hostium, atq; inusitato genere prælij tyrones, legionarijq; pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circunuenti opprimerentur. Et ita Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudinem auxiliorum aduersarijs subministraturum, ut etiam cædendo in ipsa uictoria fatigati uincerentur, atq; à suis superarentur. Quippe non illorum sibi confideret, Primum, quod audierat Romæ legiones ueteranas dissentire,

hostiũ

neq; in Africam uelle transire. Deinde quod Triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iã sibi effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarũ, equitumq; leuis armaturæ. Præterea ex fuga, prælioq; pompeiano, quos secum à Brundusio transportauerat, equites Germanos, Gallosq;, ibiq; postea ex hybridis libertinis, seruisq; conscripserat, armauerat, equoq; frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia elephantes C XX, equitatusq; innumerabilis. deinde legiones conscriptæ ex cuiusq; modi generis amplius XII millibus. Hac spe, atq; ea audacia inflammatus Labienus cũ eqtibus Gallis, Germanisq; DCCC Numidarũ sine frenis VIII millibus. Præterea Petreiano auxilio adhibito eqtibus. M C peditum, ac leuis armaturæ quater tantis, sagittarijs, ac funditoribus, hippotoxotisq; cõpluribus, his copijs pridie nonarum Ianua. post diem tertium, q̃ Africã attigit in campis planissimus, purissimusq; ab hora diei qnta usq; ad solis occasum est decertatum, in eo prælio Petreius grauiter ictus ex acie recessit. Cæsar interim castra muni re diligentius, præsidia firmare maioribus copijs, uallumq; ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, & à castris alterum eodem, quo tutius ultro, citroq; commeare, auxiliaq; sine periculo sibi succurrere possent. Tela, tormentaq; ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum, Rhodiorumq;, epibatarumq; armare, & in castra euocare, uti si posset, eadem ratione, qua aduersarij, leuis armatura interiecta inter equites suos interponeretur, sagittarijsq; ex omnibus nauibus ithyreis, syrijs, & cu-

iusq; generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. Audiebat enim Scipionem post diē tertium eius diei quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno, & Petreio coniungere. Cuius copiæ legiones octo, & equitum quatuor millia esse nuntiabantur, officinas ferrarias instruere, sagittæq;, teláq;, uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, literas in Siciliam, nuntiosq; mittere, ut sibi crates, materiemq; congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset. Præterea ferrū, plūbumq; mitteretur, et iam aīaduertebat frumento se in Africa nisi īportato uti nō posse. Priore enim āno propter aduersariorū delectus, qđ stipēdiarij aratores milites essent facti, messem non esse factā. Præterea ex oī Africa frumētum aduersarios in pauca oppida, et bene munita cōportasse, omnemq; regionē Africæ exinanisse frumento, oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidijs tueri poterant, reliqua dirui, atq; deleri, et eorum incolas interea sua præsidia coegisse, cōmigrare, agros desertos, ac uastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus priuatos ambiendo, & blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat, & eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alteras cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris adrumetum deportari. Naues interim Cæsaris onerariæ errabundæ male uagabantur, incertæ locorum, atq; castrorum suorum, quas singulas scaphæ aduersariorum complures adortæ incenderant, atq; expugnauerant. Hac re

nuntiata

nuntiata Cæsari, classes circum insulas, portus'q; dispo-
suit, quo tutius commeatus supportari posset. M. Ca
to interim, q Vticæ præerat, Cn. Pompeium filiũ mul-
tis uerbis, assidue'q; obiurgare non desistebat. Tuus, in
quit, pater istius ætatis cum esset, & animaduertisset
remp. ab audacibus, sceleratis'q; ciuibus oppressam, bo
nos'q; aut interfectos, aut exilio multatos, patria, ciuita
te'q; carere, gloria, & animi magnitudine elatus, priua
tus, atq; adolescentulus paterni exercitus reliquijs colle-
ctis, pene oppressam funditus, & deletam Italiam, ur
bem'q; romanam in libertatem uendicauit. Idem'q; Si-
ciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili ce
leritate armis recepit. quibus ex rebus sibi eam digni-
tatem, quæ est per gentes clarissima, notissima'q;, conci
liauit, adolescentulus'q;, atq; eques romanus triumpha
uit. Atque ille non ita amplis rebus patris gestis, neque patris
tam excellenti maiorum dignitate parta, neq; tantis cli
entelis, nominis'q; claritate præditus, in rẽp. est ingres
sus. Tu contra & patris nobilitate, & dignitate, et per
te ipse satis animi magnitudine, diligentia'q; præditus,
non'ne eniteris, & proficisceris ad paternas clientelas,
auxilium tibi, rei'q; publicæ, atq; optimo cuiq; efflagi=
tatum? His uerbis hominis grauissimi incitatus adole-
scentulus, cum nauiculis cuiusq; modi generis XXX,
inibi paucis rostratis, profectus ab Vtica est in Mauri
taniam, regnum'q; Bogudis est ingressus. Expedito'q;
exercitu numero seruorum, liberorum duorum milliũ,
cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad
oppidum Ascurum accedere cœpit, in quo oppido præ
sidium fuit regium. Pompeio adueniẽte, oppidani usq;

eo passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas,
ac murum appropinquaret, subito eruptione facta, pro
stratos, perterritosq; Pompeianos in mare passim, na=
uesq; compulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius fi
lius naues inde auertit, neq; postea litus attigit, clas-
semq; ad insulas Baleares uersus cōuertit. Scipio in
terim cum his copijs, quas paulo ante demonstrauimus,
Vticæ grandi præsidio relicto profectus, primū Adru
meti castra ponit, deinde ibi paucos dies cōmoratus, no-
ctu itinere facto, cum Petrei, & Labieni copijs se con-
iungit, atq; unis castris factis, III millia passuum lon
ge considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris
munitiones uagari, atq; eos, qui pabulandi, aut aquan=
di gratia extra uallum progressi essent, excipere, &
ita omnes aduersarios intra munitiones continere. qua
re Cæsariani graui annona sunt cōflictati, ideo q̄d nō
dū neq; ab Sicilia, neq; ab Sardinia cōmeatus supporta
tus erat, neq; per ãni tẽpus ĩ mari classes sine ꝑiculo ua
gari poterant, neq; ãplius millia passuū sex terræ Afri
cæ, quoquo uersus tenebant, pabuliq; inopia premeban
tur. Qua necessitate coacti ueterani milites, equitesq;,
qui multa terra, mariq; bella confecissent, et periculis,
inopiaq; tali sæpe essent conflictati, alga è litore colle
cta, & aqua dulci elota, & ita iumentis esurientibus
data, uitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent,
Rex Iuba cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumq;
paucitate, non est uisum dari spatium conualescendi,
augendarumq; eius opum, itaq; comparatis equitum
magnis, peditumq; copijs, subsidio suis egressus è re-
gno ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud con

iunctis suis copijs, cognito Regis Iubæ egressu, propius eius regnum copias suas admouere. Cirtamq; oppidum eius regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo oppida Getulorum, quibus cum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idq; sibi uacuum traderent, conditionemq; repudiassent, postea ab eis capti, interfectiq; sunt omnes. Inde progressi agros, oppidaq; uexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longe à Scipione, atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi, suoq; regno subsidio ire, quàm dũ alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se recepit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit, sibi, suisq; rebus timens, elephantisq; triginta relictis suis finibus, oppidisq; suppetias profectus est. Cæsar, cum de suo interim aduentu dubitatio in Prouincia esset, neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copijs in Africam uenisse, conscriptis literis circum Prouinciam omnes ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsaris deuenire, et de aduersariorum eius acerbitate, crudelitateq; commemorare cœperunt. Quorum lacrymis, querelisq; Cæsar cõmotus, cum antea constitisset in statiuis castris, æstate inita cunctis copijs, auxilijsq; coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere instituit, literisq; celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Posthumum conscriptis, & per Catascopum missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hyemis, uentorumq;, exer-

citus sibi quamcelerrime transportaretur, Africam Prouinciā perire, funditusq; euerti à suis inimicis, quod nisi celeriter socijs foret subuentum, præter ipsam Africā terram nihil, ne tectum quidē, quo se reciperent, ab illorum scelere, īsidijsq; reliquum futurum, atq; ipse in tanta erat festinatione, & expectatione, ut postero die quàm misisset literas, nuntiumq; in Siciliam, classem, exercitumq; morari diceret, noctes, diesq; oculos, mentemq; ad mare dispositos, directosq; haberet. Nec mirum, animaduertebat enim uillas exuri, agros uastari, pecus diripi, trucidariq;, oppida, castellaq; dirui, deseriq;, principesq; ciuitatum, aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in seruitutē abripi. His se miseris, suamq; fidem implorātibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesq; iacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo condocefacere instituit, duas instruxit acies, unam funditorum contra elephātos, quæ quasi aduersariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret. deinde in ordinem elephantos constituit. Post illos autem aciem suam instruxit, ut cum ab aduersarijs lapides mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos conuertissent, rursus à sua acie lapidibus missis eos conuerterent aduersum hostem, quod ægre, tardeq; fiebat. Audere enim elephanti multorum annorū doctrina, usuq; uetusto uix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisq; ducibus administrātur. C. Vergilius

Petronius,

Petronius, qui Thapso oppido maritimo præerat, cum animaduertisset naues singulas cum exercitu Cæsaris incertas locorum, atq; castrorum suorum uagari, occasionem nactus, nauim, quam ibi habuit actuariam cōplet militibus, et sagittarijs, eidem scaphas de nauibus adiūgit, ac singulas naues cæsarianas cōsectari cœpit, & cum plures adortus, pulsus, fugatus'q; inde discessisset, nec tamē desisteret periclitari, forte incidit in nauē, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes tribuni legionis V, quorum patrem Cæsar in Senatum legerat, & cum his T. Salienus Centurio legionis eiusdem, qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ, et seditiosissima oratione apud eum est usus, idem'q; et pecuniam, & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda, & custodienda curauerat, & ob has causas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorū persuasit adolescentibus, ne repugnarent, sese'q; Vergilio traderent. Itaq; deducti à Vergilio ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem tertium sunt interfecti. Qui, cum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titus à Centurionibus, uti se priorem, quàm fratrem interficerent. Id'q; ab eis facile impetrasse, atq; ita esse iterfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro uallo in stationibus esse solebant, ab utrisq; ducibus quotidie mutuis prælijs inter se pugnare non intermittunt. Nonnunquam etiam Germani, Galli'q; labieniani cum Cæsaris equitibus fide data inter se colloquebātur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus tribus oppugnare, ac ui irrumpere conabatur, quod à defensoribus propter egregiam muni

tionem oppidi, & tormentorum multitudinem facile, et sine periculo defendebatur. Quod ubi eius facere equitatus sæpius non intermittebat, & cum forte ante portam turma densa astitisset, scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, et ad decumanam defixo, reliq perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto, postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie nõ lõge a suis castris passibus CCC instruere aciem, ac maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cum sæpius fieret, neq; ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet, despecta patientia Cæsaris, exercitus'q; eius uniuersis copijs productis, elephantis'q; turritis XXX ante aciem instructis, quamlatissime potuit porrecta equitum, peditum'q; multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe a Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites, qui extra munitiones processerant, qui'q; pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia uallum petierant, quæ'q; ad eandem rẽ opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modeste'q;, sine tumultu, aut terrore se recipere; atque in opere consistere, equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usq; eo locum obtinerent, in quo paulo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret, quod si propius accederetur, quamhonestissime se intra munitiones reciperent. Alij quoq; equitatui edicit, uti quisq; suo loco paratus, armatus'q; præstò esset. at hæc non ipse per se coràm, cum de uallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nuntios

res, & nuntios

res, & nuntios imperabat, quæ fieri uolebat. Animaduertebat enim, quanquam magnis essent copijs aduersarij freti, tamen sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisq́;, et concessam uitam, & ignota peccata. Quibus rebus nũquam tanta suppeteret ex ipsorũ inertia, consciẽtiaq́; animi, uictoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderẽt. Præterea ipsius nomen, authoritasq́; magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorum, & ualli, fossarumq́; altitudo, et extra uallum stili cæci mirabilem in modum consiti, uel sine defensoribus aditum aduersarijs prohibebant. Scorpionum, catapultarũ, cæterorumq́; telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem, & tyrocinium præparauerat, non hostium ui, & metu commotus, sapientem se, timidumq́; hostium opinioni præbebat. Neq; idcirco copias, quanquam erãt paucæ, tyronumq́; non educebat in aciem, quod uictoriæ suorum diffideret, sed referre arbitrabatur, cuiusmodi uictoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisq́; exercitibus deuictis, tot tam claris uictorijs partis, ab reliquis copijs aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari uictoriam, itaque constituerat gloriam, exultationemq́; eorum pati, donec sibi ueteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim paulisper (ut ante dixi) in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem uideretur, paulatim reducit suas copias in castra, & concione aduocata, de terrore suo, desperationeq́; exercitus Cæsaris

uerba facit, et cohortatus suos uictoriam propriam se eis breui daturũ pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad opus redire, et per causam munitionum tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Getũliq; diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim quod ipsi, maioresq; eorũ beneficio C. Marij, usi fuissent, Cæsaremq; eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getũlos, literis ad suos ciues datis, cohortatus, ut manu facta se, suosq; defenderent, et ne suis inimicis, aduersarijsq; dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspinam fiunt legati ex Acilla ciuitate libera etiam undiq; ad Cæsarem ueniunt, seq; paratos quæcunq; imperasset, & libenti animo facturos pollicentur, tantum orare, & petere ab eo, ut sibi præsidiũ daret, quo tutius id & sine periculo facere possent, se et frumentum, & quæcunq; res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile à Cæsare impetratis, præsidioq; dato C. Messium ædilitia functum potestate, Acillã iubet proficisci. Quibus rebus cognitis Cõsidius Lõgus, qui Adrumeti cum duabus legionibus, & equitibus DCC præerat, celeriter ibi parte præsidij relicta cum octo cohortibus Acillam ire contendit. Messius celerius itinere cõfecto prior Acillam cum cohortibus peruẽnit. Considius interim cum ad urbem cum copijs accessisset, et animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum rursus Adrumetum se recipit. Deinde paucis post diebus eque

stribus

ſtribus copijs à Labieno adductis, rurſus Acillitanos caſtris poſitis obſidere cœpit. Per id tempus C. Salluſtius Criſpus, quem paucis ante diebus miſſum à Cæſare cum claſſe demonſtrauimus, Cercinnam peruenit, cuius aduentum C. Decius quæſtorius uir, qui ibi cũ grãdi familiæ ſuæ præſidio præerat commeatui, paruulũ nauigium nactus conſcendit, ac ſe fugæ commendat. Salluſtius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarũ ibi ſatis magna copia fuit, cõplet, atq; in caſtra ad Cæſarem mittit. Allienus interim proconſulè Lilybæo in naues onerarias imponit legiones XIII, et XIIII, & equites Gallos DCCC funditorum, ſagittariorumq; mille, ac ſecũdum commeatum in Africam mittit ad Cæſarem, quæ naues uentum ſecundum nactæ, quarto die in portum ad Ruſpinam, ubi Cæſar caſtra habuerat, incolumes peruenerũt. Ita Cæſar duplici lætitia, ac uoluptate uno tempore auctus, frumento, auxilijsq; tandem ſuis exhilaratis animo, atq; leuata ſolicitudine deponit legiones, equitesq; ex nauibus egreſſos iubet ex langore, nauſeaq; reficere. dimiſſos in caſtella, munitionesq; diſponit. Quibus rebus ſcipio, quiq; cum eo eſſent comitem murari, & requirere C. Cæſarem, q ultro conſueſſet bellum inferre, ac laceſſere prælio, ſubito commutatum non ſine magno conſilio ſuſpicabantur. Itaq; ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Getũlis duos, quos arbitrabantur ſuis rebus amicißimos, magnis præmijs, pollicitationibusq; propoſitis pro perfugis ſpeculandi gratia in Cæſaris caſtra mittunt, qui ſimul ad eum ſunt deducti, petierunt, ut ſibi

commu[tu]

liceret sine periculo uerba proloqui. Potestate facta, sæpenumero, inquiunt, Imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Marij, & propemodum omnes ciues romani, qui sunt in legione quarta, & sexta ad te uolumus, in tuáq; præsidia confugere, sed custodijs equitum Numidarũ, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur. Nunc data facultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissime uenimus, ut perspiceremus, nunquæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra, portasq; ualli factæ essent, simulq; consilia uestra contra easdẽ bestias, comparationemq; pugnæ cognoscæremus, atq; ei renuntiaremus. Qui collaudati à Cæsare, stipendioq; donati, ad reliquos perfugas deducuntur, quorum orationem celeriter ueritas comprobauit. Nanq; postero die ex legionibus ijs, quas Getuli nominauerunt milites legionarij complures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt. Dũ hæc ad Ruspinã geruntur, M. Cato, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, afrorum, seruorum denique, & cuiusq; modi generis hominum, qui modo per ætatẽ arma ferre poterant, habere, atq; sub manũ Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdre, in quo tritici modia millia CCC comportata fuerant, à negociatoribus Italicis, oratoribusq; ad Cæsarem uenere, quantaq; copia frumenti apud se sit docent, simulq; orant, ut sibi præsidium mittat, quo facilius et frumentum, et copiæ suæ conseruentur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumq; breui tempore se missurum dixit, cohortatusq; ad suos ciues iubet proficisci. P. Sitius interim cum copijs Nu-

midiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Iuba belli gerendi gratia, & frumentum, et res cæteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportauerat, in expugnando, est potitus. Cæsar postquam legionibus ueteranis duabus, equitatu, leuiq; armatura, copias suas ex secundo commeatu auxerat, naues sex onerarias statim iubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandũ proficisci. Ipse VI Calendarũ Feb. circiter uiglia prima imperat speculatores, apparitoresq; omneis, ut sibi præstò essent. Itaq; omnibus inscijs, neq; suspicantibus, uiglia III iubet omneis legiones ex castris educi, atq; se consequi ad oppidũ Ruspinam uersus, in quo ipse præsidiũ habuit, & qđ primum ad amicitiam eius accessit, inde paruulam procliuitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones educit. Hic campus mirabili planicie patet millia passuũ XV, quem iugũ ingens à mari ortum, neq; ita præaltum, uelut theatri efficit speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulæ turres, speculæq; singulæ peruerteres erant collocatæ, quarũ apud ultimam præsidium, & statio fuit Scipionis. Postquam Cæsar ad iugum, de quo docui, ascendit, atq; in unumquẽq; collem turres, castellaq; facere cœpit, atq; ea minus semihora efficit. Et postquã non ita longe ab ultimo colle, turriq; fuit, quæ proxima fuit castris aduersariorum, in qua docui esse præsidium, stationemq; Numidarum, Cæsar paulisper commoratus, perspectaq; natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit, brachiumq; medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, usquæ ad eum, unde egressus erat,

iubet dirigi, ac muniri. Quod postquam Scipio, Labienusq; animaduerterunt equitatu omni ex castris educto, acieq; equestri instructa, à suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur, pedestrem copiam in secunda acie minus passus CCCC à castris suis constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neq; aduersariorum copijs moueri. Iam cum non amplius passuum mille quingentis inter hostium aciem, suasq; munitiones esse animaduertisset, intellexissetq; ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos hostem propius accedere, necesseq; haberet legiones à munitionibus deducere, imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collē propere accurrerent, præsidiumq; inde deturbarent, locumq; caperēt, eodemq; iubet leuis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter Numidas adorti partim uiuos capiunt, nonnullos equites fugiētes conuulnerauerunt, locoq; sunt potiti. Postquā id Labienus animaduertit, quo celerius ijs auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui propè totum dextrum cornu auertit, atq; suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copijs longius abscessisse, eqtatus sui alam sinistrā ad intercludēdos hostes immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur uilla permagna, quatuor turribus extructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animaduertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaq; non prius uidit turmas iulianas, quàm suos cædi à tergo sentit. Ex qua re subito in terrorem conuerso eqtatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli, Germaniq;, qui restiterant, ex superiore loco, et post

tergum circumuenti, fortiterq; resistentes conciduntur uniuersi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animaduerterunt, metu, ac terrore ob cæcatæ omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postquam Scipione, eius'q; copijs campo, collibus'q; ex turbatis, atq; in castra cõpulsis, cum receptui Cæsar cani iussisset, equitatum'q; omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato animaduertit mirifica corpora Gallorum, Germanorum'q;, qui partim eius authoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio, pollicitationibus'q; adducti, ad eum se contulerant, nõnulli qui ex Curionis prælio capti, conseruati'q; parem gratiam in fide partienda præstare uoluerant. Horum corpora mirifica specie, amplitudine'q; cæsa toto campo, ac prostrata diuerse iacebant. his rebus gestis postero die Cæsar ex omnibus præsidijs cohortes deducit, atq; omneis suas copias in campo ĩstruxit. Scipio suis male acceptis, occisis, uulneratis'q; intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie secundum infimas iugi radices propius munitiones leniter accessit, iam'q; minus mille passuum ab oppido VZita, quod Scipio tenebat, aberant legiones iulianæ, cum Scipio ueritus, ne oppidũ amitteret, unde aquari, reliquis'q; rebus subleuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus copijs quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantis'q; turritis interpositis, armatis'q; suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animaduertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratũ, ad se certo animo uenire, in eo loco, quem paulo ante cõ memoraui ante oppidum constitit, suam'q; aciem me-

diam eo oppido texit. Dextrũ, sinistrum'q; cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit, Cum iam propè solis occasum Cæsar expectauisset, neq; ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, loco'q; se magis defendere, si res coegisset, quàm in campo comminus consistere audere, non est uisa ratio propius accedẽdi eo die ad oppidum, quoniam ibi præsidium grande Numidarũ esse cognouerat, Hosteis'q; mediam aciem suã oppido texisse, sibi'q; difficile factu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextrum, et sinistrum, ex iniquiore loco pugnare, præsertim cum milites à mane diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaq; reductis suis copijs in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillam, & octo cohortes stipendiarias Numidis, Getũlis'q; obsidebat, ubi C. Messius, cohortibus præerat, diu, multum'q; expertus, magnis'q; operibus sæpe admotis, & ijs ab oppidanis incensis, cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri prælio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat incenso, uino, oleo, cæteris'q; rebus, quæ ad uictum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit, atq; itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recipit. Interea ex secundo commeatu, quem à Sicilia miserat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. Commius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe, cum errauisset, delata'q; esset uento ad Thapsum, à Vergilio scaphis, nauiculis'q; actuarijs excepta est, & ad Scipionẽ

deducta. Item altera nauis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad egimurum delata, à classe Vari, & M. Octauij est capta, in qua milites ueterani cum uno Centurione, & nonnulli tyrones fuerunt, quos Varus asseruatos sine contumelia deducẽdos curauit ad Scipionem, qui, postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestum eius constiterunt, non uestra inquit sponte uos, certo scio, sed illius scelerati uestri imperatoris impulsu, et imperio coactos ciues, et optimũ quẽq; nefarie consectari, quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id quod facere debetis, rẽpublicã cum optimo quoq; defenditis, certum est uobis uitam, et pecuniam donare, qua propter quid sentiatis proloqui mini. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab ijs gratias sibi actu iri, potestatẽ ijs dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIIII Pro tuo, inquit, summo beneficio Scipio tibi gratias ago, Non enim imperatorem te appello, ꝗ mihi uitam incolumitatem'q;, belli iure capto, polliceris, et forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adiũgeretur. Ego ne contra Cæsarẽ imperatorẽ meum, apud quem ordinem duxi, eius'q; exercitum, pro cuius dignitate, uictoria'q; amplius XXXVI annis depugnaui, aduersus, armatus'q; consistam? Neq; ego istud facturus sum, et te magnopere, ut de negocio desistas adhortor. Cõtra cuius enim copias cõtendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas, elige ex tuis cohortem unam, quã putas esse firmissimã, et constitue cõtra me, ego autẽ ex meis cõmilitonibus, quos nũc in tua tenes potestate non amplius X sumam, tũc ex uirtute nostra intelliges, qđ

ex tuis copijs sperare debeas. Postquam hæc Centurio præsenti animo aduersus opinionẽ eius est locutus, ira percitus Scipio, atq; animi dolore incensus, annuit Centurionibus, quid fieri uellet, atq; ante pedes Centurionẽ interficit, reliquosq; ueteranos à tyronibus iubet secerni. Abducite, inquit, istos nefario scelere contaminatos, & cæde ciuium saginatos. Sic extra uallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tyrones autem iubet inter legiones dispartiri, & Commium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis nauibus apud Thapsum custodiæ causa esse iusserat, ut suis onerarijs, longisq; nauibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ causa dimittendos ab exercitu, grauissimumq; in eos edictum proponendum curauit. Per id tempus ferè Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu, nanq; Vergiliarum signo confecto, circiter uigilia secunda noctis, nimbus cum saxorum grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar non more superiorum imperatorum, in hybernis exercitum continebat, sed in tertio, quartoq; die procedendo, propiusq; hostem accedendo, castra communiebat, opereq; faciendo milites se circunspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, ut præter ipsum militem, & arma, neq; uas, neq; mancipium, neq; ullam rẽ, quæ usu militi esse consueuit, in naues imponi pateretur. In Africam autem non modo sibi quidquã non acquisierant, aut parauerant, sed etiam propter annõnæ caritatem, ante parata consumpserant. Quibus rebus attenuati,

bus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. Reliq ex uestimentis tentoriolis factis, atq; arundinibus, corijsq; contectis permanebant. Itaq; subito imbre, grandineq; consecuta, grauati pondere, tenebris, aquaq; omnes subruti, disiectiq; nocte intempesta ignibus extinctis, rebusq; ad uictum pertinētibus omnibus corruptis, per castra passim uagabantur, scutisq; capita contegebant. Eadem nocte V legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Iuba de equestri prælio Scipionis certior factus, euocatusq; ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Situum relicto, ut secum ipse aliquid authoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris cū tribus legionibus, equitibusq; frenatis DCCC, Numidis sine frenis, pedibusq; eius armaturæ grandi numero, elephantisq; XXX egressus è regno ad Scipionē est profectus. Postquam ad eum peruenit castris regijs seorsum positis, cum eis copijs, quas cōmemoraui, haud ita longe à Scipione consedit. Erat in castris Scipionis superiori tempore magnus terror, & expectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis suspēsione animi ante aduentum Iubæ commouebatur. Postquam uero castra castris cōtulit, despectis eius copijs, omnem terrorem deponit. Ita quam antea absens habuerat authoritatem, eam omnem præsens dimiserat. Quo facto, cuius facile fuit illatum Scipioni additum animum, fiduciamq; Regis aduentu. Nam postero die uniuersas suas, Regisq; copias cum elephantis LX productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit, ac paulo longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu com-

peditibus

moratus, se recepit in castra. Cæsar postquam animaduertit Scipioni auxilia ferè, quæ expectasset omnia, cõuenisse, neq; moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copijs progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & castella munire, propiusq; Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarij magnitudine copiarum confisi proximum collem occupauerunt, atq; ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium cœperat, et quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat conuallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subruptis, quæ erant transeunda Cæsari, ante, quàm ad eum collem, quem capere uolebat, perueniretur, ultráq; eam conuallem oliuetum uetus crebris arboribus condensum. Hic cum Labienus animaduertisset Cæsarem, si uellet eum locum occupare, prius necesse cõuallem, oliuetumq; transgredi, eorum locorum peritus, in insidijs cum parte equitatus, leuiq; armatura consedit, & præterea post montem, collemq; equites in occulto collocauerat, ut, cum ipse ex improuiso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, ut re duplici perturbatus Cæsar, eiusq; exercitus, neq; retro regrediundi, neq; ultra procedendi ablata facultate, circunuentus concideretur. Cæsar eqtatu ante præmisso, inscius insidiarum, cum ad eum locum uenisset, abusi, siue obliti præceptorum Labieni, siue ueriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis, quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim uiuis sunt

potiti. deinde

potiti. deinde protinus collem petere contenderunt, atq; eum decusso Labieni præsidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum uix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta Cæsar legionibus opera distribuit, atq; in eo colle, quo erat potitus, castra muniuit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum e regione oppidi VZitæ, quod inter sua castra, & Scipionis in planicie positum erat, tenebaturq; à Scipione, duo brachia instituit duci, et ita erigere, ut ad angulum dextrum, sinistrumq; eius oppidi conuenirent. Is hac ratione opus instruebat, ut cum propius oppidum copias admouisset, oppugnareq; cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumuentus, ab oppugnatione deterreretur. Præterea quo facilius colloquia fieri possent, & siqui perfugere uellēt (id, quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo) tum facile, et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, cum propius hostem accessisset, haberet ne in animo dimicare. accedebat etiam ad reliquas causas, quod is locus depressus erat, puteiq; ibi nonnulli fieri poterant. aquatione enim longa, & angusta utebatur. Dum hæc opera, quæ antedixi fiebant à legionibus, interim pars aciei ãte opus instructa sub hoste stabat, equites barbari, leuisq; armaturæ, prælijs minutis comminus dimicabāt. Cæsar ab eo opere, cum iam sub uesperũ copias in castra reduceret, magno incursu cum omni equitatu, leuiq; armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites cæsariani ex ui uniuersæ, subitæq; hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt, quæ res aliter ad=

uersarijs cecidit. nanq; Cæsar ex medio itinere copijs re
ductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem ad
uentu legionum animo addito conuersis equis in Numi
das cupide insequẽtes, dispersosq́; impetum fecerunt,
atq; eos conuulneratos usq; in castra regia repulerunt,
multosq́; ex his interfecerunt. quod ni in noctem præ=
lium esset coniectum, puluisq́; uẽto flatus omnium pro
spectibus offecisset, Iuba cum Labieno capti in potesta
tem Cæsaris uenissent, equitatusq́; cum leui armatura
funditus ad internitionem deletus esset. interim incre=
dibiliter ex legionibus quarta, & sexta Scipionis mili
tes diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quã
quisq; poterat regionem peruenire. Itemq́; equites cu-
riani diffisi Scipioni, eiusq́; copijs complures se eodem
conferebant. Dum hæc circum VZitam ab utrisque du
cibus administrantur, legiones duæ, VIIII, & X
ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cum iã non lon
ge à portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naues cæsa-
rianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, ueriti
ne in aduersariorum, ut insidiandi gratia ibi comme-
morantium classem inciderent, imprudentes uela in
altum dederunt, ac diu, multumq́; iactati, tandẽ mul-
tis post diebus siti, inopiaq́; confecti, ad Cæsarem per-
uenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Ita-
lia pristinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum
hominum, paruulam modo causulam nactus Cæsar,
quod Auienus Tr. mil. X legionis nauem commeatu
familia sua, atque iumentis occupauisset, neque mili-
tem unum ab Sicilia sustulisset. postero die de sugge-
stu conuocatis omnium legionum Tribunis, Centurio-
nibusq́;. Maxime

nibus'q;, Maxime uellem, inquit, homines suæ petulan tiæ, nimiæ'q; libertatis aliquando finẽ fecissent, meæ'q; lenitatis, modestiæ, patientiæ'q; rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neq; modum, neq; terminum con stituunt, quo cæteri dissimiliter se gerãt, egometipse documentum more militari constituam C. Auiene, quod in Italia milites populi R. contra rempu. instigasti, ra pinas'q; per municipia fecisti, quod'q; mihi rei'q; pub. inutilis fuisti, & pro militibus tuam familiam iumen ta'q; in naues imposuisti, tua'q; opera, militibus'q; tempore necessario respu. caret, ob eas res ignominiæ cau sa ab exercitu meo te remoueo, hodie'q; ex Africa abesse, & quantum potes, proficisci, iubeo. Item'q; te A. Fontei, quod Tribunus militum seditiosus, malus'q; ciuis fuisti, te ab exercitu dimitto. T. Alliene. M. Tyro. C. Clusiane, cum ordines in meo exercitu beneficio, nõ uir tute consecuti, ita uos gesseritis, ut neq; bello fortes, neq; pace boni, aut utiles fueritis, & magis in seditione, con citandis'q; militibus aduersariorũ nostrorũ imperato ris, q̃ pudoris, modestiæ'q; fueritis studiosiores, ĩdignos uos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missos'q; facio, & quantum potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaque tradidit eos Centurionibus, & ad singulos non amplius singulis additis seruis, in naui imponendos separatim curauit. Getũli interim perfugæ, quos cum literis, mandatis'q; à Cæsare missos supra do cuimus, ad suos ciues perueniunt, quorum authoritate facile adducti, Cæsaris'q; nomine persuasi, à Rege Iuba desciscunt, celeriter'q; cuncti arma capiunt, cõtra'q; regem facere nõ dubitant. Quibus rebus cognitis, Iu-

ba distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copijs, quas contra Cæsarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getūlos. Cæsar brachijs perfectis, promotis'q; eo usq;, ut telum ex oppido abijci non posset, castra munit, balistis, scorpionibus'q; crebris ante frontem castrorum, contra'q; oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit, eo'q; quinque legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores, notissimi'q; conspectum amicorum, propinquorum'q; efflagitabant, atque inter se colloquebantur. quæ res, quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. Nanque Getūli ex equitatu regio nobiliores, equitum'q; præfecti, quorum patres, cum Mario ante meruerant, eius'q; beneficio agris, finibus'q; donati post Syllæ uictoriam, sub Hyempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte iam luminibus accensis, cū equis, calonibus'q; suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime Vzitæ locata. Quod postquam Scipio, qui'q; cum eo erant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo essent, ferè per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem uiderunt, Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere, eum cum aduersarijs colloqui, Cum nihilo minus eius sermonem nuntius ad se referret, diceret'q;, ut reliqua, quæ uellet, perageret. uiator postea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret audiente Saserna, uetat te Rex colloqui. Quo nuntio perterritus, discessit, & dicto audiens fuit Regi. Vsu uenisse hoc ciui romano miror, & ei, qui à populo romano honores accepisset, incolumi

patria

patria, fortunisq; omnibus, Iubæ barbaro potius obedientem fuisse, quàm aut Scipionis obtemperasse nuntio, aut cæsis eiusdem partis ciuibus incolumem reuerti malle. Atque etiam superbius Iubæ factum non in M. Aquinium hominem nouum, paruumq; Senatorem, sed in Scipionem hominem illa familia dignitate, honoribusq; præstantem. Nam, cum Scipio Sagulo purpureo ante Regis aduentum, uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse non oportere illum eodem uti uestitu, atque ipse uteretur. Itaque factum est, ut Scipio ad album sese uestitum transferret, & Iubæ homini superbissimo, inertissimoq; obtemperaret. Postero die uniuersas omnium copias de castris omnibus deducunt, & supercilium quoddam excelsum nacti non longe à Cæsaris castris aciem constituunt, atq; ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterq; his instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constituit, sine dubio existimans ultro aduersarios, cum tã magnis copijs, auxilijsq; regis essent præditi, promptiusq; prosiluissent, ante se concursuros, propiusq; se accessuros, equo circumuectus, legionesq; cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. Ipse enim à suis munitionibus longius nõ sine ratione non procedebat, quod in oppido V Zita, quod Scipio tenebat, hostiũ erant cohortes armatæ. Eidẽ autem oppido ad dextrũ latus eius cornu erat oppositum. uerebaturq;, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoq; eum causa tardauit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro oc-

currendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum quemadmodum exercitus utriusq; fuerunt in aciem instructi, Scipio hoc modo aciem direxit. collocabat in fronte suas, & Iubæ legiones. postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies à legionarijs militibus uideretur. In cornibus autem duplex esse existimabatur, elephantos dextro, sinistroq́; cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis. Post autẽ elephantos armaturas leues, Numidasq́; substituerat auxiliares, equitatũ frenatum uniuersum in suo dextro cornu disposuerat, sinistrum enim cornu oppido Vzita claudebatur, neq; erat spatium equitatus explicandi, propterea Numidas, leuisq́; armaturæ infinitam multitudinem ad dextrã partem suæ aciei opposuerat, ferè interiecto non minus mille passuum spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusq́; ab aduersariorũ, suisq́; copijs promouebat. Id hoc consilio, ut cum acies duæ inter se concurrissent initio certaminis, paulo longius eius equitatus circunuectus ex improuiso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atq; perturbatum iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis ea die præliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro eius cornu ordiar, et ad dextrũ perueniam. habuit legionem nonam, septimã in sinistro cornu, trigesimam, uigesimãnonã, tertiãdecimam, quartamdecimam, uigesimamoctauam, uigesimã sextam in media acie, ipsum autem dextrum cornu secundam aciem ferè in earum legionum parte cohortiũ collocauerat. Præterea ex tyronum paucis adiecerat.

Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usq; ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocauerat, uti sinistrum suum cornu triplex. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adiuuabatur. Sinistrum autem, equitatus hostium multitudini resistere posset, eodem'q; suum omnem contulerat equitatum, & quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem quintam præmiserat, leuem'q; armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios uarie, passim'q;, locis certis, maxime'q; in cornibus collocauerat. Sic utrorunq; exercitus instructi, non plus passuum trecentorum interiecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, à mane usq; ad horam decimam diei perstiterunt. Iam'q; Cæsar, dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset, subito uniuersus equitatus ulterior Numidarũ, Getulorum'q;, sine frenis ad dextrã partem se mouere, propius'q; Cæsaris castra, quæ erãt in colle, se conferre cœpit. Frenati autem Labieni equites in loco permanere, legiones'q; distinere, cum subito pars equitatus Cæsaris cum leui armatura contra Getũlos iniussu, ac temere longius progressi, paludem'q; trangressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt, leui'q; armatura deserti, ac pulsi, conuulnerati'q; uno equite amisso, multis equis saucijs, leuis armaturæ uigintisex occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prælio facto Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decreuit. Nanq; postero die Cæsar, cum parte equitatus sui Leptim frumenti gra-

tia misit. In itinere prædatores equites Numidas, Getulosq; ex improuiso adorti circiter centum partim occiderunt, partim uiuorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, uallumq;, & fossam per medium campum ducere, aduersariorumq; excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & in iugo, ne à Cæsare excluderetur, adproperare. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilo minus equestribus prælijs inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam antea Vticæ hyemis gratia subduxerat, cognito legionis septimæ, & octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit, ibiq; Getūlis remigibus, epibatisq; complet, insidiandiq;, gratia progressus, Adrumetum cum quinquagintaquinq; nauibus peruĕnit. Cuius aduentus inscius Cæsar, L. Cispium cum classe XXVII nauium ad Thapsum uersus in stationem præsidij gratia commeatus sui, mittit. Itemq; Q. Aquilam cum tredecim nauibus longis Adrumetum eadem de causa præmittit. Cispius quò erat missus, celeriter peruenit. Aquila tempestate iactatus, promontorium superare non potuit. Atq; angulum quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se longius à prospectu remouit. Reliqua classis in salo ad Leptim egressis remigibus, passimq; in litore uagantibus, partim in oppido uictus sui mercandi gratia progressis, uacua à defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, uigilia secūda Adrumeto ex Cothone egressus primo mane Leptim uniuersa classe uectus, naues one

varias, quæ longius à portu in salo stabant, incendit, & pentiremes duas, uacuas à defensoribus nullo repugnante cœpit. Cæsar interim celeriter per nũtios in castris, cum opera circuiret, certior factus, quæ aberãt à portu millia passuum VI, equo admisso, omissis omnibus rebus celeriter peruẽnit Leptim, ibiq; moratus, omnes ut se naues consequerentur, primum ipse nauigiolum paruum conscendit, in cursu Aquilam multitudine nauigiorum perterritum, atq; trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus cele ritate Cæsaris, audaciaq; motus, cum uniuersa classe conuersis nauibus, Adrumetum uersus fugere cõtendit, quem Cæsar in millibus passuũ quatuor consecutus, re cuperata quinqueremi, cum omnibus suis epibatis, atq; etiam hostium custodibus CXXX in ea naue captis, triremem hostiũ proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum, epibatarumq; cepit, Reliquæ naues hostium promontorium superarunt, atq; Adrumetum in Cothonem se uniuersæ contulerũt. Cæsar eodem uento promontorium superare non potuit, atq; in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit, ibiq; nauibus onerarijs, quæ erant extra Cothonem incensis, omnibusq; reliqs alijs, aut subductis, aut in Cothonẽ cõpulsis, paulisper cõmoratus, si forte uellent classe dimicare, rursus se recepit in castra, In ea naue captus est P. Vestrius eques romanus, & P. Ligarius, Afranianus, quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pompeiũ cõtulerat, Inde ex prælio effugerat, in Africamq; ad Varũ uenerat. quem ob periuriũ, perfidiamq; Cæ-

ſar iuſſit necari P. Veſtrio autem, quod eius frater Romæ pecuniam imperatam numerauerat, et quod ipſe ſuam cauſam Cæſari probauerat, ſe Naſidij claſſe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari eſſe ſeruatum, poſtea facultatem ſibi nullam datam tranſeundi, ignouit. Eſt in Africa conſuetudo incolarum, ut in agris, et in omnibus ferè uillis ſub terra ſpecus condendi frumenti gratia clàm habeant, atq; id propter bella maxime, hoſtiumq; ſubitum aduentum præparent. Qua de re Cæſar certior per indicem factus, tertia uigilia legiones duas cũ equitatu mittit à caſtris ſuis millia paſſuum decẽ, atq; inde magno numero frumenti onuſtos recepit in caſtra. Quibus rebus cognitis, Labienus progreſſus à ſuis caſtris millia paſſuum VII per iugum, & collem, per quem Cæſar pridie iter fecerat, ibi caſtra duarum legionum facit, atq; ibi ipſe quotidie exiſtimans Cæſarem eadẽ ſæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, leuiq; armatura inſidiaturus locis idoneis conſedit. Cæſar interim de inſidijs Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hoſtes quotidiano inſtituto, ſæpe idem faciendo in negligentiam adducerentur, ſubito mane imperat porta decumana legiones ſe octo ueteranas cum parte equitatus ſequi, atq; equitibus præmiſſis, neq; opinantes inſidiatores ſubito in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter D. reliquos in fugam turpiſſimam coniecit. Interim Labienus cum uniuerſo equitatu fugientibus ſuis ſuppetias occurrit, cuius uim multitudinis cum equites pauci cæſariani iam ſuſtinere non poſſent, Cæſar inſtructas legiones ho

stium copijs ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra cõducit, atq; præsidio Lepti, Ruspinæ, Acyllæ relicto. Cispio, Aqlæq; classe tradita, ut alter Adrumetũ, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis quarta noctis uigilia acie instructa impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & peruẽnit ad oppidum Agar, qđ a' Getũlis sæpe antea oppugnatum, summaq; ui per ipsos oppidanos erat defensum. ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum uillas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, uini, fici numero, pauco tritici, atq; recreato exercitu, redijt in castra. Scipio interim cognito Cæsaris discessu, cum uniuersis copijs per iugum Cæsarem subsequi cœpit. atq; ab eius castris millia passuum VI longe trinis castris dispartitis copijs consedit. oppidum erat Zetta, quod aberat a' Scipione millia passuum decem, ad eius regionẽ, & partem castrorum collocatum. A Cæsare autem diuersum, ac remotum, qđ erat ab eo lõge millia passuum XVIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquam Cæsar ex perfugis cognouit, castris ex campo in collem, ac tutiora loca collocatis, atq; ibi præsidio relicto, ipse quarta uigilia egressus præter hostium castra proficiscitur cum copijs, et oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari, et cum eo` contendere conaretur, animaduertit copias hostium ijs

legionibus occurrere suppetias, quæ res eius impetum retardauit. Itaq; capto C. Biotio Regino equite R. Scipionis familiarissimo, q̃ ei oppido præerat, et P. Atrio equite romano de conuentu uticensi, & camelis XXII Regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra. Cum iam nõ longe à castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi, Labienus, Afraniusq́; cum omni equitatu, leuiq́; armatura ex insidijs adorti, agmini eius extremo se offerunt, atque ex collibus primis existunt. Quod postquam Cæsar animaduertit eqtibus suis hostium ui oppositis sarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre, quod postquam cœptum est fieri, primo impetu legionis, equitatus & leuis armatura hostium nullo negocio loco pulsa, & deiecta est de colle. Cum iam Cæsar existimasset hostes pulsos, deterritosq́; finem lacessendi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, leuisq́; armaturæ, mirabili uelocitate præditi, qui inter equites pugnabant, & unà, pariterq́; cum equitibus accurrere, & refugere consueuerant. Cum hoc sæpius facerent, et Iulianos proficiscẽtes insequerentur, & refugerent stantes, propius non accederent, & singulari genere pugnæ uterentur, eosq́; iaculis conuulnerare satis esse crederent, Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi, ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset, ut exercitus eius ieiunus, qui à quarta uigilia usq; ad horã de-

cimam diei nihil gustasset, ac iumēta siti perirent, cum iam ad solis occasum esset, & non totos centum passus in horis quatuor esset progressus, equitatu suo propter equorum interitum extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat, ita uim hostiū placide, leniterq; procedens per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra, sinistráq; per colles pcurrere, coronǽq; in modū cingere multitudine sua Cæsaris copias, pars agmen extremum insequi. Cæsariani interim non amplius tres, aut quatuor milites ueterani, si se conuertissent, & pila uiribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius duorum millium ad unum terga uertebant, ac rursus ad aciem passim conuersis equis se colligebant, atq; in spatio consequebantur, & iacula in legionarios conijciebant. Ita Cæsar modo procedēdo, modo resistēdo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omneis suos ad unū in castris incolumes saucijs X factis reduxit. Labienus circiter CCC amissis, multis uulneratis, ac defessis instādo oībus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephātis, quos ante castra in acie terroris gratia in conspectu Cæsaris collocauerat, reducit in castra. Cæsar cótra eiusmodi hostiū genera, copias suas, nō ut imperator exercitū ueteranum, uictoremq; maximis rebus gestis, sed ut lanista tyrones gladiatores condocefaceret, quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum obuersi aduersarijs, & in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturq; impetum, ac propè quo loco, & quemadmodum tela mit

terent, præcipit, mirifice enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrum, atque solicitum habebat, quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorũ interitum, quod eos iaculis interficiebãt, & legionarium militem defatigabant, propter uelocitatem. grauis enim armaturæ miles, simulatq; ab his insectatus constiterat, in eosq́; impetum fecerat, illi ueloci cursu facile periculum uitabant. Quibus ex rebus Cæsar uehementer commouebatur, quia quodcũq; prælium, quoties erat commissum equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatui, leuiq́; armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. Solicitabatur autem his rebus, quod non dum hostium legiones cognouerat, & quo nam modo sustinere se posset, ab eorum equitatu, leuiq́; armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoq; accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quod elephantorum magnitudo, multitudoq́; militum animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamen inuenerat remedium. Nanq; elephantos in Italiam trãsportari iusserat, quo & miles noster, speciemq́;, & uirtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis eius telum facile adigi posset, ornatusq́;, ac loricatus elephantus cum esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela coniicerentur. Præterea ut iumenta bestiarũ odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum, nõ reformidarent. quibus ex rebus largiter erat consecutus. Nam & milites bestias manibus pertractabant, earumq́; tarditatem cognoscebant, equitesq́; in eos pila præpilata coniiciebant, atq; in cõsuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas supra commemoraui,

pra commemoraui, solicitabatur Cæsar, tardiorq́;, & consyderatior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine, celeritateq́; excesserat. Nec mirum, copias enim habebat in Gallia bellare consuetas, locis campestribus, et contra Gallos homines apertos, minimeq́; insidiosos, qui per uirtutem, non per dolum dimicare consueuerunt. Tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia, cognoscerẽt, quid sequi, quid uitare cõueniret. Itaq; quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones nõ uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc, atq; illuc raptaret. Ideo, quod hostium copias ab se, suoq́; uestigio non discessuras existimabat, atq; post diem tertiũ productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere uidet, reducit sub uesperum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimũ fuit VZitæ, cuius Cæsarem potitum esse demõstrauimus, ueniunt, petunt, et obsecrant, ut sibi præsidium mittat, se res compluress, quæ utiles bello sint, administraturos. Per id tẽpus de eorum uoluntate, studioq́; erga Cæsarẽ transfuga suos ciues facit certiores, Iubã Regem celeriter cũ copijs suis ante, quàm Cæsaris præsidium eò pueniret, ad oppidum accurrisse, atq; adueniente multitudine circundata eo potitum, omnibusq́; eius oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum, delendumq́; militibus. Cæsar interim lustrato exercitu, ad XII Calẽdarũ April. postero die productis uniuersis copijs processus à suis castris millia passuum V à Scipione

circiter duum millium interiecto spatio in acie constitit. Postquam satis, diu'q; aduersarios a' se ad dimicandum inuitatos, supersedere pugnæ animaduertit, reducit copias. postero die castra mouet, atq; iter ad oppidũ Sarsurã, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidiũ, frumentum'q; comportauerat, ire contendit. Quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu, leui'q; armatura agmen eius extremum carpere cœpit, atq; ita lixarum, mercatorum'q;, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius, audacius'q; accedit ad legiones, quod existimabat milites sub onere, ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. quæ res Cæsarem non fefellerat. nanq; expeditos ex singulis legionibus trecentos milites esse iusserat. itaq; eos in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus conuersis equis signorum cõspectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis eius occisis, compluribus uulneratis. Milites legionarij ad sua se recipiunt signa, atq; iter inceptum ire cœperũt. Labienus per iugum summũ collis, dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Cæsar ad oppidũ Sarsuram uenit, inspectantibus aduersarijs, interfecto præsidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atq; a' multitudine circumuento, interfecto'q;, oppido potitur, atq; ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram peruenit, in quo Cõsidius per id tempus fuerat, cum grãdi præsidio, cohorte'q; sua gladiatorum. Cæsar oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, pro

tinus profectus circiter millia passuum quatuor, ad aquam facit castra, atque inde quarta die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atq; in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione, & potestate Iubæ esse consuessent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt, rem male gestam docent, petunt, orant'q; , ut suis fortunis præsto', quod benemeriti essent, auxilium ferrent. Cæsar eorum consilio probato, M. Crispum tribunum cum cohorte, & sagittarijs, tormentis'q; compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodē tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia quatuor, eqtes CCCC, funditores, sagittarij'q; mille uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaq; tum his copijs, et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, VIII millibus passuum a' suis castris, ab Scipionis uero quatuor millibus passuum, longe cōstitit in campo. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CCCC habere consueuerat. Eo equitatu dextra, sinistra'q; directo ab oppidi lateribus, ipse legionibus ex castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in ocio consumebatur, Cæsar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem, leuem'que armaturam sagit-

tarios, funditoresq́; eodem summittit. Quod ubi cœptum est fieri, et equis concitatis Iuliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas iulianas circunfundere, & nihilo minus fortissime, acerrimeq́; pugnare. Quod ubi Cæsar animaduertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consueuerat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere saucijsq́;, ac defatigatis integros, recentioribusq́; uiribus eqtes subministrare. Postquam equites iuliani CCCC uim hostium, ad quatuor millia numero sustinere non poterant, & à leui armatura Numidarum uulnerabantur, minutatimq́; cedebant, Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerẽt. Quo facto, sui sublati uniuersi in hostes impressione facta, in fugam aduersarios dederũt, multis occisis, compluribus uulneratis, insecuti per tria millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam X commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. In quo prælio Pacidius grauiter pilo per cassidem caput ictus, compluresq́; duces, ac fortissimus quisq; interfecti, uulneratiq́; sunt. Postquam nulla cõditione cogere aduersarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionumq́; periculum facerẽt, neq; ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse animaduerteret, aduersarios non eorum uirtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit. Pridie Nonarum April. tertia uigilia egressus

ab Agar.

ab Agar XVI millia passuum nocte progressus, ad
Thapsum, ubi Vergilius cũ grandi præsidio præerat,
castra ponit, oppidumq́; eo die circummunire cœpit,
locaq́; idonea, opportunaq́; complura præsidijs occupa
re, ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere pos=
sent. Scipio interim cognitis Cæsaris consilijs, ad neces=
sitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus
fidissimos suis rebus Thapsitanos, & Vergilium amit
teret, confestim Cæsarem per superiora loca consecu-
tus millia passuum octo à Thapso binis castris conse-
dit. Erat stagnum salinarum, inter quod, & mare, an
gustiæ quædam non amplius mille, & quingentos pas
sus intererant, quas Scipio intrare, & Thapsitanis au
xilium ferre conabatur, quod futurum Cæsarem non
fefellerat. Nanq; pridie in eo loco castello munito, ibiq́;
trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copijs lunatis
castris Thapsum operibus circummuniuit. Scipio inte
rim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum poste
ro die, & nocte confecta, cœlo albescente non longe à
castris, præsidioq́;, quod supra commemorauimus mil-
le quingentis passibus, ad mare uersus consedit, & ca-
stra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nuntiatũ
est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprena
te proconsule cum legionibus duabus relicto, ipse cum
expedita copia in eum locũ citatim contendit, classisq́;
parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post
hostiũ tergũ, quammaxime ad litus appelli, signumq́;
suum obseruare. quo signo dato, subito clamore facto,
ex improuiso hostibus auersis incuterent terrorem, ut
perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerẽtur.

Quò postquam Cæsar peruenit, & animaduertit aciẽ pro uallo Scipionis castris, elephantisq; dextro, sinistroq; cornu collocatis, & nihilo minus partem militũ castra non ignauiter munire. Ipse acie triplici collocata, legione decima, secundaq; dextro cornu, octaua, & nona sinistro, oppositis quinque legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittariјs funditoribus in utrisq; cornibus dispositis, leuiq; armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans, uirtutesq; ueteranorum, præliaq; superiora commemorans, blandeq; appellans, animos eorum excitabat. Tyrones autem, qui nunquam in acie dimicassent hortabatur, ut ueteranorum uirtutem æmularentur, eorumq; famam, nomen, locumq; uictoria parta cuperent possidere. Itaque in circumeundo exercitum, animaduertit hostes circa uallum trepidare, atque ultro, citroq; pauidos concursare, & modo se intra portas recipere, modo inconstanter, immoderateq; prodire. Cumq; idẽ à pluribus animaduerti cœptum esset, subito legati, euocatiq; obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare, uictoriam sibi propriã à Dijs immortalibus portendi, dubitante Cæsare, atque eorum studio, cupiditatiq; resistente, sibiq; eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam, atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu iniussu Cæsaris tubicen à militibus coactus canere cœpit. Quo facto ab uniuersis cohortibus signa in hostem cœpere inferri, cum Cẽturiones pectore aduerso resisterent, uiq; continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent. Quod post-

quam Cæsar

quam Cæsar intellexit, incitatis militum animus resisti nullo modo posse, signo felicitatis dato, equo admisso, in hostem contra principes ire contēdit. A dextro interim cornu funditores, sagittariiq; concita tela in elephantos frequentes iniiciunt. quo facto, bestiæ stridore fundarum, lapidumq; perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequētes, stipatosq; protterere, & in portas ualli semifactas ruere cōtendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circuitis, legiones uallo hostium sunt potitæ, & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non uidetur esse prætermittendum de uirtute militis ueterani quintæ legionis. nam, cū in sinistro cornu elephātus uulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eumq; sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, uibrantiq; stridore maximo premeret, atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret, quem postquam elephantus ad se telo infesto uenire animaduertit, relicto cadauere, militem proboscide circundat, atq; in sublime extollit armatum, qui in eiusmodi periculo cū constanter agendum sibi uideret, gladio proboscidem, quo erat circundatus cædere quantum uiribus poterat, non destitit, quo dolore adductus elephātus, milite abiecto, maximo cum stridore, cursuq; conuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, & siue ut suis subsidio occurre-

rent, siue, ut oppido deserto, fuga salutem sibi pararēt, egrediuntur, atq; ita per mare umbilici fine ingressi, terram petebant. Qui à seruitijs, puerisq;, qui in castris erant, lapidibus, pilisq; prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copijs prostratis, passimq; toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumq; se non dare colligendi, qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderēt, ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuius authoritate, imperioq; rem gererent, qui postquā aduerterunt, neminem ibi esse præsidio, protinus armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. Quò postquam peruenerunt, ea quoq; ab Iulianis teneri uident. Desperata salute in quodā colle consistunt, atq; armis dimissis salutationem more militari faciunt, quibus miseris ea res paruo præsidio fuit. nanq; milites ueterani ira, et dolore incensi, non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos authores appellabant complures, aut uulnerarunt, aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus Quæstorius, qui pilo traiectus consulto à milite interijt. Item Pompeius Rufus brachiū gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarē accurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites romani, senatoresq; perterriti ex prælio se receperūt, ne à militibus, qui ex tanta uictoria licentiam sibi assumpsissent immoderatæ peccandi impunitatis propter maximas res gestas ipsi quoq; interficerentur. Itaq; omnes Scipionis milites, cum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæ

sare, & à

sare, & a militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Cæsar trinis castris potitus, occisisq; hostium decem millibus, fugatisq; compluribus, se recepit, quinquaginta militibus amissis, paucis saucijs, in castra. Ac statim ex itinere ante oppidũ Thapsum constitit, elephantosq; sexagintaquatuor, ornatos, armatosq; cum turribus, ornamentisq; capit, captos ante oppidum instructos constituit. Id hoc consilio, si posset & Vergilius, quiq; cum eo obsidebãtur rei male gestæ suorum indicio a pertinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appellauit, inuitauitq; ad deditionem, suamq; lenitatem, & clementiam commemorauit. quem postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die diuina re facta, concione aduocata, in conspectu oppidanorũ milites collaudat, totumq; exercitum ueteranorum donauit præmijs, ac fortissimo cuiq;, ac bene merẽti pro suggestu tribuit. Ac statim inde digressus T. Rebillo proconsule cũ tribus ad Thapsum legionibus, et Cn. Domitio cum duabus Tisdræ, ubi Cõsidius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messala Vticam ante præmisso, cum equitatu ipse eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cũ Vticam uersus iter facerent, perueniunt ad oppidum Paradam. Vbi, cum ab incolis nõ reciperentur, ideo quod fama de uictoria Cæsaris præcucurrisset, ui oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusq; rebus eorum congestis, ignem subijciũt, Atq; eius oppidi incolas cuiusq; generis, ætatisq;, uiuos, constrictosq; in flammam conijciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio. Deinde protinus Vti-

cam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Vti censibus propter beneficium legis Iuliæ parum in suis partibus præsidij esse existimauerat, plebem inermem oppido eiecerat, & ante portam belli causa, castris, fossaq; paruula duntaxat munierat, ibiq; custodijs circundatis habitare coegerat. Senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra L equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris fuisse sciebant, ut eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Vticenses animo addito ex Cæsaris uictoria, lapidibus, fustibusq; equites repulerunt. Itaq; postquam castris nõ potuerant potiri, Vticam se in oppidum coniecerunt, atque ibi multos Vticenses interfecerunt, domosq; eorum expugnauerunt, ac diripuerunt. qbus cũ Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, & cæde, rapinisq; desisterent, & quid sibi uellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis C diuisit. Idẽ Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est, unaq; cum ijs ab Vtica proficiscitur, atque in regnum ire cõtendit. Complures interim ex fuga Vticam perueniunt. quos omneis Cato conuocatos, unà cum trecẽtis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut seruitia manumitterent, oppidumq; defenderent, quorum cum partem assentire, partem animum, mentemq; perterritam, atque in fugam destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere destitit, nauesq; ijs attribuit, ut in quas quisq; parteis uellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ibi

ex tertia

pro quæstore fuerat, commendatis, & sine suspitione, uultu, atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clàm in cubiculum tulit, atque ita se traiecit. qui, dum anima nondum expirata concidisset, impetu facto in cubiculum, ex suspitione medicus, familiaresq; continere, atque uulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus uulnus crudelissime diuellit, atque animo præsenti se interemit. quem Vticenses, quanquam oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem, & quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodq; Vticam mirificis operibus munierat, turresq; auxerat, sepultura afficiunt. quo interfecto, L. Cæsar, ut aliquod sibi ex ea re auxiliũ pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur, se in Cæsaris clementia magnam spem habere. itaque portis patefactis, Vtica egressus Cæsari imperatori obuiam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Vticam peruẽnit, omnibusq; portis custodias ponit. Cæsar interim à Thapso progressus, Vsœtam peruẽnit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, cæterarumq; rerum cum paruo præsidio habuerat. hoc adueniens potitur. deinde Adrumetum peruẽnit. quò cum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaq; consyderata, Q. Ligurio C. Considij filio, qui tum ibi fuerat, uitam concessit. deinde eodem die Adrumeto egressus, Luneio Regulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit, cui in itinere fit obuius L. Cæsar, subitoq; se ad genua proiecit, uitamq; sibi, nec amplius quicquam deprecatur, cui Cæ-

sar facile, & pro sua natura, & instituto concessit. Itē Cecinnæ, Ceteio, P. Atrio, L. Cællæ patri, & filio, M. Epio, M. Aquinio Catonis filio, Damasippiq; liberis, ex sua consuetudine tribuit, circiter'q; noctem luminibus accensis Vticam peruēnit, atque extra oppidum ea nocte mansit. postero die mane oppidum introijt, concione'q; aduocata, Vticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit, ciues autem romanos negociatores, & eos, qui inter CCC pecunias contulerant, Varo, & Scipioni, multis uerbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit, se eis duntaxat uitam concessurum, bona quidem eorum se uenditurum, ita tamen, ut qui eorum bona sua redemisset, se bonorū uenditionem indicturum, & pecuniam, multæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent. qbus metu exanguibus, de uita'q; ex suo pro merito desperantibus, subito oblata salute, libentes, cupidi'q; conditionem acceperunt, petierunt'q; à Cæsare, ut uniuersis trecentis uno nomine pecuniā imperaret. Itaq; bis mille sestertium his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo R. soluerent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari. Rex interim Iuba, ut ex prælio fugerat, unà cum Petreio interdiu in uillis latitando, tādem nocturnis itineribus confectis in regnum peruēnit, atq; ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, coniuges, liberos'q; habebat, quò ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimas'q; res comportauerat, quod'q; inito bello operibus maximis munierat, accedit. quem

antea oppidani rumore exoptato de Cæsaris uictoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quod bello contra populum romanum suscepto in oppido Zama lignis congestis, maximam in medio foro pyram cõstruxerat, ut si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coaceruatis, de hinc ciuibus cunctis interfectis, eodemq́; proiectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atq; una cum liberis, coniugibus, ciuibus, cunctaq́; gaza regia cremaretur. Postquã Iuba ante portas diu, multumq́; primo minis, pro imperio egisset cũ Zamensibus. deinde, cum se parum proficere intellexisset, precibus quoq; orasset, uti se ad suos deos penates admitterent, ubi eos in sententia perstare animaduertit, nec minis nec precibus suis moueri, quo magis se reciperent, tertio petit ab eis, ut sibi cõiuges, liberosq́; redderent, ut secum eos asportaret. postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animaduertit, nulla re ab his impetrata, ab Zama discedit, atq; ad uillã suam cum M. Petreio, paucisq́; equitibus se confert. Zamenses interim legatos de his rebus ad Cæsarem Vticã mittũt, petuntq́; ab eo, uti ante, quàm Rex manũ colligeret, seseq́; oppugnaret, sibi auxilium mitteret, se tamen paratos esse, sibi quoad uita suppeteret, oppidum, seq́; ei reseruare. legatos collaudatos Cæsar domum iubet antecedere, ac suum aduentum prænuntiare. Ipse postero die Vtica egressus cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regijs copijs duces complures ad Cæsarem ueniunt, orantq́;, ut sibi ignoscat. quibus supplicibus uenia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiaq́;,

propemodum omnes regni equites Zamam perueniũt ad Cæsarem, ab eoq́; sunt metu, periculoq́; liberati. Dũ hæc utrobiq; geruntur, Cõsidius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Getũlisq́; præerat, cognita cæde suorum, Domitijq́;, & legionum aduentu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seq́; clàm cum paucis barbaris pecunia onustus subducit, atque in regnum fugere contendit. quem Getũli sui comites in itinere prædæ cupidi concĩdunt, seq́; in quascunq; potuere parteis conferunt. C. interim Vergilius, postquã terra, mariq́; clausus, se nihil proficere intellexit, suosq́; interfectos, aut fugatos, M. Catonem Vticæ sibi ipsi manus intulisse, Regem uagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari, Saburam, eiusq́; copias ab Sitio esse deletas, Vticæ Cæsarem sine mora receptum. De tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisq́; liberis prodessent, à Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seq́;, & sua omnia, et oppidum proconsuli tradit. Rex interim Iuba ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cum iam conatus esset cum Petreio, ut per uirtutem interfecti esse uiderentur, ferro inter se depugnant, atq; firmior imbecilliorem Iuba Petreium facile ferro consumpsit. deinde ipse sibi cum conaretur gladio traijcere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetrauit, ut se interficeret, idq́; obtinuit. P. interim Sitius pulso exercitu, Saburæ præfecti Iubæ, ipsoq́; interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarẽ faceret, forte incidit in Faustum, Afraniumq́;, qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerat, iterq́; in Hispaniam tendebant, et erãt numero circiter MD.

itaq; celeriter nocturno tempore insidijs dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit, Afranium, et Faustum uiuos capit cum cõiuge, & liberis. paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus, & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatẽ, suáq; omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo, & Torquato, & Pletorio Rustiano, nauibus longis diu, multúmq; iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hypponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitij per id tempus erat. A qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur. Ibíq; Scipio cum ijs, quos paulo ante nominaui interit. Cæsar interim Zamæ auctione regia facta, bonísq; eorum uenditis, qui ciues romani contra populum romanum arma tulerant, præmijsq; Zamensibus, qui de Rege excludendo consilium cœperant, tributis, uectigalibúsq; regijs irrogatis, ex regnóq; Prouincia facta, atque ibi Crispo Sallustio populi romani procõsule, cum imperio relicto ipse Zama egressus Vticam se recœperit. Ibi bonis uẽditis eorum, qui sub Iuba, Petreióq; ordines duxerãt. itẽ Thapsitanis HS uiginti millia, conuentui eorum HS triginta millia, Adrumetanis HS triginta millia, conuẽtui eorũ HS quinquaginta millia, multæ nomine imponit. Ciuitates, bonáq; eorũ, ab omni iniuria, rapinísq; defendit, Leptitanos, quorũ superioribus annis Iuba bona diripuerat, et ad Senatũ questi p legatos, atq; arbitris á Senatu datis, sua recœperãt, triginta cẽtenis millibus põderis olei in ãnos singulos multat, Ideo q initio per dissensionẽ principũ, socie

tatē, cū Iuba inierāt, eum'q; armis militibus pecunia iuuerāt. Tisdritanos, propter humilitatē ciuitatis, certo numero frumēti multat. His rebus gestis Idibus Iunij, Vticæ classem conscendit, et post diem tertiū Caraleis in Sardiniā peruēnit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium, eius'q; classem receperant, copijs'q; iuuerant, HS centum millibus multat, & pro decumis, octauas pendere iubet, bona'q; paucorum uendit, & ante diem III Calendarum Quintilis naues conscendit. Et à Caralibus secundum terram prouectus, duo de trigesimo die, eo quod tempestatibus in portubus cohibeatur, ad urbem Romam uenit.

A. HIRTII, AVT OPII COMMENTARIORVM DE BELLO HISPANENSI LIBER SEXTVS.

PHARNACE SVPERATO, Africa recepta, qui ex his prælijs cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, cum & ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius præsidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuscuiusq; ciuitatis cōfugere cœpit. Ita partim precibus, partim ui, bene magna comparata manu Prouinciam uastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates sua sponte auxilia mittebant. Item nonnullæ portas claudebant, ex q̄bus, siqua oppida ui ceperat, cum aliquis

cum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Pompeio meritus ciuis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. ita paucis commodis hoste hortato, maiores augebantur copiæ. Ideoq; crebris nuntijs in Italiam missis, ciuitates contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant. C. Cæsar dictator tertio, designatus quarto, multis itineribus ante confectis, cum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniã conuenisset, legati cordubenses, qui à Cn. Põpeio discesserant, Cæsari obuiam ueniunt, à quibus nuntiabatur nocturno tempore oppidum Cordubã capi posse, quod nec opinãtibus aduersarijs eius Prouincia potitus esset. Simulq;, quod tabellarij à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris aduentu facerent, multa præterea uerisimilia proponebant. quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat Q. Pædiũ, & Quintum Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, ut quem sibi equitatum ex Prouincia fecisset, præsidio mitteret. Ad quos celerius, quàm ipsi opinati sunt, appropinquauit, atq;, ut ipse uoluit, equitatum sibi præsidio habuit. erat per idem tempus Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod eius Prouinciæ caput esse existimabatur. Ipse autem Cn. Pompeius adolescẽs Vllam oppidum oppugnabat, & ferè iam aliquot mensibus ibi detinebatur. quo ex oppido cognito Cæsaris aduentu, legati clàm præsidia Cn. Pompeij Cæsarem cum adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoq; tempore subsidium mitteret. Cæsar eam ciuitatẽ omni tem

pore optime de populo romano meritā esse sciebat, sex cohortes secunda uigilia iubet proficisci, pariq; equites numero, quibus praefecit hominem eius Prouinciae notum, et non parum scientem L. Iunium Paciecum. qui, cum ad Cn. Pompeij praesidia uenisset, incidit idē temporis, ut tempestate aduersa, uehementiq; uento afflictaretur, quae ui tēpestatis, ita obscurabatur, ut uix proximum cognoscere posset, cuius incommodum summam utilitatem ipsis praebebat. Ita cum ad eum uenerunt, iubet binos equites incedere, & recta per aduersariorum praesidia ad oppidū contendere, medijsq; ex praesidijs, cum quaereretur, qui essent, unus ex nostris respondit, ut sileat uerbū facere, nam id temporis conari ad murū accedere, ut oppidū capiant, et partim tempestate impediti uigiles non poterant diligentiam praestare, partim illo responso deterrebantur, cum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti, & pedites, equitesq; clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in aduersariorum castra fecerunt. Sic illud cum insciētibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in ijs castris fuissent, se propè captos esse. Hoc misso ad Vllam praesidio, Caesar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubā contendit, exq; itinere loricatos uiros fortes cum equitatu ante praemisit, qui simul in conspectū oppidi se dederunt, in equis recipiuntur, hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animaduerti, appropinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendū cum esset, loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, et magnum praelium fecerūt,

sic ut ex

sic ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, literas fratri misit, ut celeriter sibi subsidio ueniret, ne prius Cæsar Cordubam caperet, quàm ipse illò uenisset. ita Cn. Pompeius Vlla propè capta, literis fratris excitus, cum copijs ad Cordubam iter facere cœpit. Cæsar, cum ad flumen Bætim uenisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit, ita insuper ponte facto, copias ad castra tripartitò traduxit. Tenebant aduersus oppidum è regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartitò. Huc cum Pompeius cum suis copijs uenisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido, commeatuq; excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces suos fit contentio, uter prius pontem occuparet, ex quâ contentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res, cum ad maiorem contentionem uenisset, ab utrisque cominus pugna iniqua dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar siqua conditione posset, aduersarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere, cum animaduerteret aduersarios minime uelle, quos ideo à uia retraxerat, ut in æquũ deduceret, copijs flumen traductis, noctu iubet ignes fie-

duos leg

ri magnos. Ita firmissimum eius præsidium Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per uiarum angustias, carra complura, multos'q; lanistas retraxit, et ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus ante, quàm oppugnaret, brachia circunducere cœpit. cui de Pompeio cum nuntius esset allatus, eo die proficiscitur, cuius in aduentum præsidij causa, Cæsar complura castella occupauit, partim sub equitatu, partim ut pedestres copiæ in statione, & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in aduentu Pompeij incidit, ut matutino tēpore nebula esset crassissima. Itaq; in illa obscuratione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circuncludunt Cæsaris equites, et concīdūt, sic, ut uix in ea cæde pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per conualles castra inter duo oppida Ateguam, et Vcubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæteris'q;, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, uineas'q; agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarē, quæ planicie diuiduntur Salso flumine proximæ Ateguam, ad flumen fiūt circiter passuū duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorunq; oppidorū, neq; suis ausus est subsidio uenire. Aquilas habuit, & signa tredecim legionum. Sed ex quibus aliquid firmamēti se existimabat habere, duæ fuerunt uernaculæ, quæ a Trebonio trāsfugerant, et una facta ex colonis, quæ fuerunt in his regionibus. quarta fuit afraniana ex Africa, quam secū adduxerat. Reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. Nam

bant. Nam

bant. Nam de leui armatura, & equitatu, longe et uirtute, et numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita, et ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam ferè totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fœcunditatem inopem, difficilem'q; habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiã propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus, et munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur, simul'q; in his habent speculas, & propter altitudinem longe, late'q; prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius Prouinciæ montibus ferè munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus, ascensus'q; habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut ciuitates Hispaniæ non facile ab hostibus capiantur. quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam, & Vcubim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum quatuor Grumus est excellẽs natura, qui appellatur Castra posthumiana. ibi præsidij causa castellum Cæsar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur, loci natura, & quod remotum erat à castris Cæsaris, animaduertebat loci difficultatem, & quod flumine Salso intercludebatur, non esse permissurum Cæsarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium committendum se mitteret, ista fretus opinione, tertia uigilia profectus, castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri cum appro

pinquassent, clamore repentino, telorumq; multitudine iactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum uulneribus afficerent. quo peracto, cum ex castello repugnare cœpissent, & maioribus castris Cæsari nuntius esset allatus, cum tribus legionibus est profectus. Et cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerunt, quorū scuta sunt relata octoginta. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu uenit, Is signa Saguntinorum retulit quinq;, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco pterritus est, qđ equites ex Italia cum Asprenate ad Cæserem uenissent, ea nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam uersus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur à uernaculis legionarijs exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam uersus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeij ex oppido portabant, ex ijs capti quinquaginta cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Qu. Martius Tr. mil. qui fuisset Pompeij, ad nos transfugit, & noctis tertia uigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemq; multum miserunt, sicut & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. hoc præterito tempore, C. Fundanius eques romanus ex castris aduersariorū ad nos transfugit. Postero die ex legione uernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse. cum uenirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Babilio, & Pædio fuerant, & à Trebonio transfugerant,

nio transfugerant, Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij, qui à Corduba ad Pompeium missi erant, perperamq; ad castra nostra peruenerant, præcisis manibus sunt facti. Pari consuetudine uigilia secunda ex oppido ignem multum, telorumq; multitudinem iactando, bene magnum tempus consumpserunt, compluresq; uulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore eruptionem in legionem sextam fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterq; pugnare cœperunt. Quorum uis repressa à nostris, & si oppidani superiore loco defendebantur, quinquaginta, cum eruptionem facere cœpissent, tamen uirtute militum nostrorum, qui, & si inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarij bene multis uulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere, & cum nostri equites pauci in statione fuissint à pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius Senatoris filius, cuius frater in castris Pompeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secunda pompeiana captus à militibus, & interfectus est. Per idem tempus glans missa est inscripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli dum sine periculo murum ascendere, & oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperũt, et bene magna prioris muri pars deiecta est. Quo facto ab oppidanis, ac si suarum par

tium essent conseruati, missos fecere loricatos. quiq; præsidij causa præpositi oppido à Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar se conditiones dare, nõ accipere consueuisse. qui cum in oppidũ reuersi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt. Propter quod ferè magna pars hominũ, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin irruptionem eo die essent facturi. Ita corona circundata pugnatum est aliquandiu uehementissime. Simulq; balista missa à nostris turrem deiecit, qua aduersariorum, qui in ea turre fuerant, quinq; deiecti sunt, & puer, qui balistam solitus erat obseruare. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit, neq; à nostris prohibitus, falsáq; illa opinione gloriatus est, quod propè in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cũ leui armatura impetu facto, loco sunt deiectæ, & propter paucitatem nostrorum equitum, simulq; leui armatura inter turmas aduersariorum, protritæ. Hoc in conspectu utrorunq; castrorum gerebatur, et maiore Pompeiani exultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. qui cum aliquo loco à nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili uirtute clamore facto aduersati sunt prælium facere. Ferè apud exercitus hæc est equestris prælij consuetudo, cum eques ad dimicandum dimisso equo cum pedite progreditur, nequaquam par habetur, id quod in hoc accidit certamine. Cum pedites ex leui armatura lecti ad pugnam e-

quitibus

quitibus nostris nec opinantibus uenissent, idq; in prælio animaduersum esset, complures equites descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit, usq; eo ut cædem proxime à uallo fecerint. In quo prælio aduersariorum ceciderunt cētum uigintitres, compluresq; armis exuti, multi uulneribus affecti in castra sunt redacti, nostri ceciderunt tres, saucij XII pedites, & equites quinque. Eius diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. Cum bene magnam multitudinē telorum, ignemq; nostris defendentibus iniecissent, nefandum, crudelissimumq; facinus sunt aggressi, inconspectuq; nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud barbaros, quod post hominum memoriam nunquam est factum. Huius diei extremo tempore à Pompeianis clàm ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres, aggeremq; incenderent, et tertia uigilia eruptionem facerent. Ita igne, telorumq; multitudine iacta, cum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ è regione, & in conspectu Pompeij castrorum fuerat, aperuerunt, copiæq; totæ eruptionem fecerunt, secumq; extulerunt calcatas ad fossas complēdas, & harpagones ad casas, quæ stramentis ab nostris hybernorum causa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas. Præterea argentum, et uestimenta, ut dum nostri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeij se reciperent. Nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinanti-

bus nostris esset gestum, tamen uirtute freti repulsos, multisq; uulneribus affectos, oppido represserunt, prædaq;, & armis eorum sunt potiti, uiuosq; aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemq; tempore transfuga nuntiauit ex oppido Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum, & scelus fecisse. Nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos suos recepissent, eosq; hospitium scelere contaminasse, multa præterea dixisse, qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano uenit, & apud Cæsarem uerba fecit. Vtinam quidem Dij immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeij factus essem, & hanc uirtutis constantiam in tua uictoria, non in illius calamitate præstarem. cuius funestæ laudes, quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut ciues romani indigentes præsidij, & propter patriæ luctuosam perniciem dedimur hostium numero, qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in aduersa secundam obtinuimus uictoriam, qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis, diurnisq; operibus gladiorum ictus, telorumq; missus expectantes, uicti, & deserti à Pompeio tua uirtute superati, salutem à tua clementia deposcimus, petimusq;, ut qualem te gentibus præstitisti, similem in ciuium deditione præstes. Remissis legatis, cum ad portam uenisset Tiberius Tullius, cum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reuersus est ad portam, & hominem apprehendit.

Quod Tiberius cum fieri animaduertit, simulq; pugionem eduxisset, manum eius incidit, ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemq; tempore signifer de legione prima transfugit, & nuntiauit quo die equestre prælium factum esset, suo signo perisse homines triginta quinque, neq; licere castris Cn. Pompeij nuntiari, neq; dici perisse quenquam. Seruus, cuius dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremq;, & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clàm à Cæsaris præsidijs in Pompeij castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita literis acceptis, cum in oppidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuisset. quoniam oppido subsidio non posset uenire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent, ad mare uersum. Unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quàm signum fugæ ostenderent. Tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad oppidum ueniebant, quorum literas Cæsar oppidanis obiecit, & qui uitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere, Id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo, quis incenderet. Ita facturus de ligno cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nuntiauit, Pompeium, & Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos esse. Vigilia se-

gladiu missu

cunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo uitium fecit, usq; ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim nostram, ut superiorem incenderunt. idcirco quod uentum oppidani secundum habuerunt. In sequenti luce materfamilias de muro se deiecit, & ad nos transiliјt, dixitq; se cum familia constitutum habuisse, ut unà transfugerent ad Cæsarem, illam oppressam, & iugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt deiectæ, in quibus scriptum est inuentum. L. Minutius Cæsari, Si mihi uitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali uirtute, & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodē tempore oppidanorum legati, qui antea exierant Cæsarem adierunt, si sibi uitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem esse, fidemq; præstaturum, ita ante diem XI Calendarum Martij oppido potitus, imperator est appellatus. Et Pompeius, ex perfugis cum deditionem oppidi factam esse scisset, castra mouit Vcubim uersus, sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar mouit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione uernacula ad nos trāsfugit, & nuntiauit Pompeium oppidanos Vcubenses cōuocasse, eisq; imperauisse, ut diligentia adhibita perquirerent, qui essent suarum partium, itemq; aduersariorum uictoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, seruus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstrauimus, dominum iugulas-

se, is uiuus est combustus. eodemq́; tempore Cẽturiones loricati octo ad Cæsarẽ transfugerunt ex legione uernacula, & equites nostri cum aduersariorum equitibus congressi sunt, et saucij aliquot ociderunt leui armatura. Ea nocte speculatores prehensi serui tres, & unus ex legione uernacula. Serui sunt in crucem sublati, militi ceruices abscissæ. Postero die equites, cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos trasfugerunt. Et eo tempore circiter undecim equites ad aquatores nostros excucurrerunt, nonnullos interfecerunt, itẽ alios uiuos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites octo. In sequenti die Pompeius securi percussit homines septuagintaquatuor, qui dicebantur esse fautores Cæsaris uictoriæ. reliquos in oppidũ iussit deduci, ex quibus effugerunt centum uiginti, & ad Cæsarem uenerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppido Articula Ateguа Bursauolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursauolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cum uiderent hospites iugulari. Præterea multa scelera ab ijs fieri, q præsidij causa ab his reciperentur. qui, cum ad oppidum uenissent, nostri, qui fuissent eqtes romani, et Senatores non sunt ausi introire in oppidum, præterquam, qui eius ciuitatis fuissent. quorum responsis ultro, citróq; acceptis, & redditis, cum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent. illi de præsidio insecuti, ex auersione legatos iugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, & speculatores ad oppidũ Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent legatorum responsa, ita esse gesta, quemadmodum il-

li retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, illius opera se perisse. Ita uix periculo liberatus, petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci, illi se satisfacturum. Potestate data, cum inde esset profectus præsidio comparato, cum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus iugulationem magnam facit. principibus, qui sibi contrarij fuissent interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hoc præterito tempore, serui transfugæ nuntiauerunt oppidanorum bona uendere, nec cui extra uallum liceret exire, nisi discinctum. Idcirco, quod ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos cõplures profugere in Bethuriam, neq; sibi ullam spem uictoriæ propositam habere, ut siquis ex nostris trãsfugerit, in leuem armaturam conijci, eumq; non amplius sexdecim accipere. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt. Nec detinentibus nostris, multis telis iniectis, complures uullneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. Itaque præter consuetudinem, cum à nostris animaduersum esset cedere Centuriones, ex legione quinta flumen transgredi duo, restituerunt aciem, acriterq; eximia uirtute plures, cum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita cum his compar prælium facere cœpisset, & cum undiq; se circumueniri animaduer

tisset, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis uiri casu passim audito, cum complures aduersariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco aduersarios ad uallum agere coeperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, à turmis, et leui armatura sunt interclusi. quorum nisi summa uirtus fuisset, uiui capti essent. Nam & munitione præsidij ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso uix se defendere possent. Ex utroq; genere pugnæ complures sunt uulneribus affecti, in queis etiam Clodius Aquitius. Inter quos ita comminus est pugnatum, ut ex nostris præter duos Centuriones sit nemo desyderatus, gloria se efferētes. Postero die ab Soricaria utræq; conuenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius, cum animaduerteret castello se excludi Aspauia, quod ab Vcubi millia passuum quinque distat, hæc res necessario uocabat, ut ad dimicandum descenderet, neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex Grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, cum utrorunq; copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, deiectiq; planicie. Quæ res secundum nostris efficiebat prælium, undique autem cedentibus aduersarijs, nostri magna in cæde uersabantur. quibus mons, non uirtus saluti fuit. qui subito tunc, nisi aduesperasset, à paucioribus nostris oĩ auxilio priuati essent. Nam ceciderunt ex leui armatura trecenti uigintiquatuor, ex legionarijs centum trigintaocto, præterq̃ quorũ arma, & spolia sunt allata.

Ita pridie duorum Centurionum internitio hac aduersariorum pœna est litata. In sequenti die pari consuetudine, cum ad eundem locum eius præsidium uenisset, pristino illo suo utebantur instituto. Nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt. Simul'q; uociferantibus legionarijs, cum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili cõualle bene longe sunt egressi, & planicie in æquo loco constiterunt. Illi tamen proculdubio ad congrediendũ in eum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui fidens uiribus ex aduersarijs sibi parem esse neminem cogitare cœpit. hic (ut fertur) Achillis, Memnonis'q; congressus. Q. Pompeius niger eques Romanus Italicensis ex acie nostra ad congrediendum progressus est, quoniam ferocitas Antistij omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ. Nam inter bellatores, principes'q; dubia erat posita uictoria, ut propè uideretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita auidi, cupidi'q; suarum quisq; partium, expertorum uirorum, fautorum'q; uolũtas habebatur. Quorum uirtute alacri cũ ad dimicandum in planiciẽ se contulissent, scutorum'q; laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset propè profecto dirempta, nisi propter equitum concessum, ut supra demonstrauimus, leui armatura præsidij causa non longe ab opere castrorum constitissent, ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt aduersarij cupidius sunt insecuti. uniuersi clamore facto

mi
[di]reptũ
[c]oncessũ

more facto impetum dederunt. Ita metu perterriti, cũ in fuga essent, multis amissis in castra se recipiũt. Cæsar ob uirtutem turmæ cassianæ donauit millia XIII, & præfecto torques aureos II & leui armaturæ millia X. hoc die A. Bebius & C. Flauius, & A. Trebellius eqtes romani hastenses argento prope tecti eqtes ad Cæsarẽ transfugerunt, qui nuntiauerunt equites romanos coniurasse omnes, qui in castris Pompeij essent, ut transitionem facerent, serui indicio omnes in custodiã esse cõiectos, è quibus occasione capta, se transfugisse. Item hoc die literæ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius. s. u. g. e. u. & si, prout nostra felicitas ex sententia aduersarios adhuc propulsos habemus, tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quàm uestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tyronum non audent in campum deducere, nostris'q; adhuc freti præsidijs bellum ducunt. Nã singulas ciuitates circunsident, inde sibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates nostrarum partium conseruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam, cohortes animo habeo ad uos mittere. Profecto nostro commeatu priuati necessario ad dimicandum descendent. Insequenti tempore cum nostri temere in opere distenti essent, equites in olíueto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. serui transfugerunt, qui nuntiauerunt ad tert. nonarũ martij præliũ affore ad Soritiam, quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum. et Accium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra mouit, et circa Hispalim in oliue-

to constitit. Cæsar prius, quàm eodem est profectus, luna hora circiter sexta uisa est. Ita castris motis V cubim præsidium, qđ Pópeius reliquit, iussit, ut incenderent, et deusto oppido in castra maiora se reciperét. Insequẽti tempore Ventisponte oppidũ cum oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contra Pompeij castra posuit. Pópeius oppidũ, qđ contra sua præsidia portas clausisset, incendit. milesq́; qui fratrẽ suũ in castris iugulasset, interceptus est a' nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum mundensem cum esset uentum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die cum iter facere Cæsar cum copijs uellet, renuntiatum est ab speculatoribus Pompeium de tertia uigilia in acie stetisse. Hoc nuntio allato, uexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Versaonensium ciuitati fuissent fautores, antea literas miserat. Cæsarem nolle in conuallem descendere, quod maiorem partem exercitus tyronum haberet. Hæ literæ uehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Et enim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione ubi castra habuit constituta. Nanq;, ut superius demonstrauimus, loca excellentia tumulis contineri, interuallum Prouinciam diuidit. sed ratione nulla placuit taceri id quod eo incidit tempore. Planicies inter utraq; castra intercedebat, circiter millia passuum quinque, ut auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus. Oppidi excelsi, & loci natura. hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius decur

sum antecedebat

ſum antecedebat riuus, qui ad eorum acceſſum ſummam efficiebat loci iniquitatem. Nam paluſtri, et uoraginoſo ſolo currebat ad dextram partem, & Caeſar, cum aciem directam uidiſſet, non habuit dubium, quin media planiciae in æquum ad dimicandum aduerſarij procederent, hoc erat in omnium conſpectu, huc accedebat, ut locus illa planiciae equitatum ornaret, & diei, ſoliſq; ſerenitates, ut mirificum, & optandum tempus propè ab Dijs immortalibus illud tributum eſſet ad prælium committendum. Noſtri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res, fortunæq; omnium deducerentur, ut quidquid poſt horam caſtris fieret, in dubio poneretur. Itaque noſtri ad dimicandum procedunt id, quod aduerſarios exiſtimabamus eſſe facturos. Qui tamen à munitione oppidi mille paſſibus longius non audebant procedere, in quo ſibi propè murũ aduerſarij conſtituebant. Itaq; noſtri procedunt, interdum æquitas loci aduerſarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad uictoriam. Neque tamen illi à ſua conſuetudine diſcedebant, ut aut ab excelſo loco, aut ab oppido diſcederẽt. Noſtri pede preſſo propius riuum, cum appropinquaſſent aduerſarij patrocinari loco iniquo non defecerunt. erat acies XIII aquilis conſtituta, quæ lateribus eqtatu tegebatur, cum leui armatura millibus ſex. præterea auxiliares accedebant propè alterũ tantum. Noſtra præſidia LXXX cohortibus, et octomillibus eqtum. Ita cum in extrema planiciae, iniquũ in locum noſtri appropinquaſſent, paratus hoſtis erat ſuperior,

ut transeundi superius iter uehementer esset periculosum. Quod cum à Cæsare esset animaduersum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cœpit. quod cum hominum auribus esset obiectum, moleste, et acerbe accipiebant, se impediri quo minus prælium conficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorũ haberetur. hic decumani suum locũ cornu dextrum tenebant, sinistrum tertia, et quinta legio, itemq; cætera auxilia, & equitatus. prælium clamore facto, committitur. Hic & si uirtute nostri antecedebant, aduersarij loco superiore defendebant acerrime, & uehemens fiebat ab utrisq; clamor, telorumq; missus, concursus, sic ut propè nostri diffiderent uictoriæ. congressus enim, & clamor, quibus rebus maxime hostes conterrẽtur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroq; genere pugnæ, cum parem uirtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit aduersariorum multitudo. dextrum demonstrauimus decumanos cornu tenuisse, qui, & si erant pauci, tamen propter uirtutem, magno aduersarios timore eorum opera afficiebãt, quod suo loco hostes uehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur, legio aduersariorum traduci cœpta sit ad dextrum. quæ simul est mota equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit, at ij eximia uirtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie

cus in acie

cus in acie ad subsidium ueniendi non daretur in cœlum clamor, intermixtus gemitus, gladiorumq́; crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, aduersariosq́; uehementissime pugnantes nostri agere cœperunt. quibus oppidum fuit subsidio, ita ipsis liberalibus fusi, fugatiq́; non superfuissent. nisi in eum locum cõfugissent, ex quo erant egressi, in quo prælio ceciderunt millia hominum circiter triginta, & siquid amplius. præterea Labienus, Accius Varus, quibus occisis, utrisque funus est factum. Itemq́; equites Romani partim ex urbe, partim ex Prouincia ad millia tria. Nostri desyderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum, saucij ad quingentos. Aduersariorum aquilæ sunt ablatæ XIII, & signa, & fasces. Præterea duces belli XVII capti sunt, hos habuit res exitus, ex fuga hac, cum oppidum Mundam sibi constituissent præsidium. nostri cogebantur necessario eos circumuallare, ex hostium armis, pro cespite cadauera collocabantur, scuta, & pila pro uallo. insuper occisi, & gladij, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conuersa uniuersa hostium timorem, uirtutisq́; insignia proposita uiderent, & uallo circuncluderentur aduersarij. Ita Galli tragulis, iaculisq́; oppidum ex hostium cadaueribus sunt complexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negocio, quos equi=

tes, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci, & secunda uigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullis'q; peditibus ad nauale præsidium parte altera contendit Carteiam, quod oppidum abest à Corduba millia passuum. CLXX. Quò cum ad octauum milliarium uenisset, P. Caluicius, qui castris antea Pompeij præpositus esset, eius uerbis nuntium mittit, cum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri posset, literis missis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quò erat delatus, qui arbitrati sunt clanculum uenisse, ut ab eo, quæ uellent, de bello requirerent cum frequentia conuenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæsar ex prælio munitione circundata, Cordubam uenit, qui ex cæde eò refugerant, pontem occupauerunt. cum eò esset uentum conuitiari cœperunt, nos ex prælio paucos superesse, quò confugeremus. Ita pugnare cœperũt de ponte. Cæsar flumen traiecit, & castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ, & libertinorum caput ex prælio Cordubam cum uenisset, familiam, & libertos conuocauit. pyram sibi extruxit, cœnam afferri, quam optimam imperauit. item optimis superaddidit uestimentis, pecuniam, & argentum in præsentia familiæ donauit. Ipse de tempore cœnauit, uinum, & nardum identidem sibi infundit. ita nouissimo tempore seruum iussit, & libertum, qui fuisset eius

concubinus,

concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem simul Cæsar castra contra id oppidum posuit, discordare cœperunt, usq; eo, ut clamor in castra nostra perueniret, quæ ferè inter Cæsarianos, & inter Pompeianos erant. hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partium oppidanorum serui, qui erant à Sex. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris aduentum descendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit, nam, cum iam rapugnarent turres ex parte, et murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromittere. Hoc cum animaduerterent homines fugitiui, oppidum incendere cœperũt. qui superati à nostris, sunt interfecti hominum millia XXII, præterquam extra murum, qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus, dum hic detinetur ex prælio, quos circummunitos superius demonstrauimus eruptionem fecerunt, & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Cæsar Hispalim cum contendisset, legati deprecatum uenerunt. Ita cum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra pompeianas parteis præsidium, quod Cæsaris præsidiũ receptum indignabatur, clàm cuidam Philoni, illi, qui pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat, hic clàm præsidio Lusitaniam proficiscitur, et Cæcilium Nigrum nomine Barbarum ad Lenium conuenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim

oppidum denuo noctu per murum recipitur, præsidium, uigilesq; iugulant. portas præcludunt. de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renuntiarunt, quod Pompeium in potestate haberent, quod ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar cum animaduerteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent. Ita consilio habito, noctu patitur Lusitanos eruptionem facere, id quod consulto non existimabant fieri. Ita irrumpendo naues, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato Hastam iter facere cœpit. ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt, Mundensesq;, qui ex prælio in oppidum confugerant, cum diutius circunsiderentur, bene multi deditionem faciunt, &, cum essent in legionem distributi, coniurant inter sese, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent eruptionem facerent. Illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, uigilia tertia, tessera data, extra uallum omnes sunt concisi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperant, pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat. pars erat, quæ pompeianarum partium essent fautores. seditione concitata, partes occupant, cædes fit magna, saucius Pompeius naues XXX occupat lon-

gas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuntius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, & equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item quarto die nauigatione confecta, insequuntur, qui imperati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit. Et locum quendam munitum natura occupat. equites & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis certiores fiunt, diem, & noctem iter faciūt. Pompeius humero, & sinistro crure uehementer erat saucius, huc accedebat, ut etiam talum intorsisset, quæ res maxime impediebat. Ita lectica à turre, qua esset allatus in ea ferebatur. Lusitanus more militari, cum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus celeriter equitatu, cohortibusq; circuncluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem uix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequebantur aduersarij, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto animaduertebantur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem, & celeri festinatione circum munitiones in iugo dirigunt, ut æquo pede cum aduersarijs congredi possent. A quibus cum animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius,

ut supra demonstrauimus, saucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendū. Itemq; propter loci difficultatem, neq; equo, neq; uehiculo salutis suæ præsidiū parare poterat. Cædes à nostris undiq; administrabatur. Exclusa munitione, amissisq; auxilijs, ad conuallē autem, atq; exesum locum in speluncā Pompeius se occultare cœpit, ut à nostris non facile inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. cum Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Iduū Aprilis caput allatū, & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pōpeio adolescente, Didius, quem supra demonstrauimus illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, nonnullasq; naues ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi nō aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunq̄ ex castello propter eorum crebras excursiones, eijciebatur, & sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartitò signa distribuunt. erāt parati, qui naues incenderent, incensisq; qui subsidiū repeterent. ij sic dispositi erant, ut à nullo conspectu omnium ad pugnam cōtenderent. Ita cum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copijs signū à Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulq; qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circūueniunt. Didius magna cum uirtute cū compluribus interficitur, nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupāt. Item complures nando,

ad naues, quæ in salo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt. quæ res corũ uitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad præsidium oppugnandum relique rat, operibus assiduis, hostes'q; circũ sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandũ occasionem nõ prætermittunt, & reliquos uiuos capiunt, ac deinde Vrsaonem proficiscũtur, quod oppidum magna munitione continebatur sic, ut ipse locus nõ solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem appeteret. Hoc acciderat, ꝙ aqua, præterquam in ipso oppido, non erat, nam circuncirca riuus nusquã reperiebatur propius millia passuũ octo. Quæ res magno erat adiumento oppidanis. tum præterea accedebat, ut ager, materies'q;, unde solitæ sunt turres agi, propius millia passuũ sex non reperiebantur. ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidũ succisam intro congessit. Ita necessario diducebantur nostri, ut à Munda, quod proxime ceperant, materiem illò deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur, & Vrsaonem, Cæsar, cum à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die concione aduocata, commemorat initio quæsturæ suæ eam Prouinciam ex omnibus Prouincijs peculiarem sibi constituisse, & quæ potuisset eo tempore beneficia largitum esse. insequenti prætura ampliato honore, uectigalia, quæ Metellus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pecunijs Prouinciam liberasse. Simul'q; patro-

cinio susceptо multis legibus ab se in Senatum inductis simul publicas, priuatisq; causis, multorum inimicitijs susceptis defendisse. Suo item in consulatu absentem, quae potuisset commoda Prouinciae tribuisse, eorum omnium commodorum esse immemores, & ingratos in se, & in populum romanum hoc bello, et in praeterito tempore cognosse, uos iure gentium, & ciuiū romanorum, institutis cognitis more barbarorum populo romano magna transiero sanctis Romanis semel, & saepius attulistis, & luce clara captum in medio foro nefarie interficere uoluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi R. in hac Prouincia haberi, apud uos beneficia pro maleficijs, maleficia pro beneficijs habentur. Ita neq; in ocio concordiam, neq; in bello uirtutem ullo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens à uobis receptus, fasces, imperiumq; sibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum romanū comparauit, agros, uestramq; Prouinciam uestro impulsu depopulauit. In quo uos uictores existimabatis? An me deleto non animaduertebatis, decem habere legiones populum romanum? quae non solum uobis obsistere, sed etiam coelum diruere possent? Quarū laudibus, & uirtute

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u
x y z aa bb cc dd ee ff gg hh ii kk.

Omnes sunt Quaterniones.

VENETIIS IN AEDIBVS ALDI,
ET ANDREAE SOCERI
M.DXIII. MENSE
APRILI.

INDEX EORVM, QVAE IN COMMENTARIJS C. IULIJ Cæsaris habentur per ordinem Alphabeti per Raimundum Marlianum, hominem sui temporis eruditissimum. In quo diligenter quidẽ, sed cursim recognito, quædam emendata sunt, quædam uel dempta, uel mutata, multa addita usq; ad hæc tempora.

A

Axona inter Belgas fluuius est in extremis Rhemorũ finibus, quo pedibus uado trãsitus est, Ladisne uulgo dicitur. in huius fluminis transitu Germani ab insequentibus Gallis magnum incommodum accepere, ferè octo millibus passuum ultra Rhemos, Laudunensem, & Rhemensem diœcesim partiens. Gallice Auaix nunc dicitur propè oppidum, quod uocatur Gallice Latomio.

Aduatici Belgarũ populi regni Eburonum, nũc Leodiensium finitimi, ac Neruijs, nunc Tornacensibus proximi, habebant amplum, & in altissimis rupibus oppidum, forte nunc, ut quibusdam uidetur, est oppidum appellatum Beamunth. uicinum Rhodano in finibus Hannoniæ. Hos ex allusione uocabuli complures credunt esse eos, qui Donacum Atrebatensis diœcesis oppidum non longe à Cameraco urbe distans incolunt. Hi Aduaci Cimbris, Theutonisq; prognati erant, q Trãsrhenani fuerunt, sed magis coniectura est Aduaticos fuisse eos, qui hodie Gallicam Brabantiam, ubi oppidũ Niuella est, partemq; Hannoniæ circa Cannetum montem, & Bintium oppida Cameracensis diœcesis, finitimaq; his loca extra Francorum regnum inhabitant, ubi locus quidam in uia formam redactus est ferè desertus, cuius nomen Gallica lingua ueteri satis alludit, & monimenta adhuc quædam præclara uetustatis uisuntur. hi Bosleducenses dicti.

Auaricum erat oppidũ Celtarũ maximũ, munitissimumq; in finibus Biturigum, agri fertilissima regione ferè ex omnibus partibus, flumine, & palude perpetua circundãtum, trans Ligerim fluuium, habẽs unũ,

ut refert Pomponius Mella.

Ambari inter celtas necessarij erant, et cõsanguinei heduorum, quos quidam opinantur esse borbonienses. Nonnulli autem, quod fuerint niuernenses heduis finitimis, siue pro parte bituricenses allusione uocabuli, quo ætas nostra utitur. Ambaros etiam dicimus ciuitatum cliẽtes, seu adhærentes, oppidum ambilanorum pagus semurius, siue mons barri dicitur.

Allobroges erant populi citra Rhodanũ fluuiũ, & ad lemanni lacus ripas extra belgas, celtas, & aquitanos. Gebennam oppidum, ubi solennes Nundinæ nostra ætate celebrantur in sabaudia, locaq; finitima incolentes, qui etiam fuere finitimi uocuntijs populis, propinqui ceutronibus, nũc tarentasiis, ac trans Rhodanũ uicos, & possessiones habebant circa regionem, quæ hodie Brixia dicitur duci sabaudiæ spectantem, quam fluuius indis irrigat citra ararim flumẽ. hos memorat Iuuenalis Satyra prima, & Sallust. in Catilinæ historia, referũturq; in epistola Planci inter familiares Tullij, quæ incipit. Nũquam mehercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliæ Prouinciæ Romanorum propter quod, cum Romanis paulo ante bello contenderant, ac nuper pacati erant, Inde constat delphinatum fuisse, tunc ex parte Galliæ Prouinciæ, quæ Romanorum erat, cum esset finitima Allobrogibus. fuisse item partẽ allobrogum, inter quos fuit Viẽna ciuitas Metropolis secũdum Strabonem. hi sunt hodie sabaudienses appellati, quibus Dux præest uetustate imperij, & nobilitate generis longe clarissimus, caput gentis Teurinæ. nam uercelles in dotem eius ma

Velaunoduno oppido Senonum Senabi Carnutum oppido, et Nouioduno, Auaricoq; Biturgum oppidis proximum in regno Francorum situm a prouins gallicæ.

Ambibareti erāt populi in quos Cæsar hyemādi causa Caium Antistium Rhegynum cum legione una in septimi commentarij fine misisse commemorat, & forte erant Ambianenses, uel aliqui his proximi, ut eos, Atrebatesq; & Morinos finitimos in fide contineret. Non enim est uerisimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, ut superioribus annis consueuerat, de qua non constat, nisi de hac intelligamus.

Ambibari populi Celtarum armoricis ciuitates oceanum attingentes finitimi Rhedonibus, et Lenouicibus, circa Britāniam citeriorem, et Normanniam in regno Francorum siti.

Armoricæ ciuitates positæ erāt in ultimis Galliæ finibus oceano coniunctæ, ex quibus fuere Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osissini, Lemonices, Vnelli populi oppositi Angliæ Britānia citerior, et Britonans appellata, Cui dux olim regi subditus præfuit, nunc ex matrimonio Annæ ducis olim filiæ ad regem redacta.

Arduena sylua omnino in Belgis totius Galliæ maxima, atq; īgens, à Rheno fluuio per fineis Treuirorū ad Neruios, nunc Tornacenses, et Rhemorū pertinens millibus passuū amplius qngentis in lōgitudinē patet. attingit enim Menapios, nūc Iuliacenses, Aquisgranū oppidū Eburones, nūc Leodiēses, Cōdrusos Aduaricos, qui erant pars comitatus Hannoniæ, Lucēburgensem, Bulionienses, Barrēsem; Lotorigū, Limburgensemq;

non subditus. armeniacus uulgo dictum princeps Iacō bus nomine, cum à Florentinis in Italiā accersitus esset aduersus Ioannem Galeatium Mediolanensem Ducē, apud Alexandriā magno prælio uictus, et cæsus est.

Alpes erant, quibus initio galliæ belli Cæsar ex Italia in Galliam quinq; legiones traduxit per fines centronum, qui hodie Tarentasij nominantur. hæ graiæ dicuntur, quibus uulgo mons cinesius, seu cinerum nomen est, quæ & pœninæ, ut quidam uolunt dicuntur, quod Hannibal pœnus his in Italiā penetrauerat. Tacitus autem pœnina iuga, quibus ex Italia in noricum, & Germaniam iter est, designat. Aliæ erant alpes, quas summas Cæsar appellat, qđ inter omnes magis emineant, quarum iter patefieri uolebat, quò magno cum periculo, magnisq; cum portorijs mercatores ire cō sueuerant, proximæ ueragrijs populis, quorum uicus erat octodorus, nūc diuus Mauritius dictus, harū una diœcesis augustensis Diui Bernardi montem uulgus nominat. Alteri sedunēsis diœcesis mons briga nomē est. Sunt et alpes, quas Cornelius Tacitus, et ueteres dixere maritimas, hæ ī Prouincia Hebredunēsi, locisq; ligustico mari finitimis consistunt, qua ex Italia iter erat ad aggrediēdā Narbonensem Prouinciā. Alpes itē fuere, quas idem Tacitus, et prisci dixere rheticas à rhetis populis, qui ex Thuscia profecti duce Rheto ea loca tenuere, forsan dictæ. hæ agro tridētino adiacent, et Veronensi, quibus ex Italia in sueuiam, & austriam iter est, fuerunt & illæ, ex qbus rhenus inter fines sedunensis, & Curiensis diœcesum oritur, quas lepontias Cæsar & alij scriptores appellauere. Nunc Diui Got-

corum mari oceano Rheno, Matrona, & Sequana fluminibus includuntur, horum pleriq; orti à Germanis Rhenum antiquitus traductis Gallos inde expulerunt. hi moribus legibus, & ornatu nūc sunt ualde culti, humani, & satis effœminati, continueq; sunt apud eos mercatores, quo per ætates cōmercia, moresq; hominū mutari cōstat. In his sunt Metropoles, Treuerēsis, Coloniēsis, Magūtina, Rhemēsis, et earū suffraganeis intra oceanū mare, ac eadē tria flumina constitutis, item Barbantia, Flādria, Holādia, Gheldriæ, ac Phrysiæ pars, tota Picardia, Hānonia, Iuliacum, uirtutum comitatus, ac campaniæ maxima portio. Sylua Arduenna uniuersa cum singulis sibi adiacentibus, & ea inclusis populis, ac locis, & pleriq; principes, tum profani, tum sacri, ducesq; & comites, ciuitatesq;, quarum multæ liberæ, suoq; iure aguṅt. aliæ Francorum regi obtēperant, quod superest imperatorias partes seqtur. in his sunt tres imperatorum electores, sunt & Frācorum regis, quos pares uocant, fermè omnes. Imperator certe, & Rex in Belgis coronatur consecratur, et inungitur. alter Aquisgrani, alter Rhemis. hos memorat Lucanus in primo. in his Belgarum clarissimi erant Treuiri, quorum urbs opulentissima Augusta, ut refert Pomponius Mella, quæ nunc ignoratur. In Belgica autem à Iulio Cæsare usq; in tempus inclinantis imperij Legatum Romani diutius habuerunt. Nunc uero uice proconsulū, & legatorū Romani Pontificatus Monarchia extat, & legatos natos, et primates habet, qbus subsunt episcopi ad instar præsidijs Prouinciæ instituti. Sūt et collectores, quos prisca ætas quæstores appellauit, atq; reges, et

ſitam occupauere. quam mare oceanum à fronte, Rhenus amnis tergum, ac latera circunluit, ut refert Cornelius Tacitus dicens, apud Batauos fuiſſe olim lucum ſacrum, qui, ut coniectura eſt, hodie in finibus uici Aghedudis in Holandia extat, nec longe ſecundum Tacitum eſt inſula nomine Mona, unde forte Monachum oppidum, uel Monaſterium ciuitas epiſcopalis eſt.

Britãniæ maioris, cui nomẽ eſt Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in inſula ipſi memoria proditum dicunt, maritima pars ab his, qui prædæ, ac inferendi belli cauſa ex Belgis tranſierant, qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, et bello illato ibi permanſerunt, atq; agros colere cœperunt. Inde opinio eorum linguam ex populorũ diuerſitate compoſitam intellectu, ſcientiáq; loquendi difficiliorem eſſe, quodq; Germanos præ cæteris caros habeant, quia pleriq; Belgæ orti ſunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum tranſiuerunt, à quibus poſt hæc Angliæ pars maritima originem ſumpſit, hos refert Lucanus ultra oceanum eſſe, & toto diſcretos orbe, continet tota Anglia inſula in circuitu bis mille milia paſſuum. apud hos erat, et eſt magnus pecorum numerus. hæc inſula Angliæ Germaniæ populis in eam claſſe ſæpius irruentibus, uictis ueteribus colonis Anglorũ terra dicta. Verum partem eius, quæ magis ad ſeptentrionem uergit Scoti, & ipſi Germani piſtis admiſtis occuparunt, hodiéq; tenent, Franci amiciſſimi, Anglorum regi maxime ſemper infeſti. populi moribus inconditi, efferi, nullas prope urbem habent. nemora, & ſyluas bellis ingruentibus petunt.

quo recentiores Francorum Reges à Philippo. S. Vallesio cognominantur, et Normanniæ, quoad citra Sequanam se extendit, comitatus etiam Burgundiæ, Niuernensis, Antissiodorensis, montis Beliardi, Ferretensis Carolotensis, Matisconensis, Blesensis, Belluacensis de Iouigni principatus aure siccæ, multiq; alij, & pars comitatus Campaniæ Celtarum clarissimi sunt Bedui. horum urbs opulentissima Augustodunum, ut refert Pomponius Mella, cui Gallica lingua alludit autun appellãdo, cuius Celticæ terminos, quoad R. Imperium in Gallis uiguit. Rhodanus fluuius præfiniebat, ut nonnulli scripserunt, hi proprie Franci nunc dicuntur.

Ceutrones populi finitimi Garocellis, & Caturigibus non longe à Vocuntijs, & Allobrogibus erant inter Alpes graias, quæ hodie dicuntur mons cinerum, siue Cinesius, & urbem Gebennam, lacumq; Lemanũ, & Rhodanum fluuium. Nunc autem Ceutrones sunt Tarentasij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia ciuitas est Metropolis.

Caturiges populi finitimi Ceutronibus, ac Garocellis, qua iter erat ab alpibus graijs ad oppidum Gebennam lacum lemanum, & Rhodanum fluuium, quos uerisimile est fuisse diœcesis, uel saltem Prouinciæ Tarentasiæ extra Belgas, Celtas, & Aquitanos.

Cimbri populi Rhenum fluuium trãseuntes depositis, ubi postea Aduatici incoluerũt, citra id flumẽ impedimentis, omnem Galliam uexando, & occupando, solis Bellouacis resistentibus, iterq; per Galliã Prouinciam Romanorum faciẽtes in Italiã contenderunt, hos memorat Lucanus in primo, quos à Dacia dicitur ue-

nisse opinio est. hi Zelandiam hodie tenent, Zelandiq; nuncupantur.

Cargali populi Transrhenani in Galliam Celticã circa fineis Sequanorũ, ac Heduorũ ab Ariouisto Germanorũ Rege trãsportati, quos nõ ab re opinari possumus eosdem fuisse cum Harudibus ab ipso rege similiter translatis.

Caletes populi inter Belgas Morinis, oceanoq; mari finitimi, ac Ambianis, et Attrebatibus proximi. ab his breuissimus in Britãniam, nunc Angliã traiectus, nomen retinent. Normanniæ sunt diœcesis in Regno Frãcorum siti, Anglorum regi subiecti.

Catuaci populi inter Belgas Neruijs, Caletis, Viromãdijs, ac Condrusis proximi, quos forte Doaci oppidi incolas Attrebatensis opinari licet.

Carusci populi Germani gente nomine, & numero appellati Cis Rhenum fluuium inter Belgas Eburonibus, qui hodie Leodiensis, & Cõdrusis proximi, hos cõiectura est fuisse inter populos Leodiensis diœcesis.

Condrusi Belgarũ populi inter Eburones, qui nunc Leodiẽsis sunt, Segnos, et Treuiros, quorũ erãt cliẽtes, Menapijs, Mosæ fluuio, et syluæ Arduẽnæ finitimi, gente nomine, et numero Germani, apud quos est ad ripas Mosæ oppidũ ab Antonio Pio, ut qdã scribũt, conditũ, et Benefacta appellatũ nomẽ retinẽt, diœcesis sunt leodiensis, et usq; ad ciuitatis ferè mœnia protenduntur, cuius antistiti etiã subiacent, nũc ducatui Lucẽburgensi, ac comitatui Namurcensi, et Mosæ fluuio finitimi.

Curiosolitæ populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus oceanũ attingẽtibus, quæ Armoricæ appellãtur, proximi

no Aquitanico, Pyreneis montibus, ac Garunæ fluuio.

Cocosates populi in Aquitania proximi Subuzatibus, Vocatijs, Tarusatijs, Sontiatibus, Garumnis, ac Hispaniæ citeriori, & Garumnæ fluuio in Francorum regno siti.

Confluens Mosæ, et Rheni fluminum in Sicambros, nunc Ghelrenses ad Menapios, nunc Iuliacenses, ut olim seipsi Menapij protendebant, est longe ab oceano ferè octuaginta mille passuum proximus Nouomagio Ghelrēsiū oppido, diœcesis Traiectensis, Prouinciæ Coloniensis inter Buscū ducis, & Hoesdem oppida ducatus Barbantiæ, in quorum Sicambrorum fineis equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum post prælium, & fugam suorum se Transrhenum recepit, inter quem confluentem, & Coloniensem ciuitatem, quæ post Vbiorū fuit ponte facto Cæsar primo traiecit exercitum.

Cantium in Anglia ad mare est in Angulo Imi, minoris'q; lateris ex tribus eius insulæ lateribus contra Galliam, quò ferè omnes Galliæ naues appellunt, et ad orientem solem spectat. ex omnibus autem Anglicis longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt. quæ regio est maritima omnis, neq; multum à gallicis differunt consuetudine. huic maritimæ regioni quatuor reges præerant, quibus Cæsar, quicquid in annos singulos uectigalis populo romano Anglia penderet, constituit. Nūc regnum Angliæ ex uoto Henrici regis uectigalis romano pontifici facta est, quæstor'q; à R. pōtifice in Angliam mittitur, qui censum annuum exigat non dissentiente rege. In Cantio ciuitas est Metropolis nomen retinens, fere habet omneis episcopos Angliæ sibi suffraganeos, eius

riæ partem habitasse pleriq; tradunt, & post in maritima loca Noruegiæ proxima cessisse. Lucanus.

Durocoterum oppidum Rhemorum inter Belgas, in quod Galliæ conciliũ Cæsar indixit, ac de coniuratione Senõnum, et Carnutum quæstionẽ habere instituit, et de Accone, qui princeps eius cõiurationis fuerat, grauiori sententia pronuntiauit, ac more maiorum supplicium sumpsit, cæteris aqua, et igni interdixit in regno Francorum situm.

Duracij populi in finibus pictonum, qui perpetuo in amicitiam remanserant Romanorum propinqui oppido Lemo, Nauernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis inter Celtas in regno Francorum siti. hic Durasiorum familia inter Gallos præcipua.

Denodurum inter Belgas oppidum Metensis ciuitatis, quo ex Colonia urbe Rhenũ attingente ad eam ciuitatem iter est. Tacitus. forte Theonis uilla nunc dicta.

E

Eburones populi inter Belgas, gente nomine, et numero Germani appellati, Cõdrusis, Menapijs, Aduaticis, Treueris, quorum clientes erant, & syluæ Arduẽnæ finitimi, nunc Leodiẽses dicti apud Gallos Liege. horũ maxima pars inter Rhenũ, et Mosam, qui scilicet Mosa fluuius eos alluit, his Sicambri, qui Ghelrenses erant Transrhenani sunt proximi. ciuitas tunc Eburonum ignobilis, atq; humilis, proximi oceano, & syluis, continentes'q; paludes habebant, his duo reges præerant, quo magis constat eos fineis quamlatissimos extitisse, quibus coniectura est ducatũ Luxẽburgensem, et Lotoringensem, ac Iuliacẽsis partẽ et comitatũ Namurcen-

Flustates

F

catijs, Tarusatijs, Sonciatibus, & Hispaniæ citeriori in regno Francorum siti.

Germania, ut plerisq; placet, inter Danubiū, et Rhenum flumina protenditur, omnesq; illic habitantes populos à fontibus eorum usq; ad Maria, quæ ambo influunt, complectitur, necnon & eos, qui citeriores Rheni ripas attingunt, ac Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgrani urbem, & plerosq; Belgas ortos à Germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam traductos superior Germaniæ pars, quæ alta dicitur ab Alpibus Italiæ imminentibus usq; ad Maguntinam urbē Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentē protenditur inferior ab inde usq; in mare oceanum, horum ciuitates pro gloria habebant finitimos longissime expellere.

Galli omnes in septentrionibus sunt positi, Carnutum autem fines regio totius Galliæ media Galli uirtute belli omnibus præferebantur, ac Germanos superabant, ut ultro eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agriq; inopiā Transrhenum Colonias mitterent, & quod à dite patre se prognatos prædicabant spatia totius temporis non numero dierum, sed noctium finiēdo, ita ut noctens dies subsequatur. Cōiectura est, horarum initium apud eos media nocte incipere consueuisse, apud hos sunt tres præcipuæ ciuitates Treuerensis, scilicet, Coloniensis, & Maguntina, quæ in imperatoris electione principatum obtinent. Constitutas autem apud Gallos eas coniectura est, ut Christi forte fidem facilius introducerent apud Germanos eorum finitimos.

Grudij populi inter Belgas sub imperio Neruiorū pro-

benensi, & Bisuntinæ diœcesibus, ac ultra Lausanensem agrum protensi sunt, atque ex maxima parte Bisuntinæ Prouinciæ sunt, atq; ad Sabaudiæ ducatum extendebantur. Quorũ fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curiensem, & Sedunensem diœceses, montesq; Brigam, & Sancti Bernardi, usq; ferè in Bellicensem diœcesim, cuius populi, ut coniectura est, olim Sebusiani sunt dicti. In latitudine autem à monte Iura circa Basiliensem, & Constantiensem agros, usq; ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde usq; in finem lacus Lemanni, ubi pons est, ciuitas Gebennæ angustior fiebat. Quibus limitibus adhuc duodecim Heluetiorum pagi quemadmodum tempore Cæsaris consistunt. Berna caput nunc gentis Suricum Lucerna, Turegium, qui olim Tigurinus, & cætera dicebantur, qui sæpe ultra Rhenum transeuntes bella cum Bauarijs Sueuis, & alijs Transrhenanis finitimis, quos altos Alamanos nominamus, seu cum his, qui tunc loca illa incolebant, quæ loca, nunc Constantiensis, Curiensis, Tridentinæ, & finitimarum sunt diœcesum gerebant, hos, cum per Galliam Prouinciam Romanorum transire prohibiti essent à Cæsare, angusto, & difficili itinere uix qua singuli carri ducerẽt, per loca, ubi claues, et Iougni castella, nunc sunt in extremis Sabaudiæ & Burgundiæ finibus in Sequãnos, qui nunc comitatum Burgũdiæ habitãt, penetrasse creditur, et ad Ararim fluuium circa Surregium, & Viredunum castella id flumen attingentia, ac in Heduos, ubi nunc ducatus est Burgundiæ contendisse, hi à plerisq; Suitenses, à nõnullis fœderati dicuntur. agrosq;, & uicos possident in

cis, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum. ciuitas est episcopalis in Prouincia Bituricensi, & Regno Francorum siti, nunc Albienses dicti. hinc. M. Tullij Ciceronis matrem ortam esse Eusebius, & alij tradunt.

Hercinia Germaniæ Transrhenana sylua est forte ab Hercino mōte Germaniæ dicta, latissima, ac supra omnes alias lōgissima. Oritur ab Heluetiorum, et Nemetum, & Tauriacorum finibus, rectáq; fluminis Danubij regionibus pertinet ad fines Auarū, et Dacorū, quos pleriq; putant Hūgariæ partē habitasse. hinc constat Nemetes, qui spirenses uocātur, et Heluetios Trāsrhenū fines tēpore Cæsaris habuisse, quæ sylua multo longior, atq; latior est, quàm Italia uel Gallia tota.

Hermonduros Transrhenanos Germaniæ populos Ligijs Hūgariæ populis, Cattísq; Theruscis, ac syluæ Herciniæ, & ultra illam proximos. Tacitus.

I

Ibernia insula est ad Hispaniā, occidentémq; solem sita, quà medium Angliæ latus uergit, dimidio minor existimatur, quàm Anglia. Sed pari spatio trāsmissis XXX millibus passuū in Hiberniā appelles, ut in Britāniam. in hac sunt plures Metropoles, & ciuitates episcopales, q̄ in Anglia. eam q̄dam nominant Irlādam.

Ioscedum inter Celtas oppidū fluminis Sequānæ ripas attingens citeriores supra Maledonum oppidum ei finitimum, & Lutetiæ, quæ Parisij dicitur proximū non longe à Senonibus in Francorum regno situm.

Icius portus inter Belgas Morinis, oceanóq; mari finititimus est Ambianis, & Attrebatibus proximus, à cōtinenti, Britāniæ, quam Angliā dicimus XXX milli-

ac Francorum

ac Francorum regno sita. Langres ab indigenis.

Leucij populi finitimi Lingonibus, et Sequanis, qui Burgundi sunt, ac Mediomaricibus, qui Metenses hodie dicuntur, Belgis attribuuntur, & Treuerensi Prouinciæ. hodie Tulenses dicti, ciuitas est episcopalis in Lotoringia regione. Lucanus.

Lemouices item populi inter Celtas ex ciuitatibus oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellātur proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauēsibus, Cenomannis, Lexouijs in Prouincia Turonensi, regnoq; Francorum siti. Limosins gallice.

Lutetia inter Celtas est, Prouinciæ Senonensi ascribitur, oppidum erat Parisiorum positum in insula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influit proximū Bellouacis Agendici oppido, ac Senonibus, & Mellodunο oppido finitimum. nunc urbem Parisiensem esse dicunt. ciuitas est episcopalis in Francorum regno sita, in quam Cæsar se concilium transtulisse, & patrum suorum memoria à Parisijs populis constructam esse scribit.

Lexouij populi inter Celtas sunt proximi Osissinis, Nanetibus, Ambiliatibus, Diablintribus, & Aulercis, ex ciuitatibus oceanum attingentibus. hos quidam opinantur esse accolas ciuitatis Lixouiensis, quæ est episcopalis in Prouincia Rhotomagensi ducatu Normanniæ, & Francorum regno sita. Galli Lisieux.

Lemanus lacus inter Celtas, quē Rhodanus influit, Galliamq; Prouinciam Romanorum ab Heluetijs diuidit, qui hodie Luxanæ lacus dicitur, quē Rhodanus ad pontem Gebennæ urbis effluit. Lucanus.

cuit latinam, ortus est, a quo Romæ se puerũ cum Q. fratre latine primum doctum esse Cicero refert. oppidum hoc Munatius Plancus condidit, sed annis post centum incensum Romani restituere.

Longobardos Cheruscis, Cattis, Caucis'q; propinquos inferioris Germaniæ populos Tacitus refert, quos nonnulli Vestaflos fuisse opinantur non longe a Caninefatibus, ac Phrysijs. quidam uero eos Pannones fuisse tradunt. hi sunt, qui, cum Italiam fermè omnem occupassent per ducentos, & quatuor annos, tandem a Gallis rege Carolo pulsi sunt, ita tamen, ut Cisalpinæ Galliæ nomen ab his ad nostra tempora peruenerit.

M

Matrona fluuius est, Celtas a Belgis definiens in finibus Lingonum, & propè Tulensem agrum, nec longe a fonte Mosæ fluminis oritur, Catalauum ciuitatem episcopalem in Campania Franciæ interfluẽs per Francorum regnum prorsus labens parum supra Parisiensem urbem Sequãnæ fluuio miscetur.

Matiscon inter Celtas oppidum tunc in Heduorum finibus ad Ararim flumen, qui Sagona nunc dicitur, inter Lugdunensem, et Cabilonensem urbeis. Ciuitas est nunc episcopalis Prouinciæ Lugdunensis nomen retinens in comitatu Matisconensi, & Francorum regno sita.

Mandubij populi erant inter Celtas Incolæ oppidi, cui nomen Alexia inter fineis Lingonum, & Heduorum proximi uico, quem Flauigneum dicimus. Nũc in ducatu Burgundiæ, regione'q; Alsetum ab Alesia, ut

quibusdam placet, dicitur, quibus uocabulũ alludit, in diœcesi Heduensi, & regno Froncorum siti.

Magetrobia locus in Celtis, in quo Arioustus Germanorum rex copias Gallorum prælio uicit, non longe à paludibus, quẽ Rheno flumini proximum, et circa ipsum fuisse coniectura est. Galli Toaut.

Marcomanni populi Germani sunt, qui cum Arioisto Germanorum Rege à Cæsare sunt prælio superati, quos coniectura est fuisse Transrhenanos. Sic & Harudes, & Ariouistus ipse Germani fuerunt, cuius ferè omneis reliquas copias Cis Rhenum incoluisse uidemus, ut sunt Triboes hodie Argentinenses, & Nemetes, nunc Spirenses, ac Vangiones, qui Vormacienses appellantur, ac Sedusi, quos forte Sedunos propè monteis Brigam, et Sancti Bernardi opinari possumus, nisi quis forte Marecomannos coniiciat eos esse, qui uallem Heluetijs finitimã incolunt, cui nomen est Marecoman na Sequãnis, & monti Iura proximam. cum his Marcus Antonius cognomento philosophus periculosissimũ, & diuturnum bellum gessit. Tandem Christianorum precibus, qui pluuiã à superis impetrarunt, cum exercitus Romanus, siti laboraret, uicti, & in deditionem accepti.

Morini populi sunt inter Belgas Attrebatibus, Ambianis, Neruijs, oceaniq; Mari finitimi, à quibus breuissimus in Britãniam, nunc Angliã est traiectus. conineteis syluas, et paludes habebant, eorũ finibus comprehenditur comitatus, cui nomen est Pontus ad abatiã sancti Bertini, directo iure ptinẽs ueteri nomine Ponti, quo regio illa à plerisq; describitur, ciuitas est episcopa lis, quæ

lis, quæ latine nomen retinet, galliæ uero Terauana nũcupatur. In Prouincia Rhemẽsi, et regno Francorũ sita.

Menapij populi Galliæ inter Belgas, Treueris, Condrusis, Arduennæ syluæ, Rhenoq; finitimi densissimas syluas, perpetuasq; paludes ad utranq; Rheni ripam, agros ædificia, uicosq; habebant, proximi Vbijs, Eburonibus, et Sicambris, qui hodie Ghelrenses sunt, hi scilicet Sicambri, & ad confluentem Mosæ, Rheniq; oceanum etiam mare attingunt. nunc Iuliacensis ducatus est, Coloniensis diœcesis. angustior satis, ut uidetur, ac subductior, quampridem Menapiorum fines essent.

Meledunum inter Celtas oppidum in insula fluminis Sequănæ positum Agendici oppido, Senonibusq; proximũ, ac Lutetiæ, quæ hodie ciuitas Parisiensis est. Et Losedo ad ripas Sequănæ posito finitimum olim, ciuitas episcopalis erat, nunc etiam oppidum est in Frãcorum regno nomen retinet.

Mosa flumen profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum in Francorum regno nõ longe ab ortu Matronæ, & Araris fluuiorum, & parte quadam circa Nouimagium ducatus Ghelriæ oppidum lõge ab oceano ferè octoginta millia passuum ex Rheno recepta, quæ appellatur Vallis. Insulamq; efficit Batauorũ, qui hodie Holãdini dicuntur oceanũ influit, sicq; in Celtis oriens immergitur Belgis.

Mediomatrices populi inter Belgas, finitimi Treueris, Tullensibus, et Tribotis, hodie Argentinẽsibus. Hos Metenses esse constat. ciuitas est episcopalis Prouinciæ Treuerensis.

Mona insula est sic nominata in medio cursu inter

O

uetiorum circa Basileam usq; in fineis argentinensium. Basilia enim comprehenditur inter Sequanos, & suffraganea est Bisuntinæ Metropolis. inde est, quod reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curiensem diœcesim Prouinciæ Maguntinæ usq; in fineis Basiliensium circa ipsum flumen ferè tota ad Heluetios pertinebat, qui ueteres Ro. in militaribus signis imitati capita Boum, Aprorum, Vrsorum, & similiũ uexillis suis depingere consueuerunt.

Rhodanus fluuius Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam Prouinciam Romanorum à Celtis dispartiens oritur non longe à Danubij, & Rheni flu. fontibus circa fineis diœcesis Sedunensis, propè montem, cui nunc Briga nomen est, & ad Sedunum Germaniæ urbem decurrens uicum Varagrorum, qui hodie sanctus Mauritius dicitur, intersecat, lacuq; Lemano, quem accolæ Luxanensem nominant, admistus, et ad Pontem Gebennæ urbis eundem lacum egressus in Lugdunũ, Viẽnam, aliasq; urbeis, et insignia loca ad Volcas, nũc Auionionenses prolapsus, Ligusticum mare tribus hostijs influit. Rosne à Gallis hodie.

Rigodulum locum inter Belgas supra Mosellam fluuium non longe à finibus Treuirorum editum, ubi Petillis Cerealis Romanus copias Treuirorum, & Germanorum magis casu, quàm prudentia fudit proximum Metensium finibus montibus, & Mosella fluuio.

S

Sanctones inter Aquitanos populi finitimi Tolosatibus, & propinqui Petragoris Engolismensibus Picta-

tis, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum ciuitas est episcopalis in Prouincia Burdegalensi Francorum regno sita, nomen retinens.

Sebusiani populi inter Celtas extra Galliam Prouinciam Romanorum Transrhenum fluuium primi Allobrogibus, Sequănisq;, ac Heduis, quorũ erant cliẽtes finitimi inter Lausanensem, & Lugdunensem diœcesim sitæ, quos Belliœnses esse coniectura est. ciuitas est episcopalis in Prouincia Bisuntina duci Sabaudiæ subdita, siue eius antistiti, per horũ fineis ad loca, ubi nunc uicus, cui sanctus Amor nomen est, in comitatu Burgundiæ, ac recta ad Ararim, qui nunc Sagona dicitur. ubi pagum Heluetiorum Tugurinum deleuit Cæsar, peruenit circa Viredunum & Turegium castella illius fluminis citerioris ripas attingenti.

Seana flu. prorsus in Francorũ regno Celtas, postquam Matrona flu. sibi immistum est à Belgis definiens oritur propè fineis Heduensis, ac Lingonensis diœcesum in ducatu Burgundiæ in Alseti regione non longe à uico abbatiæ, & monasterij sancti Sequăni, ac Trecensem agrum, et Parisiensem urbem delapsus Rothomagum ciuitatem, & mare oceanum influit nomen retinens adhuc.

Sequăni populi inter Celtas, hodie Burgundiæ comitatum incolentes, quos à Gallia Prouincia Romanorũ Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetijs, Heduis, Lingonibus, ac Rheno per fineis comitatus, nunc Feretensis, nihil ut uidetur, de his, quæ in ducatu Burgundiæ sunt, tunc possidentes, qđ illa omnia speciali nomine Heduis, et Lingonibus ascriberẽtur, nec illi dicerem-

tur Sequani, sed hi solum, qui à Rhodano propè Belli censis urbis diœcesim usq; ad Bisuntinam ciuitatem maximam Sequanorum, & abinde usq; in fines comitatus Ferretēsis, ac diœcesis Argentinæ, Rhenum'q; fluuium protendebatur, inter quos fluuios Rhodani, et Rheni per ciuitatem illam Bisuntinam, quæ quasi in medio est, quinq; dierum iter expedito patet finibus hisdem. Vltra quoq; Ararim flu. non longe post eius ortum Sequanorum fines, quos ipsa Bisuntina diœcesis complectitur, protendi uidebantur.

Sueuorum gens Transrhenum Bauaris, & Franconibus finitima plus, quàm centum pagos habens maxima, & bellicosissima Germanorum omnium laudem putantes esse maximam, quamlatissime à suis finibus uacare agros, & uastatis circum se finibus, solitudines habere. Itaq; una ex parte ab eis circiter millia passuum sexcenta agri uacare dicebantur, opprobrium uirtutis existimantes expulsos agris finitimos cedere, neque quēquam propè audere consistere, inter hanc gentem sunt Vlma oppidum, ciuitates'q;, & loca insignia multa. Bauariæ uetus est principatus, & Austriæ ducibus, ac Marchionibus Badēsibus, comitibus de Virtēberh. aliis'q; principibus ecclesiasticis, & secularibus subiecta, qui, ut olim referente Cæsare principes regionum, atq; pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersias'q; minuunt.

Sedusii, uel Seduni populi Germani, si pro Sedunum urbem incolentibus capiantur, ut coniectura est, Heluetiis, et pro parte Celtis annumerātur, uel saltē eis sunt finitimi, ipsos'q; Rhodanus flu. irrigat finitimi etiam

sunt Veragris

sunt Veragris inter mõtes, quibus nũc Briga, et sancti Bernardi nomen est, non longe ab Antuatibus, & Allobrogibus germanica lingua ex magna parte utentes. Ciuitas est episcopalis Tarẽtasiæ latine nomen retinẽs, in cuius finibus Rhodanus oritur, nec longe ab eis uersus Curiensem, & Tridẽtinam diœceses Rhenus exoritur.

Sueßij populi Germaniæ, quos cõiecturari licet fuisse Constãtiensi, Basiliensi, ac Sedunensi agro finitimos, et inter Celtas, Heluetios'q; annumerari, siue forte Suitenses esse, qui cum Turicensibus quondã, Heluetijs nostra memoria bella gessere, uel Sueßij, idest Sueui. nã, cũ singulis ãnis domo Sueuorũ media pars excederet, forte diuersas sibi ad habitandũ regiones deleuerunt. Ex qbus forsan sunt illi maritimi, qui Daciæ, & Noruegiæ sunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhetos'q; habitant, idẽ ferè nomen Sueuorũ habẽtes à Sueuo monte, qui ab ortu solis Germaniæ initiũ faciens, ad Cimbrorum usq; promontorium magno aditu protenditur, forte dicti.

Senones inter Celtas, & finitimi Belgis Parisiis, ac Carnutibus fuerãt antiquitus ante Cæsarẽ in fide Heduorũ. ciuitas est Metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica in regno Francorũ sita retinens nomẽ, quam in Burgundia sitam uulgus uocitat. forsan enim id inoleuit à primis Burgundionum regibus, quos Senonis Lugduni, ac Viennæ post incarnatum Christũ per multa secula regnasse in Celtica pleriq; tradunt.

Suessiones populi inter Belgas, fratres, & consanguinei Rhemorũ, eis'q; attributi, qbus, ac Bellouacis, & oppidis Nouioduno, qđ hodie est ciuitas Bractus, Pãtio'q; erãt finitimi, agros feracissimos, et latissimos fines habebãt, apud quos rex fuerat totius Galliæ potẽtissimus

nerum,

nerũ, siue Cinesius nomẽ est, hos Isara flu. alluit Vasa
Vrbigenus pagus Heluetiorũ iter Celtas. (tiũ Galli.
Vesuntio oppidũ maximũ Sequanorũ natura loci mu
nitũ inter Celtas, nũc comitatu Burgũdiæ circũseptum,
ciuitas est imp̃ialis, ac Metropolitica nomẽ retinẽs mu
tata litera. u. in. b. ut Romanis, & Vasconibus pronun-
tiandi mos est. sitũ habet, qualẽ Cæs. in cõmentarijs de-
scripsit, præterq̃ nũc eã idem fluuius ex magna parte
intersecat. in illa sunt loca uetusta, qualia Romæ, quæ
Pãtheõ cãpus Martius, cãpusq; Mineruæ, uulgo sem p̃
latine dicta sunt, multaq; alia priscæ uetustatis moni-
Vangiones populi Germani inter (mẽta cõsistunt.
Belgas numerãtur, finitimi Tulluẽsibus, Metẽsibus, Spi
rẽsibus, Maguntinis, ac Rheno flu. omnes ferè germani
ca lingua utentes. ciuitas est episcopalis Prouĩciæ Magũ
tinæ, nũc Varmacienses dicti, Halsatiæq; olim Helue-
tia, tunc Gallica, nũc autẽ Germanici iuris ascripti, quo
magis ipsi, & Spirenses, ac Argentinenses, qn et Magũ
tini, tanq̃ omnes altæ Alamaniæ attributi, et ad ripas
Rheni citeriores siti uidẽtur, iter Celtas forsan collocãdi
nisi quis recta à Matronæ fluminis ortu ad Rhenũ flu.
Celtas his finibus Belgis dispartiat, quibus Belgis pari
ratiõe Viredunũ, quæ ciuitas est episcopalis Prouinciæ
Treuerensis in ducatu Barrensi consistens ascribitur.
Volgæ populi Prouinciales nõ lõge ab Artomicis, qui
nũc Aurasicenses sunt, Tolosatibus, Narbonẽsibus, Mas
siliẽsibus, Gaballis, Caduricis, Heluijs, ac Rhutenis ex-
tra Celtas, Belgas, et Aquitanos. hos Rhodanus fluuius
alluit, posthac Ligusticum mare influit. Anẽnica pridẽ
à nonnullis, nunc Auinionenses dicti. ciuitas est episco-
palis Prouinciæ Arelatensis olim nunc uero Viennen-

ſis maiorum noſtrorum memoria patrimonio beati Pe-
tri emptionis titulo addita. Hic Romani pontifices ſedē
magno totius Italiæ incōmodo, maiore urbis Romæ Te
nuere ſeptuaginta, et amplius annos, donec feliciſſimo
euentu Italiæ reſtituti pōtifices, ad hanc diem manſere.

Viēna ciuitas metropolis in Gallia Prouīcia Roma
norū, nunc Delphinatu extra Celtas, Belgas, & Aqta
nos, quā flu. Rhodanus præterfluit ad eius citeriores
ripas ſitam, proxima Aruernorū finibus diſpartiente
Rhodano Heduorū finibus Cæſaris tempore, ad quos
Matiſco oppidum, nunc ciuitas pertinebat, hodie Lug-
duno ciuitati finitima, beneq; ſita.

Velocaſſes populi īter Belgas Morinis, Neruijſq; finī
timi proximi ambianis, et à trebatibus. hi hodie caſtle
tenſes dicti in comitatu Flandriæ, & Francorū regno,
Morinenſiq; diœceſi ſiti inſtar pagi ſunt. hāc Prouinci
am repetit rex Franciæ nunc à duce Burgundiæ.

Veromādui populi inter Belgas, Rhemis à Trebati
bus, Neruijſq; finitimi, nomen retinent in Frācorū re-
gno ſiti, at ex magna parte in diœceſi laudunēſi, ac Su
eſſinenſi, et ex toto in Prouincia Rhemenſi, inſtarq; pro
uinciæ hñtes, īter quos ſunt incolæ oppidi ſancti Quin
tini, quos rex repetit. Vermādijs à Gallis minutata ali
quātulum nominatione dicti.

Veragri populi extra Celtas, Belgas, et Aqtanos in-
tra Sedunos, Antuates, et in Allobrogas, monteſq; ſancti
Bernardi, et Brigā, quos Veragros Rhodanus flu. in-
terlabitur. caput gētis eſt uicus, ubi abbatia, cui ſanctus
Mauritius dicitur diœceſis Sedunenſis, quicquid tamen
agri Trāſrhodanum poſſidebāt Celtis aſcribitur. per
hos ad mōtes illos, quos Cæſ. ſummas alpes nominat

ſaris igitur tempore coniectura eſt loci, ubi Marchiæ comitatus à duce Cliuenſi nũc poſſeſſus Veſtaflia oppida ſunt, parsq́; ducatus montenſis incoluiſſe præſumuntur, quorũ adhuc magna pars ad Coloniẽſem eccleſiã ptinet. hos Taci. Trãſrhenanos etiã ſuo tẽpore fuiſſe ſcribit, ꝙ forte ad utranq; Rheni ripã uicos agros, poſſeſſiones q́; haberẽt. Sic & Allobroges à Rhodani ambas ripas, & Menapij tũc ad Rheni utranq; ripã, ſic et Phryſij, et Ghelrenſes, nunc ad ipſius Rheni ambas ripas uicos agros, poſſeſſionesq́; habebãt, et adhuc poſſident. quin et aliqñ uſq; ad Rhenũ flu. protenſos Saxones fuiſſe qbuſdã placet, qđ facile eſt, cum quis origine ſaxo illic forte aliqd poſſederit, ut ſæpe principibus alienigenis hoc diuerſo iure contingit.

Voſecus mons in finibus Lingonũ à quo Moſa flu. profluit, nõ longe à fonte matronæ flu. in Frãcorum regno ſitus.

Vocetus mons in Heluetijs. Tacitus.

Vataſticam inſulã in flu. Rheno finitimã Battauis, et Phryſijs, quæ eſt diœceſis traiectenſis. Taci. Battauos autẽ, quos Holandinos dicimus, lõge alios eſſe certũ eſt, ab illis Holandinis, qui propè balteum mare, ac Daciã habitãt, ſicut et alia ẽ circa id mare, et Daciã, Zelãdia.

Vuallis eſt pars flu. Rheni quã Moſa flu. recipit ante, q̃ in Battauos, & mare oceanũ fluat, & eſt diœceſis traiectenſis propè Nouomagum oppidũ et traiectenſem urbem epiſcopalem nomen retinens.

Vidoniſſe locum propè maguntiã urbẽ Ciſrhenanã.

Vaſcones in Aquitania populos. Tacitus.

Vetera caſtra hybernorũ Romanorũ locum citra, et propè Rhenũ flu. amplũ habentem uallũ, cuius pars in collem leniter exurgens pars æquo aditur. Vbi oppi

dum, & obliqua in Rhenũ moles, cuius obiectu uolutus amnis, et latitudo campor ũ inter ciuitates Traiectensem, & Coloniensem, qbus hybernis obsideri, premiq; Germanias Cæsar Augu crediderat. Tacitus. nunc in Vadam inter Coloniẽsem & Cliuensi ducatu situm. Traiectensem urbem locum ultra Nouesiũ Rheno flu. et Cis eũ adiacentẽ in Ducatu Cleuẽsi situm.

a Tq; hæc de Gallorũ, Gallisq; qui aut proximi, aut finitimi sunt populis ita pstrinximus, ut quãuis uetustatẽ illustrare pro uirili consilium fuerit, multa tamen inserta quoq; sint, quæ tẽpora hæc recẽtiora, mores, et uiros, ac res præclare gestas ab his explicent, nec tñ singula psecuti sumus, sed summas rerũ, et ex his illustrissima quæq; libauimus. Nã si aliarũ quoq; gentiũ, quæ toto orbe nũc degunt, nominũ mutationes, fortunæ uarietates, mores, locorũ diuersas appellationes, aut fluminum, uires, res gestas ad hanc normã dirigere uoluissem, id sanè et operosum nimis, ac immensi penè operis fuisset, & consilij obliti nostri uideremur, quippe qui ab initio Cæsarem tantum, aut Tacitũ, et Gallos, ac finitimas his gẽtem hoc nostro indice complecti uoluerimus, reliquũ operis, et in aliud tempus, et in alias cõmentationes reiecerimus. illud admonuisse diligentem lectorẽ uolo, multa illum ex uaria historiarũ lectione collecturũ, quæ Europam, et Asiam, ac Africã saltem oram litoralem notiora nobis factura sint. nam, ut ulterius penetres, legis hæc Mahometanæ diuersitas à Christiana pietate, prohibet, sed et ipsa orbis parens gentiũ omnium Regina Italia tantas mutationes sensit, ut uix nomen ullum retineat, qđ olim habuit. qs enim nescit eã Italiæ par

tem, quã samnites Appuli Græci Cãpani illi tenuere, totã nũc in regni Neapolitani nomẽ abijsse, ꝙ olim Latiũ, nunc Campaniã, aut terrã Romandiolã, quæ Gallia Cisalpina in Lombardiã, quæ Venetia in Marchiã Taruisinã, quæ Flaminia olim nũc in romandiolã esse mutatam. Iam quæ priscis illis temporibus clarissima oppida fuerant, aut penitus concidere, aut in uicos abiere, successereq; omnino cum aliæ gentes, tum aliæ quoq; nominationes diuersissimæ. Lyrim enim à ueteribus amnẽ dictum iam septingentos ab hinc annos à Gariliano castello, quod saraceni munitissimum propugnaculum sibi construxerant, Garilianũ appellamus. Ticinum olim, nunc Papiam, à Papio quodã Gallorum Duce. Fregellæ ipsæ in Cãpania in põtem curuũ mutatæ. Egnatia Appuliæ iuuenatiũ à nobis dictũ anienũ ipsum patrem Tiberonum accolæ uocant. Sipũs illa sæpiarum captura celebris, & inde nomen adepta, nunc Mãfredonia uulgo à Manfredo secundi Federici Imperatoris filio dicitur. Verum lõgius, quàm par forsan erat Egnati sumus. Cætera sibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à nobis expectet.

FINIS.

Venetijs in ædibus Aldi & Andreæ Soceri.

A a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z aa bb cc dd ee ff gg hh ii kk ll mm nn oo Omnes sunt Quaterniones.

et le cose le quali ciascuno
di quelli le haveßero a care
lasciarle alle bagaglie et si affrettasse
...

